

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI**

**BİR TANZİMAT DİPLOMATİ
KOSTAKİ MUSURUS PAŞA
(1807-1891)**

Doktora Tezi

NURDAN ŞAFAK

İSTANBUL, 2006

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI**

**BİR TANZİMAT DİPLOMATİ
KOSTAKİ MUSURUS PAŞA
(1807-1891)**

NURDAN ŞAFAK

DANIŞMAN: Prof. Dr. Cahid Baltacı

İSTANBUL, 2006

ÖZET

Bu tezde Şubat 1807'de İstanbul'un Fener semtinde doğan Kostaki Musurus Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri ortaya kondu. 1821 Mora İsyanı'ndan sonra Rumların Osmanlı bürokrasisinden uzaklaştırıldığı iddiasının aksine Kostaki Musurus, 1833 yılında Sisam Adası'nın özerkliğinin ardından Sisam Bey'i İstefanaki (Stefan) Vogoridi (Vogorides) Bey'in kaymakamı unvanıyla adaya gönderildi. Altı sene Sisam'da kaymakamlık yaparak adayı başarıyla yönetti. Bu süre zarfında Kostaki Musurus, Vogoridi Bey'in himayesi altına girdi. 1839'da Vogoridi Bey'in kızı Anna ile evlendi. Bu evlilik ile Vogoridi Bey'in hâmilîği tescillendi. Tezin birinci bölümünde Kostaki Musurus'un ailesi, yetişme süreci ve eğitimi üzerinde duruldu.

Kostaki Musurus, 1840'da Atina'ya ilk Osmanlı sefiri olarak gönderildi. İkinci bölüm Kostaki Musurus'un Atina Sefirliği (1840-1848) yılları ile Viyana Sefirliği (1848-1850) dönemine ayrıldı. Atina ve Viyana'daki faaliyetleri gün yüzüne çıkarıldı. Kostaki Musurus, 1851 yılında Londra'ya sefir olarak tayin edildi ve 1885 yılına kadar bir istikrar abidesi olarak kesintisiz 34 sene süreyle bu görevi ifa etti. Üçüncü ve dördüncü bölümler; Kostaki Musurus'un Londra Sefirliği bölümüne hasredilerek Osmanlı diplomasisinin parametreleri çerçevesinde Londra Sefâreti yılları anlatıldı. Bütün bunlar anlatılırken dönemin siyasî olayları ve diplomasiyi ilgilendiren problemler esas alındı. O nedenle bu tezde 1854 ilk Osmanlı dış istikrazından 1881 yılında Mısır'ın İngilizler tarafından işgaline kadar onlarca farklı siyasî olayın arka perdesi incelenmeye çalışıldı. Tanzimat sefirlerinin insiyatiflerinin etkisi ve nüfuzu Kostaki Musurus Paşa'nın şahsında ortaya konuldu.

ABSTRACT

In this thesis, I will examine the life and activities of Kostaki Musurus Pasa (b. Fener 1807-d. Arnavutköy 1891). Contrary to the claims that Rum (Greek) had been removed from Ottoman bureaucracy after the Mora Revolt (1821), Kostaki Musurus was sent to Samos as kaymakam (provincial district governor) of Stefan Vogorides, the prince of Samos, after the island's autonomy in 1833. For six years he governed Samos successfully. In 1839, he married Stefan Vogorides's daughter Anna. With this marriage he secured Stefan Vogorides's patronage. In the first chapter, I will discuss Kostaki Musurus's family, his upbringing and education.

Kostaki Musurus was sent to Athens in 1840 as the first Ottoman ambassador. The second chapter deals with Kostaki Musurus's ambassadorship between 1840 and 1848 and his ambassadorship in Vienna from 1848 to 1850. In 1851 Kostaki Musurus was assigned to London as ambassador and until 1885 performed that duty for 34 years uninterruptedly. The third and fourth chapters are devoted to Kostaki Musurus's ambassadorship in London within the framework of Ottoman diplomacy. I will particularly discuss political events and diplomatic issues of that time. Hence, I will investigate the political background from the Ottoman Empire's first debt in 1854 to the occupation of Egypt by the British in 1881. Particular emphasis is put on the Tanzimat ambassadors' influence on Kostaki Musurus Pasa.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖNSÖZ.....	VIII
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM İNTİSAB VE HİMAYE

I. Bir Osmanlı Diplomatının Yetiştirilmesi.....	9
A. Musurus Ailesi.....	9
B. Eğitim.....	14
II. Himaye ve Akrabalık İlişkileri.....	17
A. Kostaki Musurus ve Vogoridi Bey.....	17
B. Hâmi Olarak Kostaki Musurus.....	24
C. Oğlu Sefir İstefanaki Bey (1841-1907).....	28
III. Servet ve İktisadî Bağlantılar.....	33
IV. Şahsiyeti ve İnsanlarla İlişkileri.....	34
V. Vefatı.....	36
VI. Bürokrasiye İntisab: Sisam Kaymakamlığı.....	37

İKİNCİ BÖLÜM ATİNA VE VİYANA SEFİRLİĞİ TECRÜBESİ

I. Atina Sefirliği (1840-1848).....	43
A. Atina'ya Tayin.....	45
Orta Elçiliğe Terfi	49
B. Sefaret Gündemini Belirleyen Uluslar arası Problemler.....	50
C. Diplomasi ve Yunanlı Gazeteciler.....	54
D. Osmanlı-Yunan İlişkilerinde Diplomatik Kriz.....	56
E. Atina'da Osmanlı Sefirinin Algılanma Biçimi	61
F. Bir Siyasî İmha Yöntemi: Atina Suikasti.....	63
G. Suikastçi Portresi.....	67
II. Viyana Sefirliği (1848-1850).....	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM LONDRA SEFİRLİĞİ

I. Londra Sefâreti.....	81
Sefaret Binası ve Personel.....	86
II. Londra'ya Adaptasyon Süreci (1851-1856).....	89

EK IX Viyana Sefirleri (1837-1912).....	205
BELGE ÖRNEKLERİ	206
Belge 1 Kostaki Musurus'un Yunanistan-Atina'ya Maslahatgüzar Unvanıyla Gönderildiği İrade	207
Belge 2 Kostaki Musurus İmzalı İngiliz Milli Arşivi'nden Bir Belge.....	208
Belge 3 Kostaki Musurus İmzalı İngiliz Milli Arşivi'nden Bir Başka Belge.....	209
Belge 4 Kostaki Musurus İmzalı Bir Diğer Belge.....	210
Belge 5 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden Bir Belge.....	213

ÖNSÖZ

İletişim araçlarının dünyayı küçülttüğü ve diplomatların rolünü daralttığı XXI. Yüzyıla göre XIX. yüzyıl diplomatları, devletlerini temsil ettikleri ülkeler nezdinde çok önemli bir konuma sahipti. Padişah ve kralların hem iletişim imkânlarının yetersizliği hem de ulaşım güçlüğü nedeniyle birbirleriyle görüşmelerinin çok sınırlı olması ya da bazen hiç olmaması bu görüşmeleri sefirlere yüklemekteydi. Sefirler de devletlerini ve hükümdarlarını temsil etme adına ağır bir sorumluluk taşıyorlardı.

XIX. yüzyıl sefirleri, günümüz sefirleriyle kıyaslanmayacak kadar ağır sorumluluklar üstlenen aynı zamanda diplomasi tarihinde isim yapmış kimselerdi. Üstlendikleri görevler dolayısıyla tarihi onlar yapıyordu. Bugün hemen her vesileyle düzenlenen çok uluslu toplantılar, devlet başkanlarına, bakanlara sık sık buluşma fırsatı sağlamaktadır. Uluslararası antlaşmalar, zirveler ve ziyaretler, devlet yetkilileri arasındaki ikili diyalogu en üst düzeye çıkarmış ve günümüzde büyükelçiler, sadece görüşü alınan ve toplantı zeminini hazırlamakla görevlendirilen bir uzman konumuna indirgenmiştir. 1850’de durum bundan çok farklıydı, iki devlet arasındaki ilişkilerin kapsamı, ittifakların sürüp sürmeyeceği, savaşa girme vadeleri ve barışın hangi koşullarda, hangi tonda ve renkte olacağı gibi konular, diplomatın kişiliğine, tatlı dilliliğine, otoritesine ve kararlılığına bağlı olarak şekillenirdi.¹ Mesela İstanbul’da İngiliz Büyükelçisi olarak görev yapan Lord Stranford Canning’in ismi, XIX. yüzyıl Osmanlı tarihiyle ilgili pek çok siyasî olayda karşımıza çıkmaktadır.

Neden bir diplomatın hayatı konu olarak seçilmiştir sorusunun bir diğer önemli cevabı da XIX. yüzyılın dinamikleri içinde saklıdır. İletişim araçlarının dünyayı küçülttüğü ve diplomatların rolünü daralttığı XXI. yüzyıla göre XIX. yüzyıl diplomatları, devletlerini temsil ettikleri ülkeler nezdinde çok önemli bir konuma sahipti. Padişah ve kralların hem iletişim imkânlarının yetersizliği hem de ulaşım güçlüğü nedeniyle birbirleriyle görüşmelerinin çok sınırlı olması ya da bazen hiç olmaması bu görüşmeleri

¹ Nora Şeni, *Marie ve Marie Kostantiniyye’de Bir Mevsim 1856-58*, İletişim yayınları, İstanbul 1999, s.24.

sefirlere yüklemektedir. Sefirler de devletlerini ve hükümdarlarını temsil etme adına ağır bir sorumluluk taşımaktaydılar. Sefirlere karşı diplomatik teâmüle aykırı yapılan hareketler iki devlet arasında ciddi krizlere yol açabiliyordu.²

Saydığımız nedenlerden ötürü XIX. yüzyıl sefirleri, günümüz büyükelçileriyle kıyaslanmayacak kadar ağır sorumluluklar üstlenen aynı zamanda diplomasi tarihinde isim yapmış kimselerdi. Üstlendikleri görevler dolayısıyla tarihi onlar yapıyordu. Bugün hemen her vesileyle düzenlenen çok uluslu toplantılar, devlet başkanlarına, bakanlara sık sık buluşma fırsatı sağlamaktadır. Uluslararası antlaşmalar, zirveler ve ziyaretler, devlet yetkilileri arasındaki ikili diyalogu en üst düzeye çıkarmış ve günümüzde büyükelçiler, sadece görüşü alınan ve toplantı zeminini hazırlamakla görevlendirilen bir uzman konumuna indirgenmiştir. 1850’de durum bundan çok farklıydı, iki devlet arasındaki ilişkilerin kapsamı, ittifakların sürüp sürmeyeceği, savaşa girme vaadleri ve barışın hangi koşullarda, hangi tonda ve renkte olacağı gibi konular, diplomatın kişiliğine, tecrübesine, otorite ve kararlılığı ile tatlı dilliliğine bağlı olarak şekillenirdi.³ Mesela İstanbul’da İngiliz Büyükelçisi olarak görev yapan Lord Stranford Canning’in ismi, XIX. yüzyıl Osmanlı tarihiyle ilgili dış borçlanma sürecinden Islahat Fermânı’na kadar önemli bir çok iktisadî ve siyasî olayda karşımıza çıkmaktadır.

Bu tez giriş hariç dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın türü biyografi olduğundan kurgu ve bölümlendirmeler, kronolojik biçimde yapılmış ancak kronolojik yaklaşımla birlikte her bölümün kendi içinde bir temasının olmasına dikkat edilmiştir. Birinci ve ikinci bölümde Kostaki Musurus’un yetişme süreci, diplomasiye intisabı, kimler tarafından himaye edildiği, Atina’daki faaliyetleri ve Yunanlılar tarafından algılanma biçimi gibi konular üzerinde durulmuş, İkinci bölüm Atina ve Viyana’daki sefaret tecrübesine ayrılmıştır. Üçüncü ve dördüncü bölümler ise Kostaki Musurus’un Londra sefirliği dönemine hasredilmiş Londra dönemi, Osmanlı ve dünya diplomasisinin ana parametreleri esas alınarak kendi içinde üç bölümde incelenmiştir. Kostaki’nin siyasî faaliyetleri ve etki alanı, 34 yıl Londra’da kalmasının İngiliz yanlısı bir siyaset izlemesine

² Bu konuya örnek olarak Kostaki Efendi’ye Atina’da Yunan Kralı Otto’nun sarfettiği sözler ve bu sözlerin neden olduğu kriz gösterilebilir. Bkz. s. 30 vd.

³ Nora Şeni, *Marie ve Marie Kostantiniyye’de Bir Mevsim 1856-58*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 24.

yol açıp açmadığı gibi hususlar bu üç bölümün temel sorularıdır. Bu sorulara cevap ararken siyasî olayların içinde insan unsurunu göz ardı etmeksizin Kostaki Musurus'un sefâret hayatı, çalışanlarıyla iletişimi, resmi talepleri, sefâret mekanı ve sefâret yaşantısı da verilmeye gayret edilmiştir.

Bu tezin meydana gelmesinde bir çok kişinin önemli katkısı ve yardımı oldu. Öncelikle öğrenciliğim boyunca örnek aldığım ve beni ilmî çalışmalara teşvik eden lisans ve yüksek lisans hocaları Prof. Dr. Mehmet İpşirli, Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu ve Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a müteşekkirim. Tez danışmanım Prof. Dr. Cahit Baltacı ile hocalarım Prof. Dr. Ziya Yılmaz'ın yardımlarından ötürü hassaten teşekkür ederim. Hocalarım Prof. Dr. İsmail Kara nazik ve yapıcı önerilerde bulundu. Kendisinden her zaman destek gördüğüm Hocam Prof. Dr. Mustafa Fayda fakültemizde ilmî çalışmaları teşvik eden bir ortam oluşturdu, ufuk açıcı sorularıyla yol gösterdi. Yine hocalarım Prof. Dr. Ali Akyıldız tezin adı, planı ve yapısının oluşumunda öneri ve katkılarda bulundu, yardımları için kendisine minnettarım. Hocalarım Dr. Hidayet Y. Nuhuğlu, tezimi titiz bir şekilde okuma lütfetti. Tezimin ilk aşamasından itibaren yardımlarını esirgemeyen konuyla ilgili bulduğu her bilgiyi bana ulaştıran, bibliyografya temininde yardım eden ve yazdıklarımın en kötü halini bıkmadan okuyup düzelten Dr. Bilgin Aydın ise burada en fazla teşekkürü layık olanların başında gelmektedir. Tezimi okuyarak eleştiri ve katkılarda bulunan konunun sayılı uzmanlarından Sinan Kuneralp'e yardımlarından ötürü çok teşekkür ediyorum. Tezin ilk iki bölümünü okumak lütfunda bulunan Dr. İlhami Yurdakul'a da şükranlarımı sunuyorum.

Teze başladığımdan beri beni her zaman olumlu motive eden, en karamsar anlarımda içimi aydınlatan sevgili arkadaşım Lale Uçan'ın yardımları, önerileri ve tezin taslaklarını okuması benim için çok değerli katkılar sağladı, sonsuz teşekkürlerimi iletiyorum. Konuyla ilgili bulduğu her tür bilgiden beni haberdar eden, tezimi okuyan kıymetli arkadaşım Sevilay Kasap, güzel soruları ve yardımlarıyla büyük kolaylık sağladı, kendisine müteşekkirim. Değerli arkadaşlarımdan Hilal Kazan, gördüğü her bilgiden beni haberdar ederek yazdıklarımı okuyan Ö. Faruk Bölükbaşı ve en sıkışık zamanlarımda yardımlarını esirgemeyen Filiz Dığıroğlu, hassaten teşekkürü layıktırlar.

Teze başladığımdan itibaren yol gösteren, taslaklarımı okuma ve düzeltme lütfunda bulunan Dr. Fatma Mediha Şen'e de özellikle teşekkür etmek isterim. Ebru Sönmez ise tezin ilk iki bölümünü okudu ve tezin kurgusuyla ilgili önerilerde bulundu. Yine arkadaşlarımdan Hümeysra Şahin tezin tamamını okumak zahmetine katlandı. Eleştiri ve katkıları için teşekkür ediyorum. Betül İpşirli Argıt ve Şeyma Arslan'a hem dostlukları hem yardımları için müteşekkirim. Ayrıca Fransızca bazı belgelerin çevirisini yapan Zeynep Durukal AbuHussein, Mustafa Ergin, Mustafa Stiti ve Dr. Nora Lafi'ye şükran borçluyum. Dr. Gülgün Uyar, Dr. Christine Philliou, Leonidas Kanuni, Mustafa Birol Ülker, Ayşe Kavak, Selahattin Uygur, Nina Ergin ve Zeki Kavanoz'a yardımlarından ötürü teşekkür ederim.

Doktora öğrenciliğim sırasında burs vererek İngiltere'deki araştırmalarımı destekleyen İlim Yayma Vakfı ve hassaten vakıftan nezaket timsali Abdullah Trabzonlu ve Türk Petrol Vakfı'na da şükranlarımı arz ediyorum eğer maddi katkıları olmasaydı bu tez de İngiliz belgelerini kullanmak mümkün olamayacaktı.

Bu tezin ana kaynaklarını temin ettiğim Başbakanlık Osmanlı Arşivi Personeli güler yüzleriyle araştırmamın sıkıntılı zamanlarında içimi aydınlattılar yine İsam Kütüphanesi personeli aynı şekilde kütüphanecilerde görmeye alışık olmadığımız yakın ilgi ve yardımlarıyla güler yüzlerini esirgemediler. Yardımlarından ötürü İsam Kütüphanesi'nden Şevki Baykuş, Suat Çoban ve Bilal Çavuşoğlu beylere de hassaten teşekkür ederim.

Bu tezi beni yetiştiren, eğitimim için her türlü fedakarlıktan kaçınmayan ve tezimin zorlu günlerinde bana katlanan, cefamı çeken sevgili annem ve kardeşlerime ithaf ediyorum.

KISALTMALAR

A. AMD.	Bâb-1 Âsafî Âmedî Kalemî
A. DVN.	Bâb-1 Âsafî Divân-1 Hümâyûn Kalemî
A. DVN. MHM.	Bâb-1 Âsafî Divân-1 Hümâyûn Mühimme Kalemî
A. MKT. MHM.	Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemî Evrakı
A. MKT. NZD.	Sadaret Mektûbî Kalemî Nezâret ve Devâir Evrakı
age	adı geçen eser
agm	adı geçen makale
B	Receb
Bkz.	bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cilt
CA	Cemazîyelevvel
çev.	çeviren
DH. MKT	Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemî
DH. SAİD	Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdâre-i Umûmiyesi
der.	derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DÜİT	Dosya Usulü İrâdeler.
FO	Foreign Office
HAT	Hatt-ı Hümâyûn
haz.	hazırlayan
HR. H	Hâriciye Nezâreti Hukuk Kısmı Evrakı
HR. MKT	Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemî Evrakı
HR. MTV	Hâriciye Nezâreti Mütenevvia Kısmı Evrakı
HR. SYS	Hâriciye Nezâreti Siyasî Kısmı
HR. TO	Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı
İ. DH	İrâde Dâhiliye
İ. HR	İrâde Hâriciye
İ. M.MS	İrâde Meclis-i Mahsus
İÜ	İstanbul Üniversitesi
L	Şevval
M	Muharrem
MB	Mabeyn Evrakı
MVL	Meclis-i Vâlâ Evrakı
MÜ	Marmara Üniversitesi
N	Ramazan
NA	The National Archive
nr.	numara
R	Rebî'ulahîr
RA	Rebî'ülevvel
S	Safer
s.	sayfa
Ş	Şaban

Y. PRK. BŞK	Yıldız Perakende Evrakı Başkitâbet Dâiresi Marûzâtı
Y. PRK. EŞA	Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezâreti Marûzâtı
Y. PRK. HR	Yıldız Perakende Evrakı Hazîne-i Hassa
Y. PRK. MF	Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezâreti
YA. HUS	Yıldız Sadaret Hususî Marûzât Evrakı
YEE	Yıldız Esas Evrakı
Z	Zî'hicce
ZA	Zî'lka'de
ZB	Zabtiye Nezâreti Evrakı

GİRİŞ

Nisan 1849

“...ve her devlet mesâlih-i cesîme-i politikada dostı bulunan düvel-i sâire ile istişâre etmekte ve her birinin efkârından kangısı işine elverir ve menâfî'ine uyar ise anı almakta muhtâr bulunduğuna mebni...”¹

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın sonuna kadar tek taraflı bir diplomasi anlayışına sahipti. Yabancı devletlerin XVI. yüzyıldan itibaren İstanbul'da daimi temsilci-elçi-bulundurmalarına karşın, Osmanlı Devleti ancak III. Selim döneminde Avrupa başkentlerine daimi ikamet elçileri gönderdi. Bu tarihten sonra mütekabiliyet esasına dayanan bir diplomasi usûlü benimsenmeye başlandı. Babıali için özellikle XIX. yüzyılda diplomasi hassaten önem kazanmaya başladı. Zira bu yüzyılda Osmanlı Devleti, ciddi bir dış tehdit altındaydı ve savaşlarda Karlofça Antlaşması'ndan itibaren yeterince başarı elde edilemiyordu. XIX. yüzyılda başta Rusya olmak üzere büyük güçler, dikkatlerini Osmanlı topraklarına yöneltmişlerdi. 1820'den itibaren başlayan isyanlar, Osmanlı Devleti'nin güçlü bir müttefike ihtiyacı olduğunu ortaya çıkardı. Ardından 1830'da vuku bulan Mehmed Ali Paşa Meselesi, Avrupalı güçlerin yardımı olmaksızın Osmanlı Devleti'nin sorunlarını aşmasının güçlüğünü gösterdi. Dönemin büyük gücü İngiltere'nin desteğiyle Mehmed Ali Paşa sorunu bertaraf edildi. Devletin bekasının ancak diplomasi yoluyla sağlanacağı anlaşıldı. Buna paralel olarak 1836 yılında Hâriciye Nezâreti kuruldu. Aynı tarihten itibaren yabancı ülkelerde, diplomatik temsilcilikler açıldı. Mevcut sefâretler ise yeniden gözden geçirildi.

¹ BOA, İ. HR, nr. 2469, 16 Ca 1265 (9 Nisan 1849).

Diplomasi ve bunun yürütme araçlarından hâriciye teşkilatının her kademesi önem kazandı. Buna paralel olarak Osmanlı hâriciyesinin yurtdışındaki temsilcisi niteliğindeki Osmanlı sefaretlere ve sefirlerine özel ehemmiyet verildi. Bu sefaretlere, her biri daha sonra Osmanlı siyasî tarihinde ekol olacak Fuad, Reşid ve Âli Paşa gibi seçkin bürokratlar getirildi. Bu bürokratlar Paris ve Londra gibi Avrupa başkentlerine sefir olarak gönderildi.

Osmanlı Devleti her alanda köklü değişikliklere imza attı. Yeniçeriliğin kaldırılması ile başlayan ıslahatlar, Tanzimat Fermânı ile zirve noktasına ulaştı. Tanzimat Fermânı, 3 Kasım 1839'da devletin kendisini yenilemesi amacıyla ilan edildi. Tanzimatla birlikte her alanda merkezileştirme ve reformlar yapıldı.² Batılı tarzda bir devlet anlayışı oluşmaya başladı ve bürokratlar öne çıktı.

Bâbiâli, bir yandan Tanzimat reformlarına devam ederken, diğer taraftan da Avrupalı güçlerin tehdidiyle uğraşıyordu. Rus Çarı Nikola, 1853 ilkbaharında St. Petersburg'da, İngiliz Büyükelçisi Sir Hamilton Seymour ile Osmanlı Devleti hakkında gizli görüşmelerde bulundu. İlk defa Rus Çarı, Osmanlı Devleti için "hasta adam" tabirini kullandı.³ Akabinde çıkan Kırım Harbi, Osmanlı Devleti için hayatta kalma mücadelesine dönüşecekti.

Tanzimat bürokratları, Rus tehlikesine karşı XIX. yüzyıl uluslararası siyasetinin başat gücü İngiltere ve büyük güçlerden Fransa'ya dayanan bir siyaset güttüler. Bu stratejinin yararlarını da Kırım Savaşı sırasında gördüler. Özellikle İngiltere, Osmanlı dış siyaseti için önemli bir müttefik olarak ortaya çıktı. Fuad Paşa bunu:

"Yabancı müttefiklerimiz içinde en önemlisi İngiltere'dir. Dış politikası ve dostluğu, siyasî kurumları güçlüdür. İngiltere'nin bize çok büyük hizmet ve yardımları dokunduğundan bundan sonra da İngiltere'den vazgeçemeyiz. Her ne olursa olsun dünyanın en sabırlı ve metin milleti

² Tanzimat reformları için bkz. Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform: 1856-1876*, çev. Osman Akınhay, Papirüs Yayınları, İstanbul 1977; Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform: Tanzimat Dönemi 1836-1856*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbiâli*, çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yayınları, İstanbul 1994.

³ Ahmed Cevdet Paşa, *Maruzat*, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 20.

olan İngilizler, bizim en önde gelen ve en vazgeçilmez müttefikimiz olacaklardır. Bendenizce Bâbiâli'yi İngiltere'nin dostluğundan mahrum görmektense bir kaç vilayetimizi elden çıkmış görmek daha iyidir”⁴

şeklinde ifade etmiştir. Nitekim Fuad Paşa haklı çıkmış ve Osmanlı siyaseti, 1880'lere kadar İngiltere'nin müttefikliğine ihtiyaç duymuştur.

Klasik sistemden büyük ölçüde uzaklaşılarak, idarî sistemden hukukî ve mâlî uygulamalara kadar her şeyin köklü değişimler geçirdiği Tanzimat döneminde (1839-1876) Osmanlı aydın ve devlet adamlarının kim oldukları, dünyaya bakış açıları, Osmanlı eliti olarak tanımlanan bu kişilerin modernleşme ile birlikte başlayan reformlardaki etkileri ve büyük güçlerin Osmanlı siyasetini markaja alma stratejisindeki rolleri, devlete ve devleti temsil eden kurumlara nasıl baktıkları merak konusudur.

XIX. yüzyıl Avrupa sefirleriyle ilgili onlarca araştırma, biyografi bulunmasına karşın Osmanlı devlet adamları ve sefirleri hakkında hâlâ çok az şey yazılmıştır. Bu tezde bu sefirlerden birisi olan ve 8 yıl (1840-1848) Atina'da, yaklaşık 2 sene (1849-1851) Viyana'da ve 34 yıl (1851-1885) Londra'da görev yapan Kostaki Musurus Paşa'nın biyografisi ve sefâret tecrübesi çalışıldı. Kostaki Musurus Paşa'nın tez konusu olarak seçilmesinin iki temel sebebi vardır. Birincisi Osmanlı devlet adamlarının görev süreleri bakımından Tanzimat dönemi istikrarlı ve uzun soluklu değildir. 1839-1876 yılları arasındaki 37 yıl içinde; 39 kez sadrazam ve 33 hâriciye nâzırı değişti. Neredeyse yılda iki sadrazamın değiştiği, hâriciye nâzırlarının ise ortalama görev sürelerinin 1 yıl bazen 3 ay olduğu, aynı vazifeye aynı şahsın 5-6 defa atandığı, kimin kimden önce ve sonra geldiğini tespit etmenin güçleştiği bir dönemde Kostaki Musurus Paşa'nın Londra sefirliği görevini tam 34 yıl kesintisiz olarak yerine getirmesi bu devlet adamını, tez konusu olarak seçmemize neden olmuştur. Zira bir sefârette bu kadar uzun yıl görev yapan bir başka Osmanlı sefiri yoktur. Diğer yandan bu sefâret tecrübesinin çeyrek asrı geçen kısmının yüzyılın hegemonik gücü İngiltere'nin başkenti Londra'da geçmesi, dönemin siyasî olaylarının daha iyi anlaşılmasına imkân

⁴ Engin Deniz Akarlı, *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Âli ve Fuad Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 3.

verecektir. Aynı zamanda bu tecrübe, bir Osmanlı bürokrat ve memurunun kariyer sürecini açıklaması yönüyle de önem taşımaktadır. Kostaki Musurus'un Rum kimliği onun diplomatlık portresinde ne kadar rol oynamıştı? sorusuna cevap bulmak ise ikinci derecede önemlidir.

İkinci temel sebep ise şöyle izah edilebilir: 1821 Mora İsyanı ve sonrasında Yunanistan'ın bağımsızlığıyla birlikte Rumların, Osmanlı bürokrasi ve devlet mekanizmasındaki rollerinin azalarak onların yerini Ermenilerin aldığı yaygın bir iddiadır.⁵ Ancak bürokraside Fenerli Rumların etkisi ve nüfuzu Divân-ı hümayûn tercümanlığı ile Eflak ve Boğdan Voyvodalıkları görevlerinde azaltılmıştır. Rumlar, kendilerini yeni şartlara göre yeniden inşa ederek yeni bir Fenerliler grubunu oluşturmuş ve Osmanlı hâriciye teşkilatının en üst noktalarına ulaşmayı başarmışlardır. Rumların Osmanlı hâriciyesindeki sayısal ağırlıkları Tanzimat'tan Balkan Savaşı'na kadar devam etmiş, Fener'in köklü Rum ailelerinin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'ne sefirler, üst düzey devlet memurları, Sisam beyleri ve saray doktorları olarak hizmet vermeyi sürdürmüşlerdir. İşte bu Rumlardan birisi de Girid asıllı olup Fener'de doğması hasebiyle Fenerli olarak nitelendirilen Sefir Kostaki Musurus Paşa'dır.

Yarım asırlık sefâret tecrübesine sahip bir Osmanlı sefirinin bütün siyasî faaliyetlerini, raporlarını bu tezde tam manasıyla değerlendirmek pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Kostaki Musurus'un hayatı, ailesi gibi bilgilerden sonra müdahil olduğu olaylar daha çok uluslararası diplomasiyi ilgilendiren dönemin belli başlı problemleri etrafında ve devletle ilişkileri çerçevesinde konu edilmiştir. Ancak bazen de ikinci bölümün bazı kısımlarında görüleceği üzere zaman zaman bunun dışına çıkılarak, olayın özgünlüğü esas alınmıştır.

Bu tezde, Osmanlı diplomatlarından Kostaki Musurus Paşa'nın şahsında, 1830-1848 yılları arası Osmanlı-Yunan ve 1851-1885 senelerindeki Osmanlı-İngiliz ilişkileri

⁵ Söz konusu iddialar için bkz. Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *İA*, 12/1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 178; Cevdet Paşa, *Maruzat*, s. 1; İbrahim Emiroğlu, *Hizmet ve İhanetleriyle Tercümanlar, Voyvodalar ve Azınlıklar*, Aymar Matbaacılık, İzmir 1996; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 72-73.

ile söz konusu tarihlerdeki Osmanlı siyasî ve mâlî gelişmelerini görmek mümkün olabilir. Siyasî ve mâlî olaylar bir araya getirildiğinde son dönem Osmanlı siyasî tarihinin küçük bir kesitinin bir diplomatın şahsında açığa çıkarılması hedeflenmektedir. Kostaki Musurus Paşa'dan hareketle Tanzimat sonrası Osmanlı bürokrasisi, diplomasi hayatı ve diplomatlarının değişim ve dönüşüm dinamiklerine ışık tutmaya çalışılacaktır. Uzun yıllar sefir olarak hizmet etmiş bir Osmanlı devlet adamının hayatıyla ilgili bir kaç makale⁶ ve Kostaki Musurus'un 1850 yılına kadarki diplomatik faaliyetlerini inceleyen bir yüksek lisans tezi⁷ dışında çalışmanın olmaması bu tezin önemini ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu tezde Kostaki Musurus, gayri müslim devlet memurları üst başlığı altında değerlendirilmiş ve faaliyetleri kronolojik biçimde incelenmiştir. Ancak bu yapılırken tez herhangi bir problem etrafında kurgulanmamıştır. Halbuki bu tezde; Kostaki Musurus Paşa'nın Rum kimliği ikinci derecede önemslenmiş ve esas olarak bir Osmanlı diplomatı olması üzerinde durulmuştur. Bunu yaparken de Kostaki Musurus Paşa'nın kariyeri çeşitli sorularla ortaya konmuştur.

Tezde görüleceği üzere kaynakların büyük kısmı birincil kaynaklardır. Bunların önemli bir bölümü Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri, diğerleri ise İngiliz Devlet Arşivi (The National Archive) Foreign Office dosyalarıdır. Konuyla doğrudan ilgili ikincil kaynaklar azdır ve dönemin literatüründe Kostaki Musurus hakkındaki bilgiler satır aralarında ve bir iki cümleden ibarettir. Kaynakların birinci el kaynaklar olması konunun ve yazılanların özgünlüğünü gösterirken kimi konularda arşiv belgelerinde ayrıntılı bilgiler yer alması; bölüm ve alt başlıklarda detaylı bilgiler verilmesine, bazı bölümlerde ise konunun tam olarak ortaya konamaması sonucunu doğurmuştur. Ancak bu problem dönemin basınından yararlanılarak bir ölçüde aşılmaya çalışılmıştır.

⁶ Sinan Kunalalp, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Londra Büyükelçisi Musurus Paşa", *Tarih Mecmuası* (1967), c. 1, s. 6, 43-46 ve aynı yazar "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891", *Belleten* (Temmuz 1970), c. XXXIV, s. 421-435; Olivier Bouquet, "Etre Prince de Samos: Desir de Legation, Imaginaire Dynastique et Ordre de la Carriere Chez Etienne et Constantin Musurus" in *Insularites Ottomanes*. Sous la dir. De Nicolas Vatin et Gilles Veinstein. Paris: Maisonneuve et Larose, Institut Français d'Etudes Anatoliennes, 2004, s. 277-293.

⁷ Mehmet Faik Yavuz, *19. yy'da Gayrimüslim Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus'un (Paşa) 1850 Yılına Kadar Diplomatik Faaliyetleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004. Söz konusu tezde, adından da anlaşılacağı üzere Kostaki Musurus'un Londra sefirliği dönemine kadarki faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulduğumuz belgeler tahminlerin ötesinde ayrıntılar içerirken, Foreign Office belgeleri tamamen diplomatik dilde yazılmış ve detaylara az yer vermiş olması açısından farklılık arz etmektedir.

Hakkında çok az bilgi sahibi olunan bir devlet adamının biyografisini ve siyasi faaliyetlerini ve bütün bunların ötesinde neler düşünüp yapmak istediğini ortaya çıkarmak, hele çalışılan şahıs herhangi bir eser kaleme almamışsa, Osmanlı tarih yazıcılığında en güç işlerden biridir. Binlerce belge yığını arasından Kostaki Musurus'un izini sürüp ve belgeler arasında boğulmadan bir portre inşa etmeye çalışmak bu tezde en zorlanılan husustur. Üstelik zaman zaman Kostaki Musurus'u mu anlatmalı yoksa müdahil olduğu olayları mı? sorusunun cevabını kesin olarak verebilmek mümkün olmamıştır. Bu nedenle de tezde hem Kostaki Musurus'un biyografisi hem de rol aldığı siyasi olaylara yer verilmiştir. Kimi bölümlerde bu durum zaman zaman Kostaki Musurus'u değil de olayı anlatmaya neden olmuştur. Karşılaşılan bir diğer önemli sorun da arşiv belgelerinin genellikle problemleri ele alması sebebiyle konu başlıklarının daha çok buna göre şekillendirilmek zorunda kalınmasıdır.

Tezde sıklıkla geçen gayri müslim Osmanlı tebeasının ve yabancı isimlerinin yazımı da ayrı bir problemdir. Osmanlı belgelerinde, gayri müslimlerin isimleri Arap harfleriyle yazıldığından bunları Latin harflerine aktarırken değişik yazım şekilleri ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de mesela Kostaki Musurus'un adı Kostaki Muruzi⁸ gibi kişilerle karıştırılmaktadır. Osmanlı tebeası gayri müslimlerin isimleri Osmanlı belgelerinde geçen haliyle (Kostaki, İstefenaki ve Pavlaki ...) yazılmıştır.

Osmanlı kaynaklarında Kostaki Musurus'un ilk ismi çoğunlukla Kostaki olarak yer almakla birlikte bazı belgelerde Kostantin olarak da geçmektedir. Batı dillerindeki çalışmalarda ise Costantin şeklinde yazılmaktadır. Kostaki, kariyerinin ilk dönemlerinde yani Londra sefirliğinden önceki yıllarda genellikle ilk adıyla anılmış, Musurus ismi tanınmadığından pek kullanılmamıştır. Ancak kariyerindeki yükselme ile

⁸ Kostaki Muruzi ve Fenerli Muruzi Ailesi için bkz. Zeynep Sözen, *Fenerli Beyler: 110 Yılın Öyküsü (1711-1821)*, Aybay Yayınları, İstanbul 2000, s. 117 vd.

birlikte bürokraside şöhret kazanmış Kostaki isminin yerini aile adı olan Musurus almıştır. Kostaki Musurus az tanındığı dönemlerde Musurus; Masoro, Mazaros gibi yanlış yazılmıştır. 1867’de Sultan Abdülaziz tarafından Paşa unvanı verilmesinden sonra kaynaklara Musurus Paşa olarak geçmiştir. Aile adı olan Musurus ise bir çok eserde farklı yazılmaktadır. Osmanlı belgelerinde çoğunlukla Musurus şeklinde yani ortadaki harf sin (س), bazen de ortadaki harf keskin z (ز) ile Muzurus olarak nadiren de Musuruz⁹ şeklindedir. Bu çalışmada Kostaki Musurus’un imzası esas alınarak Musurus yazımı tercih edilmiştir.

Yabancı devlet adamlarının adları ise kendi dillerindeki yazım şekliyle verilmiştir (Salisbury, Gladstone ...). Osmanlı Devleti’nde yaşayanlar için Rum, Yunanistan’dakiler için ise Yunanlı kavramı; Girid, Kıbrıs ve Yunanistan’daki Türkler için ise Müslüman yerine Türk tabiri tercih edilmiştir. Osmanlı padişahlarının saltanat yılları parantez içinde verilmiş diğer devlet adamlarından hakkında bilgi bulunulanlar dipnotta gösterilmiştir. Tezin imlâsında ise Türk Dil Kurumu¹⁰ Sözlüğü ve İmlâ Klavuzu kullanılmıştır.

Bu tez giriş hariç dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın türü biyografi olduğundan kurgu ve bölümlendirmeler, kronolojik biçimde yapılmış ancak kronolojik yaklaşımla birlikte her bölümün kendi içinde bir temasının olmasına dikkat edilmiştir. Birinci ve ikinci bölümde Kostaki Musurus’un yetişme süreci, diplomasiye intisabı, kimler tarafından himaye edildiği, Atina’daki faaliyetleri ve Yunanlılar tarafından algılanma biçimi gibi konular üzerinde durulmuş, İkinci bölüm Atina ve Viyana’daki sefaret tecrübesine ayrılmıştır. Üçüncü ve dördüncü bölümler ise Kostaki Musurus’un Londra sefirliği dönemine hasredilmiş Londra dönemi, Osmanlı ve dünya diplomasisinin ana parametreleri esas alınarak kendi içinde ikiye ayrıldı. Kostaki’nin siyasî faaliyetleri ve etki alanı, 34 yıl Londra’da kalmasının İngiliz yanlısı bir siyaset izlemesine yol açıp açmadığı gibi hususlar bu üç bölümün temel sorularıdır. Bu sorulara cevap ararken siyasî olayların içinde insan unsurunu göz ardı etmeksizin Kostaki Musurus’un sefâret hayatı, çalışanlarıyla iletişimi, resmi talepleri, sefâret

⁹ “Musuruz” yazımı için bkz. BOA, İ. DH, nr. 39319, 12 R 1284 (13 Ağustos 1867).

¹⁰ www.tdk.gov.tr (2006).

mekanı ve sefâret yaşantısı da vermeye gayret edilmiştir. Bütün bunlar yapılırken Tanzimat döneminin temel dinamikleri hatırdâ tutulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM HİMAYE VE İNTİSAB

I. Bir Osmanlı Diplomatının Yetiştirilmesi

A. Musurus Ailesi

Rum asıllı Kostaki Musurus, 18 Şubat 1807'de¹¹ İstanbul'da gayri müslimlerin nüfusça¹² yoğun olduğu Haliç kıyısındaki Fener semtinde dünyaya geldi.¹³ Bu semt, Rum Patrikhanesi ile Eflak ve Boğdan'ı yöneten Fenerli beylerle meşhurdu. Fenerliler tabiri, İstanbul'un fethinden Tanzimat dönemine kadar Fener semtinde oturan Rum aristokratlara verilmiş bir isimdir.

¹¹ Kostaki Musurus'un doğum tarihi hakkında farklı tarihler verilmektedir. *Hâriciye Sâlnâmesi*'ne göre doğum tarihi 1230/1814-1815 senesidir. (*Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciye 1302*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1302, s. 312); İkincil kaynakların bir kısmında doğum yılı 1807 (Sinan Kunalalp, "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891" *Belleten*, (Temmuz 1970), c. XXXIV, s. 421 ve Olivier Bouquet, "Etre Prince de Samos: Desir de Legation, Imaginaire Dynastique et Ordre de la Carriere Chez Etienne et Constantin Musurus".in *Insularites Ottomanes*. Sous la dir. De Nicolas Vatin et Gilles Veinstein. Paris: Maisonneuve et Larose, Institut Français d'Etudes Anatoliennes, 2004, s. 277) bir diğer kısmında ise 1809 şeklinde yer almaktadır. İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1949, s. 268) Ancak bir çok eserde ve mezar taşında doğum tarihi 1807 olarak gösterildiğinden bu tarih esas alındı.

¹² Fener'in Rum nüfusunu tam olarak tespit etmek mümkün olmamakla birlikte semtin nüfusunu, hane sayısından hesaplamak mümkün olabilir. XIX. yüzyılın sonunda Fener'deki Rum aile sayısını 960 aile olarak verenler vardır. Orhan Türker, *Fenari'den Fener'e Bir Haliç Hikayesi*, Sel Yayınları, İstanbul 2001, s. 17.

¹³ Mihail Dimitri Sturdza, *Dictionnaire Historique et Genealogique des Grandes Familles de Grece d'Albanie et Constantinople*, Paris 1999, s. 362.

İstanbul'un fethini takip eden ilk yıllarda, şehirde yaşayan Doğu Romalı aristokrat aileler Akdeniz adalarına, Mora, İtalya ve Avrupa'nın diğer yerlerine göç ettiler. Daha sonra Sultan II. Mehmed'in (1451-1481) din hürriyetini temin ederek İstanbul'un müreffeh bir şehir haline getirmesiyle Rumların bir kısmı İstanbul'a döndüler. Sultan II. Mehmed (1451-1481), İstanbul'daki Rumlara patrik seçmelerini emretti. Fetihden sonra Rum Patrikhanesi birkaç kez yer değiştirdikten sonra 1600 senesinde Sultan III. Mehmed (1595-1603) zamanında Fener'de bugünkü yerine yerleşti. Seçkin Rumlar da Fener'de ikamet etmeye başladılar. Fenerliler, çocuklarını devrinin en iyi üniversitelerinin bulunduğu İtalya'ya gönderip felsefe, tıp ve benzeri ilimler tahsil ettirdiler. O dönemde Rumlar, genellikle ya ticaretle uğraşır ya da hekimlik yaparlardı. Sarayın hekimleri genellikle Rumlardan oluşurdu. Bir diğer kesim ise hâriciyeye intisab ediyordu. Yabancı dillere vukufiyetlerinden dolayı Fenerli gençler, Osmanlı Devleti tarafından yabancılarla olan münasebetlerde kullanıldı. Divân-ı hümâyûn ve donanma tercümanları ile Eflak-Boğdan beyleri, bu Rumlardan seçilirdi.

1699'da Karlofça Antlaşması'nın imzalanması sırasında Fenerlilerden Aleksandr Mavrokardoto'nun Divân-ı hümâyûn tercümanı sıfatı ile iyi hizmetleri görüldüğünden devletin mühim bir memuriyeti olan bu tercümanlığa, Fenerlilerin tayini bir gelenek haline geldi. Bilahare Tersane Tercümanlığı da onlara verilmeye başlandı. Sultan III. Ahmed (1703-1730) döneminde Osmanlı Devleti'ne bağlı Boğdan Voyvodası Dimitri Kantemir/Kandemir Prut Savaşı'nda Rusların tarafına geçip ihanet edince Eflak-Boğdan Beylikleri de Fenerlilere verilmeye başlandı. 1711'de ilk defa bu beyliğe bir Fenerli olan Nikola Mavrokardota tayin edildi.¹⁴

Fenerlilerden son Boğdan Bey'i Aleksandr İpsilanti, Rus çarının himayesinde Odesa'da kurulan Filiki Eterya İhtilal Örgütü'nün faaliyetlerine katılmış Yunanistan bağımsızlık mücadelesine karışarak bağlı olduğu devlete ihanet etmiştir.

¹⁴ "Fenerli, Fenerliler", *İstanbul Ansiklopedisi*, Reşad Ekrem Koçu, Koçu Yayınları, İstanbul 1971, 10, 5638.

Fener semtinin canlanarak siyasî bir merkez haline gelmeye başlaması ise XVIII. yüzyıla dayanır. Bu asırdan itibaren İstanbul'daki Rum tüccarlar, batıya hammadde satıp batının işlenmiş mallarını Osmanlı topraklarına getirdiler. Bu sayede zenginleştiler. Zenginleşen Rumlar, Patrikhane ile temaslarını sürdürebilmek amacıyla Fener semtine yerleştiler. Bu ailelerin hemen hepsi Doğu Roma İmparatorluk sülalesinden veya büyük İtalyan ailelerden geldikleri iddiasını taşıdılar. Soyluluk özellikle ticarete prestij sağladı.¹⁵ Fener semti, Patrikhane'ye yakınlığından ötürü muteber bir zengin mahallesi haline geldi. Fenerliler, edindikleri servetler sayesinde gösterişli taş binalar inşa ettiler.¹⁶ Aynı zamanda İstanbul Rumları, Fenerliler başta olmak üzere XIX. yüzyılın başından itibaren okul ve kütüphaneler açtılar, açılan Rum okullarını destekleyerek eğitim seferberliği ilan edercesine eğitim faaliyetlerine yatırım yaptılar.¹⁷

Fenerli Rumların zenginleşip siyasî nüfuz kazanmalarında Eflak-Boğdan (Memleketeyn) Beyliği görevinin ehemmiyetli bir rolü oldu. Osmanlı idarî sisteminde özel bir yeri olan Eflak, XVIII. yüzyıla kadar yerli nüfustan seçilen beylerle yönetildi. Ancak Rus ve Avusturya tehdidinden ötürü daha önce Romenlerden seçilen bey/prensler, Fenerli Rumlardan seçilmeye başlandı. 1716'dan 1821'e kadar Eflak, Fenerli Rumlar tarafından yönetildi ve bu idare 100 yıldan fazla sürdü. Fenerli Rum beylerinin akraba ve Rum iş ortakları ile Romen halkını sömürmeleri, Fenerlilerin idaresinin halk nezdinde nefretle anılmasına yol açtı. Eflak'ın Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ile yönetilmesi Eflak beylerinin eski Doğu Roma İmparatorluğu'nu canlandırma yolunu aramalarına sebebiyet verdi. Eflak, bu dönemde kalkındı. Fakat halkın zorba Fenerli idarecilerden hoşnutsuzluğu nedeniyle 1821'de Tudor Vladimirescu tarafından bir isyan başlatıldı. Vladimirescu,

¹⁵ Sözen, s. 37.

¹⁶ Robert Mantran, I, s. 56, Vladimir Mirmiroğlu, "Fenerli, Fenerliler", *İstanbul Ansiklopedisi*, Reşad Ekrem Koçu, Koçu Yayınları, İstanbul 1971, 10, 5636-5637.

¹⁷ Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 37-40.

İpsilanti tarafından öldürüldü. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti Eflak'a Fenerli Rumları değil yerli Romen ailelerinden bey/prens atadı.¹⁸

Fener'de yaşayan Rumlar, ticarî bağlantılarının yanı sıra İstanbul'daki yabancı elçilerle kurdukları yakın ilişkiler dolayısıyla Osmanlı siyasetinde nüfuz sahibiydiler. Kostaki Musurus da Fener'de doğduğu için Yeni-Fenerli (Neo-Phanariot)¹⁹ Rumlardan kabul edilebilir. Kostaki'nin doğduğu Şubat 1807 tarihinde Osmanlı Devleti ciddi bir Rus ve İngiliz tehdidi altındaydı. Eflak ve Boğdan Rusya tarafından işgal edilmişti. İngiltere, Eflak ve Boğdan'ın Rusya'ya bırakılarak Fransa ile de ilişkilerin kesilmesini talep etti. İngiliz donanması, Boğaz'ın önünde toplanmaya başladı. Korku ve telaş içindeki İstanbullular'da kıyamet söylentileri bile çıkmıştı.²⁰

İstanbul'un işgal tehdidi altındaki yıllarda Fener'de yaşayan Musurus ailesi, esasen Girid Resmo asıllı idi. Ailenin kökenleri, Rönesans devrinin düşünce adamı Markos (Mark) Musurus'a (1470-1517) kadar uzanıyordu.²¹ Kostaki'nin babası, tüccar Pavlaki (Pavlos)²² (1762-1819) Musurus idi. Pavlaki Efendi, 1762'de Girid'te doğdu ve 1800'den önce İstanbul'a göç etti.²³ Girid'den İstanbul'a kaç yaşında geldiğini bilmediğimiz Pavlaki Musurus, Eflak (Valaşya/Wallachia)²⁴ beylerinin hizmetinde bulundu. Pavlaki'nin tüccar kimliği ve Eflak beyleri ile olan ticarî ilişkileri, devrinin tanınmış tüccarlarından olmasını sağladı. Fener'de yaşamak ve yeni Fener

¹⁸ Kemal Karpat, "Eflak", *DİA*, İstanbul 1999, 10, 466-69.

¹⁹ Neo Fenerli tanımı Mora İsyanı'ndan sonra Osmanlı bürokrasisinde yetkileri ve sayıları azaltılan Fenerli Rumlara karşın bir avuç Fenerli Rumun yeni bir aristokrat zümre inşa etmesi anlamında kullanılmaktadır. Bu kavram ve Yeni Fenerliler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Christine M. Philliou, *Worlds, Old and New Phanariot Networks and The Remaking of Ottoman Governance in the First Half of the Nineteenth Century*, Princeton University Phd Dissertation (unpublished) 2004.

²⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, TTK Basımevi, Ankara 1999, V, 51-53.

²¹ 1470'de Girid Resmo'da doğan ünlü dil bilimci ve düşünce adamı Mark/Marcos Musurus zengin bir tüccarın oğluydu. M. Musurus İtalya'ya giderek Yunanca üzerine çalıştı. 1503'te profesör oldu. Çeşitli Yunan klasiklerinin neşrini ve ilk Latince-Yunanca sözlük olan *Etymologicum Magnum*'un editörlüğünü yaptı. 1516'da Roma'ya davet edildi. Roma'da Yunanca kitapların basıldığı matbaayı kurdu. Papa Leo tarafından Mora Malvasia'ya piskopos tayin edildi ise de görevine başlayamadan öldü. Bir çok edisyonun yanı sıra Yunanca epigram/nükteli sözler yazdı. *Catholic Encyclopedia* www.newadvent.org/cathen/10659.ahtm (24 Ağustos 2005).

²² *Hâriciye Sâlnâmesi*'nde babasının adı Pavlaki şeklinde, ikincil kaynaklarda ise Pavlos olarak geçmektedir. Bkz. *Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciye 1302*, Matbaa-i Ebuzyiya, İstanbul 1302, s. 312; Sturdza, s. ?.

²³ Sturdza, s. 362.

²⁴ Karpat, "Eflak", 466-69.

aristokrasinin bireyleriyle yakın ilişkiler kurmak hem ekonomik açıdan zenginlik getirmiş hem de Avrupa'ya açılım sağlamıştır.

1800'lerin başında evlendiğini tahmin ettiğimiz Pavlaki'nin 1805'de ilk oğlu Yanko (1805-1868) dünyaya geldi. Daha sonra ikinci oğlu Kostaki (18 Şubat 1807) beş sene sonra ise en küçük oğlu Pavlaki (1812-1882) doğdu.²⁵ Pavlaki Efendi, 1819'da öldü. 12 yaşında iken babasını kaybeden Kostaki'nin bu kayıpla hayatında çok şey değişti ve erken yaşta ağır sorumluluklar üstlendi. Ekonomik problemleri olmayan Pavlaki Efendi'nin oğulları, saygınlıklarını arttırmak için ticaretle uğraşmak yerine hâriciyeci olmayı tercih ettiler. Kostaki'nin ağabeyi Yanko Musurus, Torino Maslahatgüzarlığı (Temmuz 1855-Ocak 1857)²⁶ yaptı. Aynı zamanda gazetecilikle uğraştı ve Atina'da gazete çıkardı.²⁷ Kardeşi Pavlaki Efendi²⁸ ise Bosna Valisi Tahir Paşa'nın tercümânlığını²⁹ yaptıktan sonra ağabeyi Kostaki'nin Viyana ve Londra sefirliği döneminde onun yanında diplomatik hizmetlerde çalıştı.³⁰ Bank of Turkey'in 1860'da başkan vekili oldu.³¹ Akabinde Sisam Beyliği (Aralık 1866-Eylül 1873) yaptı.³²

Kostaki ve kardeşlerinin dışında Musurus ailesinin bir çok mensubu, Osmanlı bürokrasisinin üst kademelerinde bulundu. Eniştesi Yanko Fotyadi Paşa (1827-1892) sefir ve vali, bacanaklarından Aleko Vogoridi Paşa (1825-1910) muhtelif sefâret memuriyetlerinden sonra Viyana Sefiri ve Doğu Rumeli Valisi, diğer bacanağı Nikola

²⁵ Sturdza, s. 362.

²⁶ Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İsis yay, İstanbul 1999, s. 112.

²⁷ Yanko Bey'in Atina'da çıkardığı gazete, Atina'daki Osmanlı sefâreti tarafından zararlı yayınlar yaptığı gerekçesiyle soruşturmaya uğradı. Gazetenin ismini tespit etmek mümkün olmadı. Bkz. BOA, HR. MKT, nr. 21/40, 1 N 1264 (2 Ağustos 1848).

²⁸ Pavlaki Musurus'un altı kızı vardı. Kızları, tanınmış Rum ailelerin oğulları ile evlendi. Örneğin Kasandra (Cassandre) Musurus, XIX. yüzyılın meşhur diplomat ve devlet adamlarından hâriciye nâzırlığı da yapmış olan Aleksandr Karatodori ile evlendi. Bkz. Maria Georgiadou, "Expert Knowledge Between Tradition and Reform The Caratheodorys: a Neo-Phanariot Family in the 19th Century Constantinople", *Médecins et Ingénieurs Ottomans à l'âge des Nationalismes*, sous la dir. de Méropi Anastassiadou-Dumont, Paris, 2003, s. 290.

²⁹ BOA, HR. MKT, nr. 21/18, 29 B 1264 (2 Temmuz 1848).

³⁰ BOA, A. MKT. MHM, nr. 272/93, 21 S 1280 (7 Ağustos 1863).

³¹ Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, çev. Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi Yay, İstanbul 1999, s. 71.

³² BOA, İrade-Sisam, nr. 108, 11 Ş 1283 (18 Aralık 1866), İrade-Sisam, nr. 118, 4 Ş 1290 (27 Eylül 1873) ve A. MKT. MHM, nr. 465/86, 13 Ş 1290 (6 Ekim 1873).

(Nikolaki) Vogoridi (1821-63) Boğdan (Moldoyva) Beyliği Kaymakam'ı olarak hizmet etti.³³ Akrabalarından Musurus Gikis (Vasilaki) Bey³⁴ posta ve telgraf nâzırlığı yaptı (Ekim 1912-Haziran 1913).³⁵

Çoğunluğu bürokrat ve hâriciyecilerden oluşan Musurus ailesi, hâriciyenin yanı sıra basın sahasında da faaliyet gösterdi. *Takvîm-i Vekâyi* Gazetesi'nin Rumca nüshası olan *Ottomanikos Monitor*'u³⁶ Musurus ailesinden Yogos Musurus³⁷ çıkardı.

B. Eğitimi

Osmanlı dünyasında sefirlik, 1830'ların başında daimî elçiliklerin yeniden ikame edilmesiyle birlikte önem kazanmış ve batı diplomasi kurallarını iyi bilen nitelikli devlet adamları yetiştirilmeye çalışılmıştır. 1870'lere kadar görev yapan diplomatların büyük bir kısmı muhtelif memuriyetlerden diplomatlığa tayin edilmişlerdir.³⁸ XIX. yüzyılın başında dünyaya gelen ve Tanzimat döneminde göreve başlayan Kostaki Musurus'un aldığı eğitimin niteliği ve donanımları, diplomatlık mesleğindeki başarısına ve XIX. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarının eğitim süreçlerine ışık tutması açısından önem taşımaktadır.

Avrupa usulüne göre diplomatlık eğitimi alan ilk Osmanlı diplomatının 1872'de Atina'ya tayin edilen Mahmud Esad Bey olduğu bilinmektedir.³⁹ Kostaki Efendi, bu

³³ BOA, İ. HR, nr. 6165, lef 2, 20 Ca 1274 (8 Şubat 1855).

³⁴ Musurus Gikis Bey, 9 Ağustos 1893'te saraya yazdığı bir dilekçede iş talebinde bulunurken imza kısmında ismini "müteveffa Musurus Paşa'nın damadı Musurus Gikis" şeklinde yazmıştır. Bkz. BOA, Y. PRK. BŞK, nr. 32/44, 26 M 1311 (9 Ağustos 1893).

³⁵ Kunalp, *Osmanlı Ricâli*, s. 112.

³⁶ Gazete yayını hayatına 1832'de başladı. Tirajı 400 civarındaydı önce Rum Ortodoks Patrikhanesi olmak üzere ilgili çevrelere dağıtıldı. Ancak Patrikhâne Türkçe nüshayı daha iyi anladıklarını bildirince yayını 1840'da durduruldu. Bkz. Orhan Koloğlu, "Rumca Basın", *İstanbul Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1994, s. 353.

³⁷ Yogos Musurus'un Kostaki Musurus ile akrabalık bağının boyutunu belirlemek mümkün olmadı.

³⁸ Sinan Kunalp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç*, Tür Tarih Kurumu Kongresi 15-17 Ekim 1997, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 113-114.

³⁹ 1838'de İzmir'de doğan ve Ege'nin tanınmış ailelerinden Bayındırlızâdeler'e mensup olan Mahmud Esad, İstanbul Bayezid Rüştîyesi'nde ilk öğrenimini tamamladıktan sonra 16 yaşında Bâbîâli Tercüme Odası'na çırac olarak girdi. Bir sene sonra Paris'te yeni açılan Mekteb-i Osmanî'de okumak üzere devlet tarafından Paris'e gönderildi. Dört sene Paris'te tahsil gördü. Petersburg'da iki yıl üçüncü kâtip ve merkezde bir yıl- Tercüme Odası'nda-vazife yaptıktan sonra Paris Sefareti'ne ikinci kâtip olarak atandı. Altı yıl ikinci kâtiplik yaptıktan sonra başkâtip oldu. 1869'da İstanbul'a döndü ve Tercüme Odası'na ikinci tercümân olarak tayin edildi. Aynı yıl Peşte'ye başşehbender atandı. 1872'de ise 35 yaşında

tarihten önce sefâret görevinde bulunduğu için onu klasik Osmanlı sefâret geleneği içinde değerlendirebiliriz. Daimî elçiliklerin kurulmasıyla tayin edilen elçilerin 1860'lı yıllara kadar genelde Tercüme Odası (1821) gibi resmî eğitim kurumlarından yani formel bir eğitim sürecinden geçmemeleri diplomatların eğitim ve kariyer sürecini takip etmemizi zorlaştırmaktadır.

Arşiv belgeleri ve ikincil kaynakların verdiği bilgilere bakılırsa Kostaki Musurus, Sisam'daki vazifesinden önce Avusturyalı Diplomat Prokesch-Osten'in⁴⁰ (1795-1876) mihmândârı olarak görev yaptı. Sultan II. Mahmud (1807-1839) devrinde 27 yaşında iken, Sisam kaymakamlığına getirildi. Ancak Kostaki'nin nasıl bir eğitim aldığı ve hangi okullara gittiği şimdilik sırdır. Tahsil süreci ve nerede eğitim gördüğü hakkında hiçbir bilgiye rastlanmaması, üç ihtimali akla getirmektedir. Öncelikle Kostaki Musurus, İstanbul'da Rumlara ait bir cemaat okulunda okumuş ya da yurtdışında bir Avrupa ülkesinde⁴¹ eğitimini tamamlamıştır. Daha önce bahsedildiği üzere zengin Fenerli Rumların bir kısmı çocuklarını XVIII. ve XIX. yüzyıllarda İtalya'ya gönderiyorlardı.⁴² Kostaki Musurus'un tahsiliyle ilgili bir diğer tahmin ise İstanbul'da özel hocalardan ders alarak yabancı dil, yazışma tekniği gibi becerileri kazanmış olabileceğidir. Kostaki'nin eğitim sürecini anlamak için dönemin benzer bürokratik ve diplomatik kariyer süreçlerinden geçmiş çağdaşı seçkin Osmanlı Rumlarının eğitim durumlarına bakmak yol gösterici olabilir. İstanbul'da Osmanlı Rumlarından 1878-1879 yıllarında hâriciye nâzırlığı da yapan Aleksandr Karatodori (1833-1906)⁴³, özel eğitimle birlikte yaygın eğitim de görmüştü. Yine aynı aileden Kostantin Karatodori ise özel dersler almak suretiyle eğitimini tamamlamıştı.⁴⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan *Sicill-i Ahvâl Defterleri*'ne bakıldığında üst

yaklaşık yirmi yıllık bir meslek tecrübesiyle Atina'ya elçi olarak gönderildi. Kunalalp, *Çağdaş Türk Diplomasisi*, s. 113-114.

⁴⁰ Prokesch Osten hakkında bilgi için bkz. <http://www.ohiou.edu/~chastain/ip/prokesch.htm> on October 25, 2004 (Mart 2006).

⁴¹ Bu Avrupa ülkesi muhtemelen İtalya ya da Fransa'dır.

⁴² Tülay Artan, "Fener", *DİA*, İstanbul 1995, 12, 342.

⁴³ 1833'te İstanbul'da doğan Aleksandr Karatodori, Saray hekimlerinden İstefanaki (Stefan) Karatodori'nin oğludur. Paris'te edebiyat ve fûnûn eğitimi aldı. Hukukta doktora yaptı. Bâbiâli Tercüme Odası ve Meclis-i Vâlâ Tanzimat dairesinde çalıştı. Çeşitli görevlerden sonra ticaret ve hâriciye müsteşarı oldu. 1874-1876 yılları arasında Roma'da sefirlik, 1878-1879 senelerinde ise hâriciye nâzırlığı yaptı, 1885-1894 yıllarında Sisam Bey'i idi. Bkz. BOA, DH. SAİD, 18/257.

⁴⁴ Georgiadou, s. 289-290.

düzyer memurluk yapan Rum memurların yetişme sürecinde özel hocalardan alınan derslerin önemli bir rolü olduğu görölmektedir. Bazen de sicil kayıtlarından Rum memurların tahsil gördükleri anlaşılır ise de eğitimlerinin biçimine ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmez. Mesela valilik ve sefirlik yapan aynı zamanda Kostaki Musurus'un da eniştesi olan Yanko Fotyadi Paşa'nın (1827-1892) sicil kaydında tahsil-i fünûn gördüğü ifade edilmekte ancak bu eğitimi hangi okulda, nerede, nasıl ve kimlerden aldığı hakkında açıklama yapılmamaktadır.⁴⁵ O dönemde bazı Rumlar dönemin sayılı Rum okullarından Fener'deki Rum Mekteb-i Rüřtiyesi⁴⁶ ile Heybeliada'da Büyük Mekteb'de eğitim almışlardır.⁴⁷ Fener Rum Mektebi, Rumların İstanbul'da kurdukları en eski okuldur.⁴⁸

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti nezdinde, sefirlik yapan İngiliz diplomatların eğitim biçimlerine bakıldığında hem benzer hem de farklı yönler görülür. Mesela Kostaki Musurus ile çağdaş sayılabilecek ünlü İngiliz Elçisi Stratford Canning, 1808'den 1858 yılına kadar yarım asır çeşitli aralıklarla İngiltere Devleti'ni İstanbul'da temsil etti. 1786'da Londra'da doğan Canning asil bir ailedendi, Eton Kolej⁴⁹'de okudu ve İngiliz Dış İşleri Bakanlığı'n çalışmaya başladı. Cambridge Üniversitesi'nde bir yıl eğitim gördüyse de daha sonra bu tahsilini yarıda bıraktı. 1808'de İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Robert Adair'in yanına birinci kâtip olarak atandı⁵⁰, ilerleyen yıllarda ise İstanbul Büyükelçiliği yaptı.

Kostaki Musurus'un çağdaşlarından ve XIX. yüzyılın son çeyreğinin meşhur diplomatlarından İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Austen Henry Layard (1817-1894) ise daha farklı bir eğitim sürecinden geçti. Layard, liseyi bitirdikten sonra amcasının bürosunda avukatlık stajına başladı. Daha sonra ise tarihî gezilere ve sanata

⁴⁵ BOA, DH. SAİD, nr. 26/311.

⁴⁶ Rum okulları ve Fener Rum Mektebi için bkz. Süleyman Büyükkarcı, *Türkiye'de Rum Okulları*, Yelken Basım-Yayım-Dağıtım, Konya 2003, s. 115 vd.

⁴⁷ "...Deraliyye'de Fenar'da Rum Milleti Mekteb-i Rüştiyesi'nde ve Heybeliada'da Büyük Mekteb'de lisan-ı Yunanî tahsil edip..." Fotyadi Kostaki Bey'in sicil kaydı için bkz. BOA, DH. SAİD, nr. 3/66.

⁴⁸ Büyükkarcı, s. 116.

⁴⁹ Eton College, İngiltere'nin Windsor yakınlarında Buckinghamshire kasabasında erkekler için hazırlık okulu. *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*, Cambridge University Press 2003, Version 1.1, dictionary.cambridge.org (27 Şubat 2006).

⁵⁰ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, çev. Can Yücel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 1.

merak saldığından 1842-1851 yılları arasında Osmanlı topraklarında özellikle Mezopotamya havzasında arkeolojik kazılara katıldı. Bu konudaki araştırmalarıyla ilgili kitabı, 1873'de yayınlandı.⁵¹ 1877-1880 yıllarında, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi olarak görev yaptı.⁵²

Tanzimattan önce Osmanlı Devleti'nde ve XIX. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'de sefirler; mülkiye eğitimi veren kurumlardan değil bizzat diplomasinin içinde yer almak suretiyle yetişiyorlardı. Nitekim İngiliz Sefirleri Canning ve Layard'ın yetişme süreçleri bu konuda iyi bir örnektir.

II. Himaye ve Akrabalık İlişkileri

A. Kostaki Musurus ve Vogoridi Bey

Osmanlı Devleti'nde bir göreve intisab etmek aslında yarı resmî bir hâmilik⁵³ sistemi idi. Bir devlet görevlisi kendi himayesine almak istediği kişilerin devlet hizmetine girmesini sağlar, onlar da hâmilerinin çıkarlarını gözetirlerdi. İntisab ve hâmilik kan bağına dayanabildiği gibi, dostluk, evlilik, etnik ve coğrafi kökene de bağlı olabilirdi.⁵⁴

Kostaki Musurus'un hâmisi Vogoridi Bey'in, onun hayatında çok özel bir yeri vardı. 1834'te Sisam'da başlayan âmir-memur ilişkisi daha sonra akrabalık düzeyinde devam etti. Bu kısımda Vogoridi Bey'in kimliğinden hareketle Kostaki Musurus ile olan münasebetlerine değinilecektir.

⁵¹ Austen Henry Layard, *Nineveh and Its Remains: A Narrative of an Expedition to Assyria: During the Years 1845-1846, 1847*, John Murray Publisher, London 1873.

⁵² Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, AÜ DTCF Yayını, Ankara 1968, s. 2-5 ayrıca bkz. Gordon Waterfield, *Layard of Nineveh*, John Murray, London 1963 ve William N. Bruce (ed.), *Sir A. Henry Layard*, John Murray Publisher, London 1903.

⁵³ Batı dillerindeki ismiyle patronaj, eşit olmayanlar (memur/amir) arasındaki kişisel ilişkilere dayanan bir siyasal sistem diye tanımlanır. Her iki tarafın da birbirine verecekleri vardır. Çalışanlar patronlarına karşı jest yaparak, hürmetkâr bir dil kullanarak veya hediye vererek çeşitli simgesel biçimlerde siyasî desteklerini ve saygılarını sunarlar. Patronlar da maiyetindekilere himaye altına alarak onları korur ve yükselmelerini sağlarlar. Bkz. Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.70.

⁵⁴ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 18.

Osmanlı belgelerinde İstefanaki Vogoridi⁵⁵ (1774-1859) olarak geçen bu şahsın gerçek ismi, Stoyko Tsonkov Stoykov'dur.⁵⁶ Babası Bulgar asıllı Stonko (Stoyianno) isimli bir tüccardı ve Eflak-Boğdan beyleriyle ticarî ilişkileri vardı. Aynı zamanda Bulgar Yazar Sofroniy Vračanski (Sophroni Vratschanski)'nin torunu olan İstefanaki, Bulgaristan'ın Kazan (Kotel)⁵⁷ kasabasında doğdu.⁵⁸ Bükreş'te bir akademide eğitim gördü.⁵⁹ Rumlar tarafından Stoyko olan ismi Stefan olarak değiştirildi. Bu şekilde Rumlaştı.

1790'ların ortasında İstanbul'a gelen genç Stefan, Osmanlı başkentinde zengin Rum ailelerinin çocuklarına Fransızca dersleri verdi. Daha sonra 1798-1799 yılında Mısır'da Hüsrev Paşa'nın⁶⁰ (1756?-1855) İngiliz donanmasıyla birlikte Fransızlara karşı yürüttüğü mücadelede, Paşanın tercümanlığı görevini üstlendi.⁶¹

⁵⁵ İstefanaki Vogoridi (Stefan Vogorides) Bey'in ismi bir çok farklı şekilde yazılır. Osmanlılar İstefanaki [Bkz. BOA, İrade-Yunanistan, nr. 6, 15 M 1256 (19 Mart 1840)], Rumlar Stefanaki/Stefanos, Romanyalılar ise Stefan şeklinde yazmayı tercih ederler. (Romanyalıların yazımı için bkz. www.eliznik.org.uk/RomaniaHistory/Moldoyvan-ruler.htm, s. 5 (20 Haziran 2005) . Vogoridi'nin soyadı batılı çalışmalarda da farklı şekillerde yazılmaktadır. Bulgar kaynaklarının kullanıldığı araştırmalarda Bogoridi yazımı kullanılmaktadır. (bkz. Ergenç, s. 65). Vogoridi'nin soyadı gibi doğum tarihi de tartışmalıdır. 1780 olarak gösterenler olduğu gibi (Ergenç, s. 65), 1774 tarihini verenler de vardır. Bu tezde, konuyla ilgili en yeni tarihli çalışma esas alınarak 1774 senesi doğru olarak kabul edildi. Bkz. Christine M. Philliou, *Worlds, Old and New Phanariot Networks and The Remaking of Ottoman Governance in the First Half of the Nineteenth Century*, Princeton University Phd Dissertation (unpublished), 2004, s. 286.

⁵⁶ Bu isim literatürde Staiko Stonkovich olarak da yazılmaktadır. Bkz. Philliou, s. 289.

⁵⁷ Günümüzde Bulgaristan sınırları içinde bulunan Kazan, o dönemde Osmanlı idarî sisteminde Rumeli-i Şarkî Vilayeti'ne bağlı idi. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 95.

⁵⁸ Philliou, s. 289.

⁵⁹ Philliou, s. 291-292.

⁶⁰ Hüsrev Mehmed Paşa (Koca), tahminen 1756 doğumludur. Abaza asıllıdır. Küçük yaşta İstanbul'a gelerek Çavuşbaşı Said Efendi'nin köleleri arasına alındı. Sultan III. Selim'in tahta çıkışının ardından başcuhadarlığa yükseldi. Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'nın mühürdarı ve kethudası oldu. Mısır'ı Fransız işgalinden kurtarmak amacıyla harekete geçen donanmayla birlikte Mart 1801'de Mısır'a gitti. Başarılarından ötürü vezirlik rütbesiyle İzmit Sancağı verildi. 1801'de Mısır valiliğine getirildi. Diyarbekir valiliğiyle Mısır'dan ayrıldı. Daha sonra Selanik valisi oldu. 1806'da başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sırasında 1809'da Siliste valisi ve Tuna seraskeri, 1810'da Varna seraskeri olarak görev yaptı. Rus Savaşı'nda gösterdiği başarılarından ötürü 1811'de Kaptan-ı derya tayin edildi. 1818'de Trabzon valiliğine atandı. 1820'de Şark seraskeri oldu. Mora İsyanı yayılınca 1822'de tekrar Kaptan-ı deryalığa getirildi. 1827'de azledildi. Nisan 1827'de Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Seraskerliği'ne tayin edildi. Şöhretinin ve nüfuzunun doruk noktasına bu görevle ulaştı. 1837'de azledildi. Sultan II. Mahmud'un vefatıyla mühr-i hümayûnu alıp kendisini Temmuz 1839'da sadrazam tayin ettirdi. 11 ay sonra sadareten azledildi. Hakkında açılan davalarda çeşitli konularda suçlu bulundu ve devlet hizmetlerinden men edildi. İki yıl Tekirdağ'da sürgün hayatı yaşadı. Sultan Abdülmecid, yaşına hürmeten onu affetti. Ocak 1846'da yeniden serasker oldu. 1855'te İstanbul'da vefat etti. Halil İnalcık,

İstefanaki Vogoridi (Stefan Vogorides), siyasî kariyerinin zirvesine İskerlet Kalimaki'nin (Skarlatos/Charles Kallimaki/veya Scarlet Callimachi) yardımıyla ulaştı. Kalimaki 1812'de Boğdan'a (Moldovya) bey olarak atandı ve yanına İstefanaki Vogoridi'yi vekil/kaymakam olarak aldı. Boğdan'ı bu ikili yedi sene yönettikten sonra 1819 yılında İstanbul'a döndüler.⁶² Kalimaki, Boğdan görevi sırasında Rumların Osmanlıların hakimiyetinden kurtulacağı yönünde bölgede yayılan broşürleri yok ederek Osmanlı Devleti'ne sadakatini gösterdi.⁶³ Bu hareketiyle bir anlamda Rumları karşısına almış oldu. Stefan Vogoridi, Temmuz 1821'den 1822'ye kadar Eflak Voyvodalığı görevini yürüttü.⁶⁴ Ancak 1821 yılından sonra İstefanaki Vogoridi'nin (1774-1859) hâmisî Kalimaki'nin Mora İsyanı'na yardım eden Filiki Eteryâ⁶⁵ Örgütü'nün üyesi olduğu ortaya çıktı. Bâbîâli, isyana katılanları ağır biçimde cezalandırdı, bir kısmını ise sürgüne gönderdi. Ayaklanmada parmağı olduğu anlaşılan Rum Patriği Gregorios idam edildi. Vogoridi'nin hâmisî İskerlet Kalimaki'nin babası ve kardeşi öldürüldü kendisi ise Doğu Anadolu'ya sürüldü.⁶⁶

Konuyla ilgili bir arşiv belgesine göre 1820'lerden sonra Fener'de gizli bir şubesi açılan Eteryâ⁶⁷ örgütünü, Fener'de oturanlardan birisi yani İstefanaki Vogoridi, Osmanlı Devleti'ne ihbar etmiş ve bu hizmetine karşılık olarak, Vogoridi Ege adalarından Sisam'a bey olarak tayin edilmişti. Bu bilgiye göre Yunanlılar, soydaşlarının öldürülmesine neden olan olayı hiç unutmadılar.⁶⁸ Bu olay çok sonra

"Hüsrev Mehmed Paşa (Koca) ", *DİA*, İstanbul 1999, 19, 41-45, ayrıca bkz. Yüksel Çelik, *Hüsrev Mehmet Paşa Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

⁶¹ Ergenç, s. 65.

⁶² Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (1774-1912), çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, V, 224.

⁶³ Jorga, 214.

⁶⁴ www.eliznik.org.uk/RomaniaHistory/Moldoyvan-ruler.htm, s. 5 (20 Haziran 2005).

⁶⁵ Filiki Eteryâ (Philiki Hetairia), Yunanca Dostluk Cemiyeti anlamına gelir, örgüt Yunanistan'ı silahlı ve düzenli bir ayaklanma ile Türk hâkimiyetinden kurtarmak amacıyla 1814'te Odessa şehrinde gizlice kuruldu. Rumların Osmanlı Devleti'ne isyan ederek bağımsız Yunanistan'ın kurulmasında çok önemli rolü olan bu örgüt, 1890'larda ömrünü tamamladı ve yerini Etniki Eteryâ (Etnikhi Hetairia) aldı. Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, s. 50.

⁶⁶ Ergenç, s. 66-67.

⁶⁷ Burada bahsedilen Filiki Eteryâ (Philiki Hetairia) cemiyeti olmalı çünkü Etniki Eteryâ Cemiyeti daha sonra-1890'lı yıllarda- kuruldu. Yorgo L. Zarifi, *Hatıralarım, Kaybolan Bir Dünya İstanbul 1800-1920*, çev. Karin Skotiniyadis, Literatür Yayınları, İstanbul 2005, s. 33.

⁶⁸ BOA, İrade-Yunanistan, nr. 117, lef 2, L 1263 (Eylül veya Ekim 1847).

Vogoridi'nin damadı Kostaki Musurus'un Atina'da istenmeyen adam ve hain ilan edilmesine yol açacaktı.

Kalimaki'nin sürgüne gönderilmesiyle ayaklarının üstünde durmaya çalışan Vogoridi, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile imzaladığı 1829 Edirne Barış Antlaşması'nda çıkan pürüzlerin giderilmesi için Rusya'ya gönderilen heyetin başkanlığını yaptı. Bazı iddialara göre Yunanistan'ın bağımsız krallık olarak ortaya çıkmasında bu şahsın büyük etkisi oldu.⁶⁹ Canning, anılarında 1832'de Yunanistan'ın topraklarının genişletilmesi için Sultan II. Mahmud'u ikna etmek üzere Sisam Bey'i Vogoridi'den yararlandığını nakledecektir.⁷⁰

Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde kariyerinin zirvesine ulaşan Vogoridi (1774-1859), 1832'de Sisam Bey'i olarak tayin edildi. Fakat Vogoridi, adaya gitmedi ve İstanbul'da kaldı. Kostaki'yi vekili olarak gönderdi. Vogoridi'nin Sultan II. Mahmud ve İngiliz Büyükelçisi John Ponsonby (1771-1855)⁷¹ ile yakın bir ilişkisi olduğu anlatılır.⁷² Rivayete göre Sultan II. Mahmud, bir gün Haliç'te kayıkla giderken Vogoridi'nin Fener'deki evinin önünde sandalını durdurmuş ve içeri girerek kahve içmiştir.⁷³ Vogoridi Bey'in daha sonraki İngiliz Elçisi Lord Stratford (Canning) ile de ilişkilerinin iyi olduğu ifade edilir.⁷⁴ Bütün bu ilişkiler ağı Vogoridi'nin nüfuzunu arttırmıştır. Muhtemelen Kostaki Musurus'un daha sonra Londra'ya sefir olarak gönderilmesinde Kayınpederi Vogoridi Bey'in İngiliz elçileriyle kurduğu samimî münasebetler de rol oynamıştır.

Vogoridi Bey'in aynı zamanda Tanzimat'ın önemli şahsiyetlerinden Mustafa Reşid Paşa (1800-1858) ile de samimî olduğu ve Paşa tarafından gizlilik gerektiren işlerde kullanıldığı öne sürülmektedir.⁷⁵ Vogoridi Bey'in Kostaki ile yazışmalarında

⁶⁹ Ergenç, s. 67-70.

⁷⁰ Poole, *Canning'in Türkiye Hatıraları*, s. 75.

⁷¹ John Ponsonby, İngiltere'nin ünlü Ponsonby ailesindedir. 1771'de doğdu. 1832-1841 yılları arasında İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi olarak görev yaptı. Daha sonra Viyana'ya tayin edildi. 1855'te öldü. "Ponsonby", *Encyclopaedia Britannica*, 18, Chicago, 1972, s. 221; Ponsonby ailesi için ayrıca bkz. Sir John Ponsonby, *The Ponsonby Family*, London 1929.

⁷² Philliou, s. 309-310.

⁷³ Ergenç, s. 70.

⁷⁴ Poole, s. 75.

⁷⁵ Kunalp, *Bellekten*, s. 426.

Mustafa Reşid Paşa'dan “Bizim Reşid Paşa” şeklinde bahsetmesi bu yakın ilişkiyi doğrular niteliktedir.⁷⁶ Aslında İstefanaki Vogoridi (1774-1859) ile Mustafa Reşid Paşa'nın dostlukları eskiye dayanıyordu. Mustafa Reşid, 1834'te Paris'e sefir olarak gittiğinde Vogoridi ile mektuplaşıyordu ve şahsî dostlukları sürüyordu.⁷⁷ Vogoridi Bey'in devlet erkânıyla samimî münasebetlerine bir diğer örnek de Vogoridi'nin küçük kızının nikâh merasimine, Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) bizzat katılmasıdır. Bu durum, Osmanlı padişahının Hristiyanlara ait bir törene katılmasının ilk örneği olması açısından tarihî önem taşımaktadır.⁷⁸ Vogoridi'nin nüfuz sahibi olduğu kişilerden biri de Sultan II. Mahmud döneminin meşhur ve etkili devlet adamlarından Pertev Paşa (1785-1837)⁷⁹ idi. Paşa, İngiliz yanlısı olarak biliniyordu ve İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi J. Ponsonby (1771-1855) ile yakın ilişkileri vardı.⁸⁰ Pertev Paşa ile Vogoridi arasındaki münasebetin boyutu aşağıdaki cümleden anlaşılabilir:

“...Şu sıralarda Pertev Paşa'nın üzerinde olduğu gibi...padişah üzerinde de son derece güçlü bir etkisi olan ... Sisam Bey'i Vogoridi için ... oldukça cömert bir para armağanı isteniyor.”⁸¹

Sisam Adası'nda yaklaşık altı yıl süreyle İstefanaki Vogoridi'nin (1774-1859) vekilliğini yapan Kostaki Musurus, bu süre zarfında âmirinin güvenini kazandı ve damatlığa layık görüldü. Kostaki, Vogoridi Bey'in kızı Anna ile 1840 yılında İstanbul'da evlendi. 33 yaşındaki Kostaki, bu evlilik ile Vogoridi Bey'in damadı oldu. Biyografi tarihçiliğinde “damat olmak” terimi bürokraside, ilgili memurun kendisine

⁷⁶ Philliou, s. 338.

⁷⁷ Mustafa Reşid, Paris iken Sisam Bey'i İstefanaki Vogoridi Bey'e gönderdiği mektupta: “Paris'e gelir gelmez Fransızca gramer okumaya başladığını ve epey ilerlettikten sonra vatandaşlarına bir hizmet makamına geçmek için tercümeyle başlayacağını” bildirdi. Cavit Baysun bu mektubun İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın kütaphanesinde olduğunu belirtmektedir. Cavit Baysun, “ Mustafa Reşid Paşa”, *Tanzimat*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, 2, 728.

⁷⁸ Kunalp, *Belleten*, s. 426.

⁷⁹ Pertev Paşa, 1785'te doğdu. Ailesi Hicaz'dan İstanbul'a göç etmişti. Kalemiyede yetişti. 1827'de Reisülküttab oldu. Üç yıl süreyle bu görevi sürdürdü. 1830'da Mehmed Ali Paşa İsyanı'nı çözmek amacıyla Mısır'a giden heyete başkanlık etti. Daha sonra 1835'te umur-ı mülkiye nâzırlığına dönüştürülecek olan sadrazam kahyalığına getirildi. 1837 yılında görevden azledildi ve öldürüldü. Bkz. Duher Bayraktar, “Pertev Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, YKY, İstanbul 1999, II, s. 436.

⁸⁰ Carter Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.72.

⁸¹ *Age*, s. 75.

bir hâmi bulmasını ve nüfuz sahibi bir aile aracılığıyla üst kademelere yükselmesini belirtme amacıyla kullanılmaktadır.⁸²

Bir çok siyasî ve sosyal grupta olduğu gibi XIX. yüzyılda ve belki daha önceki yüzyıllarda Rum ve Bulgar Ortodoks aileler; genellikle kendi çevrelerinden gelin ya da damat seçerlerdi. Bir anlamda Ortodoks milleti içindeki evlilikler, Rum/Bulgar ve Romen ailelerin birbirleriyle olan bağlarını kuvvetlendirerek statülerinin güçlenmesi ve yükselmesini sağlıyordu. İstefanaki Vogoridi'nin kızı Anna/Annika'yı Kostaki Musurus'a vermesi Rumlar arasındaki hem politik hem de sosyal ilişkiler açısından önem taşımaktadır. Vogoridi'nin diğer kızı Smaragda ise dönemin seçkin Romen ailelerinden Sturdzaların oğlu Boğdan Prenslerinden M. Sturdza (1794-1884) ile evlendi.⁸³ Nitekim Kostaki Musurus'un kardeşi Pavlaki'nin kızlarından beş tanesi seçkin Rum ailelere gelin gitti. Örneğin Pavlaki'nin kızlarından Kasandra (Cassandre) Musurus, XIX. yüzyılın diplomat ve devlet adamlarından ve aynı zamanda hâriciye nâzırlığı da yapmış olan Aleksandr Karatodori ile evlendi (1869).⁸⁴ Musuruslar ile Karatodoriler arasındaki evlilik ilişkileri daha sonraki kuşaklarda da devam etti.⁸⁵

Kostaki Efendi, dönemin siyasileriyle yakın münasebetleri olan Vogoridi Bey'e damat olarak hem Sultan II. Mahmud'un hem de Mustafa Reşid Paşa'nın himayesi altına girdi. Vogoridi'nin Kostaki'yi damatlığa seçmesinde baba Pavlaki Efendi'nin Eflak beyleriyle ticarî ilişkileri rol oynamış olabilir. Muhtemelen Kostaki'nin babası Pavlaki (ö. 1819) ile Eflak Beyliği yapan İstefanaki Vogoridi ile tanışıyordu. Vogoridi Bey'in Fener'de yalısı vardı. Pavlaki Musurus da Fener'de ikamet ediyordu. Aynı semtte oturup aynı kiliselere devam eden seçkin Rumların ve Vogoridi gibi Rumlaşmış

⁸² Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi 1700-1783*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 40.

⁸³ Philliou, s. 330.

⁸⁴ O sırada Sisam Bey'i olan Pavlaki Bey, kızının düğünü için İstanbul'a gelmek istediğinden 6 Mayıs 1869'da sadareten izin istedi ve 18 Mayıs 1869'da izin çıktı. Muhtemelen düğün Mayıs sonu ya da Haziran başında (1869) yapılmış olmalıdır. Damat Aleksandr Bey, o sırada ticaret müsteşarı idi. BOA, İrade-Sisam, nr. 115, 24 Nisan 1285 (6 Mayıs 1869) lef 1, 6 S 1286 (18 Mayıs 1869).

⁸⁵ Haris Eksertzoglou, Efrosini? Musurus'un kızı Aleksandr Stavru'nun Aristidis Semeonoğlu ile Roksani Karatodori'nin ise Aleksandr Siniosoğlu ile evlendiğini yazmıştır. Ancak Efrosini Musurus'un kim olduğu hakkında kitapta bilgi verilmemiştir. Bkz. Haris Eksertzoglou, *Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati Dersaadet Rum Cemiyet- i Edebiyesi*, çev. Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, s. 40.

Ortodoksların birbirlerini tanımama ihtimali zor görünmektedir. Eflak ve Boğdan Bey'i olarak Osmanlı Devleti'ne hizmet eden bir avuç Osmanlı Rum'u olan Gikalar, Kalimakiler, İpsilantiler, Muruziler, Hançerliler ve diğer üç beş Rum ailesi yabancı dil bilmeleri, ticarî bağlantıları ve servetleri sayesinde Osmanlı toplumunda etkili ve nüfuz sahibiydiler. Ticarî bağlar, evlilik, arkadaşlık ve iş ilişkileri bu küçük grubun birbirleriyle olan münasebetlerini kuvvetlendirdi.

Kostaki Musurus'un Vogoridi Bey'in (1774-1859) kızıyla evliliğinin onun hayatındaki önemini göstermesi açısından damat adaylığı süreci bu konuda ilk işaretleri verdi. Müstakbel damat Kostaki, bürokraside Vogoridi tarafından kayırılmaya başlandı ve önü açıldı. Bu durum, Kostaki'den bahseden dönemin belgelerindeki "...mir-i mûmâ ileyhe [İstefanaki Vogoridi] dahi damad olacağı cihetle sâye-i ihsân-vâye-i..." ifadelerinde net olarak görülür.⁸⁶ Bir çok belge örneğinde Kostaki'nin başarı, dürüstlük gibi kişisel özelliklerinden önce İstefanaki Vogoridi Bey'in damadı olduğu belirtilirdi.⁸⁷ Mesela Kostaki'nin Atina'ya sefir tayin edildiğini gösteren *irâdede* "*İstefanaki Bey bendelerinin damadı Kostaki...*" şeklinde takdim edildi.⁸⁸ Vogoridi Bey, Kostaki için o dönemde ciddî bir referanstı.

Sisam Bey'i Vogoridi ile Kostaki arasındaki resmi münasebet, bu evlilik ile aynı zamanda akrabalık zeminine taşındı. Kostaki Musurus'un hâmisi Kayınpederi İstefanaki Vogoridi de esasen benzer yollardan geçmişti. Vogoridi, İskerlet Kalimaki (Skarlatos/Charles Kallimaki/veya Scarlat Callimachi) Bey'in himâyesi altına girdi. Bu durum sadece Osmanlı Devleti için geçerli olmayıp dönemin Avrupasında da yaygın bir gelenektir.

Vogoridi'nin kızı ile evlenen Kostaki, bu evlilik ile kariyer basamaklarını daha hızlı çıkmaya başladı. Kostaki Musurus'un damatlıkla edindiği yeni statü ve ilişkiler ağı sayesinde hayatının kolaylaştığı ve bürokraside kendisine bir hâmi bulduğu için

⁸⁶ BOA, HAT, nr. 23415, tarihsiz. (tahminen 1835-1838 yıllarına ait).

⁸⁷ Mesela ... mersûm Kostaki erbâb-ı sıdk ve istikâmetten olarak cezîre-i mezkûrede ve bu ada vekili iken harekât-ı âkılanesi mesmû' olduğundan başka mir-i mûmâ ileyhe dahi damad olacağı cihetle BOA, HAT, nr. 23415; Yunan Devleti nezdinde ikâmet etmek üzere Saltanat-ı seniyye tarafından elçi nasb ve ta'yîn olunan İstefanaki Bey bendelerinin damadı Kostaki ... " bkz. BOA, İ. HR, nr. 176, 21 S 1256 (24 Nisan 1840) yine bir başka belge örneği için bkz. İrade-Yunanistan, nr 6, 15 M 1256 (19 Mart 1840).

⁸⁸ BOA, İ. HR, nr. 176, 21 S 1256 (24 Mart 1840).

karşılaştığı zorlukların daha rahat üstesinden geldiği söylenebilir. Bununla birlikte Kostaki yetenekli, iş bilir ve kendisine sağlanan imkânları en iyi şekilde kullanabilir olmasaydı muhtemelen kayınpederinin Vogoridi Bey olması, hayatını pek fazla değiştirmeyecekti. Bu nedenle Kostaki Musurus'un öncelikle kabiliyeti, gayreti ve becerikliliği sayesinde başarılı olduğunun altını çizmek gerekir. Vogoridi Bey'in hâmilîği Kostaki Musurus'un diplomasıye intisabının ilk döneminde geçerlidir. Sisam kaymakamlığı görevi doğrudan Vogoridi'nin Kostaki'yi vekil olarak seçmesiyle olmuştur. Atina Sefirliği'ne tayininde de Vogoridi Bey'in referans ve iltimasının önemli rol oynadığı iddia edilebilir. Viyana ve Londra sefirlikleri ile Kostaki, kendisini ispatladı ve Vogoridi Bey'in himâyesine ihtiyaç duymadı. Zaten Vogoridi Bey 1859 yılında İstanbul'da hayata veda etmişti. Özetle Kostaki Musurus'un kariyerindeki yükselme, damat olmasıyla başlatılabilir.

B. Hâmi Olarak Kostaki Musurus

Atina, Viyana ve Londra sefirliği ile kendisini ispatlayan Kostaki Musurus, yakınlarını himâye etmeye başladı. Bu şahıslar öncelikle birinci derecedeki akrabaları idi. Kostaki Musurus, dört'ü kız ikisi erkek olmak üzere altı çocuk sahibi idi. İlk çocuğu İstefanaki, babası gibi sefir oldu.⁸⁹

Kostaki Musurus'un en büyük kızı Smaragda'dır. Hakkında pek bilgiye sahip olmadığımız Smaragda, 22 Nisan 1874'te Londra'da Warner Herriott isimli bir İngiliz ile evlendi.⁹⁰ İkinci kızı Raşel/Rachel (Ralou) (d. 2 Temmuz 1847-ö. 26 Eylül 1923) piyanistti. Musikiden hoşlanan Sultan Abdülaziz'e (1861-1876) babası tarafından takdim edilmiş ve padişahın huzurunda birkaç konser vermişti. Babalarının ünlü bir sefir olması sayesinde Kostaki'nin kızları, dönemin seçkin kişilerle evlendiler. Raşel, 28 Mayıs 1874'te Londra'da, Gregoire Brancoveanu isimli Romen Prensi ile evlendi.⁹¹ Daha sonra Prenses Raşel'in iki kızı yani Kostaki'nin torunları da Fransa'nın en köklü ailelerinin vârisleriyle hayatlarını birleştirdiler. Bu torunlardan biri Anna de Noailles adı ile Fransız edebiyatının en zarif kadın şairi olarak tarihe geçti. Üçüncü kızı

⁸⁹ İstefanaki Musurus hakkında s. 31 vd. ayrıntılı bilgi verilmektedir.

⁹⁰ Sturdza, s. 466.

⁹¹ Sturdza, aynı yer.

Kasandra (Cassandre) ise 2 Mayıs 1874'te Londra'da T. Catalani isimli İtalya'nın İngiltere sefâretinin ikinci kâtibi ile evlendi. Dügün töreninde Londra'daki yabancı sefir ve diplomatik heyetler hazır bulundu.⁹² Catalani, 1894'te İtalya büyükelçisi unvanıyla İstanbul'a geldi.⁹³ Kostaki Musurus'un en küçük kızı Elen (Helene) ise Musurus Gikis⁹⁴ (Vasilaki) isimli hâriciyeci bir Rumla evlendi.⁹⁵ Şehbenderlik (konsolosluk) yapan bu şahıs daha sonra Osmanlı Devleti'nin posta ve telgraf nâzırı olacaktı. (Ekim 1912-Haziran 1913).⁹⁶ Kostaki Musurus'un yakınlarını kayırdığını ve onları himaye ettiğini söylemiştik. Ancak Musurus'un akrabası olmak bir göreve tayin edilmede tabi ki yeterli ve tek neden değildi. Layık olmadıkları takdirde akrabalık ilişkileri bir işe yaramıyordu. Örneğin Damadı Vasilaki Musurus Bey, baş şehbenderlik görevini ifa ederken hukuk müşavirliği görevine talip olmuş ancak donanımı ve bilgisi yetersiz olduğundan tayin edilmemiştir.⁹⁷

Kostaki Musurus'un küçük oğlu Pavlaki/Paul (1851-1927)⁹⁸ babasının Londra sefirliği döneminde sefâret müsteşarı olarak görev yaptı. Şûrâ-yı devlet azalığında bulundu. Aynı zamanda ressam ve şairdi.⁹⁹ Şiire olan ilgisi şöyle anlatılır:

“... müsteşâr-ı sâbık Pavlaki Musurus Bey, Türkçe'ye bigâne fakat lisan-ı şî'ire âşinâ idi. Fransızca manzûmeler sahibi ve pederi gibi Devlet-i aliyye muhibbi olduğu cihetile ülfet ve sohbetinden hoşlanmışım. Pavlaki Bey müsteşâr iken refâkâtinde bulunan Sezâyî (1859-1936)¹⁰⁰ Bey'den derece-i şa'iriyetini anlamak için ona Victor Hugo'nun bazı eş'ârını okutarak hangisini beğendiğini sormuş ve en güzel parçayı beğendiğine taaccüle beraber Sezâyî'nin büyük bir şâir olduğuna

⁹² *Hülasatü'l-Efkâr*, 15 Ra 1291 (2 Mayıs 1874), s. 2, süt. 2.

⁹³ BOA, Y. PRK. EŞA, nr. 19/95, 17 Haziran 1310 (29 Haziran 1894).

⁹⁴ BOA, Y. PRK. BŞK, nr. 32/44, 26 M 1311 (9 Ağustos 1893).

⁹⁵ Sturdza, aynı yer.

⁹⁶ Kunalp, *Osmanlı Ricâli*, s. 112.

⁹⁷ BOA, YA. HUS, nr. 172/3, 7 M 1300 (18 Kasım 1882).

⁹⁸ Sturdza, aynı yer.

⁹⁹ BOA, YA. HUS, nr. 450/66, 22 Ra 1321 (18 Haziran 1903).

¹⁰⁰ Burada bahsi geçen Sezayi/Sezai Bey meşhur edebiyatçı ve romancılardan Samipaşazâde Sezai'dir. Sami Paşazâde Sezai (1859-1936) Abdülhak Hâmid ve Recaizâde ile beraber Tanzimat'tan sonra yetişen ikinci edebî neslin en kuvvetli kalemlerindedir. Önce evkaf mektubî kaleminde memur olan Sezai 1880/1881 yıllarında Londra Sefâreti ikinci kâtipliğine tayin edildi. Dört yıl Londra'da ikamet etti. *Sami Paşazâde Sezai'nin Hikâye-Hâtıra-Mektup ve Edebî Makaleleri*, haz. Zeynep Kerman, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s. XI.

kanaat hâsıl etmiş deniliyordu. Zannederim Sezâyî de, Pavlaki Bey'in şâir olduğunu o zaman anlamıştır.»¹⁰¹

Pavlaki/Paul Musurus, tabloları Avrupa'da sergilenen ilk Osmanlı ressamı olarak bilinmektedir.¹⁰² Pavlaki (Paul), 1879 yılında bir Fransız ile evlendi.¹⁰³ Yaklaşık on yıl sonra Fransız eşinin ölümü ya da boşanma nedeniyle 1891'de İzmir'de Marie Homere isimli bir hanımla evlendi.¹⁰⁴

Pavlaki Musurus, 1898 yılında Paris'e yerleşti ve orada yaşamasını sağlık sorunlarıyla izah etti. Paris'e yerleştikten sonra da Osmanlı Devleti'nden maaş almaya devam etti.¹⁰⁵ Babalarının sefir olması dolayısıyla hem İstefanaki hem de Pavlaki/Paul Osmanlı Devleti tarafından nişanla taltif edildi.¹⁰⁶ Kostaki Efendi'nin erkek çocuklarından torunları tespit edilememiştir. Musurus Ailesi İstanbul'da buldukları zamanlarda Arnavutköy'deki Musurus Konağı'nda yaşamıştır.¹⁰⁷

¹⁰¹ *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994, s. 177.

¹⁰² Pavlaki Musurus'un resimleri 1862 Londra Uluslararası Sergisi'nde sergilendi. Kunalalp, *Bellekten*, s. 424.

¹⁰³ Baba Kostaki Musurus yazdığı bir mektupta, oğlu Pavlaki/Paul'ün bir Fransız kızla tanıştığını ve aralarında sevgi olduğundan oğlunun bu kızla evleneceğini belirtmiştir. BOA, HR. MTV, nr. 417/30, 24 Aralık 1879.

¹⁰⁴ Bayan Marie Homere ile nikah kıymak için İzmir'e giden Şûra-yı devlet üyesi Pavlaki Musurus, cumartesi günü itibarıyla Bayan Musurus ile İstanbul'a dönmüştür. *La Turquie*, 1891.

¹⁰⁵ BOA, YA. HUS, nr. 450/66, 22 Ra 1321 (18 Haziran 1903).

¹⁰⁶ Londra Sefiri Kostaki Bey'in mahdumu İstefanaki Efendi'ye rütbe-i sâlise ve küçük mahdumu Pavlaki Efendi'ye rütbe-i râbia tevcihine dair bkz. BOA, Cevdet-Dâhiliye, nr. 2351, 5 C 1277 (19 Aralık 1860).

¹⁰⁷ Bouquet, s. 280. Musurus Konağı Planı için bkz. ekler.

C. Oğlu Sefir İstefanaki Bey (1841-1907)

Kostaki Musurus'un hâmilik ettiği şahısların başında Londra Sefâreti'nde yanında çalışan oğlu İstefanaki¹⁰⁸ (Stefan/Stefanos) Musurus geliyordu. İstefanaki, 1841 yılında Atina'da dünyaya geldi. Kostaki-Anna (Vogoridi) çiftinin ilk çocuğuydu. 7 yaşına kadar babasının görevi nedeniyle Atina'da yaşadı. Ardından Viyana'da bir yıl kadar ikamet ettikten sonra 10 yaşında yine pederi Kostaki Musurus'un sefirliği sebebiyle ömrünün büyük bir bölümünü geçireceği Londra'ya gitti. Çocukluğunun Avrupa başkentlerinde (Atina, Viyana, Londra ve kısa sürelerle İstanbul) geçmesi nedeniyle ana dili Rumcanın yanı sıra Fransızca, İngilizce ve İtalyanca'yı öğrendi. Üniversiteyi Fransa'da bitirdi.¹⁰⁹ Babası Kostaki'nin ifadesiyle İstefanaki tam bir İngiliz eğitimi almıştı.¹¹⁰ Buna karşın Avrupa'da yetişmesi sonucu Türkçe konuşamadığı nakledilmektedir.¹¹¹

İstefanaki Musurus, diplomatlık mesleğine 21 yaşında 19 Aralık 1860'da üçüncü rütbeden nişanla babasının yanında çirak olarak başladı. Baba Kostaki, 25 Ocak 1861 tarihinde Hâriciye Nezâreti'ne gönderdiği bir rica yazısında oğlu İstefanaki'nin üçüncü rütbe ile Londra Sefâreti ikinci sır kâtibliğine getirilmesini istirham etti. Böylelikle oğlu İstefanaki mesleğinde şevk ve gayrete gelecek kendisi ise "garîk-i li-ecli's-sürûr ve mefhareti bî-intihâ ..." edecekti.¹¹² Bunun üzerine İstefanaki, bu göreve tayin edildi. 21 Mayıs 1868'de ise aynı sefârette baş kâtipliğe yükseldi.

¹⁰⁸ Bu ismin Fransızcası Etienne (Etyen)'dir ve İstefanaki Bey zaman zaman isminin Fransızca versiyonunu kullanmıştır. Kostaki Musurus çocuklarına geleneksel Rum isimleri koydu (İstefanaki, Pavlaki..) ancak aile 1840'dan sonra önce Atina daha sonra ise Avrupa'nın sayılı başkentlerinden Viyana ve Londra'da yaşamaya başlayınca batı etkisiyle isimlerin Avrupaî tarzdaki yazımları kullanılmaya başlandı. Mesela İstefanaki 1880 sonrası yazışmalarda genellikle Etienne'i kullandı. Hatta baba Kostaki Musurus da oğlu için Etyen/Etienne Musurus hitabını kullanmaya başladı. Bu durumu Kostaki Musurus'un oğlunun Roma'ya sefir olarak tayininden duyduğu memnuniyeti ve teşekkürü bildiren yazısında görmek mümkündür. BOA, YA. HUS, nr. 166/7, lef 1, 22 Aralık 1880. Kostaki Musurus'un diğer oğlu Pavlaki de aynı şekilde Fransa'da yaşamaya başladıktan sonra isminin Batılı yazımı olan Paul versiyonunu kullandı. Paul Musurus'un Sadrazam Kâmil Paşa'ya mektubu için bkz. BOA, Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı, nr. 86-6/564, 11 Ekim 1895.

¹⁰⁹ BOA, DH SAİD, nr. 684/1.

¹¹⁰ Bouquet, s. 280.

¹¹¹ Esat Cemal Paker, *Siyasî Tarihimizde Kırk Yıllık Hâriciye Hatıraları*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1952, s. 14.

¹¹² BOA, İ. HR, nr. 10100, lef 2, 13 B 1277 (25 Ocak 1861).

Sefâret kâtibi İstefanaki Musurus'un babasının sefir olması ve aynı sefârette çalışmaları nedeniyle hayatının kolaylaşarak terfi basamaklarını hızla çıktığı düşünülebilir. Ne var ki İstefanaki, bunun aksini iddia etmekteydi. İstefanaki Bey, Hâriciye Nezâreti'ne gönderdiği bir dilekçede: Sefârette sekiz yıl ikinci kâtip, dokuz yıl ise birinci kâtip/sekreter olarak çalıştığını, hatta bir kaç kez maslahatgüzarlık yaptığını, eğer babası dışında bir sefirin yanında çalışsaydı bilgisi karşılığında daha çabuk yükseleceğini, kendisinden kıdemce daha düşük arkadaşlarının nail oldukları görev ve rütbelere hayret ettiğini ve artık sefir olmak istediğini bildirdi.¹¹³ Bu istekten üç yıl sonra 1880'de Roma'ya sefir olarak tayin edildi.¹¹⁴ Beş yıl Roma sefiri olarak görev yaptı. İtalya'nın konjonktürel öneminin artması ve buna paralel olarak İngiltere ile İtalya arasında ittifak söylentilerinin çıkması üzerine Mayıs 1885'te, sefirlikten azledildi. Muhtemelen azledilmesinde dönemin getirdiği siyasî şartların yanı sıra kendisinden beklenen performansı gösterememesi de büyük rol oynadı.¹¹⁵

Roma Sefirliği'nden sonra 1885'te Sisam'a tayini söz konusu oldu. Üstelik İstefanaki Bey, babası Kostaki gibi kaymakam sıfatıyla değil "Bey/Prens" olarak adaya gönderilecekti. Sisam Beyliği, görevi İstefanaki Bey'i memnun etmedi. Babasına yazdığı mektuplarda hoşnutsuzluğunu dile getirdi.¹¹⁶ Her nasılsa istemediği Sisam Beyliği görevine atanmaktan bir şekilde kurtuldu.¹¹⁷ Fakat yaklaşık on yıl sonra tekrar Sisam yolu göründü. Bâbîâli tarafından 1896'da Sisam Bey'i olarak tayin edildi.

¹¹³ Londra sefâreti Birinci Kâtipi Etyen/Etienne Musurus Bey'den Osmanlı Hâriciye Nezâreti'ne gönderilen arz: BOA, HR. TO, nr. 59/23, 7 Haziran 1877.

¹¹⁴ BOA, YA. HUS, nr. 166/17, 23 M 1298 (26 Aralık 1880).

¹¹⁵ BOA, Y. PRK. BŞK, nr. 9/40, 18 B 1302 (3 Mayıs 1885).

¹¹⁶ "Çok Sevgili Babacığım, gerçekten düşüncelerini paylaşmak istemekle beraber, şatafatlı "Prens" unvanına karşın Roma görevinin, bu adacık yöneticilerinin gülünç şekilde giydirildiği Sisam yönetiminden daha önemli olmadığını kabul etmem mümkün değildir. Kesin olarak Roma'dan çağrılıp Sisam'a gönderildiysem, bununla Roma görevinin benim için daha önemli olmadığını düşünmek noktasında acaba kuruntuya kapılmalı mıyım ve eğer bu görevi kaybettiysem bunun daha ziyade bu görevin benim için çok önemli olarak görülmesinden ve uzun zamandır bir çok yüksek memurumuzun aşırı isteklerinden kaynaklandığını farzetmek daha akılcı olmaz mı? Benim için en iyi olanı, hayatımı tehlikeye atarak veya (yanılmıyorsam) bu adanın çoğu yöneticileri gibi er ya da geç oradan sürülmek pahasına Sisam'a gitmektir. Marie gibi genç bir kadın için bir köye gidip kokuşmuş bir yaşam sürmenin gerçekten ne kadar üzücü olduğunu hesaba katmadan!" 23 Mayıs 1885, Bouquet, s. 277.

¹¹⁷ Bouquet'in makalesinden İstefanaki Musurus'un 1885 yılında Sisam Beyliği'ne tayin edildiği gibi bir sonuç çıkıyor (Bouquet, s. 277) vd ancak arşiv belgelerine göre İstefanaki Bey 1896'da Sisam Bey'i olarak atandı, bkz. BOA, İrade-Sisam, nr. 6/170, 27 N 1316 (8 Şubat 1899).

İdareciliğinden Sisam halkı memnun kalmadı. Sisamlıların şikâyetleri üzerine İstefanaki Bey, yetersiz görülerek 1899'da görevden alındı.¹¹⁸

Sisam'daki görevinde İstefanaki Bey, babası gibi muvaffakiyet sağlayamadı ve Sisam Beyliği görevini beğenmediğinden zaten başarılı olmak gibi bir amacı yoktu. Halbuki baba Kostaki, oğlunun aksine Sisam'da beş yıl kaymakamlık yapmış ve bu süre zarfında, Osmanlı Devleti tarafından nişanla ödüllendirilmişti.¹¹⁹ İstefanaki Bey, 1902 senesinde babasının uzun yıllar görev yaptığı Londra Sefareti'ne sefir olarak tayin edildi.¹²⁰ İstefanaki Musurus, görüldüğü gibi memuriyet hayatına babasının yolundan devam etti. Baba ve oğulun aynı sefârette vazife yapmış olmaları Osmanlı sefirleri içinde tek örnektir. Bu açıdan baba-oğul ilişkisi kan bağıının dışında meslektaş diyalogu içinde de sürdü. İstefanaki Bey, bir sefir çocuğu olmasına rağmen diplomaside kariyer basamaklarını babası gibi hızlı ve başarılı bir şekilde çıkamadı. Şüphesiz bunda dönemin şartlarının yanı sıra İstefanaki'nin içinde bulunduğu imkânları yeterince değerlendirememesi ya da babası kadar kabiliyetli olmamasının da etkili olduğu söylenebilir.

İstefanaki Musurus, Roma sefirliği yıllarında siyasî başarılarından kişisel bazı özellikleriyle örneğin cimriliği ile şöhret salmıştı. İtalya kralının bir av dönüşü kendisine hediye ettiği geyiği, yemeğe kıyamadığından kasaba sattığı, kasabın da malının değerini arttırmak ve kolayca satmak için geyiğin üstüne: "İtalya kralının Osmanlı sefirine hediye ettiği geyiktir" şeklinde not yazdığı ve bu olayın Roma'da günlerce konuşulduğu rivayet edilmiştir.¹²¹

İstefanaki Musurus'un hayatı, babasının başarısının gölgesinde sönük bir şekilde sona erdi. Ekim 1907 yılında sefârette düşüp diz kapağını kırdı.¹²² 66 yaşındaki İstefanaki bir kaç ay sonra vefat etti.¹²³ Naşı Londra'dan İstanbul'a getirilerek devlet

¹¹⁸ Aynı belge.

¹¹⁹ Bkz. s. 23.

¹²⁰ Kunalalp, *Belleten*, s. 423.

¹²¹ Paker, *Hâriciye Hatıraları*, s. 18-19.

¹²² BOA, YA.HUS, nr.516/41, 10 N 1325 (17 Ekim 1907).

¹²³ BOA, YEE, nr.14/205, 17 Za 1325 (23 Aralık 1907).

töreniyle defnedildi.¹²⁴ Mezarı Arnavutköy’de Aya Taksiarhis Kilisesi’nin alt katında babası Kostaki Musurus ve Musurus ailesinin diğer fertleriyle aynı yerdedir. İskenderiyeli bir zengin bankacının kızı ile evlenen İstefanaki-Marie Musurus çiftinin çocukları yoktu.¹²⁵

Kostaki Musurus’un çocuklarının yanı sıra hâmilik ettiği başka yakınları da vardı. Bu şahıslar öncelikle akrabalarıydı. Viyana Sefirliği’ne tayin edildikten hemen sonra kardeşi Pavlaki’nin sır kâtibi olarak tayin edilmesini istedi. Pavlaki Efendi de bu görev için münasip görülerek baş sır kâtibi tayin edildi.¹²⁶ Londra Sefâreti’nde de bir çok yakınının istihdamını ve onların yükselmelerini sağladı. Mesela Londra Sefirliği görevinde iken ikinci rütbeden nişan aldığı daha önce sahip olduğu üçüncü rütbe nişanın kardeşi Yanko’ya verilmesini talep etti.¹²⁷ Sefâretin ilk yıllarında dört kişiden oluşan sefâret memurları içinde bir tanesi Türk (Ziya Bey-baş sır kâtibi) diğerleri ise Rum-akrabalarıydı. Sefâret bir aile görünümündeydi. Sefâret müşteşarı bacanağı Yanko Vogoridi¹²⁸, diğer sır kâtibi ise kardeşi Pavlaki idi. Muhtemelen yakın akrabalık bağı bir çok gayri müslim/Rum arasından bu görevlere getirilmelerini sağladı. 1852 yılındaki sefâret kadrosu yine dört kişiydi; Kayınbiraderi Aleko Vogoridi¹²⁹, Agob ve Esad Bey¹³⁰ (sır kâtibi) idi. Londra Sefâreti’nde Kostaki’nin ilk yıllarında (1851-1855) Esad, Dilaver ve Ziya Bey gibi muhtemelen Müslüman/Türk bir iki memur bulunurken Kostaki Musurus’un sefârette ağırlığının artmasına paralel olarak Rumların sayıları da arttı. Bu tercihin bilinçli bir seçim olduğu akla gelmektedir. Kostaki Musurus sefirlik görevi sayesinde bir çok akrabasının hâmilğini de üstlendi. Kostaki’nin sefârette

¹²⁴ BOA, ZB, nr.483/77, 28 Mayıs 1324 (10 Haziran 1908).

¹²⁵ Muhtemelen 1884’te evlendiler. Marie’nin babası çeyiz olarak 50 000 Frank tutarında bir meblağ verdi. Bouquet, s. 282.

¹²⁶ “...ve mûmâ ileyh Kostaki Bey küçük biraderi Pavlaki’nin sefâret-i seniyye sır kitâbetine me’ mûriyetini istid’â etmekte olarak vâkı’â mîr-i mûmâ ileyh bir sır kâtibine muhtaç olarak Pavlaki dahi bu işe ehil görüldüğünden ber-vech-i iltimâs kendüsünün hidmet-i kitâbete ta’yiniyle ...” bkz. BOA, İ. HR, nr. 2297, 17 M 1265 (13 Aralık 1848).

¹²⁷ BOA, A. AMD, nr.71/29, 1272 (1856).

¹²⁸ BOA, A. AMD, nr. 30/36, 19 Ca 1267 (22 Mart 1851).

¹²⁹ Sefâret kâtiplerinden Aleko Bey aylık kırk lira maaş alıyordu, bkz. BOA, HR. MKT, nr. 49/3, 21 Za 1268 (6 Eylül 1852).

¹³⁰ Esad Bey maaşının önceki görevlininkinden az olduğunu ve maddî sıkıntı çektiğini bildirdi. Bunun üzerine eski sefâret tercümânı Dilaver Bey’in maaşından arta kalan beş altının ilavesiyle maaşı yirmi beş altına çıkarıldı. BOA, HR. MKT, nr. 54/66, 01 R 1269 (12 Ocak 1853), Esad Bey için ayrıca bkz. BOA, HR. MKT, nr. 46/22, 3 Ş 1268 (23 Mayıs 1852).

nüfuzunun artmasına paralel olarak akrabaların sayısı da arttı. Aşağıdaki tablo sefâretteki akrabalık ilişkilerini görmek açısından daha aydınlatıcı olabilir:

Tablo: Londra Sefâreti Personeli (1851) ¹³¹

Baş Sır Kâtibi	İkinci Kâtip	Müsteşar
Ziya Bey	Pavlaki Musurus (kardeşi)	Yanko Vogoridi (bacanak)

Londra Sefâreti Personeli (1869) ¹³²

Baş Sır Kâtibi	İkinci Kâtip	Üçüncü kâtip	Müşteşar
İstefanaki Musurus (oğlu)	?	Pavlaki Musurus (kardeşi)	?

Londra Sefâreti Personeli (1879) ¹³³

Baş Sır Kâtibi	İkinci Sır Kâtibi	Diğer İkinci Sır Kâtibi	Müsteşar	Askerî Ateşe
?	Cemal Bey	Pavlaki Musurus (kardeşi)	İstefanaki Musurus (oğlu)	Daniş Bey

¹³¹ aynı belge.

¹³² Tuncer, *Osmanlı-Avrupa İlişkiler*, s. 128.

¹³³ BOA, Y. PRK. HR, nr. 4/89, 1296 (1878-1879).

III. Servet ve İktisadi Bağlantılar

Babası ticaretle uğraşan Kostaki Musurus'un ciddi bir servetinin olduğu söylenebilir. Baba Pavlaki Bey'in Eflak beylerinin hizmetinde tüccar olarak çalışması ciddi bir sermaye birikimi olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Kostaki Musurus, vazife yaptığı yarım asırlık süre boyunca pek çok Osmanlı sefirinin aksine geçinemediği ya da maddî sıkıntı içinde olduğu, maaşının arttırılması gibi bir talepte bulunmamıştır. Avrupa başkentlerinde görevli bir çok Osmanlı sefiri, Hâriciye Nezâreti'ne geçim sıkıntısı yaşadıklarını belirten onlarca dilekçe sunmuştur.¹³⁴ Kostaki Musurus'un, bazı kişisel taleplerde bulunmasına rağmen (oğullarının taltifi gibi...) şahsıyla ilgili olarak para sıkıntısı yaşadığını bildiren herhangi bir mektup ya da ricada bulunduğu rastlanılmaması, ailevî serveti sayesinde rahat bir hayat sürdüğünü düşündürmektedir.

Kostaki Musurus, İstanbul'da olduğu zamanlarda, XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki bir çok Rum gibi Boğaziçi sahilindeki Arnavutköy'de yaşadı. Arnavutköy'de yirmi dönümlük arazi içindeki Musurus Konağı bilinen en önemli gayri menkulu idi. Ayrıca aynı semtte bir de arsası vardı.¹³⁵ Kendisine 1863 yılında Sultan Abdülaziz tarafından Tırhala'da Iskatna Çiftliği hediye edilmişti.¹³⁶

Kostaki Musurus'un ölümünden sonra oğlu İstefanaki¹³⁷'nin Hâriciye Nâzırı Said Paşa'ya ricayla yazdığı ve onun da Londra Sefiri Rüstem Paşa'ya (1810-1895)¹³⁸ incelenmesini istediği belgede¹³⁹ bankalardaki servetiyle ilgili bilgi bulmak

¹³⁴ Londra Sefiri Kostaki Antapulo'nun geçim sıkıntısı çektiği ve maaşının arttırılması talebi için bkz. BOA, Y. PRK. EŞA, nr. 32/56, 5 Z 1316 (26 Nisan 1898). Bu konuda bir diğer örnek de Washington Sefiri Aleksandr Mavroyani'den gelmiştir. Aleksandr Bey maaşının az olması nedeniyle sıkıntı çektiğini bildirerek maaşının arttırılmasını talep etmiştir. Bkz. BOA, Y. PRK. EŞA, nr. 32/88, 29 Z 1316 (20 Mayıs 1898).

¹³⁵ Kostaki Musurus'un vasiyeti üzerine ölümünden sonra bu arsa kiliseye bağışlandı. *Sabah*, nr. 1053, 2 M 1310 (26 Temmuz 1892), s. 2, süt. 1.

¹³⁶ BOA, A. MKT. MHM, nr. 283/84, 2 C 1280 (14 Kasım 1863) ayrıca bkz. BOA, *Ayniyat Defteri*, nr. 1088, s.116.

¹³⁷ Bu belgede İstefanaki Musurus, isminin Fransızca versiyonu olan Etienne'i kullanmıştır.

¹³⁸ Rüstem Paşa 1810'da doğdu. Ocak 1857-Ağustos 1870 yıllarında Torino Sefirliği, Ağustos 1870-Mart 1873 Petersburg Sefirliği ile art 1873-Mart 1882 yıllarında Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı ve Kasım 1885-Kasım 1895 arasında ise Londra Sefirliği yaptı. Kunalp, *Osmanlı Erkan ve Ricali*, s. 118.

mümkündür. Sefir Rüstem Paşa, İngiliz Dışişleri ile yazışarak bu konuda ayrıntılı bir cevabı İstefanaki Musurus Bey'e vermiştir. Babasının mirasının aile arasında paylaşılmasından sorumlu olan İstefanaki Musurus Bey, Londra'da kalan 114.000 İngiliz sterlini tutarındaki Osmanlı hazine bonoları ve 696.17.11 İngiliz sterlini değerindeki paranın, herhangi bir vergi ödenmeksizin verilmesini istemiştir. İngiliz hazine müfettişleri ise mirasa konu olan meblağ, 10.000 sterlini aştığından veraset ve mal vergisi alınacağını bildirmişlerdir. İstefanaki Musurus, bu duruma itiraz ederek yakın bir zamanda Londra'da vefat eden bir Osmanlı tüccarını¹⁴⁰ örnek göstererek bu şahıstan hiç bir vergi alınmadığını ifade etmiştir. İngiliz hazine yetkilileri ise, emsal gösterilen şahsın mirasının nakledilmesinin tamamen farklı bir durum olduğunu, dolayısıyla Musuruslar için örnek oluşturamayacağını bildirmiştir. Olay belgede bu şekilde noktalanmış, bahsi geçen mirasın alınıp alınmadığını saptamak mümkün olamamıştır. Mirasa konu olan meblağdan anlaşılacağı üzere Kostaki Musurus, oldukça zengin olup ciddi miktarda servet sahibiydi.

IV. Şahsiyeti ve İnsanlarla İlişkileri

Kostaki Musurus, kumral, kısa boylu, dar omuzlu, şişmanca, geniş alınlı ve seyrek sakallı idi. Yüzü geniş, yüz hatları silik idi. İsmi Kostaki olmasa gayri müslim bir Osmanlı paşası olduğu zorlukla anlaşılabilirdi. Kaynaklara ve arşiv belgelerinden çıkarımlara göre Kostaki Musurus sebatkâr, azimli, sosyal, karizmatik ve entellektüel bir şahsiyetti. İnsanlarla kolay iletişim kurabilmesi, sefareti döneminde sevilen ve saygıdeğer bir devlet adamı olmasını sağladı.

Kostaki Musurus Paşa'nın sefâret çalışanlarıyla iletişimi, sefârethane görevlilerinden, meşhur edebiyatçı Abdülhak Hâmid¹⁴¹ (1852-1937) tarafından şu sözlerle ifade edilmektedir:

¹³⁹ BOA, HR. H, nr. 117/10, 1891.

¹⁴⁰ Bu tüccarın isminin Narsisyan olduğu ilgili belgede belirtilmiştir. Bkz. BOA, HR. H, nr. 117/10, 1891.

¹⁴¹ Abdülhak Hâmid, 2 Ocak 1852'de İstanbul Bebek'te doğdu. Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın torunu, tanınmış tarihçi ve Tahran Büyükelçisi Hayrullah Bey'in oğludur. 1876'da Paris sefâreti ikinci kâtipliğine tayin edildi. 1881'de Gürcistan'da Poti, 1882'de Yunanistan'da Golos, 1883'te ise Bombay Başkonsolosluğu'na atandı. 1886'da Londra Sefâreti Başkâtipliği görevine getirildi. 1895'te Lahey,

“...Eski sefir (Kostaki) Musurus Paşa tab’an edîb ve mesleken siyâsî bir zât olduğundan bu kâtip beylere, istidâtlarına göre muâmele etmiş ve onları maiyet-i resmîyesinden ziyâde refâkât-i manevîyesine alarak, munsifâne bir mücâmele göstermiş, yeni Sefir Rüstem Paşa ise kâbiliyet-i fitriyye ve hâlet-i ruhiyeden ziyâde vazîfe-i resmîyeden anladığı için...”¹⁴²

Kostaki Musurus’un sefirlik tecrübesinin büyük bir kısmı Londra’da geçtiğinden şöhret kazanması Londra yıllarına (1851-1885) rastlamaktadır. Kostaki Musurus Paşa, uzun sefirlik tecrübesiyle şeyhüssüferâ olmuş, aile ve evlatlarıyla Londra’ya yerleşmiş, bilinmiş, sevilmiş, hürmet ve saygı görmüştü. Londra’nın sosyal hayatını resmeden kitaplarda kendisi hakkında övgüyle bahsedildiği bildirilir.¹⁴³

Abdülhak Hâmid’in dediği gibi Kostaki Musurus Paşa’nın entellektüel bir kimliği vardı. Musurus Paşa’nın son yıllarında en önemli meşguliyetlerinden birisi Dante’nin¹⁴⁴ *İlahi Komedyası*’nı¹⁴⁵ İtalyanca’dan Rumca’ya çevirmesi oldu. İtalyanca’nın klasiklerinden ve batı edebiyatının baş yapıtlarından bir eseri çevirebilmek Musurus Paşa’nın edib ve entellektüel boyutunun göstergesi olsa gerektir. Dante’nin eserinde Hz. Muhammed ve Hz. Ali hakkındaki çirkin ifadelerden ötürü kitabın, Osmanlı sınırları içerisinde yayınlanmasına izin verilmiyordu.¹⁴⁶ Buna

1896-1912 yılları arasında ise Brüksel sefiri olarak görev yaptı. 12 Nisan 1937’de İstanbul’da hayata veda etti. İnci Enginün, “Abdülhak Hâmid Tarhan”, *DİA*, İstanbul 1988, 1, 207-210.

¹⁴² *Abdülhak Hâmid’in Hatıraları*, s. 174.

¹⁴³ Aynı eser, s. 177.

¹⁴⁴ Dante Alighieri (1265-1321), İtalyan şair ve politikacıdır. En bilinen eseri, *İlahi Komedyası*’dır (*La Divina Commedia*). Dünya edebiyat tarihinin en büyük eserlerinden biri olarak kabul edilir aynı zamanda modern İtalyanca’nın temelini oluşturur. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Dante> (Mayıs 2006).

¹⁴⁵ Trajedinin tersi olarak “mutlu son”la biten eserler için “komedi” teriminin kullanıldığı Rönesans döneminde yazıldığı için “Komedi” adı verilen, Hıristiyanlığın destansı bir anlatımı olduğu için de başına “ilâhî” sıfatı eklenen bu eser, 1307-1321 yılları arasında İtalyanca olarak yazılmış, hemen hemen bütün Avrupa ve dünya dillerine çevrilerek, özellikle Avrupa’da *Kitab-ı Mukaddes*’ten sonra en fazla okunan kitap arasında yer almıştır. Dante cehennemi anlatırken dinî bütünlüğü parçalayanlar arasında Hz. Muhammed ile Hz. Ali’yi de zikreder. Tüm Türkçe çevirilerde bu kısma mütercimler not düşerek, Dante’nin Hz. Peygambere ve Hz. Ali’ye yönelik bu böhthanını reddetmişlerdir. (Ayrıntılar için bkz. Dante, *İlahi Komedyası: Cehennem, Araf, Cennet*. çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1998). Ahmed Yıldız, “Bir Yargının Anatomisi”, <http://www.zaferdergisi.com/article/?makale> (Nisan 2006).

¹⁴⁶ *Divinity Komedyası* adlı kitap dinleri hafife aldığından Osmanlı Devleti’nde satışının yasaklanması hakkına bkz. BOA, DH. MKT, nr. 1360/88, 17 Za 1303 (17 Ağustos 1886).

rağmen Musurus Paşa yaptığı tercümenin yayınlanması için kendisine müsaade edilmesini istemiş ancak kabul edilmemiştir.¹⁴⁷

V. Vefatı

51 yıllık uzun memuriyet hayatından sonra 1885'te emekli olan Kostaki Musurus Paşa, Arnavutköy'de Kayınpederi Vogoridi Bey tarafından kendisine hediye edilen¹⁴⁸ Musurus Konağı'nda¹⁴⁹, 10 Şubat 1891 Çarşamba Gecesi hayata veda etti¹⁵⁰ ve cenazesi 15 Şubat'ta defnedildi.¹⁵¹ Kostaki Musurus Paşa'nın çocukları gazeteye şu şekilde bir ölüm ilanı verdiler:¹⁵²

Etienne (İstefanaki) Musurus Bey ve Bayan Musurus, Paul Musurus Bey, Bay/Bayan Warner Herriot ve çocukları, Prenses Bassaraba de Brancovan ve çocukları, Bay/Bayan Catalani ve çocukları, Bayan Helene Musurus, 10 Şubat 1891 tarihinde Çarşamba gecesi 84 yaşında vefat eden babaları kayınbabaları, dedeleri Costantin Musurus Paşa'nın ölümü nedeniyle yaşadıkları acı kaybı bildirirler. 15 Şubat Pazar günü gerçekleşecek olan cenaze törenine katılmanızı beklerler. Öğleden sonra saat 2'de Arnavutköy'deki cenaze evinde toplanılacaktır. Şirket-i Hayriye vapuru, Türkiye saatiyle sabah 7:30'da Arnavutköy'e Köprü'den (Galata Köprüsü?) kalkacak ve Beşiktaş'a demirleyecektir. (Allah taksiratını

¹⁴⁷ BOA, Y. PRK. MF, nr. 1/69, 23 B 1306 (25 Mart 1889).

¹⁴⁸ Sedat Hakkı Eldem, *Boğaziçi Anıları*, Aletaş Alarko Eğitim Tesisleri, İstanbul 1979, s. 215.

¹⁴⁹ Musurusların Arnavutköy'deki evi için kaynaklarda bazen yalı bazen de konak tabiri kullanılmaktadır. Yapının denize kıyısı varsa yalı tabiri daha doğru olacaktır. Ancak kıyıya uzantısı olup olmadığını tespit edemedik. Bu yüzden Musurus Paşa Konağı tabiri daha doğru olacak gibi görünmektedir. Musurus Paşa Konağı oldukça büyük bir bina idi. Yirmi dönümlük çok geniş bir arazi üzerindeki konak, hafif yüksek bir düzlükte inşa edilmişti. Bina ahenkli ve sanatsal bir yapı idi. Manzarası muhteşemdi. Osmanlı sadareti tarafından Boğaz'da bir sahilsarayı satın alınması düşünüldüncce önce Köçeoğlu Aram Efendi'nin annesine ait sahilsaray, sadaretçe satın alınmak ister. Ancak Aram Efendi satmaya yanaşmaz. Daha sonra ise Musurus Paşa Yalısı'nın satın alınması düşünülürse de İstanbul'da Kostaki Musurus'un çocuklarından görüşülecek bir vekil bulunamaz. Sadrazam Mehmed Ferid Paşa'ya göre Musurus Paşa'nın sahilhanesi bir Hristiyan ailesinin yaşamasına uygun şekilde inşa edilmiştir, evin önünde olan büyük bir kargir balkona bitişik ve her tarafa nâzır olarak Almanyalı Mösyö ... tasarrufunda bulunan yeni ve büyük bir sahilhane mevcuttur. Aynı zamanda bina gayet haraptır. Konuyla ilgili olarak iki memur görevlendirilerek araştırma yapmaları ve hazinenin durumu uygun olursa satın alınması istenir. Muhtemelen bina satın alınamamıştır. (BOA, YA. HUS, nr. 513/112, 27 C 1325/ 7 Ağustos 1907). Daha sonra Musurusların evi, 1914'ten itibaren Amerikan misyonerleri tarafından Arnavutköy Kız Koleji için kiralandı. 1920'de ise Musurusların evi ve arazisi yine aynı misyonerler tarafından 60.000 Amerikan dolarına satın alındı. Bkz. Mary Mills Patrick, *Bir Boğaziçi Macerası İstanbul Kız Koleji (1871-1924)*, çev. Şeyma Akın, Tez Yayınları, İstanbul 2001, s. 92 ve 102.

¹⁵⁰ *La Turquie*, nr., 7 Nisan Salı 1891.

¹⁵¹ *Sabah*, nr. 529, 6 B 1308 (15 Şubat 1891), s. 2, süt. 1.

¹⁵² Ölüm ilanı Fransızca yayınlanan *La Turquie Gazetesi*'nde çıktığından aslı Fransızca'dır. Yukarıdaki alıntı Türkçe çevirisidir. *La Turquie*, nr. 34, 12 Şubat 1891, s. 2, süt. 1.

affetsin).

Kostaki Musurus 84 yıllık hayatı boyunca altı Osmanlı padişahının cülusuna tanıklık etti. Yirmi beşten fazla sadrazamın sadaretini gördü. Yüzlerce siyasî hadisenin bizzat içinde yer aldı. Kostaki Musurus'un mezarı Arnavutköy'de Aya Taksiarhis Kilisesi'nin¹⁵³ alt katında özel bir bölümde bulunmaktadır.

Musurus Paşa'nın vasiyeti üzerine ölümünden sonra Arnavutköy'deki bir arsası ve iki bin lira nakit parası Arnavutköy'deki bir Rum kilisesine¹⁵⁴ bağışlandı. Bu vasiyet uyarınca arsa üzerine üç ev yapılarak kiliseye verildi.¹⁵⁵

Kostaki Musurus Paşa hayatta olduğu yıllarda da hayır faaliyetlerinde bulundu. Özellikle oturduğu Arnavutköy semtine sahip çıktı. Arnavutköy Rum Mektebi ve kilisesine önemli yardımlar yaptı.¹⁵⁶ Kostaki Musurus Paşa emekli olduktan sonra Arnavutköy yangınında mağdur olanlar için kurulan "Arnavutköy Harikzedegân Komisyonu" başkanlığını yürüttü.¹⁵⁷

VI. Bürokrasiye İntisab: Sisam Kaymakamlığı

Osmanlı memurları kalemiye ya da bürokrasiye çoğunlukla çocuk yaşta intisab ederlerdi. Genellikle 12-15 yaşlarında bir devlet dairesinde işe girilir, getir götür işlerinden başlanarak eğitim süreci tamamlanırdı. Çıraklıktan başlayan memuriyet hayatı üst kademelere doğru ilerlerdi.¹⁵⁸ Diplomat olan bazı üst düzey devlet memurlarından da mesela Âli Paşa (1815-1871) gibi bu şekilde yetişenler mevcuttu.

¹⁵³ Taksiarhis Kilisesi, Arnavutköy'de doğuda ve güneyde Dere Sokağı, batıda Satış Meydanı Sokağı ve kuzeyde Abdullah Molla Sokağı arasında yer alır. Kilisenin tarihi Doğu Roma dönemine kadar uzatılır. Başmelekler (Cebail ve Mikail) kilisesi olarak da bilinir. Kilise, Mayıs 1798 tarihinde çıkan bir yangında harap olmuştur. Günümüzdeki yapısı 1899'da Musurus Ailesi tarafından yaptırılmıştır. Kostaki Musurus, eşi Anna ve çocuklarının mezarları kilisenin naosunda güneyde alt katta bulunmaktadır. Bkz. Dünden *Bugüne Beşiktaş*, ed. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 216.

¹⁵⁴ Muhtemelen bu kilise Aya Taksiarhis Kilisesi'dir.

¹⁵⁵ *Sabah*, nr. 1053, 2 M 1310 (26 Temmuz 1892), s. 2, süt. 1.

¹⁵⁶ *İbret*, nr. 69, 10 L 1289 (11 Aralık 1872), s. 2, süt. 3-4.

¹⁵⁷ BOA, Y. MTV, nr. 34/47, 24 Za 1305 (2 Ağustos 1888).

¹⁵⁸ Carter V. Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Bâbiâli*, çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 81-82.

Ancak farklı kariyer süreçlerinden geçen Osmanlı diplomatları da bulunurdu. Kalemiyede yetiştiğine dair bir bilgi sahibi olmadığımız Kostaki Musurus bunlardan biri olarak sayılabilir.

Kostaki Musurus'un Osmanlı bürokrasisine intisabı; XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra diplomatik görevlere getirilecek bir çok Osmanlı Rum'u gibi Sisam (Samos) Adası'nda başladı. Sisam'da vekillik/kaymakamlık¹⁵⁹ ile başlayan memuriyet kariyeri Atina, Viyana ve Londra sefirlikleri göreviyle Osmanlı hâriciyesinin en üst noktalarından birinde sona erdi.

Sisam Adası'nın Rumlar için önemli bir kariyer basamağı olması esasen XIX. yüzyıldaki siyasî gelişmelerin bir sonucu idi. Türklerin Sisam¹⁶⁰/Susam adını verdikleri ada; idarî olarak Sultan II. Mehmed'den itibaren Osmanlı Devleti'ne bağlı idi. Ada halkı Rumlardan oluştuğundan burada, Osmanlı Devleti memurlarından başka Müslüman bulunmazdı. 1821 Mora İsyanı bir çok Ege adasında olduğu gibi Sisam'da da hareketliliğe neden oldu. Sisamlılar, isyana yardım ederek Mora Adası'na 6.000 asker çıkardılar. Mora'dan sonra Sisam Adası da Osmanlı siyaseti için yeni bir problem alanı idi.¹⁶¹

1820'li ve 1830'lu seneler Osmanlı Devleti için genel olarak zorlu geçti. Yunan ayaklanmasını takiben devletin başına bir çok gâile açıldı. Bir yandan Eflak-Boğdan üzerinde devletin kontrolü zayıfladı diğer yandan da 1830'da Cezayir, Fransız işgaline uğradı. Bir sene sonra ise devleti on yıl süreyle meşgul edecek Mehmed Ali Paşa¹⁶²

¹⁵⁹Burada geçen kaymakam (kâim-i makâm) tabirinden bir görevlinin yerine bıraktığı vekili kastedilmektedir. Kaza kaymakamı gibi bir görevli anlaşılmalıdır.

¹⁶⁰ Sisam, Ege Denizi'nin Anadolu kıyılarına en yakın adalarındandır (yaklaşık bir buçuk kilometre). Sultan II. Mehmed döneminde 1479 yılında fethedilen ada, XVII. yüzyılda bir kaç defa geçici olarak Venediklilerin eline geçti ise de daha sonra yeniden Osmanlı hâkimiyetine girdi. J. H. Mordtmann, "Sisam", *IA*, X, 712.

¹⁶¹ Mordtmann aynı yer.

¹⁶² Mehmed Ali Paşa, 1769'da Kavala'da doğdu. Fransızları Mısır'dan çıkarmak üzere görevlendirilen orduda görev yaptı. 1805'te Mısır idaresini eline aldı. 1811'de Hicaz'ın Vehhabiler tarafından istila edilmesi üzerine Sultan II. Mahmud, bu isyanı bastırmak için Paşa'yı görevlendirdi. Daha sonra Hicaz ve Sudan üzerinde Kavalalı, egemenliğini tesis etti. Bir süre sonra Osmanlı Mora'daki Rum İsyanı'nı bastırmak için Kavalalı'dan yardım istedi. Paşa, Mora ve Girid valiliklerinin kendisine verilmesi şartıyla yardım etti. Daha sonra Mehmed Ali Paşa, oğlunun hizmetlerine karşılık kendisine Suriye valiliğinin verilmesini istedi. Mehmed Ali Paşa, Suriye'den çekilmek ve padişahın hükümlerini haklarını tanımak

Meselesi başlamıştı. Bütün bu sarsıcı siyasî gelişmelerin yanı sıra Ege ve Akdeniz'deki adalarda da karışıklık hüküm sürüyor ve büyük güçlerin müdahaleleriyle Rumlar, bağımsızlık yolunda ilerliyorlardı. 1830'lar aynı zamanda Osmanlı diplomasisinin yeniden inşa edildiği yıllardı. İsyanlarla bunalan Osmanlı hükûmeti, ekonomik problemlerin de etkisiyle diplomasi yoluyla işlerini halletmek zorundaydı. Aksi takdirde devletin bekasını sağlamak güçtü. Özellikle Mehmed Ali Paşa Meselesi'nde İngiltere'nin yardımları, bu devletin Osmanlı siyasetindeki nüfuz ve ağırlığının artmasına neden oldu.

1821'den itibaren Sisam Adası'nda çıkan isyanlar, Osmanlı Devleti'ne bağlı adanın statüsünün değişmesine yol açtı. İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda yaptığı baskı sonucu Sisam'a özerklik verilmesi gündeme geldi. Fakat Sisamlılar, Yunanistan'la birleşmek ya da tamamen bağımsız olmak istiyorlardı. O sırada Mehmed Ali Paşa sorunuyla uğraşan Bâbiâli ise Sisam'ın Yunanistan'a ilhak edilmesinden endişelendiğinden özerkliğe, en uygun seçenek olarak bakıyordu.

Sultan II. Mahmud (1808-1839), Aralık 1832'de bir fermânla Sisam'a özerklik, Osmanlıların tabiriyle “eyalet-i mümtaze” statüsü verdi ve ada yönetimi Sisam Beyliği olarak isimlendirildi.¹⁶³ Sisam'a tayin edilen yöneticiye de “bey” unvanı verildi.¹⁶⁴ 1832 fermânına göre Sisam Beyliği'ne Osmanlı tebeasından Ortodoks (Rum veya Bulgar) bir bey getirilecekti. Bu zorunluluktan ötürü ada idareciliğine genellikle Rum ve Bulgarlar tayin edildi. 1832 fermânıyla Sisam'da, 37 nahiyeden seçilen 37 mebus, halkı temsil edecek ve bu temsilcilerin içinden Sisam Bey'i dört üye belirleyerek bir heyet oluşturacaktı. Ada, her yıl Osmanlı Devleti'ne 400. 000 kuruş vergi ödeyecekti. Ancak tespit edilen bu vergi miktarı daha sonra 300. 000 kuruşa indirildi. Buna karşılık Osmanlı Devleti, bir ganbot¹⁶⁵ ve iki müfreze asker bulundurma hakkına sahipti.¹⁶⁶

karşılığında ailesinin Mısır ve Sudan üzerindeki irsi valiliğini kabul ettirdi (1841). 2 Ağustos 1849'da vefat etti. Muhammet Hanefi Kutluoğlu, “Kavalalı Mehmed Ali Paşa”, *DİA*, Ankara 2002, 25, 62-65.

¹⁶³ Mordtmann, s. 712-713.

¹⁶⁴ Osmanlıların Sisam Beyliği ve Sisam Bey'i unvanlarına karşılık batılılar genellikle Sisam Prensiği ve Sisam Prensi tabirini kullanmaktadırlar. Bkz. Bouquet, *agm*, s.

¹⁶⁵ Ganbot: Buharlı gemilerin icadından önce kullanılan savaş gemilerinden beşinci sınıfı teşkil eden bir geminin adı. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, I, 643).

Sisam'ın yeni statüsünün ardından 1833 yılında Bâbîâli'de yapılan bir tören ile Bulgar asıllı ve Ortodoks milletinden İstefanaki Vogoridi'yi (Stefan Vogorides) (1774-1859) Sisam Bey'i olarak atadı.¹⁶⁷ Vogoridi Bey, kendisine verilen yetkiyi kullanarak adaya gitmedi. Oğlunu vekili sıfatıyla göndermek istedi ise de teklifi Osmanlı hükûmeti tarafından kabul görmedi. Bunun üzerine Vogoridi, kendisine uygun bir kaymakam aramaya başladı ve genç Kostaki Musurus'u bu göreve seçti.¹⁶⁸ Vogoridi, İstanbul'dan Kostaki'yi yönetti. Muhtemelen Vogoridi Bey, Sisam gibi küçük bir adada her şeyden uzak yaşamak istemiyordu. İstanbul'da kalarak hem Osmanlı siyasetçileriyle hem de diğer ülke sefirleriyle görüşebiliyor her tür bilgiden haberdar olabiliyordu. Bu da Vogoridi Bey'in nüfuzunu artırıyordu. Kostaki ile Vogoridi Bey'in ortak çalışma hayatı bu şekilde başladı.

Sisam Adası'nda her şey sükûnete kavuşmuş görünürken Yunanistan'ın desteğiyle adada, 1835'te yeniden olaylar ve karışıklıklar çıktı. Sisam halkı, bahsi geçen 1832 anlaşmasındaki vergi verme mecburiyetini gerekçe göstererek ayaklandı. Yunanistan, Sisamlılara isyan etmeleri halinde yardım edeceği sözünü vermişti. Ada halkının bir kısmı isyancıları desteklerken bir kısmı da Kaymakam Kostaki'nin yanında yer aldı. İsyancılar, gizli mektuplarla Sisamlıları ayaklanmaya teşvik ederken ada kaymakamı ve diğer Osmanlı devlet memurlarına suikast düzenlenmesini istiyorlardı.¹⁶⁹ Bâbîâli, isyanın vergi gerekçesiyle çıkması üzerine yeni bir fermân yayınlarak ada vergisinin Mart 1834 yılından itibaren geçerli olduğunu ilan etti.¹⁷⁰

Bâbîâli, adadaki durumu öğrenmek üzere Hâcegân-ı Divân-ı hümâyundan Rumca bilen Hüseyin isimli bir şahsı tahkikat memuru olarak adaya gönderdi. Ekim 1835'te adaya varan Hüseyin Bey, Sisamlıların esasen vergi vermekte zorlanmadığını ve Kaymakam Kostaki ile de problemleri olmadığını sadece kışkırtıldıklarını bildirdi. Bu sırada adada kaymakam taraftarları ile isyancılar arasında çatışmalar çıkmıştı. Olayların büyümesinden endişe eden Osmanlı hükûmeti, adaya donanma göndermeye

¹⁶⁶ Mordtmann, s. 712-713.

¹⁶⁷ Ali Fuat Öreñç, *Yakın Dönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 76.

¹⁶⁸ Öreñç, s. 77.

¹⁶⁹ Öreñç, s. 79.

¹⁷⁰ Öreñç, s. 78.

karar verdi. Arnavutluk tarafından gelen takviye donanma ile birlikte yaklaşık dört bin askerle Sisam'a çıkartma yapıldı. Ada halkını kıskırtan ele başları ve olaya karışan yirmi bir kişi, bütün malları satılarak ve akrabalarını da yanlarına almak şartıyla Pire'ye sürgüne gönderildi. Kostaki Efendi'nin kontrolündeki adada isyan sona erdi ve güvenlik sağlandı. Sisamlılar, Aralık 1835'te şikayetleri olmadığını ve Kaymakam Kostaki'den memnuniyetlerini bildirerek vergilerini ödeyeceklerine dair taahhütte bulundular.¹⁷¹

Kostaki Musurus'un adada güvenliği sağlamanın ardından bir yıl sonra 12 Ekim 1836'da Sultan II. Mahmud (1808-1839) tarafından bir iftihar nişânıyla ödüllendirildi.¹⁷² Osmanlı geleneğinde devlet adamlarının ödüllendirilmesi ya başka bir devlet adamının tavsiyesiyle ya da kişinin bizzat bu ödüle talip olmasıyla gerçekleşirdi. Nitekim Kostaki Musurus'un Sisam kaymakamlığındaki başarısının nişanla onore edilmesi teklifi, Kostaki'nin âmiri/patronu İstefanaki Vogoridi Bey'den (1774-1859) geldi ve öneriyi münasip bulan Sultan II. Mahmud tarafından nişanla taltif edildi.¹⁷³ İstefanaki Bey'in tavsiyesi; bir çok olayda olduğu gibi Kostaki üzerindeki nüfuz ve hâmilğine işaret etmektedir.

Kaymakam Kostaki Musurus, herhangi bir kargaşaya fırsat vermeden Sisam Adası'nı yaklaşık beş yıl (1834-1839) müddetle yönetti. Bu süre zarfında 1835 yılında Kostaki'ye başarısız suikast girişiminden başka, adada herhangi bir problem çıkmadı. Kostaki Sisam'daki bu görevi, sayesinde hem bürokrasiyi tanıdı hem de diplomatik çevrelerde tanındı. Bunu yaparken resmî yazışma usullerini öğrendi, yeteneklerini geliştirdi ve yöneticilikle ilgili deneyimler kazandı. En önemlisi de devlet tarafından güvenilirliği sınıandı. Sisam Kaymakamlığı, Kostaki için ciddî bir tecrübe ve kariyer basamağı oldu. Görevini başarıyla tamamlaması sayesinde kendisini ispat etti. Kostaki Musurus 1839 yılında İstanbul'a döndü.

¹⁷¹ Asiler daha sonra bir yolunu bulup Yunanistan'ın Şire Adası'na kaçtılar. Bkz. Örenç, s. 82.

¹⁷² *Hâriciye Nezâreti Sâlnâmesi*, 1302, s. 312.

¹⁷³ BOA, HAT, nr. 23415 (tarihsiz). Sultan II. Mahmud hatt-ı hümayunu olan belge Sisam Adası'nın statüsünün belirlendiği 1833 yılı ile II. Mahmud'un tahttan indiği 1839 yılları arasında olmalıdır.

Sisam, aslında sadece Kostaki'nin değil XIX. yüzyılda yaşayan ve önemli görevlere gelen üst düzey Rum asıllı bir çok Osmanlı devlet adamının kariyerinde önemli bir yere sahipti. Sisam Beyliği bir okul vazifesi gördü. Sisam'daki yöneticilik tecrübesi, özellikle görev yapan Osmanlı Rumlarına ciddi bir deneyim kazandırdı. Aynı zamanda Sisam Beyliği, Osmanlı Devleti tarafından prestijli bir görev olarak görülüyor ve “*hizmet-i mutenâ*” olarak tanımlanıyordu.¹⁷⁴

Adaya bey/prens veya Kostaki gibi kaymakam olarak tayin edilen Rumlar, daha sonra Osmanlı bürokrasisinde üst düzey görevlere geldi. Nitekim tamamı Ortodoks on sekiz Sisam Bey'inden beş tanesi sefir olarak tayin edildi, bir kısmı valilik gibi yine yönetim basamaklarına getirildi. Bazen de elçilikten Sisam Beyliği vazifesine geçenler oldu. Örneğin Aleksandr Kalimaki Bey (1807-1886), Londra sefirliğinden sonra iki yıl (Kasım 1852-Mart 1854) Sisam'da görev yaptı. Aristarki Bey, Kostaki Fotyadis Bey, Kostaki Musurus'un oğlu İstefanaki Musurus ve Aleksandr Mavroyani Bey ise diplomat olan diğer Sisam beyleridir.¹⁷⁵ İsimleri geçen ve Osmanlı son dönem tarihinde iz bırakan bu şahıslara bakıldığında Sisam'da görev yapmanın ne denli önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

¹⁷⁴ BOA, İrade-Sisam, nr. 1, 29 R 1256 (30 Haziran 1840).

¹⁷⁵ Sisam Beylerinin tam listesi için bkz. EK VI, s. 202.

İKİNCİ BÖLÜM ATİNA VE VİYANA SEFİRLİĞİ TECRÜBESİ

Mart 1840

“...ve kendisi (Kostaki Musurus) Rum milletinden bulunmuş olmasıyla Yunan milleti beyninde millet-i mersûmeden bulunanlar haklarında güyâ Saltanat-ı seniyye himâye-i aliyyesini diriğ buyurmak i'tikâdı olduğundan mûmâ ileyh bendelerinin hemcinsleri olduğu halde taraf-ı Devlet-i aliyye'den böyle me'mûriyet-i mu'teberede istihdâmı i'tikâd-ı mezkûreyi tekzîb etmiş olacağı...”¹⁷⁶

I. Atina Sefirliği (1840-1848)

Sefir; bir devleti yabancı bir ülkede temsil eden en üst düzey temsilcidir. Söz konusu sefirler, XIX. yüzyıl diplomatları olduğundan dönemin şartları gereği iki devlet arasındaki antlaşmaları, savaş müzakerelerini ve daha bir çok faaliyetle siyasî ilişkilerin kapsamını şekillendiriyorlardı.¹⁷⁷ Bu sefirlerden biri olan Kostaki Musurus, Sisam'daki kaymakamlık tecrübesinden sonra terfi ederek, muhtemelen Sisam Bey'i olması beklenirken, Atina'ya¹⁷⁸ Osmanlı sefiri olarak gönderildi. Bu bölümde Kostaki Musurus'un Atina sefirliği, Osmanlı-Yunan ilişkilerinde ortaya çıkan problem ve siyasî ilişkiler çerçevesinde incelenerek, Kostaki'nin Yunanistan'da nasıl algılandığı üzerinde durulacaktır.

Tanzimatın mimarı Mustafa Reşid Paşa (1800-1858), 1840'ta Hâriciye Nâzırı oldu. Reşid Paşa, uzun süre Avrupa başkentlerinde yaşamış, Paris ve Londra'da sefir

¹⁷⁶ BOA, İrade-Yunanistan, nr. 6, 15 M 1256 (19 Mart 1840).

¹⁷⁷ Nora Şeni, *Marie ve Marie*, s. 24.

¹⁷⁸ Atina şehri, Osmanlı kaynaklarında antik dönem filozoflarına atfen Medinetü'l-hükemâ olarak isimlendirilmekteydi. (Mehmet Ali Gökaçtı, *Geographika: Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.)1830'lı yıllarda Atina, tozlu yollarıyla bir köy şeklindeydi. (Clogg, s. 69).

unvanıyla Osmanlı Devleti'ni temsil etmişti. Hem siyasî şartların gereği olarak hem de Reşid Paşa'nın vizyonu sayesinde Avrupa devletleriyle olan ilişkiler önem kazandı ve dış ilişkiler mütekabiliyet/karşılıklılık esasına göre yeniden oluşturuldu. Osmanlı Devleti'nde diplomasi usulü Reşid Paşa ile siyasetin bir parçası haline geldi. Cevdet Paşa şu sözlerle bu durumu ifade etmiştir:

“İşte ol vakit Devlet-i aliyye'nin ufk-ı politikasında kevkeb-i Utarid gibi cirmi küçük, kadri büyük bir zât parlamakta idi ki Devlet-i aliyye'de diplomasi usulünü vaz' ve te'sis eden Reşid Paşa'dır”.¹⁷⁹

Devlet merkezli Tanzimat projesi, iç ve dış politikada yeni stratejiler oluşturulmasını sağladı. Osmanlı Devleti, bir zamanlar kendi toprağı olan Yunanistan'ı 1830'da resmen tanıdı. Mora İsyanı'ndan sonra Yunanistan'ın kurulması yaklaşık on yıl kadar sürdü. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan antlaşma ile Yunanistan'ın devletleşme süreci başladı. Uluslararası antlaşmaya göre yeni kurulan Yunanistan Krallığı, Bavyera hanedanından gelen krallar tarafından yönetilecekti. Bavyera Kraliyet ailesinden Kral I. Ludwig'in oğlu 17 yaşındaki Kral Otto¹⁸⁰ (1832-1862) Yunanistan'ın yeni kralı oldu.

¹⁷⁹ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, yay. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara 1986, s. 7.

¹⁸⁰ Bavyera Kralı I. Ludwig'in oğlu olan Wittelsbachlı Otto, 1815'te doğdu. 17 yaşında iken İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından Yunanistan kralı olarak seçildi. 4.000 Bavyeralı askerle Yunanistan'a geldi. Fakat yaşı küçük olduğundan krallık, 1833-1835 yılları arasında naipler kurulu tarafından yönetildi. 1835-1843 yılları arasında Yunanistan'ı monarşiyle yönetti. 1843'te yapılan darbeye oluşturulan anayasayı kabul etti. Ülkeyi parlamenter diktatörlükle yönetti. Megali İdea'yı benimsemesi Yunan halkı tarafından sevilmesini sağladı. Büyük devletlerin Yunanistan'ın iç işlerine karışmalarına müsaade etti. Ortodoksluğu kabul etmemesi, kendisinden sonra bir veliahtı bırakamayacak olması ve Avusturya yanlısı politikalar izlemesi krala karşı muhalefet oluşmasına neden oldu. Kral karşıtları tarafından isyanlar başladı ve ayaklanmaların artması ile 1862'de tahttan indirildi. Bir İngiliz gemisiyle Yunanistan'dan ayrıldı ve Bamberg'de sürgün hayatı yaşadı. Clogg, s. 278.

Başkent Atina'daki Osmanlı sefâreti¹⁸¹ Tanzimatın ilanının akabinde 1840 yılında açıldı. Sefâret, bir konakta hizmet veriyordu. Bina, Atina şehrindeki Duli? Meydanı'na yürüme mesafesindeydi.¹⁸² 1849 yılında sefârette yaklaşık on kişiden oluşan bir hizmetkâr grubu vardı. Bu hizmetkârlardan isimlerini tespit ettiklerimiz Panayot, Yani, Gestafon ve Apostol idi.¹⁸³

Atina sefârethânesi pasaport, vize vermek gibi rutin işlemlerin yanı sıra modern dönem sefâretlerinden farklı olarak, Yunanistan'a gelen Osmanlı tebeasının konaklamaları için de kullanılıyordu. Atina'da iş nedeniyle bulunan tüccarlar ile başkente işi düşen Türkler, sefârethâne de konaklanıp ağırlanırdı. Muhtaç durumdaki Türklerin ihtiyaçları da sefârethânece karşılanırdı.¹⁸⁴ XIX. asırda özellikle Türk nüfusun bulunduğu şehirlerdeki sefârethânelerin, özelde de Atina sefârethânesinin, sadece konsolosluk işlemlerinin yapıldığı bir yer olmadığı ve daha fonksiyonel mekanlar olduğu söylenebilir. Çok yoğun bir ziyaretçi trafiğinin olmadığı ve günde bir kaç kişinin sefârethâneye geldiği varsayılırsa barınmanın nasıl sağlandığı anlaşılabilir.

A. Atina'ya Tayin

Atina'daki Osmanlı Sefareti açılınca başkente bir sefir gönderilmesi gerekti. Kostaki Musurus, 19 Mart 1840'da, 18 yaşındaki Genç Padişah Abdülmecid (1839-1861)'in emri ve Hâriciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa'nın tavsiyesiyle Atina'ya tayin edildi. Yunanistan'daki ilk Osmanlı sefiri idi. 33 yaşındaki Kostaki Musurus, "maslahatgüzar" unvanıyla Yunanistan'a gönderilmişti.

Diplomaside bir elçinin önem ve değerini unvanı belirlemektedir. Büyükelçi, orta elçi veya küçük elçi kavramları sefirlerin buldukları kademeyi göstermesi açısından belirleyici bir unsurdu. Bu kademeyi bazen sefâret mevkii bazen de gönderilen sefirin statüsü belirlerdi. Mesela XIX. yüzyılda Paris, Londra gibi dünyanın

¹⁸¹ BOA, İ. HR, nr. 3214, 15 S 1266 (31 Aralık 1849).

¹⁸² Sefâret hizmetkârlarından Apostol'un ağzından sefâretin söz konusu meydana yakınlığı anlaşılmaktadır. BOA, İ. HR, nr. 3214, 15 S 1266 (31 Aralık 1849).

¹⁸³ Sefârette çalışan uşakların niteliklerine bakıldığında Panayot ve Gestafon'un okuma yazma bildiği, Morali olan Yani'nin ise okuma yazma bilmediği halde sadakati nedeniyle elçi bey tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır. Sefâret hizmetkârlarının kökenlerine gelince Gestafon Yunanlı, Panayot ise Rum idi. Bkz. BOA, İ. HR, nr. 3214, 15 S 1266 (31 Aralık 1849).

¹⁸⁴ BOA, İrade-Yunanistan, nr. 14, lef 2, 9 Ra 1257 (1 Mayıs 1841).

siyasî merkezini temsil eden başkentlerde her zaman sefir-i kebir olmasına karşın Atina, Tahran, Washington gibi dünya güç dengelerinde o dönemde daha az etkili sefâretlere ise orta elçiler gönderilirdi. Bazen de elçiliğe tayin edilen kişinin statüsü veya deneyimi esas alınarak unvan verilirdi.

XIX. yüzyıldaki diplomatik teâmüle göre sefirler, gittikleri devletin başkanına/kralına yanlarında nâme götürerek elden teslim ediyorlardı. Maslahatgüzar seviyesindeki elçilerin ise krala nâmelerini bizzat sunmaları mümkün olmuyordu. Bunun üzerine Osmanlı sefirinin küçük elçi payesiyle gönderilmesine karar verildi. Aslında bu kararın verilmesinde Kayınpeder İstefanaki Bey'in sunduğu *müzekkere*¹⁸⁵ etkili oldu. Söz konusu belgede, Kostaki'nin Atina'ya maslahatgüzar olarak gönderilmesinin Avrupa diplomasi teâmülüne uygun olmayacağı ve küçük elçi olarak gönderilmesi gerektiği hatırlatıldı.¹⁸⁶

Osmanlı sefirlerinin, Osmanlı geleneğine göre ne tür kıyafetler giydikleri de merak konusudur. XVIII. yüzyılda başlarına sarık takan sefirler, genellikle kırmızı veya mavi kaftan giyerlerdi. Kürk giyenler de olurdu. Kuşaklarında ise murassa hançer taşırldı. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise pek çok şey değiştiği gibi Osmanlı sefirlerinin kıyafetleri de değişti. Sefirler, Müslüman veya gayri müslim olsun başlarına fes takıp, unvanlarına göre nişan taşımaya başladılar.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Müzekkere: Devlet dairelerinden birinden resmi bir işe dair ilgili makama yazılan kağıda verilen addır. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 19, s. 41.

¹⁸⁶ BOA, İrade-Yunanistan, nr. 8, 1256 (1840).

¹⁸⁷ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnameleri*, yay. Bekir Sıtkı Baykal, TTK, Ankara 1992, s. 237.

Başındaki fesiyle tipik bir Osmanlı devlet adamı görünümündeki Kostaki Efendi, aylık on bin kuruş maaş¹⁸⁸ ve otuz bin kuruş harcırah ile küçük elçi unvanıyla Atina Sefirliği' görevine başladı.¹⁸⁹ Atina'ya Osmanlı sefiri gönderilmesinin iki önemli nedeni vardı. Birincisi Yunanistan'ın Avrupa'ya açılan kapı ve sınır komşusu olması ve bölgede ticaretle uğraşan Türklerin işlerinin daimî bir konsolos tarafından idare edilmesi ihtiyacı idi. İkincisi de; Yunanistan'ın bağımsızlığı ile birlikte Yunan topraklarında kalmış olan pek çok Türk'ün işlerini takip edip onlara ait emlak ve taşınmazların satışlarıyla ilgilenecek bir görevliye ihtiyaç duyulmasıydı.¹⁹⁰ Bu durum Kostaki'nin resmi tayin iradesinde açıkça izah edilmektedir.¹⁹¹ Yunanistan'daki siyasî durum ile ilgili bilgi vermek de diğer sefirler gibi Kostaki'nin aslî görevlerinin başında gelmekteydi. Konuyla ilgili olarak Kostaki imzasını taşıyan onlarca belge örneği bunun somut kanıtıdır.¹⁹²

Osmanlı Devleti için hassas konumda yer alan Atina'ya niçin Kostaki Efendi gönderilmiştir sorusunun ise birden fazla cevabı bulunmaktadır. Osmanlı geleneğinde bir memuriyete tayin edilecek kişinin öncelikle ehliyetli olmasına yani o işi yapabilme kabiliyetine bakılırdı. Daha sonra atanacak kişinin geçmiş iş tecrübeleri ve referansı dikkate alınırdı. Öte yandan bir göreve intisap etmede güvenilir ve nüfuzlu birinin hâmilîği, akrabalık ve evlilik ilişkileri ise diğer önemli etkenlerdendi.

Gayri müslimlerin Osmanlı diplomasisinde istihdamında; en önemli faktör yabancı dil bilmeleridir. Bu nedenle Kostaki'nin bildiği yabancı diller, hâriciyeye intisabında birinci derecede rol oynamıştır. Kostaki, ana dili olan Rumca ile dönemin diplomasi dili Fransızcanın dışında İngilizce ve İtalyanca bilmektedir.¹⁹³ Kostaki

¹⁸⁸ BOA, Cevdet-Hâriciye, nr. 7453, 3 Ca 1256 (3 Temmuz 1840).

¹⁸⁹ BOA, İrade-Yunanistan, nr.6, 15 M 1256 (19 Mart 1840) ayrıca tayini için bkz. Ahmed Lütfi Efendi, *Yakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, VIII, 1223.

¹⁹⁰ BOA, İrade-Yunanistan, nr. 6, 15 M 1256 (19 Mart 1840).

¹⁹¹ Aynı belge.

¹⁹² Bu konudaki bir kaç belge örneği için bkz. BOA, İrade-Yunanistan, nr. 36, lef 12, 11 Ra 1259 (3 Mayıs 1841); İ. HR, nr. 1128, lef 1.

¹⁹³ Sisam Adası... ve ihtilâlinin indifâi esnâsında ol tarafda bulunup muahharan dahi birkaç sene cezîre-i mezkûrenin idaresinde ibrâ-i hizmet ve sadâkat etmiş olan İstefanaki Bey bendelerinin damadı Kostaki kulları Rum ve Fransızca lisânlarına âşinâ ve sıdk u gayreti rû-nümâ olduğundan maslahatgüzârlık-ı mezkûra bunun me'mûriyeti münâsib görünmüş idüğüne mebni mûmâ ileyhin ol vechile me'mûriyeti müvâfık-ı irâde-i seniyye-i mülûkâne. BOA, İrade-Yunanistan, nr. 6, 15 M 1256 (19 Mart 1840).

Musurus, Fransızca'yı ve diğer yabancı dilleri özel ders olarak öğrenmiş olabilir.¹⁹⁴ Fransızcası için kelime haznesinin zengin olduğu ifade edilir. Rivayete göre gazeteciliğe hevesi olduğundan raporların yazılmasına özel önem verirdi.¹⁹⁵ Kostaki, yabancı dilleri iyi bilmesine rağmen Türkçe yazamıyordu. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Foreign Office'te yaptığımız araştırmalarda Kostaki Musurus'un yazdığı rapor ve muhtelif yazışma türüne ait binlerce belgeyi görmemize karşın kendi el yazısıyla Türkçe yazdığı hiç bir belge ve kayda rastlayamadık. Fakat bazı belgelerde Kostaki Musurus, imza kısmında Arap harfleriyle Kostaki yazılı mührünü kullanırdı. İstanbul'da doğan Kostaki Efendi, şüphesiz Türkçe konuşabilirdi.

Kostaki'nin bildiği yabancı diller Sisam Adası'ndaki başarılı memuriyet tecrübesi, İstefanaki Bey'le hem akrabalık hem de âmir-memur ilişkisi ona Atina Sefirliği yolunu açtı.¹⁹⁶ Bu görünür sebeplerin dışında aslında Atina'ya tayin edilmesinin, belki de en önemli tercih nedeni; Rum asıllı olmasıydı. Tanzimat projesiyle birlikte gayri müslim Osmanlıların, devlet kademelerinde daha fazla yer almaları öngörülüyordu. Özellikle Mora İsyanı'ndan sonra Avrupa kamuoyunda oluşan; Rumların Osmanlı bürokrasisinde yer almadıkları iddiası; Rum asıllı bir Osmanlı tebasının Yunanistan'a sefir tayin edilmesiyle çürütülmüştü.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Mesela 1790'lı yıllarda İstefanaki Vogoridi isimli bir Bulgar (bu şahıs daha sonra Kostaki Musurus'un kayınpederi olacaktır bkz. s. 20 vd.) İstefanaki, İstanbul'da zengin Rum ailelerin çocuklarına Fransızca dersleri veriyordu. Bkz. Leman Ergenç, "Bâbiâli'de Bulgar Asıllı Bir Diplomat", *Bellekten*, (Nisan 1998), c. LXII, , s. 65.

¹⁹⁵ Kunalalp, *Bellekten*, s. 425.

¹⁹⁶ "...Yunan havâlisine ticaretle âmed-şüd eden tebea-i Saltanat-ı seniyye'nin husûsât-ı vâkı'aları ru'yet olunmak ve el-hâletü hâzihî ehl-i İslâm'ın satılmayan emlâk ve akârıyla hukuk-ı sâiresinin fûruht ve tesviyesi zımnında taraf-ı Devlet-i aliyye'den ol cânibde me'mûrlar mevcûd ise de bu maddeye dahi medâr-ı yûsr ve suhûlet olmak mütâlaâsına mebni bu esnâda Yunan cânibine bir münâsib maslahatgüzârın nasb ve ta'yin ve i'zâmı politikaca halen ve istikbalen muktezî görüldüğünden bu maslahata münâsib lede'l-mülâhaza mukakeddemce Sisam Adası ve ihtilâlinin indifâ'ı esnâsında ol tarâfda bulunup muahharan dahi birkaç sene cezîre-i mezkûrenin idaresinde ibrâ-i hizmet ve sadâkat etmiş olan İstefanaki Bey bendelerinin damadı Kostaki kulları Rum ve Fransızca lisânlarına âşinâ ve sîdk u gayreti rû-nümâ olduğundan maslahatgüzârlık-ı mezkûra bunun me'mûriyeti münâsib görünmüş... idüğüne mebni mûmâ ileyhî ol vechile me'mûriyeti muvâfık-ı irâde-i seniyye-i mülûkâne". BOA, İrade-Yunanistan, nr. 6, 15 M 1256 (19 Mart 1840).

¹⁹⁷ Bu durum açıkça şu sözlerle ifade edildi: "...ve kendisi Rum milletinden bulunmuş olmasıyla Yunan milleti beyninde millet-i mersûmeden bulunanlar haklarında güyâ Saltanat-ı seniyye himâye-i aliyyesini diriğ buyurmak i'tikâdi olduğundan mûmâ ileyh bendelerinin hemcinsleri olduğu halde taraf-ı Devlet-i aliyye'den böyle me'mûriyet-i mu'teberede istihdâmı i'tikâdi mezkûreyi tekzîb etmiş olacağı..." BOA, İrade-Yunanistan, nr. 6, 15 M 1256 (19 Mart 1840).

İlk Osmanlı sefirinin tayin edildiği 1840'lı yılların başında Yunanistan, kargaşalıklarla mücadele ediyordu. Bir yandan ülkede millî bilinci arttırarak ulus kimliği oluşturmak için faaliyetler yapıyordu. Yunan kimliğinin en uç örneği sayılabilecek “Megali İdea” (Büyük Yunanistan ülküsü) adı verilen teori, 1840'lardan sonra Yunanistan'a hakim oldu. Bavyeralı Kral Otto da, bu düşüncenin en hararetli savunucularındandı.¹⁹⁸ Bu ülkü; başkenti İstanbul olan ve Anadolu'daki bütün Rumları kapsayan Büyük Yunanistan hayal ediyordu. Yunanistan öncelikle gözlerini kendisine en yakın Osmanlı topraklarından olan sınırdaki Teselya ve Epir'e çevirdi. Ancak bu gelişmeler İngiltere'yi rahatsız etti. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston (Henry John Temple) (1784-1865)¹⁹⁹, Kral Otto için “İtiraf etmeliyim ki, şimdiye kadar yaptığım en kötü şey, Otto'nun hükümdarlığına ve onun Yunan tahtına oturtulmasına razı olmamdır” demişti.²⁰⁰

Kostaki Efendi'nin Atina Sefirliği yaklaşık 8 yıl (1840-1848) sürdü. Sefâret tecrübesi açısından uzun bir dönem olması onlarca ciddi problemle yüz yüze gelmesine yol açtı. Daha sonraki kısımlarda bu sorunlara değinilecektir.

Orta Elçiliğe Terfi

Kostaki Efendi, Atina'da tecrübesi artınca yani göreve başlamasından beş yıl sonra terfi ederek orta elçi oldu (1846). Bu terfinin bir diğer nedeni de uluslararası diplomatik teamüldü. İngiltere, Rusya ve Fransa gibi dönemin büyük güçlerinin Atina'daki sefirleri orta elçi statüsündeydi. Osmanlı sefirinin bu unvana sahip olmaması resmî muamelelerde saydığımız ülke sefirlerinden aşağı kalmasına neden oluyordu. Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından Mart 1846'da çıkarılan bir

¹⁹⁸ Clogg, s. 65-66.

¹⁹⁹ O dönemde İngiltere başbakanı olan Palmerston'un tam adı Henry John Temple (1784-1865) idi. İrlanda asıllı İngiliz devlet adamıdır. Siyasete 1807'de Avam Kamarası'nda Muhafazakâr Parti üyesi olarak başladı, 1809-1828 yılları arasında savaş bakanlığı yaptı. Daha sonra ise partisiyle görüş ayrılığına düşerek İkinci kont Grey'in liberal hükûmetine katıldı ve 1830'da dışişleri bakanı oldu. 1852'de ise başbakan seçildi. Hindistan ayaklanmasını bastırması popülaritesini iyice arttırdı. 1858'de başbakanlığı kaybetti ancak bir sene sonra 1859'da tekrar başbakan oldu ve 1865'te ölene kadar bu görevi sürdürdü. Hayatı, günlüğü ve bazı yazışmaları için bkz. Henry Lytton Bulwer, *The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston with Selections from His Diaries and Correspondence*, William Clowes and Sons, I-II, London 1871.

²⁰⁰ Armaoğlu, s. 278.

iradede: Kostaki'nin küçük elçi olarak kalmasının Osmanlı Devleti gibi büyük bir devlete yakışmayacağı ve Osmanlı sefirinin Avrupalı elçiler gibi orta elçi unvanı taşıması gerektiği ifade edildi. Kostaki'nin orta elçiliğe yükseltilmesinin bir diğer sebebi de siyasî idi. Bâbîâli, diplomatik açıdan Avrupalı devletlerle unvan bazında eşitliğin yanı sıra eşdeğer unvan kullanılmasının Avrupa kamuoyunda olumlu bir hava oluşturacağına inanmaktaydı.²⁰¹ Terfi ile birlikte Kostaki'nin maaşı da 15 binden 20 bine çıkarıldı.²⁰² Orta elçilik ünvanıyla Kostaki Efendi'nin hem statüsü hem de insiyatif ve nüfuzu arttı.

B. Sefâret Gündemini Belirleyen Uluslararası Problemler

Yunanistan Krallığı'nın dönemin büyük güçlerinin gayretleri sonucu kurulmasından ötürü Osmanlı-Yunan ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlar aynı zamanda uluslararası diplomasinin de bir parçasıydı. Daha önce bahsettiğimiz gibi Atina Sefiri Kostaki'nin uğraştığı meselelerin başında ülkedeki Türklerin gayri menkulleri meselesi geliyordu. İkinci önemli siyasî sorun sınırdaki Yunan eşkıyalarının tecavüzleri, üçüncüsü ise adalarda yaşanan isyanlardı. Bu alt başlıkta bu üç konuya değinilecektir.

²⁰¹“... Atina'ya maslahatgüzâr olarak gönderilen Kostaki Efendi, Atina'da bulunan büyük devletlerin sefirlerinin ekserisi orta elçi olarak bulunduğu küçük elçi olarak kalması bunun küçük elçi olarak bulunması cihetiyle resmi mevkilerden geri kaldığı halbuki Saltanat-ı seniyye eâzım-ı düvelde iken sefirin Yunan Devleti gibi hem civâr bir devlet nezdinden sâirlerinden dîn olması şân-ı şevket-i unvân-ı hazret-i hilâfet-penâhiye uygun olmadığı...” Bkz. BOA, İrade-Yunanistan, nr. 83, 25 Ra 1262 (23 Mart 1846).

²⁰² BOA, İrade-Yunanistan, nr. 83, 25 Ra 1262 (23 Mart 1846). Maaşın arttırılmasını Kayınpederi İstefanaki Vogoridi Bey talep etti. Mesele belgede şu şekilde ifade edilir: Maâş-ı mezkûrun bir miktar arttırılmasına dâir niyâz ve istidâsına dâir İstefanaki Bey bendeleri tarafından takdîm olunan bir kıt'a varaka, hazret-i şâhâneye buyrulmak üzere ... bkz. BOA, İrade-Yunanistan, nr. 14, lef 2. Bu nedenledir ki orta elçilik unvanı alan Kostaki, kayınpederi ile Padişah Abdülmecid'i ziyaret etmek istedi. BOA, İrade-Yunanistan, nr. 84, 30 R 1262 (27 Nisan 1846).

Yunanistan'ın sınırları 1832'de imzalanan Londra Protokolü ile çizildi. Bu anlaşmayla Yunanistan'da yaşayan Türkler, azınlık konumuna düştü. Türklerin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti topraklarına göç ederken bir kısmı da Yunanistan'da kaldı. Antlaşmanın yapıldığı tarihten itibaren Atina, Eğriboz ve İstefa Türkleri isterlerse on sekiz ay içinde yaşadıkları yerleri terk etme ve mallarını satma hakkına sahipti. Bu amaçla memurlar görevlendirildi. Antlaşma uyarınca Ezdin²⁰³ ve Badracık kazaları Osmanlı Devleti'ne verildiği takdirde Osmanlı hükûmeti, kırk milyon kuruş bu yerler Yunanistan'a verilirse Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne otuz milyon kuruş tazminat ödeyecekti. Bâbîâli bahsi geçen yerleri tazminat karşılığında Yunanistan'a bıraktı. Fakat Yunan hükûmeti tazminat ödemeye bir türlü başlamadı.

Osmanlı Devleti, problemin çözümü için İsmail Bey isimli bir şahsı görevlendirdi. Bu şahıs Yunanistan'a giderek meseleyle yakından ilgilendi ancak tazminatların ödenmesini sağlayamadı. İsmail Bey'den sonra Mâliye Tezkirecileri Kudsi ve Said Efendiler görevlendirildi. Fakat tazminat ödemelerinde yine bir netice alınamadı. 1835 yılında ise daha sonra Londra Sefiri olarak görev yapacak Şekib Efendi, meseleyi halletmek üzere Yunanistan'a gönderildi. Şekib Bey, ülkedeki Türklerin zor durumda olduğunu, Yunanlılar tarafından kötü muameleye maruz kaldıklarını ve mallarının zorla gasp edildiğini bildirdi. Atina ve Eğriboz'da resmi temaslarda bulunan Şekib Bey, Yunan makamları tarafından oyalandı ve mesele sürüncemede kaldı. Problem bu şekilde sürüp giderken ödemeler 1840'a kadar yapılmadı. Bu sorun, Osmanlı devlet erkânını da ciddi biçimde rahatsız ediyordu. O yıllarda Paris Sefiri olan Mustafa Reşid Paşa duyduğu rahatsızlığı:

“Sâhib-i emlâk olan ehl-i İslam ziyadesiyle mağdur olub mevâdd-ı sâirede dahi hak yed-i âli-i Saltanat-ı seniyye'de bulunduğunu muhtasarca mukaddime ile her ne vakit istenilir ise müzâkereye mübâderet olunacağı vâdisinde...”

²⁰³ Ezdin, Osmanlı döneminde Atina kazasına bağlı bir kasabaydı. Bkz. İsmail Bıçakçı, *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri*, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, Yıldız Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 80.

ifadeleriyle dile getirdi.²⁰⁴

Kostaki Efendi, Atina'da ilk diplomatik zaferini emlâk-i İslam problemiyle ilgili olarak 1844 senesinde kazandı. Kostaki, Yunanistan'ın meseleyi sürüncemede bırakan bir politika izlemesi üzerine, 1832 Londra Antlaşması'nda taraf olan İngiltere, Fransa ve Rusya elçilerine, devletinin konuyla ilgili rahatsızlığını bildirdi. Sefirin ısrarlı tavrı sonucu bahsi geçen devletlerin temsilcileri devreye girmek zorunda kaldı. Kostaki Musurus'un diplomatik yolları iyi bir şekilde kullanması sayesinde adı geçen devletlerin elçileri Yunanistan'a konuyla ilgili bir talimatnâme verdiler.²⁰⁵

Kostaki Musurus'un çabalarıyla talimatnâme uyarınca Yunanistan, Türklere ödenecek tazminatı %8 faizle ödemeyi kabul etti.²⁰⁶ Ödemelerde zaman zaman aksaklıklar görülmekle birlikte taksitler yatırıldı. Bu konuda bahsi geçen Londra Protokolü bağlayıcı oldu. XIX. yüzyılda neredeyse her uluslararası diplomatik meselede dahli olan İngiltere, Yunanistan tazminatları aksattığında, askerî harcamaların kısılarak, ödemelerin yapılması yönünde uyarıda bulundu. Bu şekilde İngiltere, Yunanistan üzerindeki kontrolünü hissettirdi.²⁰⁷

Osmanlı yanlısı bir siyaset izlediği izlenimini veren İngiltere, o dönemde aslında statik bir politika izlemiyordu. Bu politika olaylara göre kendi içinde farklılıklar arz ediyor ve oyuna göre kurallar değişebiliyordu. Dönemin kroniklerine yansımayan ancak arşiv belgelerinde bahsi geçen bir olay; İngiltere'nin izlediği değişken siyasetin küçük bir kesitini ortaya çıkarır. Yunanistan'da 1845 yılında bazı Türklerin isimleri ve yaşadıkları yerlerin adları değiştirildi. Bu mesele Osmanlı-Yunan ilişkilerinde ciddi gerilime yol açtı. Kostaki Efendi gönderdiği raporda; isim değiştirmenin İngilizlerin emriyle yapıldığını yazmıştı.

²⁰⁴ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 492.

²⁰⁵ BOA, HR. SYS, nr. 1679/2, lef 61.

²⁰⁶ Kunalp, *Bellekten*, s. 427.

²⁰⁷ BOA, İrade-Yunanistan, nr. 36, lef 2, 11 Ra 1259 (12 Nisan 1843).

Bunun üzerine harekete geçen Osmanlı hükûmeti, uygulamanın kabul edilemez olduğunu ve derhal kaldırılması gerektiğini Yunanistan makamlarına bildirdi.²⁰⁸

Atina sefâretindeki faaliyetler, daha çok iki devlet arasında yaşanan siyasi problemler etrafında cereyan etmekteydi. Daha önce değindiğimiz gibi yaşanan ikinci önemli problem sınırdaki Yunan eşkıyalarının tacizleriydi. Sınırdaki yaşayan Osmanlı tebeasının, Yunanlı eşkıyalar tarafından saldırıya uğramaları, bu eşkıyaların Yunanistan tarafından cezalandırılmaması ya da ceza verilip daha sonra affedilmeleri, iki devlet arasında krizlere neden oluyordu. Bâbîâli sıklıkla Yunanistan'dan bu tür saldırıların önlenmesi için tedbir almasını istiyordu.²⁰⁹ Halbuki Yunanistan hükûmet yetkilileri istedikleri zaman sınır boylarında karışıklık çıkartmak amacıyla bizzat eşkıyalara başvurabiliyordu.²¹⁰ Kostaki Musurus, raporlar göndererek Bâbîâli'yi sürekli bu konuda bilgilendirdi. Konuyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Kostaki'nin imzasını taşıyan onlarca raporun varlığı konunun önemini ve boyutunu göstermektedir.²¹¹

Gerilim üzerine kurulu Osmanlı-Yunan ilişkilerinde; bir diğer çatışma alanı da adalarda çıkan isyanlardı. Akdeniz'in en büyük adası Girit, bir çok kez karışıklık ve ayaklanmalarla uluslararası gündemi meşgul etti. Yunanistan 1840 yılı başlarında adayı kendisine bağlamak için hazırlıklara başladı. Atina'daki Osmanlı Sefiri Kostaki, Yunanistan'ın Girit'deki ayaklanmaya halkın katılımını sağlamak için gizlice asker ve silah yolladığını ortaya çıkardı ve durumu protesto etti. Yunan dışişleri, bu protestoyu kabul etmeyerek mesnetsiz iddia olarak nitelendirdi. Osmanlı hükûmeti ise Kostaki Musurus'un uyarılarını dikkate alarak adadaki Türkleri korumak amacıyla Girit'e asker yolladı.²¹² Nitekim daha sonra Yunan Milli Arşivi kayıtlarından 20 Haziran 1841 günü Poros Adası'ndaki deniz üssünden 2.000 adet silah ve 1035 okka barut çalındığı

²⁰⁸ Bu konudaki arşiv belgesi meselenin ne şekilde çözüldüğünü ortaya koymaz. Konuyla ilgili başka bir belge veya bilgi bulunmadığından olay hakkında detaylı yorum yapmak mümkün görünmemektedir. Bkz. BOA, HR. MKT, nr. 9/71, 1261 (1845).

²⁰⁹ Yunan sınırında meydana gelen haydutluk ve eşkıyalık hareketleri ve bunların önlenmesi ile ilgili girişimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, HR. MKT, nr. 8/8, 22 Za 1260 (29 Ekim 1844).

²¹⁰ Clogg, s. 68.

²¹¹ BOA, HR. MKT, nr. 8/8, 22 Za 1260 (29 Ekim 1844).

²¹² *Girit Nasıl Kaybedildi? : Girit'ten Kıbrıs'a Yunan Yayılmacılığı*, Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Yayınları, Lefkoşe 1997, s. 14-15.

belirtilmektedir. Çalınan bu askeri malzemelerin Girid'e gönderildiği ortaya çıkmıştır.²¹³

C. Diplomasi ve Yunanlı Gazeteciler

Osmanlı Devleti'nin diplomasının önemini farketmesinde Mehmed Ali Paşa meselesinin önemli bir başlangıç olduğu düşünülür. Bu mesele ile birlikte Bâbîâli'nin siyasî yöntemlerinin arasına basın, yayın gibi unsurlardan yararlanma stratejisinin de girmeye başladığı iddia edilebilir. Bu nedenle daha çok Sultan II. Abdülhamid döneminde yaygın olarak görülen yabancı gazetecilere para verilmesi ve bunun karşılığında Osmanlı Devleti lehine haberler yazdırılması uygulamasının tarihi sanıldığından daha eskidir. Arşiv belgeleri uygulamanın Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde kullanılmaya başladığını göstermektedir dolayısıyla tarihini 1840 sonrası olarak vermek mümkündür. XIX. yüzyılın son çeyreğinde yaygınlaşan bu yöntem, modern tarihçiler tarafından "genel hasar denetimi ve imaj yönetimi"²¹⁴ şeklinde adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti özellikle Batı basınında çıkan olumsuz haberlerle bozulan imajını bir şekilde aynı yolu kullanarak tamir etmeye çalışıyordu.

Yunanistan'da Colettis'in 1844'de başbakan olmasıyla birlikte Büyük Yunanistan hayali herkesi sarmıştı. Yunan gazeteleri, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rumlara/Hristiyanlara zulüm yapıldığı yönünde haberler yapıyor bir yandan da Rumlar, isyana teşvik ediliyordu.²¹⁵ Özellikle de Osmanlı-Yunan hududunda yaşanan gerginlikler ve Bâbîâli'nin sınırda askerî güç bulundurması Yunan basının taşkın bir dil kullanmasına neden oluyordu. Colettis hükûmetinin isyancıları desteklemesi Yunan basının da elini kuvvetlendirmekteydi.²¹⁶ Basının da müdahil olduğu bu siyasî gelişmelerden ötürü Atina'da sefâret görevinde bulunan Kostaki 1846'da muhalif Yunan gazetelerine lehte haber yazdırmak için Bâbîâli'den ödenek istedi, bunun için kendisine dört bin kuruş verildi.²¹⁷ Bu hadise, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'daki

²¹³ *age*, s. 14.

²¹⁴ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, YKY Yayınları, İstanbul 2002, s. 143.

²¹⁵ Mustafa Reşid Paşa'nın bu konudaki raporu için bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, s. 506-507.

²¹⁶ Poole, *Canning'in Türkiye Hatıraları*, s. 102.

²¹⁷ BOA, HR. MKT, nr. 12/18, 20 R 1262 (17 Nisan 1846).

basını kontrol etme çabası olarak değerlendirilebilir. Bu nedendir ki Osmanlı hükûmeti, devleti hakkında batı dünyasınca oluşturulan olumsuz imajı yok etmek için lehte haberler yazılması amacıyla bazı Yunan gazetelerine söz konusu meblağdan çok daha yüksek miktarlar da verdi.²¹⁸ Kışkırtıcı yayın yapan gazetelerin maddî yolla bağlanması ve bir anlamda kullanılması bölge içindeki farklı güçlerden yararlanma siyaseti ve stratejisinin bir parçasıydı.²¹⁹ Yunan gazetelerinin Osmanlı topraklarına girmesi de kontrollü olarak gerçekleşiyordu.²²⁰

Osmanlı-Yunan ilişkilerinde görülen bazı problemlerin siyasî çözümlerin yanı sıra Yunan basınından da yararlanılarak aşılmaya çalışılması hem popüler basının gücünün keşfedilmesi hem de dönemin şartlarıyla ilgiliydi. Bâbîâlî'nin Yunanistan gibi küçük ölçekli güç olan bir devlette imaj yönetiminden yararlanmak istemesi şu şekilde izah edilebilir: O dönemde Yunanistan, batı/Avrupa medeniyetinin kadîm temsilcisi hatta referans kaynağı olarak görülüyordu. Bu nedenle de Osmanlı Devleti'nin Yunanistan ile ilişkisi bir yönüyle Avrupa ile münasebetleri açısından ayrı bir önem taşıyordu. Bu tür uluslararası kaygılar nedeniyle Bâbîâlî'nin Yunanistan basınında çıkan Osmanlı Devleti aleyhindeki haberleri kontrol etmeye çalıştığı düşünülebilir. İmaj yönetimi uygulaması, Osmanlı aydınlarından da destek gördü. Tanzimat döneminin önde gelen devlet adamlarından Ziya Paşa (1825-1880)²²¹, Yunanistan'ın Helenciliğine tepki göstererek Yunanistan'ın Sokrates'in ülkesi iken Osmanlıların basit tiranlar olduğuna yönelik iddialarını çürütmek için yeterince uğraşılmamasını protesto etti. Ziya Paşa Osmanlı Devleti'nin Helenizm karşısında daha ciddi reaksiyon göstermesini bekliyordu.²²² Bâbîâlî, bu konuda Yunan basınından yararlanarak sorunu aşmaya çalıştı.

²¹⁸ BOA, İrade-Yunanistan, nr.88, 6 Z 1262 (5 Kasım 1847) bu konuda başka bir örnek için bkz. BOA, İrade-Yunanistan, nr. 136, 23 M 1264 (1 Ocak 1848).

²¹⁹ BOA, İrade-Yunanistan, nr. 88, 6 Z 1262 (5 Kasım 1847).

²²⁰ BOA, HR. MKT, nr. 28/97, 15 M 1266 (1 Aralık 1849).

²²¹ Ziya Paşa'nın hayatı ve eserleri için bkz. Önder Göçgün, *Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

²²² Deringil, s. 142.

D. Osmanlı-Yunan İlişkilerinde Diplomatik Kriz

Sefâretlerde yaşanan bazı problemler ülke kamuoyunu meşgul etmesede uluslararası diplomasinin ve sefâret gündeminin birinci meselesi olabiliyor ve bu problemler için günlerce süren yazışmalar yapılabilirdi. 1848’li yıllarda Avrupa, ihtilallerle çalkalanırken Osmanlı-Yunan ilişkileri, Atina Sefiri Kostaki Musurus’a yapılan bir tavırdan dolayı diplomatik açıdan iyice gerilimli hale geldi. Kostaki Musurus Atina’da sekizinci senesinde istenmeyen adam ilan edildi. Bu alt başlıkta Kostaki’nin Atina sefirliğinin diplomatik krize dönüşme süreci üzerinde durulacaktır.

Atina sefâretinde yaşanan bir vize problemi Osmanlı-Yunan ilişkilerinde diplomatik bir krize dönüşüverdi. Ardından hadiseye Avusturya gibi diğer Avrupalı güçler de müdahil oldular. Krizin nedeni İstanbul’a gitmek için Atina Sefâreti’ne vize başvurusunda bulunan Albay Caratoss²²³ isimli bir Yunanlının, geminin iskelede beklediğini öne sürerek bir saat içinde vize almak istemesiydi. Eşkıyalığı hukuken tescilli bu şahsa, sefâret görevlilerinin İstanbul’a sormadan vize veremeyeceğini belirtmesi diplomatik krizin öncüsü oldu. Albay Caratoss, 1841 yılında Selanik ve Teselya bölgesine saldıran şahıslara önderlik yaptığından Osmanlı hükûmeti’nin şikâyeti üzerine mahkum edilmişti. Tutukluluk hali bittikten sonra Caratoss, Yunan kralının harp yaveri olarak atandı. Caratoss’un statüsü, meselenin ciddiyetini arttırdı. Bu nedenle Sefir Kostaki, durumu görüşmek üzere sefâret baş kâtibiyle beraber Yunanistan Başbakan’ı İoannis Colettis²²⁴’i ziyarete gitti fakat makamında bulamadı.

²²³ Caratoss, 1841 yılında Osmanlı Devleti aleyhine Tırhala, Selanik ve Girid’te vuku bulan tecavüz ve saldırılarda başroldeydi. Saldırı hareketinin başında bulunduğu ve bu topraklara girmemesi yönünde Bâbiâli’nin açık emri çıkarıldı. Bu nedenle Caratoss’un Selanik ve İstanbul’a gelmesine izin verilemeyecekti. Caratoss’un saldırıları resmen bilindiği halde hâriciye nâzırı ile üç devlet sefirinin anlaşma yapması nedeniyle Caratoss hakkında şikâyette bulunulmadı bkz. BOA, İrade-Yunanistan, nr. 93, 6 R 1263 (23 Mart 1847), lef 1. Caratoss bu geçmişine rağmen ve Osmanlı Devleti’nin şikâyet ve protestolarına aldırmaşızın Yunan kralının hizmetinde görevlendirildi. Bkz. BOA, İrade-Yunanistan, nr. 92, lef 1. 18 Ocak 1847.

²²⁴ İoannis Colettis (1774-1847) Yunanistan’ın bağımsızlığının ilk yıllarında etkili bir politikacı idi. Ulah kökenli olup Yunanistan’ın Pindos dağları tarafında doğdu. Piza’da tıp tahsili gördü. 1821’den önce Yanya Valisi Tepedelenli Âli Paşa’nın oğlu Muhtar Paşa’nın özel doktorluğunu yaptı. 1819’da Filiki Eterya’ya (Philiki Hetairia) katıldı. Yunanistan’ın bağımsızlığında önemli görevler üstlendi. Paris’e Yunan Büyükelçisi olarak atandı. Fransa’da politikacı Francois-Pierre Guizot ile iyi ilişkiler kurdu ve

Fransızların Yunanistan'a ilgi duymalarında önemli rolü oldu. Megali Idea kavramını ilk olarak ortaya attı ve kavramın teorisyenliğini yaptı. 1844-1847 yılları arasında başbakan olarak görev yaptı. Bkz. Clogg, s. 274.

Ertesi günün akşamı Yunan kralı, sarayında yapılacak baloya diğer sefirlerle birlikte Osmanlı Sefiri Kostaki'yi de davet etti. Balo için gönderilen davetiyede, sefirin ismi yazılmayıp “Devlet-i aliyye'nin fevkalade murahhas orta elçisine” şeklinde bir hitap kullanıldı. Halbuki o dönemde uygulanan Fransız diplomatik kurallarına göre davetiyelere bizzat elçinin isminin yazılması usuldendi. Yunan kralı, bu teşrifat usulünü değiştirmişti.²²⁵

Yunanistan Kralı Otto'nun (1832-1862) daveti, 13 Ocak 1847 senesi saat 21.00'de Kraliyet Sarayı'nda yapıldı.²²⁶ Atina'da yabancı devlet sefirlerinin katıldığı baloda kral, salonda halka şeklinde dizilmiş olan sefirlerle kıdem sırasından başlayarak tek tek ilgilendi, hatır sordu. Sıra Kostaki Efendi'ye geldiğinde “Mösyö, Yunan Kralı biraz daha fazla hürmete lâyıktı” diyerek cevabı beklemeden diğer tarafa geçti. Sefir, kralın sözlerine hiç bir karşılık vermedi. Sefirler arasında fısıltılar başlayınca Kostaki Efendi, dans bittikten sonra Yunanistan Başbakanı Colettis'in yanına giderek gördüğü muameleden bahsetti. Meselenin Caratoss'un vize işlemiyle ilgili olup olmadığını sordu. Başbakan Colettis, meseleden krala bahsetmediğini ifade etti. Davette yaklaşık iki saat kalan Kostaki Efendi eşiyile birlikte saat 11.30'da salondan ayrıldı. Genç Yunan kralının ev sahipliğini yaptığı davette sergilediği tutum ve sarfettiği sözler, Osmanlı-Yunan ilişkilerinde ciddi bir krize sebep oldu.

Krizin nasıl oluştuğuna gelinecek olursa balo salonunda başlayan şok, Osmanlı-Yunan ilişkilerinde diplomatik krize dönüştü. Osmanlı hükûmeti, Yunan kralının Kostaki'ye mualesmesini devletine yapılmış bir hakaret olarak gördü. Bu durum şu sözlerle ifade edildi:

²²⁵BOA, İrade-Yunanistan, nr. 91, lef 1, 19 S 1263 (5 Şubat 1847).

²²⁶ Şehr-i cârinin [Ocak] on üçüncü günü gecesinde tertib olunan baloda bulunmak üzere....kral sarayına vürûdumdan yarım saat mürûrunda kral Kraliçesiyle maan balo divânânesine lede'd-duhûl bir halka-i resmîyye şeklinde kıyâm üzere olan süferâ-yı düvelin eskilerinden başlayarak herkese münferiden çend kelam irâdiyla muhataba ve çâkerlerinin karşısına dahi gelip bir an tevakkuf ederek âtiü'z-zikr elfâzi tefevvüh eyledi. Mösyö Yunan Kralı kendisine ibrâz eylediğimiz hürmetten ziyâde hürmet ve riayete şâyân olduğunu me'mûl idim dediği akabinde cevaba vakt ve aralık vermeksizin çekildi. BOA, İrade-Yunanistan, nr. 92, lef 1, 18 Ocak 1847.

“...çünkü elçi demek; usûl-ı meriyye-i düveliyyede devlet-i metbû’âsının vekîli demek olarak, onun şahsına vûkû’ bulan sû-i muâmele, memûr olduğu hükûmete râci olduğundan...” sözleriyle resmen ifade edildi.²²⁷

Tarziye talebi ve diplomatik krizin nasıl aşıldığı meselesiyle birlikte olayların gerçek sebebinin neler olabileceğini incelemekte fayda vardır. Yaşanan diplomatik kriz, esasen dönemin Osmanlı-Yunan ilişkilerinin perde arkasına ışık tutan veriler içerdiğinden önem taşır. Osmanlı-Yunan ilişkilerine ait dönemin kroniklerinde detaylı bilgi bulmanın zorluğu elimizdeki verilerin önemini bir kat daha arttırmaktadır. Osmanlı belgeleri bu meseleyi oldukça detaylı bir şekilde analiz eder, bu olaydan hareketle Osmanlı-Yunan ilişkilerini okumak mümkün olabilir.

Osmanlı hükûmeti, diplomatik yollardan tepkisini bildirip tarziye talebini iletme üzere Atina’ya Ereğli isimli bir vapur gönderdi. Vapur, Atina’ya ulaştıktan sonra limanda üç gün bekleyecekti. Yunan dışişleri bakanı yirmi dört saat içinde bizzat sefârethâneye giderek Yunan kralından Osmanlı padişahına bir özür mektubu gönderecekti. Bu istekler yerine getirildiği takdirde Kostaki, Atina’daki sefâret görevine devam edecekti. Aynı zamanda Yunanistan hükûmeti uyarılarak Osmanlı Sefiri Kostaki’ye karşı herhangi bir şekilde olumsuz ve yakışsız tavır sergilenmemesi gerektiği aksi takdirde telafisi imkânsız hatalara yol açacağı ve Kostaki’nin Atina’da istenmemesi gibi bir durum olursa İstanbul’daki Yunan elçisine bir buçuk ay süre verilerek Yunanlıların Osmanlı Devleti sınırları içinde ticaret yapmalarının yasaklanacağı bildirildi.²²⁸ Tarziye için verilen üç günlük süre doldu fakat Yunanistan hükûmeti’nden olumlu bir cevap gelmedi. Bunun üzerine Atina Sefiri Kostaki Musurus ve sefâret mensupları, Atina’yı terkederek adı geçen vapurla İstanbul’a döndüler.

Osmanlı sefâret temsilcilerinin İstanbul’a dönmesiyle birlikte Bâbiâli, sefirine sahip çıktığını gösterdi ve 9 Şubat 1847 tarihli bir mektubu Yunanistan Başbakanı Colettis’e gönderdi. Mektupta Kostaki’nin kendisine verilen emir çerçevesinde hareket ettiği ve buna muhalif davranmasının da mümkün olmayacağı bildirildi. Ayrıca eğer Osmanlı sefirinin bir saygısızlığı olsaydı buna karşı da tavır alınacağından şüphe

²²⁷ BOA, İrade-Yunanistan, nr. 91, lef 1, 19 S 1263 (5 Şubat 1847).

²²⁸ Aynı belge.

duyulmaması gerektiği ve iki devlet arasındaki dostluğun bekâsının her şeyden önemli olduğu ifade edildi.²²⁹

Yaklaşık on gün sonra Yunanistan hükûmeti, geri adım attı ve Kral Otto, sefire yapılan hareketin Osmanlı Devleti'ne karşı bir tavır olmadığını, meselenin sefirin şahsiyle ilgili olduğunu izah eden bir mektubu Sultan Abdülmecid'e gönderdi.²³⁰ Bunun üzerine Osmanlı hükûmeti, itidalli bir siyaset izlemeye yöneldi. Kral Otto'ya cevaben; Kostaki Atina'ya döndüğünde Başbakan Colettis bizzat Atina Sefâreti'ne gidip özür diler ve kral tarafından da taltif edici sözler söylenerek resmî yazıyla cevap yazılırsa krizin aşılabileceği bildirildi.²³¹

Yunanistan, krizi sona erdirmek için Avusturya'dan yardım istedi ve hadise uluslararası siyaset arenasına getirilmeye çalışıldı. Avusturya yetkilileri ise Yunanistan'ın istenen talebi yerine getirmesi gerektiğini bildirdi.²³² Prens Metternich (1773-1859) Osmanlı Hâriciye Nezâreti'ne gönderdiği bir mektupta; Avusturya İmparatoru'nun Musurus'un Yunanistan'da mümkün mertebe kısa süre kalmasını önerdiğini aksi takdirde tehlikeli olabileceği yönünde uyarıda bulunduğunu bildirdi.²³³ Krize; İngiltere, Rusya, Fransa ve Prusya devletleri de müdahil oldu. İngiltere ve Rusya elçileri Kostaki'yi desteklerken Fransa ve Prusya elçileri ise Yunanistan tarafında yer aldı.²³⁴ Muhtemelen kriz, adı geçen devletlerin araya girmesiyle aşıldı ve uzlaşma sağlandı.

Diplomatik kriz çözülmekle birlikte Bâbıâli ve Osmanlı hâriciyesinin bu meselede en çok ilgilendiği husus böyle bir hadisenin cereyan etme sebebiydi. Osmanlı hâriciyecilerine göre bütün bunların esas sebebi Sefir Kostaki'nin Atina'dan uzaklaştırılmak istenmesiydi. Bu olaylardan yaklaşık bir yıl önce Yunan dışişleri, Kostaki Musurus'tan hoşnut olmadıklarını bildirerek azledilmesini talep etmişti. Fakat

²²⁹ BOA, İrade-Yunanistan, nr. 92, lef 5, 9 Şubat 1847.

²³⁰ BOA, İrade-Yunanistan, nr. 93, lef 3, 3 Ra 1263 (19 Şubat 1847).

²³¹ Aynı belge.

²³² *Takvim-i Vekâyi*, 15 N 1263 (28 Ağustos 1847), s. 2.

²³³ BOA, HR. TO, 150/27, 18 Temmuz 1847.

²³⁴ BOA, İrade-Yunanistan, nr. 93, lef 3, 3 Ra 1263 (19 Şubat 1847).

Osmanlı hükûmeti, Kostaki'nin görevden alınmasını gerektirecek bir durum olmadığını belirterek bu isteği geri çevirmişti.

Krizin asıl nedenini, Yunan kralının daha önce bahsi geçen mektubu açıklamaktadır. Kral Otto (1832-1862), Şubat 1847 tarihli mektubunda; baloda Sefir Kostaki'ye söylediği sözlerin Osmanlı Devleti-padişahı veya Caratoss ile ilgili olmadığını problemin ve hoşnutsuzluğun Kostaki'nin şahsından kaynaklandığını ifade etti. Krala göre, Osmanlı sefirinden uzun süredir memnuniyetsizlik vardı ve onun Osmanlı-Yunan ilişkilerini bozmasından endişe ediliyordu.²³⁵ Mektupta, Kostaki Musurus'un iki devlet arasındaki münasabetleri niçin ve nasıl bozacağı hususunda bir bilgi verilmemişti.

E. Atina'da Osmanlı Sefirinin Algılanma Biçimi

Osmanlı diplomasisinin ana kaynakları niteliğinde olan Osmanlı belgeleri ekseriyetle olayları ana hatlarıyla aktarır ve döneminin resmî gündemiyle ilgili bilgiler verir. Bazen Osmanlı belgeleri bu genel kanaatin aksine şaşılacak kadar ayrıntılar içerir, olayları bütün boyutlarıyla resmetmeye çalışır. Bu kısımda belgelerdeki ipuçlarından hareketle Osmanlı Sefiri Kostaki'nin Yunanistan'da nasıl algılandığı üzerinde durulacaktır.²³⁶

Kostaki Musurus'un Atina'dan gönderdiği 18 Ocak 1847 tarihli bir raporu, ayrıntılı bilgiler vermesi açısından son derece değerlidir. Kostaki raporunda; Yunan Kralı Otto ve devlet erkânı ile Eterya?²³⁷ isimli gizli bir örgütün kendisini Atina sefâretinden uzaklaştırmaya çalıştıklarını iddia etti.²³⁸ Ona göre Albay Caratoss²³⁹, bu

²³⁵ BOA, İrade-Yunanistan, nr. 93, lef 2, Ra 1263 (Şubat 1847).

²³⁶ Diplomatik kriz üç Yunan gazetesinde yayınlandı. Yayını yapan gazeteler olayı, Osmanlı Devleti tarafında yer alarak verdiler. Muhtemelen bu durum; Yunan gazetecilerine para verilmesiyle ilgiliydi. Ancak ilgili belgede bu üç Yunan gazetesinin isimleri belirtilmemektedir. BOA, İrade-Yunanistan, nr. 92, lef 1, 18 Ocak 1847.

²³⁷ Osmanlılar Filiki Eterya örgütünden sonra Osmanlı Devleti ve Yunanistan'da Yunan yanlısı ortaya çıkan bütün örgütleri ve dernekleri Eterya olarak adlandırmaktadırlar. Dolayısıyla bu örgütün adı Eterya olabileceği gibi farklı bir isim de taşıyabilir.

²³⁸ BOA, İrade-Yunanistan, nr. 93, lef 3, 3 Ra 1263 (19 Şubat 1847).

²³⁹ Bkz. dipnot 111.

gizli örgütün başkanıydı. Kral ve bahsi geçen diğer gruplar, kendisinin görevden alınması için bir çok yol denemişlerdi. Kostaki Musurus'a göre Atina'da şahsı aleyhine gizli bir oyun oynanıyordu ve bu oyunda İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston (Henry John Temple) (1784-1865)²⁴⁰ da Yunan yanlısı bir politika izliyordu. Kostaki'nin öne sürdüğüne göre; aslında bütün bunlar yeni değildi ve altı sene öncesine (1841) dayanıyordu.

1841'deki (1256-1257) Girid muhacirleri meselesinde²⁴¹ *Phanos?* isimli Yunan gazetesi, Kostaki'nin katledilmesi yönünde yayınlar yaparak onu açıkça hedef göstermişti. Dolayısıyla Yunanistan'a Rum asıllı bir Osmanlı sefirinin gönderilmesi bazı Yunanlıları rahatsız ediyordu. Kostaki bütün bunları şahsına yapılmış bir hareket olarak değil Osmanlı Devleti'ne yapılmış saygısızlık olarak görüyordu.²⁴²

Söz konusu rapordan hareketle Kostaki Musurus'un Yunanistan'da istenmediği anlaşılır. Öncelikle Yunanistan'da kendileriyle aynı dinden gelen bir Rumun sefir olarak bulunmasının Yunanlıları memnun ettiği düşünülebilir. Halbuki çıkan hadiseler böyle olmadığını göstermektedir. Bağımsızlık tarihi oldukça yeni olan bir ülkede kendileriyle aynı dinden gelen Osmanlı tebeası ve kimliği taşıyan bir Rum sefir/diplomatın varlığı belki de rahatsız ediciydi. Çünkü Yunanlılarla aynı ülkü ve değer yargılarına sahip olması beklenen bir Rumun sıradan bir Osmanlı tebeası olmanın ötesine geçip Osmanlı Devleti'ni temsil etmesi Yunan milliyetçiliği açısından kötü bir örnek olarak görülmüş olabilir. Muhtemelen sadece Ortodoks olmak yani din, Yunanistan'da kimlik/aidiyet açısından yeterli bir unsur değildi. XIX. yüzyılın ilk yıllarında Rumlar arasında ulusal bilincin artmasıyla birlikte artık Ortodoksluktan ziyade Yunanistan vatandaşlığı önem kazandı.²⁴³ *Frankfurt* isimli gazetede bir yazının tercümesi bu iddiaları doğrular niteliktedir. Gazetenin haberine göre; Atina'daki Osmanlı Sefiri Kostaki Musurus'a yapılanların gerçek sebebinin artık Avrupa gazetelerine açıklamanın vakti gelmişti. Haberin devamında şöyle deniyordu: İstanbul Rumlarının, şehri tekrar ele geçirmek için Fener'de gizli olarak kurdukları

²⁴⁰ Lord Palmerston hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. dipnot 191, s. 48.

²⁴¹ Bu mesele için bkz. s. 57-58.

²⁴² Kostaki'den gelen arıza tercümesi Bkz. BOA, İrade-Yunanistan, nr. 92, lef 1, 18 Ocak 1847.

²⁴³ Clogg, s. 40.

Eterya²⁴⁴ örgütünü, Kostaki'nin Kayınpederi İstefanaki Vogoridi (1774-1859) Bey, Bâbıali'ye ihbar etmişti. Bunun karşılığında Vogoridi Sisam Bey'i olarak tayin edilmişti. Akabinde örgütle bağlantısı olan bazı Rumlar, öldürülmüş bir kısmı da sürgüne gönderilmişti Yunan Kralı Otto'nun yanına gidip gelen Yunanlı kaptan ve askerler, İstanbul'da bir çok soydaşlarının öldürülmesine neden olan bu hadiseyi unutmadılar. Bu nedenle İstefanaki Vogoridi'nin damadını Atina'da görmekten rahatsızdılar.²⁴⁵ Ne var ki Osmanlı Devleti'nin kararlı tutumu, Yunanlıların çabasını boşa çıkardı ve Kostaki, Atina Sefirliği'ne geri döndü.

F. Bir Siyasî İmha Yöntemi: Atina Suikasti

Devlet adamlarının suikaste kurban gitmesinin Avrupa geleneğinde var olduğu iddia edilir.²⁴⁶ Suikast amacına ulaşip hedefteki devlet adamı hayatını kaybettiğinde bu durum siyasî dengeleri alt üst ederek savaşa neden olabiliyordu. I. Dünya Savaşı'nın görünür sebebi de Avusturya veliahdının suikaste kurban gitmesiydi. Kostaki Musurus Atina Sefiri iken 1848'de suikast girişimine maruz kaldı. Suikastın ayrıntılarına geçmeden önce o yıllardaki siyasî atmosferi kısaca ortaya koymakta yarar vardır.

1848'de Fransa'da başlayan ihtilaller bütün Avrupa'yı sardı ve siyasî çalkantılarla birlikte dünya ekonomisi de olumsuz etkilendi. Liberalizm akımı, dünyayı etkisi altına almaya başladı. Fransa'dan İtalya, Almanya, Avusturya ve İngiltere'ye sıçrayan bu olaylar, millî uyanışlara neden oldu. Macarların bağımsızlık için ayaklanmaları Eflak ve Boğdan'a da örnek teşkil etti ve bu iki halk birleşmek için isyan çıkardı. Bütün bu olayların bir yansıması da Atina'da Osmanlı Sefiri Kostaki'ye suikast düzenlenmesiyle Yunanistan'da ortaya çıktığı söylenebilir.

²⁴⁴ Burada bahsi geçen örgüt Filiki Eterya benzeri bir örgüt olabilir ayrıca bkz. dipnot 42.

²⁴⁵ BOA, İrade-Yunanistan, nr. 117, lef 2, Şevval 1263 (Eylül veya Ekim 1847).

²⁴⁶ Oral Sander, *Siyasî Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s. 250.

Daha önce belirttiğimiz gibi Yunanistan'ın 1847 yılından itibaren Atina'daki Osmanlı sefirini istemediğini bildirmesine rağmen Osmanlı hükûmeti'nin sefirinde ısrar etmesi, Kostaki'nin görevine devam etmesini sağladı. Avusturya Dışişleri Bakanı Prens Metternich'in (1773-1859) uyarıda bulunduğunu hatırlatmıştık. Metternich'i haklı çıkarırcasına 1848 ilkbaharında Yunanistan'daki Kostaki karşıtları, harekete geçti.

Yunanistan'ın özellikle Ege adalarındaki Rumları isyana teşvik ederek bir yandan da İstanbul ve Anadolu'daki Rumlar üzerinde nüfuz kurmaya çalışması, iki devlet arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açıyordu. Yunanistan ülkesinde hâkim olan istikrarsızlık ve karışıklıktan Osmanlı Devleti'nin sorumlu olduğunu ve Kostaki Musurus'un bu kargaşalıkları desteklediğini öne sürdü. Kostaki Musurus'un bu iddiaları hâriciye nâzırı nezdinde protesto edip Yunanistan'ın böyle bildirilerle hayatını tehlikeye atmasına izin vermeyeceğini belirtmesi üzerine, dört jandarma Kostaki'yi korumakla görevlendirildi. Ne var ki koruma başarılı olmadı. Ertesi gün Kostaki çalışma odasında suikast girişimine maruz kaldı.

Kostaki Bey ve hanımı Anna 20-26 Nisan 1848 tarihinde öğleden sonra saat 16.00 'da sefârethânedede gazete okudukları sırada sefâret hizmetkârlarından Apostol Nadir isimli bir Rum gencin silahlı saldırısına uğradı. Apostol, koltuğunun altına sakladığı silahı “işte senin gibi zalime mükafat nasıldır” diyerek ateşledi. Kostaki ve eşi Anna yere yığıldı. Apostol, öldürdüğünü zannederek dışarı çıktı. Ancak atılan dört kurşun Kostaki'nin göğsüne değil sağ elinin dirsek mafsalasına isabet etmişti.²⁴⁷

²⁴⁷ Sefir Kostaki, daha sonra hâriciyeye gönderdiği bir raporunda suikasti şu şekilde anlatmaktadır: “O gün İngiltere elçisi ile Fransa maslahatgüzârını ziyarete gitmiştim. Diğer sefirlerle görüşmeyi ertesi güne bıraktım ve sefârethâneye geldim. Saat öğleden sonra dört civarıydı. Eşimle birlikte odama geçtim gazeteleri okumaya başladım. Odaya hizmetkârlarımdan Apostol Nadir girdi, hızlıca silah çıkarttı ve göğsüme doğrultup ateş etti. Yere yığıldım fakat kurşun göğsüme değil sağ elimin dirseğine gelmişti. “Yunanistan bin yaşa” diyerek kaçtı. Koluma cerrahlar gelip baktı, dört kurşun isabet etmişti. Saldırıdan sonra 10-15 gün yatakta istirahat edip yapacağım işleri düşündüm. Yunan Kralı, Atina'nın ileri gelenleri ve yabancı sefirler geçmiş olsun ziyaretine geldi. Ayrıca kral her gün bir adamını göndererek durumumu sorduruyordu.” Bkz. BOA, İ. HR, nr. 3214, lef 24 S 1266 (Aralık 1849).

Suikastçi Apostol, sefârethânededen çıktığında, hiç kimse saldırganın O olduğunu tahmin etmedi. Zanlının peşinden koştuğu zannedildi. Duli? Meydanı'na ulaşan Apostol, “zalimi vurdum” nidalarıyla bağırınca Yunan polisi tarafından tutuklandı ve sorgulandı. Apostol'ün Osmanlı Devleti'ne iade edilip edilmeyeceği uzun tartışmalara neden oldu. Sonunda Rum olması ve eylemin Osmanlı sefârethânesinde gerçekleşmesinden ötürü Apostol, Osmanlı makamlarına teslim edildi.²⁴⁸ Bâb-ı zabtiyede kurulan bir mecliste Türkçe ve Fransızca olarak sorgulandı.

Bu suikastten hareketle aslında suikastin Yunanlılar tarafından Osmanlılara karşı yürütülen sistemli bir siyaset yöntemi olduğu iddia edilebilir. Çünkü Atina suikasti, Kostaki'ye düzenlenen ilk suikast değildi. Sisam kaymakamlığı sırasında da (1835) başarısız bir suikast girişiminde bulunulmuştu.²⁴⁹ Yine Kostaki'nin Kayınpederi Sisam Bey'i İstefanaki Vogoridi Bey (1774-1859) de İstimyadis (Stamatiades?) adlı bir Rumun suikast girişimine hedef olmuştu.²⁵⁰ Suikast yöntemi, Yunanistan'da Yunan davasına ihanet ettiği düşünülen ya da kötü örnek olan bazı istenmeyen insanları ortadan kaldırmaya yönelik bir politikaya dönüşmüştü.

Suikast sonucu Kostaki'nin sağ kolu sakat kaldı. Sakatlık izinin, yazısında görüldüğü öne sürülmektedir.²⁵¹ Yaklaşık bir yıl kadar kolundan rahatsızlık çekti. Kostaki Musurus çektiği sıkıntıyı daha sonra şu sözlerle dile getirdi:

“Me'mulümün muğayiri olarak hâlâ esir-firâş kaldığımın iş'arına mecbûr bulunduğum cihetile pek müteessif oluyorum eski yara açılıp hayli cerahât akmış olması ifâkât-ı seri'aya bir emâre bulunmuş ise de yanında bir büyük şiş peyda olarak nice ızdırâbtan sonra cerrah ma'rifetiyle hele yarılabilmiş ve ol zamandan beri ağrılar azalmış olmağla...”²⁵²

²⁴⁸ BOA, İ. HR, nr. 3214.

²⁴⁹ Kunalp, *Belleten*, s. 427.

²⁵⁰ BOA, İrade-Sisam, nr.10, 3 R 1262 (27 Ağustos 1846) ayrıca mesela bkz. İ. HR, nr. 2607, 5 Ş 1265 (26 Haziran 1849).

²⁵¹ Kunalp, *Belleten*, s. 429.

²⁵² BOA, İ. HR, nr. 2496, lef 3, 4 Nisan 1849.

Osmanlı hükûmeti hem sefirine sahip çıktığını göstermek hem de onu onore etmek amacıyla olsa gerek murassa bir kutu hediye etti.²⁵³ Suikast sefârethânedeki yapıldığından devlete karşı işlenen suçlar kapsamında değerlendirildi. Akabinde Apostol, Tersane-i amire'de beş sene kürek cezasına çarptırıldı.²⁵⁴

G. Suikastçinin Portresi

Suikastçi Apostol'un²⁵⁵ kimliği suikastin farklı açılardan değerlendirilmesini sağlayabilir. Sorgu metninden oluşturduğumuz Apostol portresinde; suikastin görünür ve siyasî boyutunun dışında dönemle ilgili tarihî, psikolojik ve sosyolojik detayları da görebiliriz. İstanbullu Rumlardan olan Apostol, Galatasaray'da okurken bir nedenden ötürü okuldan atıldı. Duyduğu utançtan dolayı Yunanistan'a gitmek istedi. Patrikhaneden izin tezkiresi ve Bâbîâlî'den pasaportunu aldı. Bir Rum sarrafın (Sarraf Nikola) tavsiyesiyle Atina sefâretinde çalışan Yanko'yla Atina'ya gitti ve onun iltimasıyla sefârette kalabildi. Eğitimine devam etmek isteyen Apostol, Atina'da okumak istiyordu. O sırada sefâret görevlilerinden Yanko, yardımcısının sefârethânedeki ayrıldığını ve kendisinin onun yerine sefârette çalışıp çalışmayacağını sorduğunda teklifi kabul etti.

²⁵³ BOA, HR. MKT, nr. 20/62, 23 C 1264 (27 Mayıs 1848).

²⁵⁴ BOA, İ. HR, nr. 3214, lef 2.

²⁵⁵ Apostol (Nikola) Nadir, suikasti işlediği sırada 21 yaşında (1827 doğumlu) idi. Aslen Heybeliada civarındaki Prodi (Burgaz?) Adası Rumlarındandı. Küçük yaşta anne ve babasını kaybettiğinden Galata'da baş piskopos olan amcası tarafından büyütülmüştü. Galata'daki Panayia (Pera'daki bu kilise; Rumların Pera'ya yerleşmeye başlamalarından sonra yapıldı. Zarifi, *Hatıralarım*, s. 58) Rum Ortodoks kilisesine bağlıydı. 2 kardeşi vardı büyüğü Vasil adada yaşıyordu küçük kardeşi ise 12 yaşında bir çocuktü. Apostol, ilk tahsiline Yunda Adası'nda amcasının (onun tabiriyle dayısı, amcasına dayı diyor) yanında adanın kilisesinde başladı. Apostol'un babası Hançerli Bey'in (Bu şahıs muhtemelen Aleksandr Hançerli Bey (d. 1768-1854) idi. Bâbîâlî tercümanlarından olup daha sonra Boğdan Prensi oldu. bkz. Sturdza, s. 301) kavvası (konsolos, sefâret gibi yerlerde kapıcılık, bekçilik yapan kimse) olduğundan Hançerli Bey tarafından evlat edinmek istenmiş ancak büyük annesi tarafından mezhebi değişikliğiyle verilmemişti. Daha sonra adaya gelen Hançerli Bey'e yalvararak hizmetkârı olmak istediğini söyledi ve onunla birlikte Büyükdere'ye gitti ve orada altı ay kaldı. Hançerli Bey'in iltimasıyla, Hekimbaşı Abdülhak Molla zamanında, 1843 senesinde Galatasaray Mekteb-i Tıbbiyesi'ne girdi bu şekilde Fransızca öğrendi. Galatasaray'da öğrencilik yıllarında Hançerli Bey ve bir arkadaşı dışında pek kimseyle görüşmedi. Galatasaray'da beş yıl süren öğrenim hayatından sonra okuldaki bir hocayla izin meselesinden ötürü çıkan anlaşmazlık ve devamında gelişen olaylar nedeniyle okuldan atıldı. Bunun üzerine tekrar amcasının yanına döndü. BOA, İ. HR, nr. 3214.

Apostol, sefârette günde iki saat çalışacak kalan vakitlerde ise ilimle, okumakla meşgul olacaktı. Ancak sefârette günde iki saat değil tüm gün hatta geceleri bile çalıştırılıyordu. Tahsile vakit bulamayacağını anlayan Apostol, askere gitmeye karar verdi. Fakat askerliğin zor olduğunu öğrenince bundan vazgeçti. Atina'da umduğunu bulamayan Apostol, içinde bulunduğu zor şartların, Galatasaray Mekteb-i Tıbbiyesi'nden atılması yüzünden olduğunu düşündü. Bu şekilde bir Osmanlı karşıtlığı başladı.

Suikastçi Apostol, suikastten üç dört gün önce, Yunanistan'da Eteryâ örgütlerinden birinin başkanı Zeses Stavri?²⁵⁶ isimli yazarın kitabını okumuştı. Kitapta, Sefir Kostaki'nin Yunan halkı hakkında kötü niyetleri olduğundan bahsedildiği öne sürülmektedir. Yunan davasına hizmet etmek arzusu taşıdığını dile getiren Apostol, Osmanlı sefirini öldürmeye karar vermişti.²⁵⁷ Daha sonra sorgu metninde kitabı okuduktan üç gün sonra suikaste karar verdiğini açıklamıştı.²⁵⁸

Bahsi geçen kitabın suikastle ne kadar ilgili olabileceğini tam olarak bilmek mümkün değilse de Apostol'un suikasti okuduğu kitaptan etkilenerek işlediğini belirtmesi Yunanistan'da toplumsal algıyı göstermesi açısından önem taşımaktadır.²⁵⁹ 1840'lı yıllarda Atina'nın içinde bulunduğu konjonktür, suikastin siyasî sebepten işlendiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. İddialara göre Apostol, Yunanistan'da milliyetçi gruplarla yakın ilişki içinde idi.²⁶⁰ Osmanlı Devleti'nde yüz binlerce Rum Ortodoksun varlığına mukabil Yunanistan'daki sayı bunun sadece üçte biri kadardı.²⁶¹ Apostol Nadir isimli Rum genci Kostaki Musurus'a suikast düzenlenmesinde maşa olarak kullanılan bir genç olarak tarihlere geçti. Hayatı tehlikeye giren Kostaki Musurus daha fazla Atina'da kalamazdı. Kostaki Musurus için yeni bir sefaret yeri aranmaya başladı.

²⁵⁶ Bu isim Osmanlı belgelerinden okunduğu için orijinal yazımı farklı olabilir.

²⁵⁷ BOA, İ. HR, nr. 3214, lef 2.

²⁵⁸ BOA, İ. HR, nr. 3214, lef 9, 15 S 1266 (31 Aralık 1849).

²⁵⁹ Aynı belge.

²⁶⁰ Kuneralp, *Bellekten*, s. 429.

²⁶¹ Osmanlı Devleti'ndeki Rum nüfusu 1878'de 4. 324. 369 olarak verilmektedir. Bkz. Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, London 1985, s. 48.

II. Viyana Sefirliği (Ekim 1848-Eylül 1850)

Kostaki Musurus, uğradığı suikastin ardından Atina'daki görevinden alındı ve Bâbiâli tarafından başka bir başkente gönderilmesine karar verildi. İlk akla gelen şehir Paris oldu. Yunanlıların hâmilliğini üstlenen Fransa, Kostaki'ye Paris Sefirliği için onay vermedi. Bunun üzerine başka bir başkente gönderilmesi düşünöldü ve Viyana uygun göröldü. Ağustos 1848'de Mustafa Reşid Paşa'nın (1800-1858) sadrazamlığa ikinci kez tayininin ardından Kostaki, Ekim 1848'de Şekib Bey'in yerine Viyana Sefâreti'ne orta elçi olarak tayin edildi.²⁶²

O sırada Avusturya ve başkent Viyana, 1848 ihtilallerinin etkisinden ötürü çalkantılı günler yaşıyordu. Prens Metternich'in²⁶³ (1773-1859) Mart 1848'de sahneden çekilmesi ile Avusturya yeni bir döneme girmişti. Metternich, 1848 devrimlerinin kurbanı olmuş ve 13 Mart 1848'de başbakanlık görevinden istifa etmek zorunda kalmıştı. Ardından İngiltere'ye sürgüne gönderildi.²⁶⁴

²⁶² BOA, HR.MKT, nr.22/36, 6 Za 1264 (5 Ekim 1848).

²⁶³ Prens Klemens von Metternich, 15 Mayıs 1773'te Koblenz'de doğdu. Ren bölgesinden asil bir ailenin çocuğu olan Metternich, Strazburg ve Mainz Üniversitelerinde okudu. Berlin ve Fransa'da elçi olarak Avusturya'yı temsil etti. 1809-1848 yılları arasında Avusturya İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanlığı ve başbakanlık yaptı. Hüner Tuncer, *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1996, s. 11.

²⁶⁴ Tuncer, *age*, s. 13.

Avusturya'nın yaşadığı siyasî karşılıklardan dolayı Kostaki Musurus, Viyana'ya hemen gönderilmedi. Kostaki Musurus tayin kararının çıkmasından yaklaşık üç ay sonra 4 Ocak 1849 Perşembe günü İstanbul'dan Trieste'ye²⁶⁵ giden vapurla Viyana'ya doğru yola çıktı.²⁶⁶ Trieste'den de trenle Viyana'ya gitti. Yolculuk bir hafta kadar sürdü. Yol harcırahı olarak kendisine yüz bin kuruş verildi.²⁶⁷

Kostaki, Viyana'da resmen iki sene bilfiil olarak ise yaklaşık sekiz ay hizmet etti. Osmanlı Devleti, tarafından Avusturya İmparatorluğu'na farklı vesilelerle 1535'ten itibaren bir çok defa sefir gönderilmişti. Viyana Sefâreti, daimî elçilik olarak ise 1794'te açılmıştı. Bazı inkıtalardan sonra Osmanlı diplomasisinde sefâretlerin 1835 yılında yeniden düzenlenmesiyle birlikte Ahmed Fethi Paşa "sefâret-i mahsus" unvanıyla 18 Haziran 1835'te Viyana'ya gönderildi yaklaşık bir yıl sonra sefir-i kebir payesini aldı.

Tablo: 1 Viyana Sefirleri²⁶⁸(1835-1850 arası)²⁶⁹

İsmi	Unvanı	Görev Yılları
Ahmed Fethi Paşa	Sefir-i mahsus	18 Haziran 1835-Eylül 1837
Rif'at Paşa	Sefir-i Kebir	19 Eylül 1837-Aralık 1841
Akif Efendi	Sefir-i Kebir	20 Aralık 1841-Ekim 1842
Rif'at Paşa	Sefir-i Kebir (2.defa)	15 Ekim 1842-Mayıs 1843
Muhtar Bey	Sefir-i Kebir	8 Mayıs 1843-Kasım 1844
Nâfi Efendi	Sefir-i Kebir	14 Kasım 1844-Kasım 1846
Şekib Paşa	Sefir-i Kebir	4 Kasım 1846-Ekim 1848
Kostaki Musurus	Sefir (orta elçi)	Ekim 1848-Eylül 1850

²⁶⁵ İtalya'nın kuzeydoğusundaki liman şehri.

²⁶⁶ "...Viyana Sefiri Kostaki Bey iş bu Perşembe günü (9 S 1265/ 4 Ocak 1849) hareket edecek Trieste Vapuru'yla merkez-i me'muriyetine azîmet edeceğinden..." bkz. BOA, İ. HR, nr. 2322, lef 1, 6 S 1265 (1 Ocak 1849 Pazartesi).

²⁶⁷ BOA, İ. HR, nr. 2297, 17 M 1265 (13 Aralık 1848).

²⁶⁸ Viyana sefirlerinin daha geniş listesi için bkz. Ek IX, s. 204.

²⁶⁹ *Hâriciye Nezâreti Salnamesi 1306*, s. 96-97.

Kostaki Musurus, Viyana'ya gittiğinde Atina'da uğradığı suikastin izlerini hâlâ taşıyordu. Kolunda oluşan irin/iltihab²⁷⁰ ve şişlik Viyanalı cerrahlar tarafından yarılarak temizlendi.²⁷¹ Rahatsızlığı nedeniyle Avusturya İmparatoru'na sefirlik nâmesini yaklaşık üç ay sonra takdim edebildi.²⁷² Avusturya Prensi Schwarzenberg ile görüştüğünde çok zayıfladığından bitkin görünüyordu. Avusturya Kralı, Kostaki'ye tam olarak iyileşmeden seyahat etmemesi tavsiyesinde bulundu.²⁷³

Viyana'daki Osmanlı sefâreti, iki katlı ve cadde üzerinde bir bina idi. Sefârethânenin caddeye bakan odaları güneş görmediğinden rutubet alıyordu. Bu nedenle Sefir Kostaki Musurus'un sağlığı iyice bozulmuştu. Avusturyalı doktorlar, kolundaki iltihaptan dolayı güneşli bir mekanda yaşaması gerektiğini salık vermişlerdi. Sefâretin birinci katında üç oda olup biri büyük ikisi ise küçüktü. Bu odalar misafir kabul odası olarak düzenlenmişti. Misafir odalarında maun ağacından ipek kumaşlı kanepeler ve sandalyeler, konsol ve çiçeklik vardı. Her sefir değiştiğinde genellikle sefâretteki eşyalar yenilenir ya da onarılırdı. Kostaki, Viyana Sefiri olduktan sonra sefârette tadilat gerektiren eşyalar tamir edildi. İki küçük oda birleştirilerek yemek odası yapıldı. Duvar kağıtları yenilendi. Odada ceviz ağacından otuz kişilik sofraya takım, kırmızı meşinli otuz sandalye ve bir büfe vardı. Sefâretin ikinci katında ise iki oda vardı, güneşe bakan tarafta yer alan bu odalar sefirin sağlık sorunları nedeniyle yatak odasına dönüştürüldü.²⁷⁴ Sefâret tamamen Avrupaî tarzda tefriş edilmişti.

²⁷⁰ Belgede cerahat tabiri kullanılmaktadır. BOA, İ. HR, nr. 2496, 4 Nisan 1849.

²⁷¹ BOA, İ. HR, nr. 2496, 4 Nisan 1849.

²⁷² BOA, İ. HR, nr. 2483, lef 2, 23 Ca 1265 (16 Nisan 1849).

²⁷³ BOA, İ. HR, nr. 2523, lef 2, 12 Nisan 1849.

²⁷⁴ BOA, İ. HR, 3160, 1 Ra 1266 (15 Ocak 1850).

Kostaki Musurus'un arzusuyla baş sır kâtibi kardeşi Pavlaki oldu.²⁷⁵ Sefârette Osmanlı tebeasından bir kâtip ve bir de müsteşar vardı, yabancılar da istihdam edildi. Bu bazen ihtiyaçtan bazen de hatırlı kişilerin ricasıyla olabilirdi. Örneğin Avusturya Sefiri, İstanbul'daki sefârette görevli tercümanın işsiz kardeşinin Türkçe, Fransızca ve Almanca bildiğini ve Viyana'daki Osmanlı sefâretinde çalıştırılmasını rica etti. Yeterli donanıma sahip olduğu görülen Avusturya uyruklu bu şahıs sefâret personeli arasına dahil edildi. Osmanlı hâriciyesinin sefarete yabancı görevli tayininde oldukça hassas ve dikkatli davrandığı aşağıdaki sözlerden anlaşılmaktadır:

“... merkûmun ecnebi olduğu cihetile sefâret-i seniyyenin mesâlih-i mühimme ve hafıyyesinde kullanılması elvermez ise de adı işlerde istihdâmı mümkün olduğuna diyü iltimâsının kabulü elçi-i mûmâ ileyhın dahi bâis-i mahzûziyeti olacağına binâen anın dahi maiyyet-i sefârete terfikiyle...”²⁷⁶

Sefâretin diğer görevlileri ise yedi uşak, bir şifreci ve kapıcıdan oluşuyordu.²⁷⁷ Sefarethâne görevlileri başlarına fes takıp sırmalı üniforma benzeri Osmanlı kıyafetleri giyiyorlardı.²⁷⁸ Bu kıyafetler yılda bir kez yenileniyordu.²⁷⁹

Kostaki Musurus, Viyana'ya gönderildiğinde Avusturya ve Rusya'nın Bosna, Eflak ve Boğdan gibi Balkan topraklarındaki ilerleme emelleri, Avrupa siyasetinin yakından takip edilmesini zorunlu kılıyordu. Bu sebepten olsa gerek kendisine Hâriciye Nezâreti tarafından bir talimatnâme verildi. Talimatnâme verilmesinin esasen olağan bir durum olduğu “...kendüsüne verilmesi lâzım gelen talimat kaleme aldırılarak” ifadelerinden anlaşılmaktadır.²⁸⁰ Metnin içeriğinden genel olarak sefirlerin vazifelerinin neler olduğu ve özelde de Kostaki Musurus'tan Viyana'da ne tür hizmetler beklendiğini çıkarmak mümkündür. İlk olarak Avrupa'nın durumunun değişkenliğine dikkat çekilerek bu konuda net bir siyaset belirlemenin güç olduğu fakat

²⁷⁵ BOA, İ. HR, nr. 2301, 20 M 1265 (16 Aralık 1848). Pavlaki'ye yol harcırahı olarak on bin kuruş verildi. BOA, İ. HR, nr. 2297, 17 M 1265 (13 Aralık 1848).

²⁷⁶ BOA, İ. HR, nr. 2297, 17 M 1265 (13 Aralık 1848).

²⁷⁷ BOA, İ. HR, nr. 2712, lef 2, 28 L 1265 (16 Eylül 1849).

²⁷⁸ BOA, İ. HR, nr. 3406, lef 2.

²⁷⁹ BOA, İ. HR, nr. 2712, lef 1, 28 L 1265 (16 Eylül 1849).

²⁸⁰ BOA, İ. HR, nr. 2322, lef 1, 6 S 1265 (1 Ocak 1849).

Kostaki Musurus'un Devlet-i aliyye'nin menfaatlerine göre hareket etmesinin öncelikli prensip olduğu belirtildi. Buna göre Kostaki Musurus, sefirlik görevinde kullanacağı resmi üslûbda Avusturya İmparatorluğu'nun devamı ve bütünlüğü ile iki devlet arasındaki dostluk ilişkilerine önem verdiğini belirten bir ifade tarzı kullanmalıydı. Avusturya'nın bekası hem Avrupa devletler dengesi hem de Osmanlı Devleti için hayatî önem taşıyordu.

Talimatnâmeye göre Kostaki'nin dikkatle üzerinde durması gereken bir diğer husus da Slav meselesi idi. Sırp, Boşnak, Hırvat ve Bulgarların dışarıdan kışkırtılmaları ve milliyetçilik cereyanlarına kapılmaları söz konusu olabileceğinden Sırp'lar yakından takip edilmeliydi. Daha önceki (sabık) Viyana Sefiri Şekib Efendi'nin dikkat çektiği gibi Avrupa ve Avusturya'da devam eden isyanlar nedeniyle İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında gizli bir ittifak yapıldığı veya yapılacağı konuşuluyordu. Bâbîâli bu durumda Avusturya'ya İtalya'dan çekilmesi karşılığında mükafat olarak Balkanlar'dan toprak verilebileceği endişesi taşıyordu.

Osmanlı hâriciyecilerini tasalandıran üçüncü ve belki en önemli mesele Memleketeyn adı verilen Eflak ve Boğdan idi. Viyana Sefâreti, bölgeye yakınlığı nedeniyle ayrı bir önemi haizdi. Haziran 1848'de Bükreş'te meydana gelen ayaklanmaya vurgu yapılarak Memleketeyn'in asayişinin çok önemli olduğu, bu konuda her tür haberin dikkatle izlenmesi ve Bâbîâli'nin konuyla ilgili olarak bilgilendirilmesi gerektiği Viyana Sefiri Kostaki'ye bildirildi.

Talimatnâmede son olarak Bosna konusuna değinildi. Bir kaç sene önce Avusturya askerlerinin Bosna sınırındaki karakollarını ileri çekmek suretiyle sınır ihlali yaptıkları hatırlatılarak Hersek Sancağı'nda Osmanlı Devleti'ne ait olduğu ispatlanan topraklarla ilgili belgelerin bir suretinin İstanbul'daki Avusturya Elçiliği'ne diğer bir suretinin ise Sefir Kostaki Musurus'a gönderildiği belirtildi. Metnin devamında Avusturya ile yaşanan sınır problemlerinin çok önemli olduğu Osmanlı Devleti'nin bazı iç sorunlar nedeniyle bu konuyla yeterince ilgilenemediği, ancak kendisine konuyla ilgili her tür resmi belge gönderildiğinden Sefir Kostaki Musurus'un bahsi geçen hususlara da dikkat etmesi gerektiği, bunun da vazifesinin en önemli kısmı

olduğu talimatnâmeye eklendi. Kostaki Musurus'a verilen talimatnâmede görüldüğü üzere metin, bilgilendirme amacının yanı sıra bölgenin sorunlarına da dikkat çekme gayesi güdüyordu. Talimatnâmede, Kostaki Musurus'a görevleri hatırlatılırken emir tarzında bir üslub kullanılmamış ancak "çalışmak farizâdandır", "dirâyet-i sadâkatine havale olunur", "lazımdır", "eâzım-ı ferâiz-i me'mûriyettendir" gibi ifadeler tercih edilerek hem anlam kuvvetlendirilmiş hem de sefirin otoritesi ve iradesinin tanınarak kendisine güvenildiği belirtilmiştir.²⁸¹ Talimatnâmede belirtilenlerin dışında ortaya çıkacak bir sorun, Kostaki Musurus'un Viyana Sefirliği dönemine damgasını vurdu.

Daha önce bahsettiğimiz ihtilal üzerine Macarlar ayaklanıp isyan ettiler ve Macarların bir kısmı Osmanlı topraklarına sığınınca Mülteci Meselesi ortaya çıktı. Bu sorun, Osmanlı-Avusturya ilişkilerinde önemli bir problem konusu oldu. Aynı zamanda mesele, uluslararası diplomasiyi meşgul eder bir hale dönüştü. Bu kısımda meselenin siyasî olarak ortaya çıkışının ardından Kostaki Musurus'un problemin çözümündeki rolü üzerinde durulacaktır.

Macar isyanından kaçanlara Bâbîâli yakın alaka gösterdi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde fethedilen Macar toprakları daha sonra Avusturya'nın işgali altına girmişti. Macarların bağımsızlık yolunda ayaklanmaları Ağustos 1849'da Ruslar tarafından bastırılınca, Macar milliyetçileri ve Leh (Polonyalı) mülteciler Osmanlı Devleti'ne sığındılar. İhtilal, Eflak ve Boğdan'a da sıçradı ve Rus askeri bu toprakları işgal etti. Fuad Paşa, fevkalade memur olarak Bükreş'e gönderildi. Kumandan ise meşhur Ömer Lutfi Paşa²⁸² (1806-1871) idi. Avusturya, Macarlarla baş edemedi Rusya, Macaristan üzerine iki

yüz bin asker sevketti.²⁸³

²⁸¹ BOA, İ. HR, nr. 2322, lef 2, 6 S 1265 (1 Ocak 1849).

²⁸² Ömer Paşa diye anılır. Aslen Macar-Hırvat karışımı bir ailedendir. Tahsilini Avusturya İmparatorluğu Harp Akademisi'nde tamamladı. Subay olarak görev yaptıktan sonra 1828'de Osmanlı hizmetine girdi ve Müslüman olarak Ömer Lutfi adını aldı. Macar ve Ruslara karşı Eflak'ı korumakla görevlendirildi. Kırım Savaşı sırasında, 1854'te serdar-ı ekrem göreviyle Rusya'ya gönderildi. 1862 Hersek ve 1866 Girid İsyanı'nı bastırmakla görevlendirildi. 1871'de İstanbul'da vefat etti. Abdullah Kılıç, "Ömer Lutfi Paşa (Serdariekrem)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, YKY, İstanbul 1999, II, 425-426 Ayrıca bkz. İvo Andriç, *Ömer Paşa*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

²⁸³ *Tezakir*, 1-12, s. 12.

İşyanların akabinde Macar ve Leh (Polonyalı) mültecilerden oluşan 1120 kişilik bir grup Osmanlı topraklarına sığındı. Ardından yaklaşık 2000 kişilik bir grup daha iltica etti. Mülteciler Vidin, Şumnu ve Belgrad civarına yerleştirildiler. Aralarında ayaklanmanın liderleri de vardı.²⁸⁴ Vidin valisi şehirdeki Macar mülteci sayısının beş bine kadar çıktığını bildirdi.²⁸⁵ Mültecilerden Kütahya'ya yerleştirilenler de oldu.²⁸⁶ Avusturya, Macarların hükûmdârlarına baş kaldıran âsiler olduğunu ileri sürerek Belgrad Antlaşması'nın onsekizinci maddesi uyarınca iadelerini istedi. Reşid Paşa ise "...ve eğer müşriklerden biri senden sığınma dilerse ona sığınma ver. Sonra da onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır..."²⁸⁷ ayeti hükmünce mültecileri himaye etmeyi bir insanlık vazifesi olarak addetti.²⁸⁸ Bu nedenle mülteciler iade edilmedi. Uluslararası hukuk da mültecileri siyasî suçlu sayıyor ve iadelerini öngörmüyordu.²⁸⁹

Avusturya ve Rusya'nın mültecilerin iadesi talepleri Osmanlı Devleti'nin bu ülkelerle olan siyasetini gerginleştirdi.²⁹⁰ Bâbîâli, kendisine sığınan mültecileri teslim etmeyince Avusturya ve Rusya, ultiमतom tarzında notalar gönderdiler. Şayet mülteciler verilmezse siyasî ilişkileri kesecekleri tehdidinde bulundular. Osmanlı Devleti bunun üzerine Macar mültecilere Müslüman olmayı teklif etti pek çoğu kabul etti. Bu şekilde anlaşmadaki hükmün dışına çıkıldı. Bâbîâli, Müslümanlığı kabul eden asker kökenli mültecilere yüksek rütbeden subay unvanları verdi.

²⁸⁴ BOA, HR. MKT, nr. 29/36.

²⁸⁵ BOA, HR. MKT, nr. 28/5, 27 Za 1265 (Ocak 1849).

²⁸⁶ BOA, A. MKT. NZD, nr. 2/13, 12 S 1266 (28 Aralık 1849).

²⁸⁷ "...ve in ehadün mine'l-müşrikine istecareke feecirhû ..." Kuran-ı Kerim, 9. sure (Tevbe-Beraat), 6. ayet.

²⁸⁸ Cevdet Paşa, *Tezakir*, 1-12, yay. Cavid Baysun, TTK, Ankara 1986, s. 12.

²⁸⁹ Armaoğlu, *Siyasî Tarih*, s. 160.

²⁹⁰ BOA, HR. MKT, nr. 28/5, lef 1, 2 Ekim 1849.

Viyana Sefiri Kostaki'nin, Ekim 1849'da Hâriciye Nezâreti'ne gönderdiği bir rapora göre; Avusturya Kralı, Macar mültecilerin ülkelerine geri döndüklerinde yargılanmadan affedileceklerini belirten bir raporun Vidin valisine gönderilmesini sefirden rica etmişti. Halbuki Osmanlı Sefiri kendi topraklarına sığınan mültecilere, geldiğiniz yere geri dönün dercesine Avusturya kralından haber ulaştırmayı uygun görmüyordu. Sefir Kostaki zor durumda kalmış ancak kralı reddedememişti. Bunu:

“çakerleri dahi prens-i mûmâ ileyhın işbu iltimasını reddetmeye bir sebeb bulamadığımdan Vidin valisine tahrir ile...ancak talimatın vali tarafından ciddiye alınmaması için de valiye tenbihatta bulunulması...”

sözleriyle dile getirdi.²⁹¹ Bu şekilde hem kralın isteği yerine getirilmiş hem de Osmanlı hâriciyesinin Vidin valisini konuyla ilgili olarak uyarması sağlanmış ve valinin yanlış bir tavır içine girmesi engellenmişti. Görüldüğü gibi Kostaki Musurus, devletinin çıkarlarını gözeten aynı zamanda dengeleri de iyi takip eden diplomatik bir üslupla işleri yürütüyor ve başarılı oluyordu.

Kostaki Musurus, Mülteci Meselesi sürerken aynı zamanda Avusturya ile ilişkilerin normalleştirilmesi için çaba harcıyordu. Avusturya kralı, Kostaki Musurus'a, Bâbîâlî'ye verilen ultiatomun kesinlikle iki devlet arasındaki ilişkilerin sona erdirilmesi anlamına gelmediğini, sadece resmi ilişkilerin bir süreliğine askıya alındığını özellikle vurgulamıştı. Kostaki'nin edindiği izlenimlere göre Avusturya devlet adamları, iki devlet arasındaki resmi ilişkilerin kesintiye uğramasından rahatsızdı. Ancak Rusya'dan çekinildiği için bu şekilde davranılıyordu. Avusturya, meseleyi uzatarak sürüncemede kalmasını istiyordu. Kostaki'ye göre bu durum da Osmanlı Devleti'nin lehine sonuç verecekti. Böylelikle meseleye İngiltere ve Fransa da müdahil olacak ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacaklardı.²⁹² Kostaki raporunun devamında aslında Avusturya Prensi'nin Macar mültecilerin Osmanlı topraklarında ikametlerinden rahatsız olmadığını ve Prens'in bu hususu kendisine bir kaç defa

²⁹¹ BOA, HR. MKT, nr. 28/5, 2 Ekim 1849.

²⁹² Aynı belge lef 1.

söylediğini belirtmektedir. Kostaki, Prens'e Avusturya İmparatorluğu'nun ultimatom ve sert tavrından devleti nezdinde rahatsızlık duyulduğunu da belirtmekten çekinmemiştir.²⁹³

Kostaki'nin öngörülerini doğru çıkmış, izlenen politika sonucu İngiltere ve Fransa'nın yardım edeceklerini bildirmeleri, Avrupa kamuoyunda ibrenin Osmanlı tarafına dönmelerini sağlamıştır. Söz konusu iki ülkenin İstanbul'daki büyükelçileri Bâbiâli'nin izlediği siyaseti onayladıklarını ilan etmişlerdir. Osmanlı hükûmeti, yayınladığı bir rapor ile mültecilere karşı insaniyet namına ne yapılması gerekiyorsa onun yapılacağını duyurmuştur. Rapor Avrupa kamuoyunda büyük bir yankı ve sempati oluşturmuş, İngiltere ve Fransa'da Osmanlı Devleti lehinde gösteriler yapılmıştır. Osmanlı hükûmeti, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde prestij kazanmıştır.²⁹⁴ Rivayete göre bunun yankıları bir kaç yıl devam etmiş Kostaki Musurus Londra Sefiri iken kendisine sokakta rastlayan İngiliz gençleri, arabasının atlarını sökerek sefârethâneye kadar arabayı kendileri çekmişlerdir.²⁹⁵

Kostaki bu meselede de görüldüğü üzere problemin diplomatik yollarla halledilmesi yönünde çaba harcamış ve arabulucu bir orta yol takip ederek çözüme ulaşılmasında ön ayak olmuştur. Kostaki Musurus'un kısa Viyana Sefirliği döneminde ağırlıklı diplomatik sorun Mülteci Meselesi olmuştur. Gönderdiği raporların büyük bir kısmı da bu konuyla ilgilidir.

²⁹³ BOA, HR. MKT, nr. 28/5, lef 1

²⁹⁴ *Tezakir*, 1-12, s. 12.

²⁹⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 217.

Eylül 1850'de Viyana'daki görevi sona eren Kostaki Musurus,²⁹⁶ İstanbul'a dönmeden Kasım ayında tebrik mektubu götürmek üzere fevkalade elçi olarak Sardunya'ya gönderildi.²⁹⁷ Bu şekilde hem Sardunya Kralı'nın gönlü alınmış hem de elçi gönderilmesi en az masrafla halledilmişti. Kostaki'ye İstanbul'a dönüş harcırahıyla beraber Sardunya için de ayrıca bir bütçe verilmişti. Viyana'da baş sır kâtibi olan kardeşi Pavlaki Bey'de ağabeyi Kostaki ile Sardunya kralını tebrik görevine gitti.²⁹⁸ Görüldüğü gibi Kostaki'nin vazgeçilmez maiyeti ve çalışma ekibi öncelikle akrabalarıydı.

Mülteci meselesinin başarıyla sonuçlanmasına rağmen Kostaki'nin Viyana'daki görevinin niçin sona erdiği merak edilebilir. Osmanlı Devleti, İngiliz ve Fransız kamuoyundaki Kostaki'ye duyulan sempatiden yararlanmak istemiş ve onu bu devletlerin başkentlerine sefir olarak göndermeyi planlamış olabilir. Böylelikle Kostaki Musurus'un Londra yılları başladı.

²⁹⁶ *Sabık Viyana Sefiri Kostaki Bey'in tahrirat tercümesinin sunulduğu* ifadesinden Kostaki'nin görevden ayrıldığını anlıyoruz. Bkz. BOA, A. AMD, nr.20/37, 8 Za 1266 (15 Eylül 1850).

²⁹⁷ BOA, İ. HR, nr.3455, 22 M 1267 (27 Kasım 1850).

²⁹⁸ Aynı belge.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM LONDRA SEFİRLİĞİ (1851-1871)

“Londra; merkez-i politika-i düveliye olarak her halde ve her hususiyle önemli olduğundan...”²⁹⁹

Kostaki Musurus, Atina ve Viyana sefirliklerinde deneyim ve şöhret kazandıktan sonra 1851’de dünyanın siyaset merkezi Londra’ya sefir unvanıyla gönderildi. Kostaki, otuz dört yıl yoğun mesai arasında İngiltere siyasetinin nabzını tuttu. Kostaki Musurus’un Londra Sefirliği, uzun bir dönem olduğundan bunu üç kısma ayırıp incelemek anlamlı göründü. Aynı zamanda bu ayırım daha sonraki bölümlerde göreceğimiz Kostaki Musurus’un sefirlik kariyerindeki farklı çizgisel dönüşümü göstermesi hem de Osmanlı siyasetinde farklı bir dönem olarak görülen Sultan II. Abdülhamid devrini ayrıca değerlendirmemizi sağlaması açısından da anlamlı olacaktır. Özetle, bu bölümde 1851-1871 senelerini, dönemin öne çıkan belli başlı diplomatik olayları çerçevesinde incelemeyi amaçlıyoruz.

XIX. yüzyıl, son çeyreğine kadar ekonomiden diplomasiye her alanda İngiliz hegemonyası asrı oldu. Liberal ekonominin önem kazanmaya başlamasıyla 1840’lardan sonra İngiltere’nin siyasî ve ekonomik hegemonyası da genişledi. Sanayi teknolojisinin yayılması bu hegemonyanın nüfuz sahasının artmasına imkân tanıdı. İngiltere 1815 sonrası dönemin genel ekonomik ve jeopolitik eğilimlerinden öylesine yararlandı ki diğer Avrupalı devletlerden farklı bir hegemonik güç haline geldi. Britanya, 1760-1830 yılları arasında Avrupa’daki sanayi veriminde meydana gelen artışın yaklaşık üçte ikisini gerçekleştirdi ve dünya imalat üretimindeki payını yüzde 1.9’dan yüzde 9.5’e çıkardı. 1860’daki demir üretiminin yüzde 53’nü kömür ve linyit

²⁹⁹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, I, 84.

üretimini ise yüzde 50'si İngiltere'nin idi. Yine bu tarihlerde dünya ticaret gemilerinin üçte birinden fazlası, İngiliz bayrağı taşıyor ve bu oran düzenli olarak artıyordu.³⁰⁰ Orta Victoria (1860 sonrası) döneminde yaşayan bir İngiliz; ülkelerinin içinde bulunduğu durumu şu şekilde özetler:

“Kuzey Amerika ve Rusya ovaları bizim ekin tarlalarımızdır; Chicago ve Odesa ambarlarımız, Kanada ve Baltık kereste depolarımızdır. Avustralya, Filipinler, Malezya ve Endonezya'nın bir bölümünde koyun çiftliklerimiz vardır. Arjantin'de ve Kuzey Amerika'nın batısındaki kırlarda öküz sürülerimiz yayılır, Güney Amerika ve Avustralya altını Londra'ya akar, Hint ve Çinliler çayı bizim için yetiştirirler ve bizim kahve, şeker ve baharat çiftliklerimiz bütün Hint Adaları üzerindedir. İspanya ve Fransa bizim bağlarımız, Akdeniz ise meyve bahçelerimizdir ve uzun süre Güney Birleşik Devletlerini kaplayan pamuk alanlarımız artık dünyadaki sıcak bölgelerin her yanına yayılmaktadır.”³⁰¹

Yukarıdaki sözler XIX. yüzyılda İngiltere'nin hakimiyet sahasının genişliğini ve hegemonik gücünü net bir şekilde özetlemektedir. Dünya siyasetinin kalbine tayin edilen Kostaki Musurus, diplomatik kariyerinin zirvesine Londra Sefâreti'nde ulaştı. Musurus'un Londra Sefâreti (1851-1885) çeyrek asrı aşkın bir dönem sürdü. Bu yıllarda Kırım Savaşı'ndan ilk dış borç imzalanmasına (1854), Sultan Abdülaziz'in Londra Ziyareti'nden Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesi ve Mısır İşgali'ne kadar XIX. asır dünya ve Osmanlı tarihini belirleyen önemli hadiseler cereyan etti. Kostaki Musurus bu tarihî olaylara bizzat tanıklık ederek Osmanlı Devleti'nin İngiltere'deki diplomasi sözcüsü ve yürütücüsü oldu. Sultan Abdülmecid ile başlayan Londra Sefirliği yılları, Sultan II. Abdülhamid'in iktidarında emeklilik ile son buldu. Londra Sefâreti'nde üç padişah, yirmiyi aşan sadrazam ve on sekiz hâriciye nâzırının memuriyetlerine tanıklık etti. Kraliçe Victoria'nın³⁰² (1837-1901) yarım yüzyılı geçen

³⁰⁰ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askerî Çatışmalar*, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1996, s. 172-178.

³⁰¹ R. Hyam, *Britain's Imperial Century 1815-1914*, London 1975, s. 47.

³⁰² Alexandrina Victoria, 24 Mayıs 1819'da Kessington Sarayı'nda doğdu. 1837'de 18 yaşında iken Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı Kraliçesi oldu. 1876'dan sonra Hindistan İmparatoriçesi ünvanını da taşıdı. İngiltere'de bir dönem onun adıyla tarihlere geçti. İngiltere'nin en uzun tahtta kalan hükümdarı oldu. Siyasi hayatı boyunca Whig Partisi'ni destekledi. Kuzeni Albert'le 1840'da evlendi.

iktidarını gördü. Sayıları ona yaklaşan İngiliz başbakan ve dışişleri bakanı ile mesai arkadaşlığı yaptı.

I. Londra Sefâreti

İngiltere ve başkent Londra'ya muhelif vesilelerle sefir gönderilmişti. Daimî ikamet eden bir sefirin gönderilmesi ve Londra Sefâreti'nin resmen açılması 1793 yılına rastlamaktadır. Londra Sefâreti'nin açılma sebebi dönemin şartları ile ilgilidir.

Savaşın bittiği yerde diplomasi başlar sözüne paralel olarak Osmanlı Devleti, Sultan III. Selim'den (1789-1807) itibaren Avrupa ve diğer devletlerle, mütekabiliyet esasına göre yürütülecek bir diplomasi stratejisini benimsedi.³⁰³ 1793'ten sonra Avrupa başkentlerinde Osmanlı daimî elçilikleri açıldı. XVIII. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti, yabancı elçilerin kendi topraklarında kalmalarına izin vermesine karşın yurtdışında daimî ikamet elçilikleri kurma düşüncesine sahip değildi. Sadece anlaşma imzalanması, tahta çıkan hükümdarı tebrik ve benzeri nedenlerle yabancı ülkelere kısa sürelerle "fevkalade elçi" adı verilen geçici temsilciler gönderilirdi. Padişah III. Selim, ilk olarak hiç bir resmî sıfat taşımayan ve gözlemci niteliğindeki Ebubekir Râtıb Efendi'yi³⁰⁴, Avrupa'nın durumu hakkında bilgi sahibi olmak için Viyana'ya gönderdi. Ebubekir Efendi döndüğünde beş yüz sayfalık bir rapor sundu ve bu rapor, Sultan III. Selim'in Avrupa'da daimî elçi bulundurulması fikrini teyit eder nitelikteydi.³⁰⁵ İlk daimî sefâret; beklenenin aksine Viyana ya da Paris'te değil Londra'da açıldı. Fransa'nın ihtilal dolayısıyla içinde bulunduğu karışık durum ve diğer Avrupa devletlerinin Fransa'ya karşı mücadeleye girişmeleri Paris'e elçi gönderilmesini

Dokuz çocuk sahibi oldu. 1861'de eşi Albert'i kaybetti. 22 Ocak 1901'de öldü. "Victoria", *Ana Britannica*, Ana Yayıncılık, İstanbul 2005, 22, 16-17.

³⁰³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, V, 73.

³⁰⁴ Ebubekir Râtıb Efendi'nin hayatı ve faaliyetleri için bkz. Fatih Yeşil, *III. Selim Döneminde Bir Osmanlı Bürokrati: Ebubekir Râtıb Efendi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

³⁰⁵ Ercümen Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1968, s. 13.

engellemişti.³⁰⁶ 1798’de Mısır’ın Fransa tarafından işgali ilk sefaretin Londra’da açılmasının isabetli olduğu göstermiştir.

Reisülküttâb Mehmed Râif Efendi, Osmanlı Devleti’nin İngiltere’ye bir ikamet elçisi/sefir göndermek istediğini, İstanbul’daki İngiliz Elçisi Ainslie’ye³⁰⁷ tercümanları vasıtasıyla ilettili. Ainslie ile yapılan müzakereler sonucu sefirin nasıl gönderileceğine karar verildi. Nüfuzlu bir aileden gelen ve eski kalyonlar kâtibi, elli yaşlarındaki Yusuf Agâh Efendi, Londra Sefiri tayin edildi. Yusuf Agâh Efendi, Osmanlı topraklarına gelen ilk İngiliz Elçisi William Harborne’dan³⁰⁸ tam iki yüzyıl sonra gönderilmiş oldu. Bu süre zarfında Osmanlı başkentine 29 İngiliz elçisi geldi.³⁰⁹

Mora asıllı Yusuf Agâh Efendi, Yunanca ve İtalyanca biliyordu. 14 Ekim 1793’te maiyetiyle³¹⁰ beraber İstanbul’dan ayrıldı. Üç ay süren yolculuk sonucunda Yusuf Agâh Efendi, yanında yabancı dil öğrenmek için gönderilen ikisi Türk diğer ikisi Rum asıllı dört gençle birlikte 19 Aralık 1793’te, İngiltere’nin Dover şehrine ayak bastılar. 21 Aralık’ta Yusuf Agâh Efendi ve beraberindekiler Londra’ya hareket ederek başkentte bir otele yerleştiler. Yusuf Agâh Efendi, bir kaç gün sonra İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granville’i ziyaret etti . Bilahare Kral III. George (1760-1811)³¹¹ tarafından da özel olarak kabul edildi. Osmanlı sefiri, ertesi hafta Kraliçe ile görüştü.³¹²

³⁰⁶ M. Alaaddin Yalçınkaya, “Osmanlı Devleti’nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü”, *Toplumsal Tarih*, (Ağustos 1996), sayı 32, s. 46.

³⁰⁷ Büyükelçi Lord Ainslie dönemi için bkz. M. Alaaddin Yalçınkaya, “Türk-İngiliz İlişkilerinde Büyükelçi Ainslie Dönemi (1761-1794)”, *Prof. Dr. Halil İnalçık Armağanı, 80. Yıl Dönümü Münasebetiyle*, haz. Nejat Göyünç, İstanbul 1998.

³⁰⁸ Harborne hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. S. A. Skilliter, *William Harborne and the Trade With Turkey 1578-1582*, Oxford University Press, London 1977.

³⁰⁹ Osmanlı topraklarına gelen İngiliz elçilerinin listesi için bkz. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnameleri*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, 3. baskı, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 238.

³¹⁰ Yusuf Agâh Efendi’nin elçilik maiyeti şu şahıslardan oluşmaktaydı: Mahmud Raif Efendi (Sırkâtibi), Mehmed Derviş Efendi (Hazinedâr ve ateşe), Mehmed Tahir Efendi (Ehl-i İslam kişizâdesi), Emanuel Persiani (Tercüman-ı evvel), Gregorio Valeria (Tercüman-ı sâni), Yanko Savrud (Zimmi kişizâdesi). Bkz. Yalçınkaya, s. 46.

³¹¹ Tam adı George William Frederick’tir. 1738’de doğdu. 1760’da tahta çıktı. O dönemde İngiltere’nin en büyük problemi olan Kuzey Amerika’daki kolonilerin bağımsızlık mücadeleleriyle uğraştı. Hayatının sonlarına doğru aklı melekelerini yitirdiği söylenir. 1811’de tahtı oğlu IV. George’a bıraktı. 1820’de öldü. “George III”, *Encyclopaedia Britannica*, USA 1972, 10, 209-214.

³¹² Yalçınkaya, s. 46-47.

Padişah III. Selim tarafından İngiliz kraliyet ailesi ile başbakanına yollanan hediyeler³¹³, sefire ağırlık olmaması için deniz yoluyla ayrıca gönderildi. Hediyeleri taşıyan gemi, sekiz ay sonra Londra'ya ulaştı. Bu süre zarfında Yusuf Agâh Efendi, yarı resmî sıfatla Londra'da ikamet etti. Takdim merasimi bir kaç ay daha gecikti ve yaklaşık bir sene sonra 29 Ocak 1795 tarihinde Yusuf Agâh Efendi, itimadnâmesini Kral III. George'a (1760-1811), Saint James Sarayı'nda sundu.³¹⁴ İlk ikamet elçiliğinin Londra'da açılmasının ardından 1794'te Viyana, 1795 Berlin ve 1796'da Paris sefâretleri açıldı. Sefâretlere ilk dönemlerde her zaman yetkin iyi yetişmiş ve yetenekli kimselerin tayini mümkün olamıyordu. İlk sefirler genellikle Osmanlı mâlî teşkilatında görevli kimselerdi. Bir kısmı yabancı dil bilmediklerinden bir kısmı da diplomasinin inceliklerine vukufiyet kesbedemediklerinden her duyduklarına inanabiliyorlardı. Örneğin Paris'e gönderilen Sefir Esseyid Ali Efendi'den Napolyon Bonapart'ın Mısır'a yönelik planları ile ilgili bir araştırma yapması istenmiş ve Sefir de Fransızların teminatlarına inananak, Fransa'nın Mısır'a çıkma gibi bir niyetinin olmadığını bildirmiştir. Oysa raporlar İstanbul'a geldiğinde N. Bonapart, Mısır'a çıkmıştı bile. Sultan III. Selim, raporun üzerine "bizim sefir de ne eşek herifmiş" şeklinde bir not düşmüştür.³¹⁵

Londra Sefâreti'ne genellikle yabancı dil bilen kalifiye sefirler tayin edildi. Sefâret aynı zamanda diğer sefâretler için bir model/prototip oldu. İkamet elçilikleriyle beraber Osmanlı sefirinin bir sefârette üç yıl süreyle görev yapması usulü benimsendi. Bu sebeple Londra'da üçüncü yılını dolduran Yusuf Agâh Efendi, Temmuz 1797'de görevinden ayrıldı. Sefârete Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin iniş çıkışları ve bazı siyasî sebeplerden ötürü zaman zaman sefir gönderilemedi. Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde Osmanlı dış politikasında değişiklikler yapıp sefâretler ihya edilince sefârette inkıtalar yaşanmadı.

³¹³ Yusuf Agâh Efendi'nin götürdüğü hediyeler için bkz. BOA, HAT, nr. 40832-B, 19 R 1208 (24 Kasım 1793).

³¹⁴ Yalçınkaya, s. 47.

³¹⁵ Ali İhsan Bağış, "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasinin Çaresizliği", *Çağdaş Türk Diplomasisi*, s. 53.

Osmanlı sefâretleri arasında, Londra Sefâreti XIX. yüzyıl boyunca diğer Avrupa başkentlerinden her zaman daha ayrıcalıklı idi. Bu; “Londra; merkez-i politika-i düveliye olarak her halde ve her hususiyle önemli olduğundan...” sözleriyle belirtildi.³¹⁶ Bilindiği gibi XVIII. yüzyılın sonundan itibaren Fransa'nın güç kaybetmesiyle birlikte yeni hegemonik güç olan İngiltere, dünya siyasetinde ağırlığını hissettirmeye başladı. XX. yüzyıldaki pek çok siyasî gelişmenin ve değişen dünya haritasının baş mimarı olan İngiltere ve başkent Londra, hem Osmanlı siyaseti hem de dünya politikası açısından en önde gelen başkent ve finans merkezlerinden biriydi. XIX. asra yön veren pek çok siyasî hadise, antlaşma ve müzakere (15 Temmuz 1840 Londra Antlaşması, 13 Temmuz 1841 Londra Boğazlar Antlaşması gibi) Londra'da yapıldı.

XIX. yüzyılda yabancı devletlerin dünya siyasetindeki gücüne paralel olarak Osmanlı diplomasi geleneğinde sırasıyla Londra, Paris ve Viyana ilk üç sırada yer alan dış temsilciliklerdi. Bu sebeple bu başkentler büyükelçilik statüsündeydi. Sefaretlere verilen öneme paralel olarak gönderilen sefirler de titizlik ve dikkatle seçilirdi. Bahsi geçen Avrupa başkentleri, aynı zamanda batılı diplomasi kurallarının öğrenilmesini ve dünya siyasetinin daha yakından takip edilmesini sağladı. XX. yüzyılın son yarısında ise bu saydığımız başkentlerin ilk sırasına Washington eklenecek ve merkez, Avrupa Kıtası'ndan Amerika Birleşik Devletleri'ne doğru kayacaktı.

Osmanlı diplomasisinde sefâretlerin birbirleriyle olan hiyerarşik düzenini bilmek Londra Sefâreti'nin bu düzen içindeki yerini daha net gösterecektir. Konuyla ilgili bir belgede Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerdeki sefâretleri şu sıralamayla gösterilmektedir:

³¹⁶ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, s. 84.

1. Londra Sefâreti
2. Paris Sefâreti
3. Viyana Sefâreti
4. Berlin Sefâreti
5. Petersburg Sefâreti
6. Tahran Sefâreti
7. Roma Sefâreti
8. Atina Sefâreti
9. Bükreş Sefâreti
10. Belgrad Sefâreti
11. Çetine Sefâreti
12. Brüksel Sefâreti
13. Stockholm Sefâreti³¹⁷

1879 yılına ait sefâretlerin sıralamasını gösteren bu kayıt aynı zamanda XIX. yüzyılın güç dengelerini de resmeder. Dönemin büyük güçleri olan İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya ilk beş devlet arasında yer almaktadır. Örneğin XXI. yüzyılın önemli başkentlerinden Brüksel son sıralardadır.

Açılan ilk sefâret olan Londra Sefâreti, Osmanlı siyasî hayatında onlarca üst düzey devlet adamı için tecrübe merkezi oldu. Sefâret; kuruluşundan cumhuriyetin ilanına kadar 28 sefir-i kebir (büyükelçi) ve maslahatgüzar ağırladı. Sekiz kişi Londra'daki görevleri bittikten sonra sadrazam, onu hâriciye nâzırı, üçü diğer nâzırlıkların başında nihayet ikisi de önemli vilayetlerde vali olarak görev yaptı.³¹⁸

³¹⁷ BOA, Y. PRK. HR, nr. 4/89, 1296 (1878-1879).

³¹⁸ Sinan Kunalp, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Londra Büyükelçisi Musurus Paşa", *Tarih Mecmuası*, c.1, s. 6, (1967), s .43.

Bunların arasından Mustafa Reşid³¹⁹ (1800-1858), Âli (1815-1871) ve Fuad (1815-1869) Paşalar en tanınmışlarındandı.³²⁰

Sefâret Binası ve Personel

Osmanlı Sefâreti, Londra'da Hyde Park civarında³²¹ Bryanstone Square, numara 1 adresinde kiralık³²² bir binada yaklaşık 1835 yılından itibaren hizmet vermekteydi.³²³ Bina, Kostaki Musurus'un ifadesiyle küçüktü. İki katlı, İngilizlerin "house" adını verdikleri bir yapıydı. Sefârethânedeki 1859 yılında yapılan tadilat sayesinde bina hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Buna göre bina; salon, balo salonu, tören odası, çalışma odası ve yatak odaları ile dehliz ve limonluktan müteşekkil idi.³²⁴

Londra Sefâreti, Londralılarca tanınıyordu. Sefâret personelinden Şair Abdülhak Hâmid (1852-1937) 1885'te sefâretin bilindiğini şu sözlerle anlatmaktadır:

"...Arabacıya hitabım: Bryanstone Square, numara 1. Arabacının cevabı: Peki Türk sefirinin hanesi. O mahalledeki bir numaralı ikametgâhın Türk Sefârethânesi olduğunu arabacı biliyordu. Önce taaccüb ettim. Çünkü ben o zaman-Bryanstone Square'deki 1 numaralı konağın altmış seneye karîb bir zamandan beri Devlet-i aliyye sefârethânesi olduğundan haberdar değildim. Hatta orada Sultan Abdülaziz'in hadise-i ziyareti gibi bir vak'a-i pür şa'şaa cereyan etmiş olduğundan bütün Londra âhalisi sefârethânemizin adresini öğrenmiş idiler".³²⁵

³¹⁹ Mustafa Reşid Paşa 1836-1837 yılları arasında Londra Sefiri olarak görev yaptı. 1837'de hâriciye nâzırı oldu. Bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 82 ve 95.

³²⁰ Londra Sefirleri için bkz. EK VII, s. 204.

³²¹ Paker, *Hâriciye Hatıraları*, s. 14.

³²² Sefâretin 1852-53 yıllarındaki aylık kirası kırk üç sterlin on şilindi. BOA, HR. MKT, nr. 49/85, 13 Z 1268 (27 Eylül 1852) ve HR. MKT, nr. 59/63, 7 Ca 1269 (16 Şubat 1853).

³²³ *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, haz. İnci Enginün, Dergah Yayınları, İstanbul 1994, s.172.

³²⁴ 1858'te yapılan bir tadilatla sefârethâne salonunun rutubetten bozulan duvar kağıtları yenilenerek yaldızlı duvar kağıdı ile kaplandı. Ayrıca resim salonuna yaldızlı ağaç ile ipekli panolar kondu ve sefârethânenin perdeleri yenilendi. Binanın çeşitli yerlerine gaz boruları döşendi, mutfaktaki ocak takımı tamir edildi. Bkz. BOA, İ. HR, nr. 8236, 1274 (1858).

³²⁵ *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, s.172.

Osmanlı sefâretlerinde sefirle birlikte genellikle sır kâtibi, müsteşar, ateşe ve kâtip yardımcıları bulunurdu. Sefâret kadroları, zamanla artmıştı. Kostaki Musurus'un ilk yıllarında sefâret görevlileri dört kişiydi; baş sır kâtibi Ziya Bey, sefâret müsteşarı İstefanaki Vogoridi'nin oğlu Yanko³²⁶, sefâret sır kâtibi ise Viyana sefaretinde olduğu gibi Kostaki'nin kardeşi Pavlaki idi. Ziya Bey'in tercih edilmesinin nedeni lisan öğrenmeye meraklı görülmesiydi.³²⁷

Londra'daki Osmanlı Sefâret binası küçük olduğundan sınırlı sayıda memur istihdam edilirdi. Sefârete bir ara beşinci bir memur alınması teklifi söz konusu olduğunda Sefir Kostaki, beşinci bir memur için değil çalışma imkânı, oturacak yer dahi bulunmadığını bildirdi.³²⁸ 1852 yılındaki sefâret kadrosu yine dört kişiydi; Aleko Bey³²⁹, Agob ve Esad Bey³³⁰ (sır kâtibi). Daha sonra 22 Mart 1854'te Agob, İstanbul'a çağrıldı ve yerine Dilaver Bey sefâret tercümanı olarak tayin edildi.³³¹ Enteresan bir husus ta Londra'da tahsil için bulunan bazı kişilerin aynı zamanda sefârette istihdam edilmeleriydi. Mesela Baş Sır Kâtibi Esad Bey o sıralarda hem sefârette çalışıyor hem de Londra'da tahsilini sürdürüyordu.³³² Bu şekilde Bâbîâli, yurtdışına gönderdiği öğrencilerden yararlanmış oluyor hem de sefâretin personel ihtiyacı karşılanıyordu. Sefârette çalışan Esad Bey gibi öğrenciler, yemeklerini de sefârette yiyorlardı. Bu şekilde devlete olan yükleri azalıyordu.³³³

³²⁶ BOA, A. AMD, nr. 30/36, 19 Ca 1267 (22 Mart 1851).

³²⁷ BOA, İ. HR, nr. 3455, 22 M 1267 (27 Kasım 1850).

³²⁸ BOA, HR. TO, nr. 52/11, 17 Temmuz 1852.

³²⁹ Sefâret kâtiplerinden Aleko Bey aylık kırk lira maaş alıyordu. BOA, HR. MKT, nr. 49/3, 21 Za 1268 (6 Eylül 1852).

³³⁰ Esad Bey maaşının önceki görevlininkinden az olduğunu ve maddî sıkıntı çektiğini bildirdi. Eski sefâret tercümânı Dilaver Bey'den kalan beş altının ilavesiyle maaşı yirmi altından yirmi beş altına çıkarıldı. BOA, HR. MKT, nr. 54/66, 01 R 1269 (12 Ocak 1853), Esad Bey için ayrıca bkz. BOA, HR. MKT, nr. 46/22, 3 Ş 1268 (23 Mayıs 1852).

³³¹ BOA, HR. MKT, nr. 72/94, 22 C 1270 (22 Mart 1854); HR. MKT, nr. 82/65, 11 Za 1270 (5 Ağustos 1854), lef 1. ancak bir başka belgeye göre Dilaver Bey bahsi geçen yıldan önce yani 1853'te sefâret tercümânı oldu. BOA, HR. MKT, nr. 54/66, 1 R 1269 (12 Ocak 1853).

³³² Londra Başsırkâtibi Esad Bey'in tahsil masraflarının atıyye-i seniyye olarak itası için bkz. BOA, A. AMD, nr. 71/2, 1272 .

³³³ 1850'li yıllarda Londra'daki Türk öğrencilerinin sayısı onlarla ifade edilmekteydi. Mesela bkz. Hamiyet Sezer, "Tanzimat Dönemi'nde Avrupa Şehirlerine Gönderilen Öğrenciler", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Millelerarası Kongresi Tebliğleri*, İstanbul 12-15 Nisan 1999, derleyen Hidayet Yavuz Nuhoglu, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2001, s. 687-711.

Bir sefârette her sefir kendi çalışabileceği bir ekip kurmak isteyebilir ve kâtiplerini kendisi seçebilirdi. Zaten sefir, devletin kendisine güvendiği bir kişi olmasa bu göreve tayin edilmezdi. Diplomatik temsilciliğin en üst görevlisi olan bir sefire, güvenildiğine göre onun çalışmak istediği kişilere de güven duymak gerekirdi. Hele söz konusu sefirin aynı sefârette aralıksız çeyrek asrı geçen bir süre bulunması sefaret kadrolarının sefir için önemini arttırıyordu. Londra Sefâreti memurlarının genellikle gayri müslimlerden oluşmasının sonucu olarak 1888 yılında yaşanan bir olay dikkat çekicidir: Sefârete; mabeyn ile haberleşmek için şifre anahtarı düzenlenmesine ilişkin bir emir geldi. Abdülhak Hâmid'den (1852-1937) başka Türkçe yazabilen olmadığından şifre anahtarını, onun düzenlemesi gerekiyordu. Hâmid, 18 Aralık 1888'de arkadaşına yazdığı bir mektupta:

“Şifre anahtarını düzenlemeye başladım, on bin kelimeyi mütecâviz büyük bir şey olacak, dikkat lazım, sürat lazım, iane yok istişare yok. O cihetle meşguliyetim güçtür. Manevî yardımlarınıza muhtacım” diyordu.³³⁴

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılabilceği üzere sefâretteki, gayri müslim memurlar Türkçe yazamamaktaydılar. Bir diğer önemli husus da sefâret personelinin zor şartlarda ve maddî imkânsızlıklar içinde yaşamalarıdır. Nitekim Abdülhak Hamid, *Hatıraları*'nda yaşadığı maddî sıkıntıları, maaşını düzenli alamadığını belirtip bunlardan dert yanmıştır.³³⁵

II. Londra'ya Adaptasyon Süreci (1851-1856)

Kostaki Musurus, uluslararası etkileşimin arttığı Sultan Abdülmecid (1839-1861) devrinde Osmanlı diplomasisinin en değerli mevkii sayılan ve Ekim 1850'de

³³⁴ Yusuf Mardin, s. 72.

³³⁵ Abdülhak Hâmid'in *Hatıraları*, s. 9.

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın (1813-1871)³³⁶ geri çağırılmasından beri boş kalan Londra Sefâreti'ne 1851 yılında muvakkat/geçici elçi unvanıyla tayin edildi. Sadrazam yine Viyana sefirliğine tayin edildiği sırada olduğu gibi Mustafa Reşid Paşa (1800-1858) idi. Kostaki Musurus, aynı sefârette en uzun görev yapan tek sefir olması açısından Osmanlı diplomasi tarihinde özel bir önem taşımaktadır.

Bu alt başlıkta Kostaki Musurus'un Londra'ya gönderilme sebebinden başlanarak İngiltere'nin Osmanlı siyasetindeki etkisi, Kostaki Musurus'un rol aldığı ve diplomasiyi ilgilendiren belli başlı olayların müzakere süreçleri, nasıl sonuçlandığı ve Osmanlı diplomasisini etkileme biçimi ve Osmanlı iç siyasetini ilgilendiren olayların nasıl birer dış baskı unsuru haline dönüştüğü üzerinde durulacaktır. Aynı zamanda bütün bunlar anlatılırken kuru siyasî bilgi yerine insan unsuru göz ardı edilmeden Londra'daki sefâret, fiziksel özellikleri, personeli, sefâret yaşantısı, Londra Sefiri'nden neler beklendiği, görev alanının neler olduğu da ilgilenilen diğer konulardandır.

Bir sefir bulunduğu yabancı ülkede, devletini en iyi şekilde temsil etmekle yükümlüydü. Aslında Osmanlı Devleti temsilden ziyade sefirleri haber alma kaynağı olarak görüyor ve bunu önemsiyordu. Diğer sefirler gibi Kostaki'nin birinci vazifesi İngiltere ve Londra'daki siyasî gelişmeleri Bâbıâli'ye bildirmektir. Devleti ilgilendiren her hususta hâriciyeyi haberdar etmek, bazı antlaşmaların müzakerelerini yürütmek, İngiliz devlet adamlarıyla görüşmek, onları muhtelif konularda ikna etmek, sefirin mutad vazifeleri arasındaydı. XIX. yüzyılda Osmanlı sefirleri Avrupa ile bağlantıyı, haber akışını sağlayan diplomatik görevlerin yanı sıra Avrupa'da olmaları nedeniyle farklı taleplerle de karşılaşılıyordu. Dönemin şartları nedeniyle Avrupa'ya gidiş gelişlerin zorluğu, Osmanlı sefirlerini aynı zamanda Avrupa'dan istenen hemen her şeyle yakından ilgilenmek zorunda bırakıyordu. Mesela yurtdışından herhangi bir sipariş söz konusu olduğunda alınacak eşyalar ya da istekler sefirler tarafından yerine getiriliyordu. Londra'dan mücevher alınması düşünüldüğünde istek, Hâriciye Nezâreti

³³⁶ Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (1813-1871) Kıbrıs'ta doğdu. Eğitimini Paris ve Londra'da tamamladı. Çeşitli vilayetlerde valilik yaptı, 1848'de Londra sefir-i kebiri oldu. 1850'de görevden alındı. İki kez Edirne valiliği yaptı (1853 ve 1865), 1854'de kaptan-ı deryâ oldu, daha sonra üç kez sadrazam (1854, 1859, 1860) iki kez ise Meclis-i Âli Reislîği (1855, 1857) ve sadrazam vekilliği (1856) yaptı. 1856'da Saint Petersburg Büyükelçiliği'ne tayin edildi. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, s. 82-96.

kanalıyla Londra sefirine iletilir, O da sefaret görevlileri vasıtasıyla mücevherler hakkında gerekli araştırmayı yaptırır. Sonrasında Hâriciye Nezâreti'ne bilgi verilir ve uygun görülürse satın alma işlemi gerçekleşirdi³³⁷ Bunun yanı sıra İngiltere'den satın alınacak askerî teçhizat, gemi siparişi gibi hususlarla ilgilenmek de Sefir Kostaki'nin görevleri arasındaydı.³³⁸ Londra sefirinin görev tanımı savaş haberlerinden, antlaşmalara, İngiltere'nin dünya siyasetindeki konumuna ya da Londra'daki bir sokak gösterisine³³⁹, saraya mobilya siparişi verilmesinden kumaş satın alınmasına kadar çok geniş bir alanı kapsamaktaydı. Bu tezde bizi ilgilendiren esas husus; uluslararası diplomasi ile Osmanlı diplomasisini meşgul eden başlıca olaylar olduğundan bunlar üzerinde durulacaktır.

Daha önce belirttiğimiz gibi Kostaki Musurus, Londra'ya 1851 Londra Sergisi için bir süreliğine gönderilmişti. Bu dönemde Londra'da Kraliçe Victoria'nın (1837-1901) eşi Prens Albert önderliğinde İngiltere'nin ilk uluslararası sergisi yapılıyordu.³⁴⁰ Sergiye, Rusya imparatoru ile Prusya kralının bizzat katılması, Osmanlı Devleti'nin sergiye ayrı bir önem vermesine neden oldu. İngiltere'yi iyi tanıyan Reşid, Âli ve Fuad (1815-1869)³⁴¹ Paşalar, bu serginin Osmanlı Devleti için iyi bir fırsat olduğunu düşünerek sergide bir Osmanlı bölümü/pavyonu kurulmasını sağladılar. Bu sırada

³³⁷ BOA, MB, nr. 100/111, 24 N 1280 (3 Mart 1864).

³³⁸ NA, FO, nr. 78/1323, Ocak 1857.

³³⁹ BOA, HR. TO, nr. 56/62, 26 Temmuz 1866.

³⁴⁰ *Londra Sergisi* adıyla bilinen bu sergi, ilk uluslararası sergi olup Avrupa'nın o dönem güçlü sanayi ülkesi olan İngiltere'nin girişimiyle 1851'de Londra'da açıldı. Yaklaşık altı ay açık kalan sergi, 11 Ekim 1851'de kapandı. Sergi, Osmanlı Devleti'nin katıldığı ilk uluslararası sergi olması açısından da önemlidir. Osmanlı Devleti sergiye meydan kökü, tereyağı, peynir, pirinç, buğday gibi ham maddelerle katıldı. Adı geçen eşyalardan toplanan numuneler Feyz-i Bahrî vapuruyla yola çıkartıldı. Temsilci olarak ise Kostaki Musurus Bey, Mustafa Paşa ve Cemaleddin Paşa ve diğer görevlilerden oluşan bir heyet gönderildi. Hava muhalefeti sebebiyle vapur, zamanında İngiltere'nin Southampton Limanı'na ulaşamayınca Osmanlı ürünleri, ancak serginin açılışından sonra sergilenebildi. Bkz. Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988, s. 59 ve Sevilay Kasap, *Sergi-i Umumî-i Osmanî 1863*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 2-4.

³⁴¹ Fuad Paşa (Keçecizade), tam adı Mehmed Fuad'dır. 17 Ocak 1815'te İstanbul'da doğdu. Bâbüâlî Tercüme kaleminde yetişti. Sefâret baş katibi olarak Londra'ya gitti. Bir yıldan fazla İspanya ve Portekiz'de kaldı. 9 Ağustos 1852'de hâriciye nâzırlığına getirildi. Âli Paşa'nın üçüncü defa sadarete tayini üzerine Fuad Paşa tekrar hâriciye nâzırı oldu (1858). İlk görevlerinden biri Eflak-Boğdan'ın yeni idaresiyle ilgiliydi. Bu meseleyi çözmek üzere toplanan Paris Kongresi'ne murahhas tayin edildi Lübnan isyanlarında bölgeye gönderildi. Dördüncü kez hâriciye nâzırlığının ardından da sadrazamlığa getirildi. Âli Paşa'nın sadarete gelmesi üzerine (Şubat 1867) beşinci defa hâriciye nâzırlığına getirildi. Sağlık sorunları nedeniyle dinlenmek için gittiği Fransa'nın Nice şehrinde vefat etti. Orhan F. Köprülü, "Fuad Paşa, Keçecizade", *DİA*, İstanbul 1996, 13, 202-205.

Londra'daki Osmanlı Sefiri Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, İstanbul'a döndüğünden sefâret, maslahatgüzar tarafından idare ediliyordu. Londra Sergisi'nden ötürü sefârette kıdemli bir diplomatın bulunması düşünülünce fuar süresi için Atina Sefirliği'nden beri İngiliz dostu olarak tanındığı öne sürülen Kostaki Musurus, bu göreve sefir olarak tayin edildi.³⁴²

Viyana'da orta elçi olarak görev yapmış bir sefirin geçici elçi sıfatıyla Londra'ya gönderilmesi³⁴³ Avrupa diplomasi teâmülüne uygun değildi. Bu durum İngilizler, tarafından “tenzil-i rütbe” olarak anlaşılabilirdi. Kostaki Musurus, bu unvanın kendisine sır kâtibi gibi muamele edilmesine sebep olacağını hatırlatınca³⁴⁴ payesi değiştirilerek orta elçi unvanıyla tayin edildi.³⁴⁵ Esasen Londra Sefâreti, büyükelçilik statüsündeydi ve daha önceki Sefir Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (1813-1871) sefir-i kebir idi. Gayri müslimler ancak Islahat Fermânı'ndan sonra sefir-i kebir payesini taşımaya hak kazanmışlardır.³⁴⁶

44 yaşındaki Kostaki Musurus'un Londra'ya gönderilmesinin bir diğer sebebi de İngiltere ile resmi ilişkilerin geliştirilmesi idi.³⁴⁷ Bir çok sefir gibi Kostaki Musurus, Londra'ya gitmeden önce 31 Mart 1851'de Sultan Abdülmecid'in huzuruna çıktı ve padişahla görüştü.³⁴⁸ Kostaki Musurus ve beraberindekiler Nisan ayı başında gemiyle İngiltere'ye doğru yola çıktı. “Feyz-i Bahr” ve “Mirat-ı Zafer” isimlerini taşıyan iki muhrip³⁴⁹, Türk elçisini ve fuarda teşhir edilecek malları ve bu münasebetle gönderilen heyetin üyelerini, İngiltere'nin liman kenti Southampton'a kadar götürdü. Heyette; Cemaleddin ve Mustafa Paşa adında iki amiral ve Hüseyin Efendi adında bir de imam vardı. Resmî sıfatla Müslüman bir din adamının İngiltere'yi ilk ziyaretiydi. Aynı

³⁴² Kostaki'nin İngiliz dostu olarak tanındığı iddiası için bkz. Kunalalp, *Tarih Mecmuası*, s. 44. Kostaki Efendi Londra'ya tayin edilince o dönemde Nafia Meclisi Azası olan kardeşi Yanko Bey de Londra Sergisi'ni görmek istediğini ve iki üç ay içinde döneceğini bildirdi ve bu isteği kabul edildi. BOA, A. AMD, nr. 31/7; İ. HR, nr. 3822, 1267 (1850-1851).

³⁴³ BOA, A. AMD, nr. 30/36, 19 Ca 1267 (22 Mart 1851).

³⁴⁴ BOA, İ. HR, nr. 3667, 1 C 1267 (4 Nisan 1851).

³⁴⁵ aynı belge.

³⁴⁶ Kunalalp, *Belleten*, s. 431.

³⁴⁷ BOA, A. AMD, nr. 30/36, 19 Ca 1267 (22 Mart 1851).

³⁴⁸ BOA, İ. HR, nr. 3661, 27 Ca 1267 (31 Mart 1851).

³⁴⁹ Torpido, top ve denizaltılara karşı silahlarla donatılmış, küçük, hızlı giden savaş gemisi, destroyer. (<http://tdk.org.tr/tdksozluk/erişim> Nisan 2006.)

zamanda ilk defa bir Türk harp filosu İngiliz limanına uğramış oldu. Filo, Southampton'da büyük bir ilgi ile karşılandı. Belediye başkanı, Kostaki Musurus ve beraberindekileri büyük bir ziyafet ile ağırladı.³⁵⁰ Kostaki Londra Sefirliği'ne getirilmekten çok mutluydu ve duyduğu mutluluğu bir mektup ile bildirdi.³⁵¹

Londra'ya ulaşan Kostaki, ilerleyen günlerde günlerde Kraliçe Victoria (1837-1901) tarafından kabul edildi ve itimadnâmesini Kraliçeye sundu. Kraliçenin tuttuğu günlükte Kostaki Musurus için "a very agreeable man" (çok münasip bir adam) ifadesini kullandığı nakledilmektedir.³⁵² Kostaki'nin hem diplomat kimliği hem de Hristiyan olması İngilizler nezdinde saygınlığının artmasında ayrı bir rol oynadı. XIX. yüzyıl İngilteresinde diplomatlık; seçkin ve saygın bir devlet adamı olarak kabul görmeyi sağlıyordu. Şüphesiz diplomatın nitelikleri ve şahsiyeti, bu saygınlığın kuvvetlenmesini temin edebilirdi. İngiliz Başbakanlarından Lord Salisbury'nin³⁵³ (1830-1903) dediği gibi "Britanya İmparatorluğu'nun iyi ve orta kabiliyetli insanlarla doldurulamayacak kadar çetin iki bakanlığı vardır ki; bunlardan biri başbakanlık, diğeri ise dışişleri bakanlığıdır".³⁵⁴ Bu nedenle de İngiliz dışişleri bakanlarının ekserisi ciddi siyasî tecrübeden sonra bakan olurlardı. XIX. yüzyılda İngiliz dışişlerine girmek için iyi bir aileden gelmek ve zenginlik başlıca şarttı. İngiltere'de on yedi dışişleri bakanının görev yaptığı XIX. asırda, bakanların on'u lord ya da lord oğlu sadece iki kişi; Canning ve Grey avam kamarasındandı.³⁵⁵

³⁵⁰ Kunalalp, *Tarih Mecmuası*, s. 44-45.

³⁵¹ BOA, HR. MKT, nr. 50/53, 15 M 1269 (29 Ekim 1852).

³⁵² Kunalalp, *Tarih Mecmuası*, s. 45.

³⁵³ Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, 3. markisi. İngiliz siyaset adamı 1830 yılında doğdu. 1866-1867 ve 1874-1878 yıllarında Hindistan İşleri Bakanlığı yaptı. 1877'de İstanbul Konferansı'na delege olarak gönderildi. 1878'de İngiltere Dış İşleri Bakanı oldu. Disraeli'nin ölümü üzerine İngiliz Muhafazakâr Parti'nin lideri oldu ve 1885 yılında başbakanlığa seçildi. İngiliz sömürge imparatorluğunun sınırlarının genişletilmesi için elinden geleni yaptı. Yukarı Birmanya (Myanmar), Zanzibar, Kıbrıs ve Mısır onun döneminde işgal edildi. 1902'ye kadar iktidarda kaldı. 1903'te öldü. Bkz. Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, Hober and Stoughton Limited, London 1922, s. 1 vd.

³⁵⁴ Yusuf Mardin, *Abdülhak Hamid'in Londra'sı*, İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul 1976, s. 75.

³⁵⁵ İngiliz dışişleri bakanı ve başbakanlarından Lord Stanley (Derby), Granville (1815-1891), Clarendon, Rosebery ve Lord Salisbury tanınmış büyük ailelere mensuptu. Lord Palmerston (Henry John Temple) ile Edward Grey arasında gelen dışişleri bakanlarının hemen hepsi lordlar kamarasındandı. Bunlar arasında üç kişi; Palmerston, Rosebery ve Salisbury (Marki Robert Arthur) dışişleri bakanlığını başbakanlığa tercih etmişlerdi. Yusuf Mardin, s. 74.

Osmanlı Devleti'nde ise İngiltere'den farklı olarak sefir veya hâriciyeci olmak için asâlet ya da zenginlik gibi bir özellik gerekli değildi. Kabiliyeti olan ve özellikle yabancı dil bilenler bu iş için tercih edilirdi. Dolayısıyla hâriciyeye girmek için doğuştan sahip olunan bazı nitelikler aranmazdı. Osmanlı sisteminin bütününde görülen esneklik ve kabiliyet/başarıyı merkeze alma anlayışı, Osmanlı hâriciyesinin temel prensiplerindendi, sistem kast anlayışına dayanmadığından geçişkenliğe müsaitti. Kostaki Musurus'un, Sisam, Atina ve Viyana'daki başarılı memuriyet geçmişi, sefâret tecrübesi, yabancı dil bilmesi ve belki bilmediğimiz başka nitelikleri, Londra Sefirliği'ne tayin edilmesini sağladı.³⁵⁶

Kostaki Musurus, Londra'da ikinci yılını doldurduğunda (Mart 1853'te) rütbesinin yükseltilmesi isteğinde bulundu.³⁵⁷ Yaklaşık bir yıl sonra Şubat 1854'te üçüncü rütbeden mecidiye nişanı verildi.³⁵⁸ Ertesi yıl ise ikinci rütbeden nişan taşımaya layık görüldü.³⁵⁹ 4 Ocak 1856'dan itibaren Kostaki Musurus orta elçilikten sefir-i kebirliğe terfi etti ve bu karar Kraliçeye bildirildi.³⁶⁰ Bu unvan, Kostaki'yi mutlu etti. Şahsî memnuniyeti ile birlikte Kraliçe Victoria'nın (1837-1901) da memnun olduğunu bildirmeyi ihmal etmedi.³⁶¹ Bu şekilde Kraliçe ile iyi ilişkiler içinde olduğunu da gösterme fırsatı bulmuştu.

Kostaki Musurus'u, Londra'daki beşinci yılında takdir edip onurlandıran sadece Osmanlı Devleti değildi. Kostaki, İngilizlerce de taltif edildi. Temmuz 1856'da Londra sefirliğindeki beşinci yılında Oxford Üniversitesi tarafından fahri doktor unvanı verildi.³⁶² 1856 senesinde bu payeye sahip olmak isteyen aralarında Prusya kralının oğlu ve bazı lordların da bulunduğu on iki aday vardı. Adaylar içinden Kostaki, bu şerefe layık görüldü. Doktor unvanı, İngilizler tarafından çok önemsenen ve saygı duyulan bir paye idi. Doktora töreni, Oxford'da tiyatro salonunda iki binden fazla

³⁵⁶ Bu tayinle Kostaki'ye yüz bin kuruş harcırâh; elçilik maaşı olarak ise aylık 500 lira tahsis edildi.

³⁵⁷ BOA, A. AMD, nr.42/88,7 C 1269 (18 Mart 1853).

³⁵⁸ Viyana Sefiri Arif Efendi ile Londra Sefiri Rütbelü Kostaki Bey'e üçüncü rütbeden nişan itası bkz.

BOA, A. DVN , nr. 95/62, 29 Ca 1270 (28 Şubat 1854).

³⁵⁹ BOA, A. DVN, nr. 107/34, 11 M 1272 (23 Eylül 1855).

³⁶⁰ BOA, A. AMD, nr. 66/33, 25 R 1272 (4 Ocak 1856).

³⁶¹ BOA, A. AMD, nr. 71/32, 1272 (1856).

³⁶² BOA, İ. HR, nr. 6803, 14 Za 1272 (17 Temmuz 1856).

üniversite öğrencisi ve dinleyicinin huzurunda gerçekleşti.³⁶³ Oxford Üniversitesi'nin daha önce doktor unvanı verdiği kişiler arasında Musul'da Ninova şehrinin kalıntılarını bulan ve bulduğu eserleri British Museum'a gönderip ayrıca bir kitap yayınlayan 1877'de İstanbul büyükelçisi tayin edilen Henry Layard da vardı. Layard bu unvanı 1848 yılında aldı.³⁶⁴

İngilizler tarafından doktora unvanı verilmesi, şüphesiz Kostaki Musurus'un başarısı ve saygınlığı ile ilgilidir. Ancak bu unvanın verildiği döneme bakıldığında konjonktürün de gözetildiği görülmektedir. 1856 senesi aynı zamanda Islahat Fermânı'nın ilan edildiği ve Hristiyan Osmanlı tebeasının Müslümanlarla eşit görülmeye başlandığı bir tarihe rastlamaktadır. Dolayısıyla fermânın ilanından yaklaşık altı ay sonra doktor payesi verilmesi hem Kostaki Musurus'un ödüllendirilmesi hem de Osmanlı Devleti'ne Hristiyan bir devlet adamını tayin etmesinin ne kadar önemli olduğu mesajını vermeye yönelikti. Osmanlı Hristiyanlarının hâmililiğini üstlenen Avrupalı güçler, Bâbîâlî'ye bu konuda baskı yapıyorlardı. Islahat Fermânı bu baskının bir ürünüydü. Kostaki Musurus gibi gayri müslim kökenli Osmanlı devlet adamları, Hristiyanlar yok sayılıp devlet hizmetinde görev yapamıyorlar türünden Avrupa kamuoyunda yaygın olan kanaati geçersiz kılıyordu. Nitekim bu durumun farkında olan Kostaki Musurus bu hususa şu sözlerle dikkat çekti:

“...Doktor unvanına çâkerleri Kostaki nâil olduğundan doktor sıfatıyla cemiyete dâhil olunmaklığım bir çok tahsîn ve sitâyîş arasında icrâ olunduğu ve intihâb olunan doktorları Latince bir nutk ile cemiyete idhâl için ta'yîn olunan dârülfünûn me'mûru kullarının ibrâz ettiği vakitte nutku irâd sırasında tarâf-ı şâhânelerinden İngiltere Kraliçesi nezdinde sefir olmak şerefini Hristiyan tebeasından birine layık ve sezâver görmüş olan hazret-i padişahinin mevâdd-ı mezhebiyye hakkında müsaâde-i mülûkâneleri ne derecelerde tahsîn ve bulunduğu mezhebiyye üzerine hâzır bulunan kimselerin dikkatlerini da'vet eylemesiyle nutk bilcümle hüzzâr tarafından tahsîn ve memnûniyeti hâiz olmuştur...”

³⁶³ Aynı belge.

³⁶⁴ Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968, s. 9.

Oxford Üniversitesi tarafından doktor unvanına layık görülmesi İngilizlerin Londra sefirliğinde Kostaki Musurus'u daha uzun süre görmek istediklerine işaret etmektedir. Doktor unvanını takiben Kostaki'nin Londra'daki şöhreti ve itibarı arttı. Bâbiâli tarafından 1271 (1855) senesinde ise Viyana Konferansı'na memur olarak tayin edildi. Kostaki Musurus, vezir unvanına ise ancak 1867'de nail olabildi ve bu tarihten sonra Paşa payesini taşıdı.³⁶⁵

Osmanlı Devleti tarafından sefir-i kebir payesinin verilmesinde, Kraliçe Victoria'nın (1837-1901) Kostaki'ye gösterdiği teveccühün rol oynayıp oynamadığı konusunda kanaat belirtmek oldukça güçtür. Ancak sefirin Kraliçe ile daima iyi ilişkiler içinde olduğu görülür. Yazdığı bir raporda: Kraliçenin Venoz?'deki Castle Sarayı'nda verdiği davete, kızıyla katıldığını, Galler prensesinin koluna girmesinden ötürü Kraliçeyle davette görüşemediğini ve bunun üzerine Kraliçenin kendisini yanına çağırarak hatır sorup, sohbet ettiklerini nakleder.³⁶⁶ Osmanlı sefirinin Kraliçeyle iyi ilişkiler içinde olması onun insan ilişkilerinde başarılı bir kişiliğe sahip olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Belki de Kraliçenin ilgisine mazhar olmak Osmanlı sefirinin diğer İngiliz devlet adamlarıyla da daha kolay iletişime geçmesini sağladı.

Sefârette gerçekleştirilen sosyal faaliyetler diplomatik faaliyetlerin ayrılmaz parçasıydı. Örneğin özel günlerde Londra'daki yabancı temsilcilere, İngiliz asilzâdeleri ile bakan ve devlet adamlarına davetler, akşam yemekleri verilip balolar düzenlenirdi. Yemek ve davetler aslında bir yandan da siyasî sohbetlerin yapıldığı, kulis faaliyetlerine imkân veren, sefirlerin çevrelerini genişleten unsurlardı. Sefirin evsahipliğinde yapılan davetlerin diplomasiye sağladığı imkânlar oldukça cazipti. Fakat bu davetler pahalıya mal oluyordu. Sefâret harcamaları için Sefir Kostaki, hâriciyeden para talebinde bulunurdu. Davet ve yemek gibi masrafların yanı sıra

³⁶⁵ BOA, *Tahvil Defteri*, nr. 43, s. 292, 13 Ra 1284 (15 Temmuz 1867).

³⁶⁶ BOA, HR. TO, nr. 60/88, 5 Mart 1884.

devleti ve devletin şanını temsil eden sefirin hanımı Anna'nın takacağı mücevherlerin bir kısmı devlet tarafından satın alınmıştı.³⁶⁷

III. Osmanlı Diplomasisinin Mâlî Sorunlarla Mücadelesi

A. Dersaadet Bankası'nın Tasfiye Süreci

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren pek çok olayda Avrupalı devletler baş roldeydi. İngiltere ve Fransa ilk sırada olmak üzere bu devletlerin, Osmanlı siyasetindeki ağırlıkları artmaya başladı. Esasen bu durumun arka planı Osmanlı Devleti'nin XVIII. asırdaki tecrübeleriyle yakından alakalıydı. Bu yüzyıldan itibaren Bâbîâli, savaşlardan toprak kaybı ile çıkmaya başlayınca mâlî bunalım baş gösterdi. Mehmed Ali Paşa Meselesi başta olmak üzere yaşanan siyasî kriz ve savaşlar, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartları gittikçe ağırlaştırdı. Osmanlı Devleti'nin sınırlarının yani kısaca statükonun değişmesini istemeyen İngiltere, Bâbîâli'ye yardım eden devletlerin başında yer aldı.

Yaşadığı bunalımlarla Avrupalı devletlerin meydan okumalarıyla karşı karşıya gelen Osmanlı Devleti, Mısır meselesinden kısa bir süre sonra İngiltere'nin nüfuzunu daha fazla hissetmeye başladı. Tanzimat Fermânı'nın ilanı ile birlikte idarî reformlar yapılırken mâlî reformların aynı ölçüde gerçekleştirilememesi, ekonomik durumu iyice bozdu. Bu bölümde Osmanlı ekonomisinin kendini düzeltme ve batılılaşma çabalarının bir ürünü olan Dersaadet Bankası'nın yaşadığı problemler ve tasfiyeye giden sürecin perdesi arkası, Kostaki Musurus'un konu hakkındaki raporları etrafında ortaya konacaktır. Dersaadet Bankası'nın tasfiye sürecinde İngiltere ve Londra piyasalarının önemli rolü olmuştur.

³⁶⁷Osmanlı teşrifat usûlünce; Müslüman sefirlerin hanımları, eşlerine yurtdışında genellikle eşlik etmezdi. Bu nedenle devletin sefirlerin hanımlarına mücevher benzeri hediyeler verip vermediğini bilemiyoruz. Anna Musurus'a devlet tarafından mücevher satın alınması sanırız sefiri ve hanımını taltif etmek amacı taşıyordu. Alınan mücevherin fiyatı ve diğer ayrıntılar için bkz. BOA, İ. HR, nr. 6711, 4 L 1272 (8 Haziran 1856).

Yukarıda değindiğimiz gibi Osmanlı hükûmeti, mâlî sıkıntılarının etkisiyle 1840'ta ilk Osmanlı kağıt parası olan "kaime"yi piyasaya sürdü.³⁶⁸ Kaimenin itibarının korunması ve kambiyo istikrarının sağlanamamasında en önemli sebeplerden birisi kaime fiyatlarında görülen dalgalanmaydı. Bu dalgalanmalar, kaimeye olan güveni sarstığından hükûmet tarafından tedavülü yasaklanan mağşuş ve eski paralara olan talebi arttırmıştı. Bu olumsuzlukların giderilmesi için Bâbîâli, yabancı tüccarların bu paraları kullanmamasına dair bir taahhütnâme imzalattırdı.

Bu sırada Osmanlı hükûmeti, kaimenin itibarının korunması ve kambiyo istikrarının sağlanması amacıyla Alyon (Alleon) ve Baltacı (Baltazzi) isimli iki tüccar ile 1845 yılında bir sözleşme imzaladı. Bu sözleşmeye göre kambiyo rayici 1 sterlin=110 kuruş olarak sabitlenecekti. Osmanlı Devleti'nin ilk bankası olarak kabul edilen Dersaadet Bankası'nın (Banque de Constantinople veya İstanbul Bankası) kuruluşu bu sözleşmeye dayanır. Osmanlı hükûmeti, kambiyo kurunu sabitleyecek bu iki tüccara, yıllık 2.000. 000 kuruş ödeyecekti. Bu uygulama başarılı olunca bu iki tüccar, faaliyetlerini Dersaadet Bankası adında bir banka kurarak devam ettirdiler.³⁶⁹

Dersaadet Bankası, kısa sürede faaliyete geçmeyi başaramadı. Osmanlı topraklarındaki yabancı tüccarlar yasaklı paraları kullanmaya devam ettiler. Bankanın ancak 1849 yılının mayıs sonu ya da haziran başında faaliyete başladığı öne sürülmektedir.³⁷⁰ Bankanın tasfiye sürecinde Londra Sefiri Kostaki Musurus bizzat rol oynadı. Kostaki'nin faaliyetlerinden önce bankanın yaşadığı problemler hakkında bilgi vermekte yarar vardır.

³⁶⁸ Kaime ile ilgili ayrıntılar için bkz. Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kağıt Para*, Mâlîye ve Toplum, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

³⁶⁹ Konuyla ilgili tartışma ve ayrıntılar için bkz. Hüseyin Al, *Tanzimat Dönemi Bankacılık Teşebbüsleri (1840-1852)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 88-89.

³⁷⁰ Dersaadet Bankası için taahhüt edilen sermayeye karşılık olarak Tekfurdağı (Tekirdağ) Sancağı'nın bâkâya durumunda olan vergisi gösterildi. Ancak bu vergi zamanında ödenemedi ve banka müdürleri durumu hükûmete bildirerek önlem alınmasını istediler. Bâbîâli 16 Eylül 1850'de Tekfurdağı muhassıllığına yazı göndererek bir daha gecikme yaşanmaması gerektiği talimatını verdi. Hüseyin Al, s. 91-92.

Zorlukla faaliyete geçen Dersaadet Bankası, 1851 yılına geldiğinde nakit problemi yaşayınca Bâbîâlî'den yardım istedi ve hükûmet geri ödenmesi şartıyla 6.000 kese tutarında bir ödeme yaptı. Bankayı destekleyen Osmanlı hükûmeti aynı zamanda ihtiyaç duyduğunda bankadan borçlanma yoluna gidiyordu. Yerli sermaye ile ayakta duramayan banka, Avrupa sermayesine ihtiyaç duydu. Halbuki 1848 krizi ile sarsılan Avrupa piyasaları, henüz bu talebe cevap verecek durumda değildi. Dersaadet Bankası yaşanan mâlî sıkıntıların etkisiyle yaklaşık bir yıl sonra kendisini tasfiye etti.³⁷¹

Dersaadet Bankası'nın tasfiye süreci de tıpkı doğumu gibi sancılı oldu. Bâbîâlî'den gerekli tahsilatı alamayan banka yöneticileri, yasal olmayan yollara başvurarak kaime üzerinde spekülâtif yöntemler denediler. Kambiyo istikrarının sağlanması karşılığında ortaya çıkan masrafın devletçe yüklenilmesi nedeniyle durumu fırsat bilen tüccarlardan bazıları poliçe ticaretine başlamışlardı. Bu tüccarlar gerçek anlamda mal alımına dayanmadığı halde poliçe keşide ettirip bunları ciro ederek haksız sağlıyorlardı. Poliçe ticareti, devletin kambiyo masraflarını arttırdı. Bunun üzerine Bâbîâlî, bazı tedbirlere başvurdu. Mâliye Nezâreti tarafından Alyon ve Baltacı'ya gerekli uyarılar yapıldı. Yapılan düzenlemeye göre banka, sadece yurt dışından mal ve eşya getirecek olan tüccar için poliçe verecek poliçe ticaretinin önüne geçecekti.³⁷²

Dersaadet Bankası'nın kapanma sürecine gelinmesindeki bir diğer önemli neden de hükûmetin kambiyo sözleşmesinde yerine getirileceğini taahhüt ettiği şartları, yerine getirememesidir. Osmanlı hükûmeti, bankadan aldığı 130 milyon kuruş krediyi zamanında ödeyemedi. Halbuki bu kredi Avrupa'dan sağlanan poliçeler karşılığında alınmış ancak vaktinde ödenememesi yüzünden banka itibar kaybetmişti. Bu durum kambiyo istikrarı işini üzerine olan Dersaadet Bankası'nın işlerini zorlaştırdı ve banka müdürlerinin şikâyetine sebebiyet verdi. Banka 1852'de tasfiye sürecini başlattı.³⁷³

³⁷¹ Al, s. 92.

³⁷² Al, s. 94.

³⁷³ Al, s. 92-94.

Bâbîâli'nin Dersaadet Bankası'na olan borçlarını zamanında ödeyememesi nedeniyle bankanın Avrupa üzerine çekmiş bulunduğu poliçelerin vadesi geldiğinde bu hem banka hem de hükûmet için büyük zorluk doğurdu. Borcun kapatılabilmesi için gerekli olan 150 milyon kuruşun hazineden karşılanamayacağı anlaşıldıktan sonra borç alma konusu gündeme geldi. 1852 yılında Bâbîâli, söz konusu tutarı karşılayabilmek için banka müdürleri vasıtasıyla Avrupalı bankerlere başvurdu.³⁷⁴

Londra'daki bankerlerden borç alınması için Kostaki Musurus'un yardımına ihtiyaç duyuldu. Kostaki Musurus, İngiltere kabinesinin borç hususunda neler düşündüğü, İngiliz bankerlerden borçlanmanın şartları gibi konularda Hâriciye Nezâreti'ni raporlarıyla bilgilendirdi. 6 Kasım 1852 tarihli bir raporunda kredi bulunması ile ilgili Londra'da olumlu bir hava olduğunu aktardı.³⁷⁵

Ana para ve faizi, dört veya beş sene zarfında belirlenecek vergiler ile ödenmesi kaydıyla, komisyonlar dahil yıllık yüzde 8,5-9 faiz karşılığında söz konusu kredi temin edilebilecekti. Sağlanacak bu kredi ile Osmanlı hükûmeti, Dersaadet Bankası'nı ilga edecek ve kambiyo istikrarının sağlanmasında maktu usule geri dönecekti.³⁷⁶ Bu girişimler sonucunda Paris'te Bechet, Dethomas ve Ortakları ile Londra'da Deveaux adlı kurumlar ile sözleşme imzalanmış, 27 yıl vadeli ve 55 milyon frank tutarındaki kredi için padişahın onayı beklenmeksizin talep toplamaya başlanmıştır. İlk etapta toplanan 20 milyon frank Dersaadet Bankası müdürlerinden Baltacı'nın Londra'da bulunan şirketlerine yatırıldı. Ancak padişahın krediyi onaylamaması piyasalarda şok etkisi yaratmış, kredi tamamlanamadan sona ermiştir. Borca karşılık olarak, Mısır'ın 1269 yılı vergisi olan 60 bin kese teminat olarak gösterildi. Mısır geliri Londra Sefiri Kostaki'ye teslim edildi.³⁷⁷

Kredinin tamamlanamaması üzerine problemler başladı. Banka Müdürleri Espiro ve Baltacı, Londra Sefâreti'ne 20 Mart 1853 tarihinde gönderdikleri tezkirede: Beş tüccardan oluşan komisyonun kendilerine Martın on beşinde (15 Mart 1853)

³⁷⁴ BOA, HR. TO, nr. 52/16, 6 Kasım 1852.

³⁷⁵ Aynı belge.

³⁷⁶ Şevket Akar, s.3- 4 (İ. D, nr. 15634, 31 Mayıs 1852).

³⁷⁷ 60 bin kesenin Londra Sefiri Kostaki'ye teslim edildiği ve onun da parayı bankaya yatırdığı BOA, HR. MKT, nr. 52/41, 25 S 1269 (8 Aralık 1852).

ödemeyi taahhüt ettikleri parayı vermedikleri bu nedenle martın sekizi ve on sekizinde vadeleri gelen poliçelerin ödeneceği yönündeki Londra Sefiri Kostaki Musurus'un sözlerini tekdiz ettiğini ifade ettiler.³⁷⁸

Dersaadet Bankası'nın muhasebesinin kapatılması için kurulan komisyon üyeleri, banka poliçelerinin tamamen ödenmesi için tahsis edilen paranın Baltacı ve Alyon'e teslim edildiğini bildirdi.

Kostaki Musurus banka müdürlerinden banka poliçelerinin ödenmesi için gereken miktardan fazla olarak ellerinde bulunan meblağın bir miktarını sefârete teslim etmeleri gerektiğini, yaklaşık yirmi gün önce banka müdürlerinin ellerinde bulunan istikraz akçesi karşılığında kendisine elli bin lira sterlin vermeyi teklif ettiklerini ve bu teklifi kabul etmediğini unutmuş olduklarını hatırlatarak:

“Bağlı olduğunuz devletin sefirine saygısızlık etmemeli ve elinizdeki parayı devletimin emrine göre bana teslim etmelisiniz”

şeklinde sözlerini noktaladı.³⁷⁹

³⁷⁸ BOA, HR. MKT, nr. 58/97, 7 B 1269 (16 Nisan 1853).

³⁷⁹ BOA, HR. TO, nr. 52/13, lef 1, 29 Mart 1853.

Kostaki Musurus konuyla ilgili tekrar tekrar Dersaadet Bankası'nın Londra'da bulunan memurlarına mektuplar yazdı.³⁸⁰ Banka yöneticilerinin hiç olmazsa ellerindeki paranın bir kısmını kendisine teslim etmelerini istedi. Ne var ki banka memurları Kostaki'ye yazdıkları mektupta, parayı kendisine veremeyeceklerini ifade ettiler.³⁸¹ Artık yapacak bir şeyi kalmayan Kostaki:

“Saltanat-ı seniyyenin politika ve maliyesine aykırı bazı gecikmelere sebep olan Alyon ve Baltacı bezirgânların şiddetli bir şekilde azarlanmaları gerektiğini bunu da vâlâ-yı âsafânelerine havale ettiğini” bildirdi.

Osmanlı hükûmeti, Dersaadet Bankası'nın borçlarını kapatmak için Londra'daki bankerlerden kredi almayı düşündü. Rotchild isimli bir bankere başvurularak 3 milyon 200 bin frank talep edildi. Rotchild kredi vermekte tereddüt gösterince borçlanma gerçekleşmedi.³⁸² Kostaki Musurus, kredinin bulunamamasının sebebinin banka müdürleri Espiro ve Baltacı olduğunu öne sürdü ve onları suçladı. Banka müdürleri ise iddianın doğru olmadığını söyleyerek ayrıca defterlerinin belirlenecek beş güvenilir tüccar tarafından incelenmesini istediler.³⁸³ Kostaki Musurus ile banka müdürleri arasındaki polemik devam etti. Nisan ayında Espiro ve Baltacı sefire hitaben:

“Zât-ı âliniz bizi, artık Dersaadet Bankası adamlarından olarak görmüyorsunuz bizim banka ile ilişkilerimiz tamamen ticaretten müteşekkildir. Dersaadet Bankası'ndan alacağımız olan miktarı hâlâ alamadık, size karşı hüürsüzlik yaptığımızdan bahsediyorsunuz, bunu hiç bir şekilde kabul etmiyor ve söylediğinizi protesto ediyoruz. Aynı zamanda bizim, devletimizin banka için borç alınmasına engel olduğumuz yönündeki iddianızın da haksız olduğunu belirtmek isteriz”,

³⁸⁰ BOA, HR. TO, nr. 52/33, lef 2, 1 Nisan 1853.

³⁸¹ BOA, HR. TO, nr. 52/33, 7 Nisan 1853.

³⁸² BOA, A. AMD, nr. 43/27, 19 C 1269 (30 Mart 1853).

³⁸³ BOA, HR. MKT, nr. 58/100, 8 B 1269 (17 Nisan 1853).

şeklinde bir cevap yazdılar.³⁸⁴

Banka müdürleriyle Kostaki Musurus arasında mesele karşılıklı suçlamalarla devam ederken Hâriciye Nezâreti, Kostaki'ye gönderdiği bir raporla olaya son noktayı koydu. 20 Nisan 1853 tarihli raporda; reddedilen kredinin ödenmesi için gereken 74.500 liranın Londra Sefiri Kostaki Musurus'a gönderileceği, onun da bu meblağı Alyon ve Baltacı'ya vererek bu meselenin kapatılması gerektiği bildirildi. Bu şekilde olayın İstanbulla bir ilişkisi kalmayacaktı.³⁸⁵ Rapordan bir ay önce, Mart 1853'te, Dersaadet Bankası Müdürleri Alyon ve Baltacı, vadesi geçmiş poliçe tutarının 74. 521 sterlin olduğunu belirterek bu tutarın kendilerine ödenmesi halinde 1850, 1851 ve 1852 yıllarına ait hesaplarını hükûmete sunacaklarını bildirmişlerdi.³⁸⁶

Sürüp giden tartışmalar arasında Osmanlı hükûmeti, itibarını korumak adına sorunu çözdü. Kostaki'nin gösterdiği gayret takdir edildi ve hizmetlerinin beğenildiği kendisine Hâriciye Nezâreti tarafından bildirildi.³⁸⁷ Bu sırada Osmanlı sefiri ciddi siyasî sorunlarla da ilgileniyordu. Karadağ'da çıkan problemler Kostaki'yi meşgul ediyordu. Bir yandan da Kostaki Musurus hem Lord Salisbury (1830-1903) gibi İngiliz devlet adamlarıyla görüşüyor hem de Londra'ya giden Fransız sefiriyle fikir alışverişinde bulunarak bu devletlerin desteklerini almaya çalışıyordu.³⁸⁸ Karadağ sorunu daha sonra da defalarca hem Osmanlı diplomasisini hem de Kostaki Musurus'u uğraştıran başlıca sorunlardan olmaya devam etti.³⁸⁹ Karışık siyasî konjonktür içinde Bâbîâli, Londra'da pek çok siyasî meseleyle uğraşan Kostaki Musurus'un faaliyetlerini daha rahat yürütebilmesi için bu banka meselesini halletmeyi tercih etmiş olabilir.

³⁸⁴ BOA, HR. MKT, nr. 59/9, 12 B 1269 (21 Nisan 1853).

³⁸⁵ BOA, HR. MKT, nr. 59/8, 11 B 1269 (20 Nisan 1853).

³⁸⁶ BOA, A. AMD, nr. 43/27, 19 C 1269 (30 Mart 1853).

³⁸⁷ BOA, A. AMD, nr. 42/4, 1269 R. 20 (31 Ocak 1853), BOA, A. AMD, nr. 43/27, 19 C 1269 (30 Mart 1853).

³⁸⁸ BOA, HR. TO, nr. 52/24, 28 Aralık 1852.

³⁸⁹ NA, FO, nr. 78/1701, 5 Mart 1862.

B. Londra´da Kostaki Musurus´un İlk Başarısı:1854 İstikrazı

XIX. yüzyıl, Avrupa ekonomilerinin dünya ekonomisine hakim olduğu bir dönemdir. 1830´larda başlayıp I. Dünya Savaşı´na kadar devam eden yüzyıla yakın süreçte, çok sayıda ülke Londra, Paris veya Viyana gibi Avrupa´nın belli başlı finans merkezlerinden borçlandı.

Osmanlı Devleti, savaş ve krizler nedeniyle ekonomik açıdan zor günler geçiriyordu. Ekonomik bunalım Kırım Savaşı´nda (1854-1856) had safhaya ulaştı. Kendi kaynaklarıyla savaş masraflarının altından kalkamayan Osmanlı ekonomisi, o dönemde pek çok devletle aynı süreci yaşadı ve uluslararası finans piyasalarından borçlanma yoluna gitti. Osmanlı Devleti, hızlı şekilde yapılan borçlanmalar sonrasında kısa sürede uluslararası sermayenin finansal kontrolünün bir parçası haline geldi.³⁹⁰

Bu kısımda ilk dış borçla ilgili genel bilgilerden ziyade literatürde pek yer almayan müzakere sürecinin ayrıntıları ve Osmanlı diplomasisinin bu konudaki izlediği siyaset üzerinde durulacaktır. Bu da esas konumuz olan Kostaki Musurus´un bu müzakerelerdeki rolü ve etkisi çerçevesinde ortaya konacaktır. Ancak Kostaki Musurus´un bu müzakerelerdeki rolünün anlaşılması için öncelikle Osmanlı Devleti´nin dış borçlanma sürecinin nasıl başladığının bilinmesi gerekmektedir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı´nın getirdiği mâlî güçlüklerle uğraşmanın yanı sıra bir yandan da sarayın harcamalarıyla zor anlar yaşıyordu. Görkemli Dolmabahçe Sarayı´nın yapımı tamamlanmıştı (1856). Gerek sarayın mefruşatı gerekse saray halkının ve hanım sultanların istekleri artarak devam ediyordu. Sultan Abdülmecid (1839-1861) dönemi ihtişamın ve israfın hüküm sürdüğü yıllardı. Sultan II. Mahmud (1808-1839) zamanında sarayın aylık harcaması bin kese iken Sultan Abdülmecid devrinde bu meblağ aşırı harcamadan ötürü aylık yirmi bin keseye çıkmıştı. Hanım sultanlar , Avrupa özellikle de Paris modasının etkisinde

³⁹⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1984, s. 7-8.

kalarak büyük bir lüks yarışı içine girmişlerdi. Galata ve Beyoğlu'ndaki gayri müslim tüccarlar, Paris ve Londra modasını hanım sultanların ayağına getiriyorlardı. Saray hanımlarının borçlanma masrafları nedeniyle hazine-i hassanın borçları 1857'de 1.5 milyon keseğe ulaşmıştı. Sultan Abdülmecid'in kızlarından Refia Sultan'ın (1842-1880) borçları o kadar çoktu ki vefatından otuz yıl sonra bile bu borçlar ödenemedi.³⁹¹ Devletin aldığı dış borçlar için daha sonra: "Devr-i Abdülmecid-i Hâni'de kadınların sefâhati için bu kadar istikrâzlar akd olundu. Şimdi devletin selâmeti için lüzum görülen esliha ve eshâb-ı sâireyi tedarik etmek üzere istikraz olunamaz mı?" denildiğirivayet olunur.³⁹²

Saray mensuplarının şahsî harcamalarının yanı sıra Sarayın (Dolmabahçe) dekorasyonu için de Avrupa'dan eşyalar getirilmiştir. Ticaret Nâzırı ve Tophane Müşiri Fethi Ahmed Paşa yeni yapılan saray için çok sayıda sipariş vermişti. 1853-1858 yıllarında saray için mobilya, deniz feneri, inşaat için gerekli malzemeler (tuğla, demir gibi), sarayın gazhanesi için gerekli ekipman ve kok kömürü Kostaki Musurus vasıtasıyla Londra'dan sipariş edildi.³⁹³

Kırım Savaşı, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartları ağırlaştırıp savaşın masrafı iç kaynaklarla karşılanamayınca dış borç alınması ihtiyacı doğdu. Sultan Abdülmecid, ekonomik sıkıntının etkisi ve İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Stratford de Redcliffe'in (Canning) de teşvikleriyle ilk dış borçlanma sürecini başlatmak zorunda kaldı.³⁹⁴ Dış borçlanma fikri esasen ilk olarak 1780'li yıllarda ortaya atılmış,³⁹⁵ 22 Ağustos 1850'de Canning tarafından bir memorandum ile Sultan Abdülmecid'e sunulmuştu. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın konuya sıcak bakmasına karşın Padişah Abdülmecid'in kabul etmemesi borçlanma meselesini yarıda bırakmıştı.

³⁹¹ Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 3-5.

³⁹² Ahmed Cevdet Paşa, *Maruzat*, yay. haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 54.

³⁹³ Netice Yıldız, "19. Yüzyıl Ortalarında Yapılan Sarayla İlgili Bazı Yolsuzluk Olayları Tüccar Peill ve Fethi Ahmed Paşa", *Tarih ve Toplum*, 15/91 (1991), s. 42.

³⁹⁴ Emine Kıray, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne borç vermek için yarıştıklarını ve o dönemde Avrupa için borç vermenin en kârlı iş olduğunu öne sürer. Bkz. Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 25.

³⁹⁵ Şevket K. Akar-Hüseyin Al, *Osmanlı Dış Borçları ve Gözetim Komisyonları 1854-1856*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2003, s. 3.

Yaşanan bu olayın hükûmetin piyasalardaki itibarını kıracağı düşüncesiyle Osmanlı Devleti, krediye iştirak edenlere 2.200.000 franklık bir tazminat ödemişti. Dış borçlanma girişiminin bu şekilde sonuçlanması Osmanlı hükûmeti'nin Londra ve Paris gibi dönemin önemli uluslararası finans piyasalarındaki kredibilitesi açısından olumsuz bir tesir oluşturarak hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları Osmanlı hükûmeti'ne verilecek krediler konusunda olumsuz bir tavır sergilenmesine yol açmıştı.

Sadrazam Giridli Mustafa Naili Paşa döneminde Osmanlı hükûmeti, Şubat 1854'te Londra piyasalarından borç bulmak, müzakereleri yürütmek ve antlaşma imzalamak için Londra Sefiri Kostaki Musurus ve Londra Baş Şehbenderi (konsolosu) Edward Zohrab³⁹⁶'a müştereken izin ve yetki verdi. Kredinin en az on beş yıllık bir ödeme planını kapsamayı ve faiz miktarının da yüzde beşten düşük olmasına çalışılması gerektiği Hâriciye Nezâreti tarafından belirtildi.³⁹⁷

İstikraza karar verildikten sonra Kostaki Musurus vasıtasıyla İngiltere parlamentosunun kredi meselesine yaklaşımı araştırıldı. Konuyla ilgili olarak Kostaki Musurus, Hâriciye Nezâreti'ne onlarca rapor gönderdi. 3 Nisan 1854 tarihli raporunda Kostaki, istikraz için dönemin İngiliz Dış İşleri Bakanı Lord Clarendon (1800-1870)³⁹⁸ ile görüşüğünü, fakat Clarendon'un İngiltere anayasasına göre bakanlar kurulu onayı olmadan herhangi bir şekilde borç verilmesinin mümkün olmadığını anlattığını buna rağmen kendisinin bakanı ikna etmeye çalıştığını ifade etti.³⁹⁹ Raporun devamında Kostaki, krediyle ilgili olarak Londra'nın ünlü bankerlerinden Rothschild ile görüşüğünü, İngilizlerin istenilen on milyon frangı vermek istemediklerini ancak İngiliz halkı tarafından kabul edilebilecek şartlar oluşursa istenen kredinin alınabileceğini ifade etti. İngiltere'de kabinenin kefilliği olmadan kredi alınmasının

³⁹⁶ Ermeni kökenli Osmanlı tebeası olan Edward Zohrab 1801'de İstanbul'da doğdu ve uzun süre Londra baş şehbenderi olarak görev yaptı. Daha sonra Saint Petersburg'daki Osmanlı sefâretine danışman olarak atandı. (Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, çev. Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi yay, İstanbul 1999, s. 31).

³⁹⁷ BOA, HR. MKT, nr. 71/34, 28 Ca 1270 (26 Şubat 1854).

³⁹⁸ Asıl adı George William Frederick Villiers'dir (1800-1870). Dördüncü Clarendon Kontu, İspanya Büyükeçiliği (1833-1839), nişancı (1839-1841), İrlanda komutanı (1847-1852) ve son olarak dışişleri bakanlığı (1853-1858;1865-1866; 1868-1870) yaptı. "Clarendon, George William Frederick Villiers", *Encyclopaedia Britannica*, 5, USA, 1972, s. 867-868.

³⁹⁹ BOA, HR. TO, nr. 52/60, 3 Nisan 1854.

zorluğu ve kabinenin kefil olmak istemediği ortaya çıkınca Kostaki Musurus, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin kefilliğine ihtiyacı olmadığını ve zaten böyle bir talepleri de olmadığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“ ...Bizim istikraza kefâlet olunması sözünü hiç bir vech icâbıyla etmediğim halde İngiltere kabinetosunun bu kefâletten istinkâf etmesi re'y-i âcizâneme göre mûceb-i esef olacak mevâddan olmayup bilakis Saltanat-ı seniyye Avrupa'da icrâ-yı istikrâz etmek için düvel-i ecnebiyenin kefâletine ma'azallah müraca'at etmeğe mecbûr olsa keyfiyet-i mezkûre cây-ı teessûf olur idi. Çünkü o halde Devlet-i aliyye'nin itibarı Yunan hükûmeti gibi devletler derecesine tenezzül etmesi ve bir kefâlet-i ecnebiyye oldukça istikrâzât-ı Osmaniyye'nin icrâsı bundan böyle kesb-i suubet etmesi ve belki bütün bütün muhall olması... ”⁴⁰⁰

Sefir Kostaki'nin İngiliz devlet adamları ve Banker Rothschild⁴⁰¹ ile görüşmeleri sonucunda, Osmanlı hükûmeti'nin ilk borçlanma girişimi, Nisan 1854'te Rothschildlere ihale edildi. Rothschildlerin tahvillerine (ihraç fiyatı %85, faiz oranı %6 ve %2 komisyon ile) Londra borsalarından sadece 1. 1000.000/1. 300. 000⁴⁰² sterlin tutarında bir talep geldi. Ancak talebi oluşturan kişilerin de yeterli ödeme gücünü sahip olmayan tüccarlardan oluştuğu anlaşılınca kredi gerçekleşemedi. Bu ilk istikraz girişiminin sonuçsuz kalmasında Dersadet Bankası'nın tasfiye sürecindeki kredi meselesinin de etkili olduğu iddia edilmektedir. Daha önce değinildiği gibi bankanın borçlarının kapatılması için kredi antlaşması yapmak amacıyla sözleşme imzalanmış ancak Sultan Abdülmecid krediyi onaylamadığı için kredi işlemi tamamlanamamıştı. Rothschild, aracılığıyla yapılan borçlanmaya yetersiz talep gelmesi ve başarısızlıkla sonuçlanması üzerine İngiltere ve Fransa devletlerinden destek alınması gündeme

⁴⁰⁰ BOA, HR. TO, nr. 52/60, 3 Nisan 1854.

⁴⁰¹ Rothschildler için bkz. Niall Ferguson, *The House of Rothschild-The World Banker's 1849-1999*, Penguin Books, New York 1998; Heinrich Schnee, *Rothschild: Geschichte Einer Finanzdynastie, Musterschmidt*, Berlin 1961; Ebuzziya Tevfik, “Rothschildlerin Servetinin Menşei”, *Takvim-i Ebuzziya*, 1889 (1303-1304), s. 143-144.

⁴⁰² Bu rakamı Kostaki Musurus, 1. 300.000 olarak vermektedir. BOA, HR. TO, nr. 52/60, 3 Nisan 1854.

geldi.⁴⁰³ Kredinin temin edilememesinde Namık Paşa'nın (1804-1892)⁴⁰⁴ amatörce davranmasının etkili olduğu ileri sürülür.

Kostaki Musurus, Rothschildler yoluyla alınacak kredinin, İngiliz kabinesinin yardımı olmadan sağlanabileceğine inanıyordu. Ona göre eğer Osmanlı istikrazının şartları uygun olmasaydı ilan edildiği gün, 1. 300. 000 sterline müşteri çıkmazdı. Sefire göre istikrazın gerçekleştirilememesinin en önemli sebebi Kırım Savaşı nedeniyle tahvillerin fiyatlarının düşmesiydi. Savaşla ilgili Karadeniz veya Akdeniz'den olumlu haberler geldiğinde, sermaye sahiplerine cesaret gelecek ve istikraz tahvilleri satılacaktı.⁴⁰⁵ Bu arada Sefir Kostaki, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Clarendon (1800-1870) ile görüşmüş ve ondan zorlukların giderileceğine dair söz almıştı.⁴⁰⁶

Osmanlı hükûmeti, savaş giderlerinin arttığı bir ortamda borçlanma girişiminden vazgeçmedi. Bu iş için Black ve Durand isimli iki yabancı tüccarı görevlendirdi. Şam ve İzmir gümrükleri krediye teminat olarak gösterildi. Ancak yabancılar daha sağlam bir kaynak olan Mısır vergisinin karşılık olarak gösterilmesini istiyorlardı. İngilizler aynı zamanda yapılacak harcamalar üzerinde de kontrol mekanizması kurulmasını şart koştu.⁴⁰⁷

Bâbîâlî, istikraz/kredi için yeni bankerler aramaya başladı ve Londra'daki Palmer ve Paris'teki Goldschmid şirketleri ile görüşüldü. Fakat bu iki şirket, daha önce yapılan ve başarısız olan borçlanma girişiminin hâlâ hafızalarda olduğunu, Avrupalı tüccarların Osmanlı Devleti'ne borç verme konusunda tereddüt yaşadıklarını belirterek İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Clarendon'un Osmanlı temsilcilerine güvendiğini beyan etmesi halinde kredi verebileceklerini açıkladılar. Bunun üzerine Bakan Clarendon, Osmanlı temsilcilerinin krediye tam yetkili olduklarını ve krediye aracılık eden

⁴⁰³ Akar, s. 7.

⁴⁰⁴ Tam adı Mehmed Namık Paşa'dır. 1804'te Konya'da doğdu. Askerlik öğrenimi için Paris'e gönderildi. Bir yıl Londra'da sefirlik yaptı. Hicaz ve Irak müşirliği ile birlikte Bağdat, Hüdavendigâr ve Kastamonu valiliği yaptı. 1852'de İstanbul'a çağrılarak önce Tophane müşirliğine sonra ticaret nâzırlığına atandı. 1860'dan sonra üç kez seraskerlik, iki defa ise bahriye nâzırlığı görevlerinde bulundu. 1892'de İstanbul'da vefat etti. Abdullah Kılıç, "Namık Paşa", *Yaşamları ve Yapıtları*, II, s. 348.

⁴⁰⁵ 3 Nisan 1854 tarihinde Londra Sefiri Kostaki Bey'den Hâriciye Nezâreti'ne gönderilen tahrirat tercümesi. BOA, HR. TO, nr. 52/60, 3 Nisan 1854.

⁴⁰⁶ BOA, MB ,nr. 44/24, 28 N 1270 (24 Haziran 1854).

⁴⁰⁷ Akar, s. 7.

şirketlere devletlerince destek olunacağını açıklayınca, kredi temin edilebildi.⁴⁰⁸ Görüldüğü gibi Kostaki Musurus'un Osmanlı tahvillerinin satılması için İngiltere'nin kefâletine ihtiyaç olmadığı öngürüsü doğru çıkmamış ve doğrudan bir kefillik söz konusu olmasa da İngiltere'nin desteği gerekmişti. İngiltere'nin kredi konusunda Osmanlı Devleti'ni desteklemesi konjonktürel idi. Kırım Savaşı ile Rusya'nın gözünü Osmanlı topraklarına dikmesi ve parçalanma ihtimali bu kararda etkili oldu. İngiltere, çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin yaşaması için gayret ediyordu.

29 Mayıs 1854'te Osmanlı sadaretine eski Londra Sefir-i Kebiri Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa getirildi. İki ay sonra esasen dış borçlanmaya karşı olan Sultan Abdülmecid, 4 Ağustos 1854 tarihli bir irade ile 5 milyon sterlinlik borç tahvilleri için antlaşma imzalanmasına izin verdi. Daha sonra Sultan Abdülmecid "İstikrâz olunmamak için çok çalışdım. Lâkin ahvâl bizi istikrâza mecbûr etti" diyecekti.⁴⁰⁹

Osmanlı temsilcileri Kostaki Musurus ve Edward Zohrab, 24 Ağustos 1854'te Londra'da, Palmer ve Ortakları ile Paris'teki Osmanlı temsilcileri ise Goldschmid ve Ortakları şirketleriyle beş milyonluk ve vadesi 33 yıllık ilk dış borç antlaşmasını imzaladılar.⁴¹⁰ Bu dış borca teminat olarak Mısır vergisi gösterildi. O dönemde Mısır Mehmed Ali Paşa'nın elindeydi ve Osmanlı Devleti'ne 60.000 kese vergi vermekle yükümlüydü. Ancak 60.000 kese 3 milyonluk istikrazın taksiti için fazla geliyordu. Borç her sene 10 Nisan ve 10 Ekim'de İngiltere veya Fransa bankasına ödenecekti ve bu ödeme Baron Goldschmid ile John Hersley Palmer'in şartlarına uygun olarak tüccardan Black ve Durand vasıtası ile yatırılacaktı.⁴¹¹

Antlaşmaya göre 1854 istikrazı borçları 1887'de tamamen bitirilecekti. Osmanlı hükûmeti, yaşadığı zorluktan ötürü 6 Ekim 1875'te çıkardığı kararnâme ile bütün

⁴⁰⁸ Akar, s. 9.

⁴⁰⁹ *Maruzat*, s. 7.

⁴¹⁰ Anlaşmaya göre borç tahvillerinin ihraç bedeli %80, faiz oranı %6 vadesi ise 33 yıl idi. Osmanlı hükûmeti, beş milyon kredinin hepsini kullanmadı ve yalnızca üç milyon İngiliz sterlini borç aldı. 22 Osmanlı lirası 20 İngiliz sterlini hesabıyla bu meblağ 3.300.000 Osmanlı lirası tutuyordu. Daha sonra 27 Eylül 1877 tarihinde hamiller ile yapılan bir anlaşma sonucunda faiz oranı %6'dan %5'e ve itfa bedeli de %1'den %1/2'ye indirildi. Bkz. Hakkı Yeniay, *Osmanlı Borçları Tarihi*, Mehmed İhsan Matbaası, Ankara 1936, s. 9.

⁴¹¹ Yeniay, s. 11. Ancak kredi ödemelerinin Mısır valisi tarafından doğrudan Londra'daki acentelere havale edildiği de öne sürülür. Bkz. Akar, s. 8.

istikrazların taksitlerini geçici olarak yarı yarıya vereceğini ve daha sonra da bunları beş sene müddetle tehir ettiğini ilan etti. Mısır vergisi ile alınan 1854 ve 1871 borçları, bu kararın dışında bırakıldı. Bu şekilde 1854 istikrazının taksitleri kısa bir süre ertelenmiş fakat 27 Eylül 1877'deki antlaşma ile hem mütedahiller verilmiş hem de ondan sonraki taksitler muntazaman ödenmiştir.⁴¹²

C. İkinci Borçlanma: 1855 İstikrazı

1854 istikrazının Kırım Savaşı masraflarını karşılayamaması üzerine bir yıl sonra 1855 yılında tekrar borçlanma gündeme geldi. Borçlanmaya karşı olan Sultan Abdülmecid, Kostaki Musurus'un da etkisiyle bir kez daha dışarıdan kredi alınmasına izin verecekti. XIX. yüzyıl Osmanlı sefirleri, borçlanma hadisesinde olduğu gibi bir çok tarihi olayın bizzat aktörüydü ve kendilerine devlet tarafından verilen yetki çerçevesinde etkili bir politika yürütüyorlardı. Bunu borçlanma sürecinde net bir şekilde görebiliriz. 1855 istikrazı müzakerelerini yürütmek ve mukavele imzalamakla yine bir önceki istikrazda olduğu gibi Londra Sefiri Kostaki Musurus ile Londra Baş Şehbenderi Edward Zohrab görevlendirildi.⁴¹³

Bilindiği gibi 1854 istikrazında Osmanlı Devleti 5 milyon sterlinlik kredinin sadece 3 milyonluk kısmını kullanmıştı. Bir yıl sonra yeniden borçlanma ihtiyacı doğduğunda savaş masraflarını karşılamak için 1854 borçlanmasının bakiyesi olan 2 milyon sterlinin ihtiyacı karşılamaktan uzak olacağını düşünen Bâbıâli, bu tutara 3 milyon sterlin ilave ederek İngiltere ve Fransa'dan 5 milyon sterlinlik bir kredi almak istiyordu. Meclis-i Vükelâ'da yeniden borç alınması kararlaştırıldı. Bir önceki istikraz yüzde altı faizle ve kefâletsiz olarak alınmıştı. Osmanlı Devleti yeni alınacak kredi ile bir önceki (1854) istikrazının borçlarını tamamen kapatmak istiyor ve bunun çarelerini arıyordu.

Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın dördüncü sadrazamlığında (Kasım 1854-Mayıs 1855) İngiltere ve Fransa'nın garantisiz kredinin alınamayacağı tahmin edildiğinden bu husus Meclis-i Vükelâ'da gündeme getirilmiş ve gerekli

⁴¹² Yeniay, s. 11.

⁴¹³ BOA, HR. MKT, nr. 71/34, 28 Ca 1270 (16 Şubat 1855).

garantinin sağlanabilmesi için görüşme sonrasında ilgili ülke sefâretleri nezdinde girişimlerde bulunulmasına karar verilmiştir. Ancak antlaşma imzalanması, Sadrazam Âli Paşa'nın sadaretine nasip olacaktı. İngiltere ve Fransa temsilcileriyle yapılan görüşmelerde savaşın, masrafları olağanüstü derecede arttırdığı, buna mukabil normal gelirlerle bu masrafların karşılanmasına imkân olmadığı, yapılan borçlanmadan elde edilen kaynakların dahi bunları karşılamakta yetersiz kaldığı hususları üzerinde durulmuştur. Rusya'nın barışa yanaşmaması nedeniyle giderlerin karşılanması için eski borçlanmanın bakiyesiyle beraber 5 milyon sterlinlik yeni bir kredi teminine karar verildiği, teminat olarak Mısır vergisinin önceki borçlanma için temlik edilen kısmı dışında kalan tutarı ile Beyrut ve İzmir gümrükleri gibi önemli gelir kalemlerinin karşılık gösterileceği, Osmanlı Devleti'nin kendi kendine borçlanmayı neticelendirmesi durumunda maliyetin yüksek olacağı hem sermayedarları teşvik etmek için hem de devleti daha fazla fedakarlığa mecbur etmemek için müttefiklerin kefâlet vermesinin zorunlu görüldüğü ve ortak menfaatleri gereği borçlanmaya kefil olacakları beklentisi içinde oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca borçlanmanın garanti verilerek gerçekleşmesi durumunda harcamaların kontrolü ile görevli komisyonun ikinci kez kurulması hususu görüşmeler sırasında Osmanlı hükûmetince taahhüt edilmiştir. Bu açıklamalara İngiltere büyükelçisi olumlu yaklaşmış ve durumu parlamenterlere yazacağını, ancak alınacak kararın Fransa'dan farklı olarak parlamentoda onaylanması gerektiğini belirtmiş ve şimdiye kadar yapılan harcamalar ile bundan sonra öngörülen giderlerin açıklanması gerektiğini öne sürmüştü.⁴¹⁴

⁴¹⁴ Akar, s. 10.

1 Haziran 1855 senesinde Kostaki Musurus, Hâriciye Nezâreti'ne yolladığı raporunda yeniden borçlanma için yüzde doksan itibari ve yüzde üç buçuk faiz hesabı ve bu faizin ödenmesi için de İngiltere ve Fransa'nın kefil olmaları gerektiği bildirildi. Raporun devamında istikraz edilecek sekiz milyon sterlinin, yıllık faizinin iki yüz seksen bin (280) liraya ulaşacağı ve bu meblağın daha önce teminat olarak gösterilen Mısır gelirinin yekununa eşit olduğu, böylelikle alınacak sekiz milyon kredi ile bir önceki borcun kapatılabileceği ifade edildi.⁴¹⁵

Kostaki Musurus, 23 Haziran 1855 tarihli raporunda İngiliz parlamentosunun kefâlet için iki milyon sterline onay verdiğini, bunun bir önceki istikrazda kullanılmayan iki milyon sterlin ile dört milyona ulaşacağını, ancak bu meblağın artması halinde parlamento mensuplarının tereddüd içinde olduğunu bildirdi. Kostaki, raporun devamında Londra'daki lobi faaliyetleri ile kendisinin bu miktarı beş milyon sterline çıkarmakta ısrar ettiğini, Fransa hükûmeti'nin de bu tutarı makul karşıladığını, iki devletin kefilliğiyle gerçekleşecek borçlanmanın maliyetinin azalacağını nakletti.⁴¹⁶ Bu rapor üzerine Osmanlı hükûmeti, yeni alınacak kredinin bir öncekinden daha düşük faizle alınacağı ve böylelikle yeni alınacak kredinin daha az maliyetli olacağı beklentisiyle kredinin 8 milyon sterline yükseltilmesi ve yeni krediyle eski kredinin ödenmesi hesaplarını yapmaya başlamıştır. Fakat bu girişim, Lord Palmerston'un bu kadar büyük bir meblağa destek olmalarının mümkün olamayacağını ifade etmesiyle düşünce aşamasında kalmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda İngiltere ve Fransa, 5 milyon sterlinlik kredinin faizine kefil olmayı uygun bulmuşlardır. Osmanlı hükûmeti lehine verilen kefillik, Fransız parlamentosunda herhangi bir muhalefetle karşılaşmadan kabul edilirken, İngiltere'de çok sert tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışmalar aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kredi bulma imkânlarını da göstermesi açısından önem taşımaktadır. Lord Palmerston, Osmanlı hükûmeti'nin borçlarını karşılayabilecek gelir kaynaklarına sahip olduğunu ileri sürerken Ricardo,

⁴¹⁵ BOA, İ. Meclis-i Mahsus, nr. 167, lef 1, 1 Haziran 1855.

⁴¹⁶ BOA, İ. Meclis-i Mahsus, nr. 167, lef 6, 7 L 1271 (23 Haziran 1855).

Gladstone⁴¹⁷, Disraeli (Benjamin Disraeli/Lord Beaconsfield)⁴¹⁸ ve Layard gibi belli ağırlığı bulunan parlamenterlerin muhalefeti ile karşılaşmıştı.⁴¹⁹

İngilizler, krediye kefil olurken anlaşmaya, harcamaların kontrolü ile ilgili maddenin eklenmesinde ısrar etmişlerdir. Sefir Kostaki Musurus, böyle bir maddenin anlaşmaya konulmasının “namus-ı aliyeye dokunacağını” söyleyerek maddenin metinden çıkarılması konusunda ısrarcı olmuştur. Bu anlaşmazlık Osmanlı hükûmeti'nin harcamaların kontrolünün icrasına ilişkin bir talimatnâme hazırlanacağına dair taahhütte bulunması ile giderilmiştir.⁴²⁰

İngiltere Dış İşleri Bakanı Clarendon (1800-1870), 26 Haziran 1855'te Kostaki Musurus'a gönderdiği mektupta:

“...Razı olduğunuz takdirde yarın (27 Haziran 1855) saat dörtte, burada (İngiltere Dış İşleri Bakanlığı) istikraz antlaşmasını imzalayacağız. Antlaşmaya Beriyyetüşşam ve İzmir gümrüklerini de ilave etmek zorundayım, bunun size verilen talimata aykırı olduğunu bilmekteyim ancak yazmak zorunda kaldık. Bununla birlikte meseleyi Osmanlı Devleti'ne bildirdiğinizde, düşeceğiniz zor durumdan ötürü, sorumluluğu benim üzerime atmanızı rica ederim, ben de bu durumu Lord Stratford Canning'e izah edeceğim” dedi.⁴²¹

Esasen Kostaki Musurus, 1855 istikrazına İzmir ve Beriyyetüşşam gümrükleri ve Mısır vergisinden kalan gelirin teminat olarak gösterilmesine karşı çıkmış en

⁴¹⁷ William Ewart Gladstone, 29 Aralık 1809'da Liverpool'da doğdu. Eton ve Oxford'da Christ College'da eğitim gördü. Din adamı olmayı düşünüyordu. Ancak bundan vazgeçti ve siyasete atıldı. Tory Muhafazakar Partisi'nde siyasete başladı. Dört kez başbakanlık yaptı (1868-1874, 1880-1885, 1886 ve 1892-1894) 19 Mayıs 1898'de öldü. “Gladstone, William Ewart”, *AnaBritannica*, 9, Ana Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 491-492.

⁴¹⁸ Disraeli 1804'te Londra'da doğdu. Yahudi asıllı olmasına karşın 1817'de vaftiz olarak Hristiyanlığa geçti. Gençlik yıllarında edebiyatla uğraştı. Sonra Muhafazakâr Parti (Tory) üyesi oldu. 1837'de Avam Kamarası'na seçildi. 1858'de Derby hükûmetine girdi ve bakan oldu ancak bir yıl sonra bakanlığı sona erdi. 1868'de Derby'nin istifası üzerine başbakan oldu. Ancak birkaç ay sonra yapılan seçimlerde liberal hükûmet iktidara geçti. 1874'te Disraeli, seçimlerde çoğunluğu kazanarak başbakan seçildi. Başbakanlığı 1880'e kadar sürdü. 1876'da Kraliçe Victoria'yı Hindistan imparatoriçesi ilan ederek İngiliz sömürge siyasetine canlılık getirdi. 1880 seçimleri Disraeli'nin sonunu getirdi. Bir yıl sonra 1881'de hayata veda etti. Disraeli'nin ayrıntılı biyografisi için bkz. Robert Blake, *Disraeli*, Doubleday Company, USA 1968.

⁴¹⁹ Akar, s. 5.

⁴²⁰ BOA, İ. HR, nr. 6055, 23 Haziran 1855.

⁴²¹ BOA, DUİT, nr. 85/8, lef 3, 26 Haziran 1855.

azından bir gümrüğün teminattan çıkarılmasını İngiltere yetkililerinden istemiş ancak başarılı olamamıştır.⁴²²

Krediye aracılık için N. M. Rothschild & Sons ve Palmer, Mackillop, Dent & Co. isimli kuruluşlar teklif vermiş ve 2 sterlin daha uygun fiyat veren N: M: Rothschild şirketinin teklifi kabul edilmiştir.⁴²³ Borçlanılan meblağ anlaşma gereği Bank of England nezdinde bloke edilecek her iki devletin onayının alınmasını takiben Osmanlı hazinesine havale çıkarılacaktı.⁴²⁴ Antlaşma ilk istikrazdan yaklaşık bir yıl sonra 27 Haziran 1855'te⁴²⁵ Osmanlı Devleti temsilcisi Kostaki Musurus, Fransız Elçi Perseny ve İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Clarendon ile Goldschid- Palmer isimli şirketler arasında İngiltere Dış İşleri Bakanlığı'nda imzalandı.⁴²⁶ İngiltere'nin İzmir ve Beriyyetüşşam gümrüklerinin yıllık tahmini gelirlerini gösteren bir belge istemesine rağmen, istenen belge bulunamadığından İngiliz yetkililere sunulamamış ve Kostaki Musurus bu konuda Bakan Clarendon'u (1800-1870) ikna etmiştir.⁴²⁷ Osmanlı hükûmeti, her sene 25 Haziran ve 25 Aralık'ta İngiltere Bankası'na altı aylık taksit ödeyecekti.⁴²⁸

Antlaşmadan sonra da İngiltere'nin istekleri devam etmiştir. Kostaki Musurus, 14 Temmuz 1855 tarihinde, Hâriciye Nâzırlığı'na gönderdiği raporda, İngiltere'nin borçlanma sonrası izlenecek yol hakkındaki önerilerini iletmişti. Lord Clarendon, kredinin en yüksek teklifi verene ihale edilmesiyle, bankerlere verilmesi gereken komisyondan hazinenin kurtulacağını, tahvillerin basımı, ana para ve faizine mahsuben verilecek meblağ işlemlerinin, Bank of England tarafından yapılmasını öneriyordu. Bu uygulama ile tahvil sahtekârlığından doğacak zararlardan, adı geçen banka sorumlu olacak borç, ana para ve faizi güvenli bir bankada muhafaza edilecek ve bu hizmetler karşılığında bankaya ödenecek komisyon, bankerlere ödenen meblağdan düşük

⁴²² BOA, DÜİT, nr.85/8, lef 2, 28 L 1271 (30 Haziran 1855).

⁴²³ İkinci dış borçlanmayı oluşturan bu kredinin tutarı 5 milyon sterlin, faizi yüzde 4, ihraç fiyatı yüzde 102 5/8 yani 102 sterlin 12 şilin 6 peni idi. Bkz. Akar, s. 11.

⁴²⁴ Aynı yer.

⁴²⁵ Antlaşma tarihini 20 Ağustos 1855 olarak da gösterenler vardır. Bkz. Yeniay, s. 19.

⁴²⁶ BOA, DÜİT, nr. 85/8, belgedeki imza tarihi 27 Haziran 1855 /29 N 1271 (15 Haziran 1855).

⁴²⁷ Kostaki Musurus'un Hâriciye Nezâreti'ne 30 Haziran 1855 tarihinde gönderdiği rapor. Bkz. BOA, DÜİT, 85/8, lef 1.

⁴²⁸ Yeniay, s.12.

olacaktı. Öneriler Bâbiâli tarafından uygun bulunarak kabul edildi.⁴²⁹ Sefir Kostaki Musurus'a göre; kredinin altın olarak Osmanlı hazinesine girmesi devletin İstanbul borsası üzerindeki etkinliğini arttıracak ve kaimenin kıymetinin borsada belirlenmesinde etkili olacaktı.⁴³⁰

1854 ve 1855 istikrazının borç ödemeleri sürerken Sadrazam Mahmud Nedim Paşa⁴³¹ (1818-1883) tarafından 1875'te "Ramazan Kararnâmesiyle" mâlî iflas ilan edildi. Kararnâmeyle borç taksitleri yarı yarıya verilecekti. Daha sonra bu borçların beş sene süreyle ertelendiği ilan edildi. Ancak 1854 istikrazı bunun dışında bırakıldı. 1877 Rus Savaşı sonrasında ödemelerde aksaklıklar olmuş, Kraliçe Victoria (1837-1901) da gecikmelere dikkat çekmiştir.⁴³²

Osmanlı tarihinde ilk dış borçlanma olan 1854 ve 1855 istikrazları yoğun bir diplomatik müzakere sonucu temin edilebilmiştir. Alınan krediler geçici bir rahatlama için başka bir işe yaramamış devlete yeni kaynaklar oluşturamadığı için Osmanlı maliyesi iflas etmekten kurtulamamıştır. Dış kredilerin en önemli handikaplarından birisi de Osmanlı Devleti'nin, yaşadığı mâlî sıkıntılarla ilgili İngiliz hükûmeti'ne bilgi vermek zorunda kalmasıdır. Osmanlı Hâriciye Nezâreti'nden Londra Sefiri Kostaki Musurus'a; İngiliz hükûmeti ve kamuoyunu aydınlatmak üzere mâlî durumla ilgili raporlar gönderilmiştir.⁴³³

⁴²⁹ Şevket Akar, sh.11, BOA, İ. HR, nr. 6112 ve 6117'den naklen.

⁴³⁰ BOA, İ. HR, nr. 6208.

⁴³¹ Mahmud Nedim Paşa 1818'de İstanbul'da doğdu. 1847'de sadaret ve hâriciye müsteşarlıkları görevini yerine getirdi. 1858'de İstanbul'a döndü ve Tanzimat Meclisi üyesi oldu. 1860'da kendi isteği ile Trablusgarb valiliğine getirildi. Yedi yıl görev yaptıktan sonra 1867'de Meclis-i Vâlâ üyeliği ile İstanbul'a döndü. Ağustos 1875'te ikinci defa sadrazamlığa getirildi. Ancak, Hersek isyanını bastıramadı. Mayıs 1876'da görevden alındı. Sultan II. Abdülhamid döneminde affedildi. Kısa bir süre Musul valiliğinin ardından 1879'un son aylarında Dahiliye Nâzırlığı'na getirildi. 1883'te vefat etti. Bkz. Ali Akyıldız, "Mahmud Nedim Paşa", *DİA*, Ankara 2003, 27, 374-376.

⁴³² NA, FO, nr. 78/3025, 17 Şubat 1879. Londra Büyükelçisi Kostaki Musurus'un Kraliçe'nin ödemelerdeki gecikmeyi hatırlatmasıyla ilgili mektubu.

⁴³³ NA, FO, nr. 78/2397, 14 Temmuz 1875.

IV. Osmanlı Diplomasisinde Uluslararası Baskı Dönemi (1856-1876): İsyenlar

Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) yirmi iki yıl süren saltanatında son altı yıl, daha önce zikrettiğimiz gibi Kırım Savaşı'nın çıkmasıyla oldukça zorlu geçti. Savaşın sürdüğü yıllarda Osmanlı sadaretinde iki güçlü isim Mustafa Reşid Paşa (Kasım 1854-Mayıs 1855 ve Kasım 1856-Ağustos 1857) ve Mehmed Emin Âli Paşa (Ocak 1858-Ekim 1859) sadrazamlıklarıyla göz doldurdular.

Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'ndan sonra hem savaşın masraflarıyla uğraştı hem de değişen dünya dengeleri nedeniyle ortaya çıkan yeni siyasî sorunlarla ve isyanlarla mücadele etti. Bu sorunları kendi içinde sıralayacak olursak Tuna'dan Fırat Nehri'ne kadar geniş bir coğrafyada aynı zamanlarda patlak veren Eflak-Boğdan (Memleketeyn) meselesi, Sırp-Karadağ İsyenları ve Cebel-i Lübnan Problemi Osmanlı diplomasisinin başlıca sorunları idi. Bunlar aynı zamanda Avrupalı devletlerin, Bâbîâli üzerindeki baskılarını arttırmaları için fırsat oluşturdu. Londra Sefiri Kostaki Musurus, kendisini bu diplomatik problemlerin içinde buldu. Öncelikle dönemin konjonktürünü ortaya koymak, Osmanlı diplomasisinin maruz kaldığı baskıyı anlamaya yardımcı olacaktır.

Avrupa'nın 1815 Viyana Kongresi ile oluşturduğu dünya düzeni ve uzun soluklu barış dönemi Kırım Savaşı ile birlikte geride kalmış Viyana Kongresi'yle kurulan Metternich⁴³⁴ sistemi çökmüştü. Savaşın sonra Avrupa'yı karışıklıklarla dolu yirmi yıl bekliyordu. Napolyon ve Bismark tarafından yeni bir Avrupa düzeni oluşturulmuş ve devletler arasındaki ilişkilerin kaba kuvvetle çözülmesi anlamına gelen reelpolitik, Fransa ve Prusya'nın temel stratejisi olmuştu. Fransa'da 1852'de III. Napolyon İmparator, Prusya'da ise Bismarck 1862'de başbakan idi.

Kırım Savaşı sırasında, Rusların Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesi ve en büyük rüyaları olan İstanbul ve Boğazlar'ı almak arzularına İngiltere, Akdeniz'deki çıkarları nedeniyle izin vermedi. Siyasî gelişmelerin Avrupa'da düzeni alt üst etmesine karşın bu durum İngiltere'nin işini kolaylaştırmış, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar İngiltere

⁴³⁴ Metternich hakkında bilgi için bkz. s. 65.

izlediği farklı politikayla Avrupa'nın en nüfuzlu gücü haline gelmişti. İngiltere'nin coğrafi konumu, yani ada devleti olması, şâhâne yalnızlık adı verilen İngiliz dış politikasının yürütülmesine imkân sağlıyordu. İngiltere'nin dünya düzeni anlayışı, farklı uluslararası planlar içinde kendi rollerini mümkün olabilecek en iyi şekilde oynamaktı. XIX. yüzyıl İngiliz dış politikasına yön veren Lord Palmerston⁴³⁵ (1784-1865), 1856'da ülkesinin uluslararası siyasetini şöyle tanımlıyordu:

“İnsanlar bana politikamızın ne olduğunu sorduğunda verilebilecek tek cevap şudur: Bir olay ortaya çıktığında ülkemizin çıkarlarını tek yönlendirici prensip olarak kabul ederek olayların gerektirdiği en iyi şeyi yapmaya niyet ederiz”.⁴³⁶

⁴³⁵ Lord Palmerston için bkz. dipnot 191.

⁴³⁶ Kissinger, *Diplomasi*, s. 80.

XIX. yüzyıl İngiliz dış politikasına yön veren Palmerston, Kırım Savaşı'nda İngiliz savaş gemilerinin Karadeniz'e girmelerini sağladı. Kraliçe Victoria (1837-1901) ve İngiliz parlamentosu, muhalefet de dahil olmak üzere, savaş ilanını destekledi.⁴³⁷ Dengelerin bozulmasından endişe eden İngiltere, Rus tehlikesine karşı Osmanlı Devleti'nin yanında olmayı tercih etti.⁴³⁸ Avusturya ise başlangıçta tarafsızlığını ilan etti. Daha sonra ise Eflak ve Boğdan'dan çekilmesi yönünde Rusya'ya bir ultimatom verdi.⁴³⁹

Kırım Savaşı'nda elde edilen zafer, Osmanlı Devleti'ne pahalıya mal oldu. Savaşın akabinde Şubat 1856'da, Osmanlı iç ve dış siyaseti yeni bir döneme girdi. Padişah Abdülmecid ve Sadrazam Âli Paşa döneminde, 28 Şubat 1856'da Paris Antlaşması'nın 9. maddesi uyarınca Avrupalı devletlerin isteği ile Islahat Fermânı ilan edilmişti. Fermân, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine daha fazla karışmalarına imkân tanıyarak Bâbıâli üzerindeki dış baskıyı arttırdı. Bu nedenle 1856-1876 yılları Osmanlı diplomasisinde uluslararası baskının yoğun olarak hissedildiği bir dönem olarak tarihe geçti. 1858'de Mustafa Reşid Paşa'nın vefatıyla Osmanlı diplomasisi teorisyenini yitirdi. İç ve dış siyaset Âli ve Fuad Paşalar tarafından yürütülmeye başlandı.⁴⁴⁰ Fuad Paşa Sadrazam, Âli Paşa ise Hâriciye Nâzırı oldu.

1861'de Sultan Abdülmecid'in vefatıyla Abdülmecid devri sona erdi. Yerine ise 31 yaşındaki kardeşi Abdülaziz Padişah oldu. Dönemin öne çıkan sadrazamları ise Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa (Kasım 1861-Ocak 1863/ Haziran 1863-Haziran 1866) ile Mehmed Emin Âli Paşa (Şubat 1867-Eylül 1871) olduğundan aynı zamanda Abdülaziz dönemi, Fuad ve Âli Paşa devri olarak da tanınmaktadır. Sultan Abdülaziz, iyi Fransızca konuşan, dünyadaki gelişmeleri takip eden bir padişahı. Tahta çıktığı yıllarda Osmanlı Devleti bir çok problemle uğraşıyordu. Islahat Fermânı ile girilen süreç ve 1855'ten itibaren süre gelen isyanlarla mücadele edilmesi, Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı dış tazyiki arttırdı.

⁴³⁷ BOA, MB, nr. 44/63, 5 S 1270 (7 Kasım 1853).

⁴³⁸ BOA, MB, nr. 43/91, 6 N 1270 (2 Haziran 1854).

⁴³⁹ Kissenger, s. 77 vd.

⁴⁴⁰ Cevdet Paşa, *Maruzat*, s. 49.

A. Eflak-Boğdan (Memleketeyn) Sorunu

Dünya ve Osmanlı dengelerini alt üst eden Kırım Savaşı'nın ardından Osmanlı diplomasisini meşgul eden en önemli iki sorundan birincisi Eflak-Boğdan (Memleketeyn) diğeri ise Cebel-i Lübnan meselesiydi. Paris Kongresi'nde varılan antlaşma ile 30 Mart 1856'da Eflak ve Boğdan, özerklik kazandı ve bu özerklik Avrupalı devletlerin garantisi altına alındı.

XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında olan Eflak ve Boğdan, her zaman ayrıcalıklı beylik statüsüne sahipti. Bu nedenle kendi iç yönetimlerinde daima serbesttiler. Rusya, XVIII. yüzyıldan itibaren bu toprakları Balkanlar'a inmekte basamak olarak görüyordu. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile bu toprakların yönetimine el atmaya başladı. Nihayet 1856'daki özerklik ile Rusya'nın istediği gerçekleşti. Buna göre her iki eyaletin ayrı meclisleri olacak ve hiç bir devlet Eflak ve Boğdan'ın iç işlerine karışmayacaktı. Memleketeyn'in birleşmeleri söz konusu olunca Osmanlı Devleti buna karşı çıktı. Bu durum Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu genişleterek Hristiyanları himaye etmelerine daha fazla imkân verecekti.

Osmanlı hâriciyecileri harekete geçti. Sadece İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yardım edebilir ve Rusya'nın önünü kesebilirdi. İngiltere de Rusya'nın isteklerinin gerçekleşmesinden rahatsızdı. Bunu bilen Bâbıâli, Londra'daki Osmanlı Sefiri Kostaki Musurus vasıtasıyla İngiltere'nin desteğine başvurdu. Kostaki Musurus için Eflak ve Boğdan'ın ayrı bir önemi vardı. Babası Pavlaki Bey, Eflak ve Boğdan beyleriyle ticarî ilişkiler yürütmüştü. Kayınpederi İstefanaki Vogoridi (Stefan Vogorides) (1774-1859) ise 1812'de Boğdan Bey'i Kalimaki'nin vekili/kaymakam olarak yedi sene görev yapmış⁴⁴¹ daha sonra Temmuz 1821'den 1822 yılına kadar Eflak Beyliği (Voyvodalıği) görevini yürütmüştü.⁴⁴² Ayrıca bacanağı Nikola (Nikolaki) Vogoridi (1821-63), Boğdan (Moldoyva) Beyliği Kaymakam'ı olarak hizmet etmişti.⁴⁴³ Görüldüğü üzere Eflak ve Boğdan, Kostaki Musurus için sadece siyasî açıdan değil

⁴⁴¹ Ergenç, s. 66

⁴⁴² www.eliznik.org.uk/RomaniaHistory/Moldoyvan-ruler.htm, s. 5 (20 Haziran 2005).

⁴⁴³ BOA, İ. HR, nr. 6165, lef 2, 20 Ca 1274 (8 Şubat 1855).

aile tarihi açısından da önem taşıyordu. Kostaki Musurus'un görüştüğü İngiliz Dışişleri Bakanı Clarendon (1800-1870) ve Başbakan Palmerston, Eflak ve Boğdan'ın birleşmemesi için her türlü siyasî yardımın yapılacağı garantisini verdi.⁴⁴⁴ Halbuki İngiltere, Memleketeyn sorunuyla ilgili olarak gereken diplomatik çabayı göstermedi. Diğer Avrupa devletleri Fransa, Avusturya-Macaristan ise açıkça karşı cephede yer alıyordu. Eflak ve Boğdan'ın birleşmesi ve sonunda Romanya'nın kurulması için en fazla gayret gösteren ise Fransa İmparatoru III. Napolyon⁴⁴⁵ (1852-1870) oldu. Eflak ve Boğdan 1854 yılından beri Avusturya'nın işgali altında idi. Mart 1857'de Avusturya bu toprakları boşalttı.

İşgalin sona ermesinden sonra Haziran 1857'de, her iki eyalette de divan seçimleri yapıldı, Boğdan'da seçimleri iki eyaletin birleşmesine aleyhdar olanlar kazandı. Özellikle Fransa, Rusya, Prusya ve Piyemonte kıyameti kopardı. Yaş Kaymakamı Vogoridi'nin, seçimlere hile karıştırdığını ve bu şahsın Osmanlı Devleti'nin adamı olduğundan birleşme aleyhtarlarını seçtiğini dolayısıyla seçimlerin yenilenmesini istediler. İtirazda en sert tepki beklendiği üzere Fransa'dan geldi. Bâbüâlî'ye tehdit üzerine tehdit yağdırıyordu. Osmanlı Devleti seçimlerin yenilenmemesi için diretti. Fransa, Rusya, Prusya ve Piyemonte 6 Ağustos 1857'de İstanbul'daki elçilerini geri çektiler. İngiltere ile uzlaşamayan III. Napolyon, bu sefer Rusya ile anlaşma yolunu seçti. Eflak ve Boğdan sorunu milletlerarası bir konferansta çözüme kavuşturulacaktı.⁴⁴⁶

Osmanlı Devleti, Eflak-Boğdan meselesinde Hindistan'daki ayaklanmayla⁴⁴⁷ uğraşan İngiltere'nin desteğini yeterince alamadı. Diğer Avrupa devletleri İstanbul'daki elçilerini geri çağırınca, İngiltere, elçisi Stratford Canning'i Londra'ya çağırdı. Uluslar arası diplomaside yalnız kalan Bâbüâlî, daha fazla direnemedi ve Boğdan'daki seçimlerin yenilenmesini kabul etti. 19 Eylül 1857'de Boğdan'da ve 26

⁴⁴⁴ BOA, A. AMD, nr. 77/81, 1273 (1856-1857).

⁴⁴⁵ III. Napolyon 1808-1873 yılları arasında yaşadı. 1848-1852'de Fransa cumhurbaşkanlığı, 1852-1870 yılları arasında ise imparator oldu.

⁴⁴⁶ Jorga, V, s. 418-419.

⁴⁴⁷ 1857 Hind ayaklanması için bkz. Azmi Özcan, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, 2. baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 24 vd.

Eylül 1857'de Eflak'da seçimler yeniden yapıldı ve seçimleri her iki eyalette de birleşme taraftarları kazandı. Eflak ve Boğdan'ın birleşmesi ve birliğin de başına Avrupa hükümdar ailelerinden bir prensin getirilmesi kararı alındı.

Osmanlı Devleti'nin şiddetle karşı çıktığı, birleşme kararı aslında Paris Antlaşması hükümlerine aykırı idi. Bundan dolayı meselenin uluslararası bir konferansta ele alınmasına karar verildi. Konferans, Osmanlı Devleti'nin katılımıyla 22 Mayıs 1858'de Paris'te başladı. Üç ay süren müzakereler sonucunda 19 Ağustos 1858'de Paris Konvansiyonu ile şu esaslar kabul edildi: Eflak ve Boğdan eyaleti, Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında kalmak üzere Eflak ve Boğdan birleşik devletleri adını alacak her birinin ayrı birer meclisi ve ayrı ayrı beyleri (voyvoda veya hospodar) olacak, beyleri bu meclisler seçecek, Eflak Osmanlı Devleti'ne yılda 2.5 milyon kuruş Boğdan ise yılda 1.5 milyon kuruş vergi verecekti. Ayrıca her iki eyaletinde ordusu olacak, ortak sorunlar hakkında karar almak üzere merkezi komisyon kurulacaktı.⁴⁴⁸

Bütün bu istenmeyen gelişmelerin ardından Bâbîâli, yeni Eflak-Boğdan Bey'i seçilen Aleksandr Jan Couza'yı, 24 Eylül 1859 tarihli bir fermân ile resmen tanımak zorunda kaldı. Yaklaşık iki yıl sonra Couza, iki ayrı meclisle çalışmanın zorluğundan bahsederek 1 Mayıs 1861'de Osmanlı Devleti ve diğer devletlere bir muhtıra göndererek iki eyalet meclisinin birleşerek tek meclis haline gelmesini istedi. Osmanlı Devleti 2 Aralık 1861 tarihli bir fermânla bu isteği kabul etti. Artık Romanya kurulmuştu. Osmanlı diplomasisi, diplomatik yollarla istediği başarıyı elde edememişti.⁴⁴⁹

Kırım Savaşı sadece Eflak ve Boğdan'da değil Balkanlar'ın bir çok yerinde ciddi problem alanları oluşturdu. Sırlar isyan etmiş, Belgrad karışmıştı. Yine bu sorun da sadece Osmanlı Devleti ve Balkan topluluklarını ilgilendirmiyor, İngiltere başta olmak üzere Avrupalı güçler, isyanları Osmanlı diplomasisi üzerinde baskı kurmak için

⁴⁴⁸ Jorga gibi Romen tarihçiler Osmanlı devlet erkanından Âli ve Fuad Paşaları, Eflak-Boğdan'ın birleşmesine taraftar gibi göstermektedirler. Jorga, V, 418-421.

⁴⁴⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, 61.

kullanıyorlardı. Sırpların isyanı üzerine İbrahim Edhem Paşa (1818-1893)⁴⁵⁰, Belgrad'a fevkalade memur olarak gönderildi. İngiltere, Edhem Paşa'nın niçin bölgeye gönderildiğini merak ediyordu. İngiliz dış işleri, Kostaki Musurus'a Edhem Paşa'nın bölgeye gönderilme sebebini sordu. Kostaki Musurus, Begrad'da ortaya çıkan karışıklıkların Sırp Bey'inin hatalı davranışlarından kaynaklandığını, bu durumun Osmanlı Devleti tarafından müsamaha ile karşılanmasının mümkün olmayacağını ve Bâbîâli'nin Paris Antlaşması'na uygun hareket ettiği konusunda İngiliz devlet erkânını bilgilendirmiştir.⁴⁵¹ Görüldüğü gibi Kostaki Musurus, Londra'da sadece Bâbîâli'yi bilgilendiren bir haberci gibi hareket etmiyor, bizzat İngiliz politikacılarıyla da görüşerek siyasî bir aktör olarak görev yapıyordu.

Osmanlı diplomasisi üzerinde baskı ve kontrol kurmaya çalışan İngiltere ve Başbakan Palmerston, aslında Osmanlı Devleti'nin yaşaması, daha doğrusu uluslar arası dengelerin bozulmaması için gayret eden İngiliz politikacıların başında geliyordu. Palmerston, 1833'de Osmanlı bağımsızlığını koruma ilkesini İngiliz dış politikasına ilave etti. Bu ilke, 1878'e kadar XIX. yüzyıl İngiliz dış politikasının ana prensiplerindendi. İngilizler, Doğu Akdeniz'e incek bir Rusya'nın sadece Hindistan'ı ve sömürgelerle bağlantı yolunu tehdit etmekle kalmayıp İngiltere'nin bulunduğu Avrupa kıtası için de tehlike oluşturacağına inanıyorlardı.

Kırım Savaşı'nın devam ettiği yıllarda da Palmerston, Kostaki Musurus vasıtasıyla Bâbîâli'ye "Anadolu Ordu-yu Hümâyûn" kuvvetinin arttırılmasını tavsiye etmişti. Sultan II. Abdülhamid döneminden itibaren Avrupa'daki Osmanlı sefirlerinin çok etkin olmadıkları, genellikle yabancı devlet adamlarının işlerini İstanbul'daki sefirleri ile hallettikleri öne sürülür.⁴⁵² Bu iddia kısmen doğru olmakla birlikte Kostaki Musurus'un sefirliğinde görüldüğü gibi Kostaki; İngiliz Kraliçesi, başbakanı ve

⁴⁵⁰ İbrahim Edhem Paşa, 1818'de Sakız'da doğdu. Ailesi hakkında kesin bilgiler yoktur. Rum asıllı olduğu, çok küçük yaşta İstanbul'a getirildiği ve Kaptanıderya Koca Hüsrev Paşa tarafından satın alınıp evlat edinildiği söylenir. Tahsilini Paris'te tamamladı. Kasım 1856'da vezir rütbesiyle hâriciye nâzırı, 1859'da ise ticaret nâzırı oldu ve 1861'de azledildi. Çeşitli valiliklerden sonra 1876'da Berlin sefirliğine tayin edildi. Şubat 1877'de sadrazamlığa getirildi. Ocak 1878'de azledildi. 1879-1883 yılları arasında Viyana Sefiri olarak görev yaptı. Daha sonra dahiliye nâzırlığına getirildi (Şubat 1883-Eylül 1885). Bkz. Mahir Aydın, "Edhem Paşa, İbrahim", *DİA*, İstanbul 1994, 10, 418-420.

⁴⁵¹ BOA, İ. HR, nr. 8203, Nisan 1858.

⁴⁵² Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye*, s. 236.

bakanlarıyla yakın ilişkide bulunmuş hemen her konuda onlarla görüşme imkânı bulmuş ve siyasî meseleleri çözmeye çalışmıştır.⁴⁵³ Ayrıca daha sonraki kısımlarda görüleceği üzere İstanbul'daki mesela İngiliz elçileri Sultan II. Abdülhamid döneminde nüfuzlarını yitirmişlerdi.

B. Cebel-i Lübnan Meselesi

Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı diplomasisini meşgul eden ikinci önemli problem alanı Cebel-i Lübnan⁴⁵⁴ oldu. Şam-Sayda'da meydana gelen öldürme hadiselerinin arttığı hakkında Beyrut'taki İngiltere konsolosu Palmerston'a bir rapor gönderdi. Palmerston da bu raporu, Kostaki Musurus'a göstermiştir. Musurus bunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Lord-ı müşârun ileyhin Memâlik-i mahrûsa'da mukim İngiltere konsolosları taraflarından hükûmet-i Saltanat-ı seniyye aleyhine ahz etmekte olduğu takrirleri mahremane olarak taraf-ı bendegâneme tebliğ eylemesi hususunda olan müsaraattan teessüf eylemek şöyle dursun müşârun ileyhin bu babda ibrâz ettiği nişân-ı dostîden ibrâr-ı mahzuziyet ile beraber konsolos-ı mûmâ ileyhin takrir-i/tahriri ahiri mealinin ehemmiyet verilecek bir derecede bulunmadığını ve bu ana kadar Bâbîâlî'nin nazâr-ı dikkatine arz olunan mevadd dahi Memâlik-i mahrûsa-i şâhânenin vüs'at ve cesâmetine nisbetile cüziyyât-ı makûlesinden addolunacağını irâd ile beraber...”⁴⁵⁵

⁴⁵³ BOA, A. AMD, nr. 54/116, 12 Ş 1271 (30 Nisan 1855).

⁴⁵⁴ Cebel-i Lübnan için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, “1840'dan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler”, *Belleten*, 10, 1946, s. 641-703; Engin D. Akarlı, *The Long Peace: Ottoman Lebanon 1861-1920*, University of California Press, Berkeley 1993 ve Mustafa Akar, *Arşiv Vesikaları Işığında Cebel-i Lübnan ve Şam Hadiseleri (1860-1861)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

⁴⁵⁵ BOA, HR. SYS, nr. 1520/3, lef 5, 24 Nisan 1860.

Cebel-i Lübnan, Osmanlı coğrafyası için stratejik açıdan önemli bir yerdi. bunun yanı sıra bölgenin farklı etnik ve dinî unsurları yoğun olarak bir arada bulundurması ve bu grupların yüzyıllardır kendi aralarında çatışmaları, siyasî açıdan önemiyetini arttıyordu. Bölgedeki karışıklıktan yararlanmak isteyen Avrupalı güçler, farklı toplulukları destekleyerek bölgede nüfuz kazanmaya çalışıyorlardı. Osmanlı Devleti'nin Müslüman dairesi içinde tanımladığı ancak ehl-i sünnet dışı sapkın mezhep olduklarını da ifade etmekten çekinmediği Dürziler, bölgedeki Hristiyan Marunilerle öteden beri çatışıyorlardı. İslahat Fermânı'nın Marunileri Müslümanlarla hukuki açıdan eşit hale getirmesinin, Marunileri Dürzilere karşı daha sert hareket etmeye imkân verdiği öne sürülmektedir.⁴⁵⁶

İslahat Fermânı'na ilk tepki Cidde'de meydana geldi. 15 Temmuz 1858'de büyük bir halk topluluğu Hristiyanlar üzerine yürüdü. Bu karışıklıklar sırasında Fransız konsolosu ile İngiliz konsolos yardımcısı öldü. Bunu fırsat bilen İngiltere ve Fransa, Cidde'ye savaş gemisi gönderip şehri topa tuttu. Konsolosların öldürülmesinden sorumlu tutulan on kişinin de idam edilmesini sağladılar.⁴⁵⁷

Lübnan meselesiyle İngiltere, Fransa ve Rusya yakından ilgileniyordu. Fransa Marunileri himayesi altında görüyordu. Hindistan'ı elinde bulunduran İngiltere, sömürgesinin güvenliğini sağlamak amacıyla bölgeyle yakından ilgiliydi. Rusya ise Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoksları korumayı kendisine amaç edindiğinden Suriye'deki Ortodoks Hristiyanlar Rusya'nın bölgeyi yakından takip etmesinin önemli bir nedeniydi.

Cidde olayları, Dürziler üzerinde de etkili oldu. Cidde olaylarından yaklaşık iki yıl sonra 9 Temmuz 1860'da Şam'da büyük bir ayaklanma çıktı. Meselenin uluslararası bir soruna dönüşmesinden endişe eden Bâbüâli, Hâriciye Nâzırı Fuad

⁴⁵⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, 332.

⁴⁵⁷ Cidde Olayları uzun süren yazışmalara konu olmuştur. Bkz. BOA, İrade-M.mahsus, nr. 901, 20 Ca 1277; HR.SYS, nr.96/25, 8 Ekim 1860.

Paşa'yı Suriye'ye gönderdi.⁴⁵⁸ Fuad Paşa, Temmuz ortalarında Beyrut'a ulaştı. Bunun için Şam'ın ileri gelenleriyle görüştü, asilerin teslim edilmelerini, yağmaladıkları malları devlete teslim etmek zorunda olduklarını aksi takdirde ağır cezalara çarptırılacaklarını bildirdi. İsyancı Dürzi ele başları yakalanarak bir kısmı idam edildi bir çoğu da çeşitli yerlere sürgüne gönderildi.⁴⁵⁹ Fuad Paşa Beyrut'ta iken Fransız kuvvetleri de şehre çıkarma yapmıştı. Paşanın Dürzi reislerinin cezalandıracağını ve Marunilere tazminat ödeneceği yönündeki taahhüdü, Fransızları askerî müdahaleden alı koydu.⁴⁶⁰

Lübnan'daki Dürzi-Maruni çatışması, Avrupa kamuoyunda, Hristiyanların Müslümanlar tarafından katledilmesi olarak algılandı.⁴⁶¹ Bâbîâlî'nin tüm uğraşlarına rağmen Cebel-i Lübnan'da yaşananlar uluslar arası bir diplomatik soruna dönüştü.⁴⁶² İngiltere, Fransa, Rusya, Prusya ve Osmanlı Devleti arasında İstanbul'da 17 maddelik Lübnan Nizamnamesi⁴⁶³ imzalanıp yayınlandı.⁴⁶⁴ Buna göre Lübnan'da bir kaymakamlık kurulacak ve kaymakam Hristiyan Osmanlı vatandaşları arasından seçilecekti. Lübnan Mutasarrıflığı'na daha önce Telgraf Müdürlüğü yapan David isminde bir Ermeni Katolik tayin edildi.⁴⁶⁵

İngiltere, nizamnameden sonra Lübnan'daki gelişmeleri ve tayinleri yakından takip etti. John Russel, Londra'da Kostaki Musurus ile görüşerek hadiseler hakkında ayrıntılı bilgi aldı.⁴⁶⁶ Musurus 28 Kasım 1861 tarihinde Bâbîâlî'ye gönderdiği bir

⁴⁵⁸ Karal, s. 35.

⁴⁵⁹ Cebel-i Lübnan isyanında rol oynayıp Belgrad'a sürülenler için bkz. BOA, A. MKT. NZD, nr. 364/56, 21 S 1278 (28 Ağustos 1861).

⁴⁶⁰ Nitekim Lübnan'da idarî düzenlemelerden sonra evleri yanıp malları yağmalanan Marunilere tazminat ödendi. Bkz. BOA, HR. SYS, nr. 1523/1, lef 51, 10 S 1280 (27 Temmuz 1863).

⁴⁶¹ Karal, s. 36.

⁴⁶² Karal, s. 39.

⁴⁶³ Lübnan Nizamnâmesi Osmanlı Devleti ile diğer Avrupalı devletlerin ortak antlaşmasının sonucuydu. Lübnan nizamnâmesinden sonra beş Avrupalı devletin İstanbul'daki elçileriyle Âli Paşa arasında imzalanan bir protokole göre Suriye mutasarrıfının tayini özetle şu şartlara bağlandı: Lübnan'ın idaresi ile görevli Hristiyan mutasarrıf Bâbîâlî tarafından seçilecek ve ona tâbi olacaktır. Mutasarrıf müşir unvanını taşıyarak Deyrülkamer'de oturacaktır. Mutasarrıflığın süresi üç yıldır. Gerekli görüldüğünde azledilebilir ancak bu azil ancak mahkeme kararıyla olabilir.

⁴⁶⁴ Lübnan'da 1860 sonrası durumun bir değerlendirmesi için bkz. Ussama Makdisi, "After 1860: Debating Religion, Reform and Nationalism In The Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 34, November 2002, s. 601-617.

⁴⁶⁵ Karal, s. 41.

⁴⁶⁶ BOA, HR. TO, nr. 54/54, 20 Haziran 1861.

raporda: Lübnan Valisi Davud Paşa'nın bölgedeki uygulamalarıyla ilgili Londra'da bazı suçlamalarda bulunulduğunu ifade etmişti. İddialara göre Davud Paşa, Marunilerden yana olduğundan diğer Hristiyan mezheb mensupları ile Müslümanlara karşı ayrımcılık yapıyor ve onların şikayet ve isteklerine kulak asmıyordu. Londra kamuoyundaki bu şayialar üzerine Osmanlı Hâriciye Nezâreti, Lübnan Valisi Davud Paşa'dan savunmasını istemiş Paşa da iddiaların asılsız ve Lübnan'da barışı ve sulhü sağlamakla görevli olduğu bilinci taşıdığını bildirmişti.⁴⁶⁷ Akabinde Bâbîâli, Kostaki Musurus Paşa'dan İngiliz bakanlarını ve kamuoyunu bu yanlış ve yanlış bilgilendirmeden kurtarmasını istenmiştir.⁴⁶⁸

Lübnan meselesinin Avrupalı devletlerin olaya müdahil olmalarıyla bir anda uluslararası bir soruna dönüşüp aynı şekilde uluslararası müzakereler sonucu çözüme bağlanması Osmanlı Devleti'nin otoritesini sarsmıştır. Cebel-i Lübnan'a, nizamnameyle eyalet-i mümtaze statüsü verilmesi diğer bölgelerdeki milliyetçi ayaklanmalara örnek oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerinde hemen hemen aynı zamanda başlayan isyanlar, devletin kaygısını ciddi biçimde arttırmıştır.⁴⁶⁹ Bâbîâli'yi Avrupa başkentlerinde temsil eden sefirlere de önemli görevler düştü. Londra Sefiri Kostaki Musurus, her biri uluslararası bir sorun haline gelen pek çok siyasî olayın çözümünde ya da müzakerelerinde bizzat yer aldı. Kostaki'nin yirmi yılı aşan sefirlik tecrübesi ve Londra'da on yılını doldurması tecrübesini ve politik kabiliyetini arttırdı. Aynı sefârette uzun yıllar görev yapması ve bu sefâretin o dönemdeki dünya politikasının başkenti olması, Kostaki Musurus'un önemini arttırdı. Diğer sefirler ortalama üç yıl bir başkentte kaldıklarından bu süre zarfında ancak buldukları ülkeyi, başkenti ve sefâret personelini tanıyor ancak bunun dışında kaldıkları ülkeye adapte olamıyorlardı. Musurus'un Londra Sefâreti'ndeki istikrarlı görevi, sefirin Londra'daki siyasî ortamla bütünleşmesini sağladı.

⁴⁶⁷Kostaki Musurus'un raporu ve Lübnan Valisi Davud Paşa'nın kendisini savunan mektubu. NA, FO, nr. 78/1701, 10 Ocak 1862.

⁴⁶⁸NA, FO, nr. 78/1701, 23 Ocak 1862.

⁴⁶⁹NA, FO, nr. 78/1701, 5 Mart 1862.

Ayrıca çıkan isyanlar, devletin silahlanmaya önem vermesine neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve İngiltere'den silah satın alınmıştır. İngiltere'nin Enfield fabrikasına Londra Sefiri Kostaki Musurus vasıtasıyla elli bin adet şışhaneli tüfek siparişi verilmiştir.⁴⁷⁰ Dışarıdan silah satın alınması mâli durumu zorlaştırmıştır.

Özetle Osmanlı diplomasisinde 1856-1871 yılları uluslararası baskının iyice hissedildiği ve diplomatik oyunlarla uluslararası siyasetin yürüdüğü bir dönem olarak tarihlere geçti. Sultan Abdülaziz dönemi bir çok açıdan yenilikler ve dışa açılma dönemi olarak tarihlere geçti.

V. Diplomasiye Sultan Eliyle Doğrudan Müdahale: Osmanlı Sultanı Avrupa Yollarında

Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) dışa açılma politikasına paralel olarak diplomaside yeni arayışlar içine girmesi ve bizzat Avrupa kral ve kraliçelerini ziyarete etmesi, Osmanlı tarihinde ilk örnektir. Sultan'ı Temmuz 1867'deki İngiltere ziyaretinde Kostaki Musurus, karşıladı. Öncelikle Avrupa ziyareti fikrinin nasıl oluştuğunu bilmek yararlı olacaktır.

Kırım Savaşı'nın ardından yaklaşık on yıl geçmişti ve Osmanlı Devleti, çeşitli yerlerde patlak veren isyanlarla mücadele ediyordu. 1867 senesi, ayaklanmaların oluşturduğu uluslararası diplomatik baskı ile zorlu geçiyordu. Özellikle Rumeli'de tansiyon yükselmiş Karadağ'da huzursuzluk artmış, Ağustos 1866'da Giridliler ayaklanmıştı. Girid İsyanı ile Şark Meselesi yeniden alevlenmiştir. Yaşanan isyanlar, mâli bunalımlar ve oluşmaya başlayan muhalefet Bâbîâli'nin, durumu tekrar gözden geçirmesini zorunlu kıldı. Bu yıllarda Yeni Osmanlılar adı verilen muhalefet hareketi de oluşmaya başlamıştı. Osmanlı hükûmeti, Sultanın Avrupa'ya seyahatinin uluslararası diplomatik baskıyı azaltacağı inancındaydı. Seyahatin belki de en önemli

⁴⁷⁰ BOA, HR. TO, nr. 55/72, 23 Kasım 1863. İngiltere'den silah satın alınması daha sonraki tarihlerde de devam etti. Bkz. BOA, HR. SYS, nr. 56/7, 16 Mart 1865.

amacı Girid İsyanı sonrasında oluşabilecek Fransa-Prusya işbirliğini önlemeye çalışmaktı.

Fransa'da III. Napolyon'un himayesinde açılan uluslararası sergi, bu seyahat için uygun bir fırsattı. Rus Çarı II Aleksandr Paris'te idi. Sultanın gezisi ile çarın etkisi dengelenebilirdi. Sultan Abdülaziz, Avrupa'ya seyahat etmeyi arzu ediyor ancak resmi bir davet olmadan gitmek istemiyordu. Sultanın Avrupa'yı ziyaret etmek istediği duyulunca Fransız İmparatoru III. Napolyon, Sultan Abdülaziz'i Fransa'ya davet etti.⁴⁷¹ 21 Haziran 1867'de Sultan ve maiyetindekiler Sultaniye Vapuru ile Avrupa seyahatine çıktı.⁴⁷² Ayrıca iki vapur da padişahın beraberindekileri ve eşyaları taşıyordu. Vapurlara iki Osmanlı savaş gemisi seyahat boyunca eşlik etti. Seyahate katılan üst düzey devlet erkânı ve hanedan üyeleri şunlardı: Sultan Abdülaziz, Büyük oğlu Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi (o sırada 11 yaşlarındadır), Yeğeni ve Veliht Murad Efendi, Yeğeni Şehzâde Abdülhamid Efendi, Hâriciye Nâzırı Fuad Paşa, Hâriciye Teşrifatçısı Mehmed Kâmil Bey, Divân-ı Hümâyûn Baş Tercümanı Arifi Bey, Mabeyn Kâtibi Ali Fuad Bey ve askerî-mülki erkânla birlikte, hizmetkârlardan oluşan yaklaşık 50 kişilik bir grup sultana eşlik etti.⁴⁷³ Sultan ve beraberindekiler, 29 Haziran Cumartesi günü sabah saat 5.30'da Tulon'a ulaştı. Şehirde, Padişah ve beraberindekiler görülmemiş bir kalabalık eşliğinde karşılandılar. Ertesi gün 30 Haziran'da trenle Paris'e ulaşıldı. Sultanın Paris Seyahati, Parisliler nezdinde ciddi heyecan uyandırdı. Sultan Uluslar arası Paris Sergisi'nin açılış törenine katıldı.⁴⁷⁴

Sultan Abdülaziz, Fransa'yı ziyaret edince İngiliz yetkililer, Sultanı İngiltere'ye davet etmişlerdir. Aslında Fransa'yı ziyaret eden Sultan, İngiltere'ye de gitmek istiyordu. Padişahın böyle bir niyetinin olduğunu Kostaki Musurus usulünce İngiliz hükûmeti'ne bildirmişti. Musurus, Hâriciye Nezâreti'ne gönderdiği 22 Mayıs 1867 tarihli telgrafında:

“Lord Stanley, zât-ı şâhânenin İngiltere Kraliçesini ziyaret etmek

⁴⁷¹ Nihat Karaer, *Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, Phonix Yayınevi, Ankara 2003, s. 47.

⁴⁷² Karaer, s. 52.

⁴⁷³ Karaer, s. 53-54.

⁴⁷⁴ Karaer, s. 57 ve 79.

arzusunu öğrenmiş olmakla bahtiyardır. Zât-ı şâhâne tarafından gösterilen bu arzudan dolayı Kraliçe hazretlerinin çok duygulanacaklarını ve bu ziyaretin gerek kendilerini ve gerekse İngiliz milletini çok sevindireceğini söyledi.”⁴⁷⁵

⁴⁷⁵ Karaer, s. 96-97. (Karaer, Aksüt'ten almış, s. 86)

Sultan Abdülaziz ve beraberindekiler 12 Temmuz'da İngiltere'nin Dover şehrine ulaştılar. Limanda sultanı karşılamak için muhteşem bir tören düzenlendi. Rıhtımda Kraliçeyi temsilen Galler Prensi ve Cambridge Dükü hazır bulundu. Ayrıca Dover belediye başkanı ile askerî erkân, şehirdeki yabancı elçiler hepsi uniformalar içinde limanda tören alanında idiler.⁴⁷⁶ Sultan ve beraberindekiler, biraz dinlendikten sonra Dover'dan trenle Londra'ya hareket etti.⁴⁷⁷ Sultan, Londra'daki Charing Cross İstasyonu'nda görkemli bir törenle karşılandı. Karşılama töreninde bando, Türk Marşı'nı çaldı.⁴⁷⁸ Sultan için Buckingham Sarayı hazırlandı.⁴⁷⁹

Sultan Abdülaziz, ertesi gün (13 Temmuz) Kraliçe Victoria (1837-1901) tarafından Windsor Sarayı'nda kabul edildi. Sultan Abdülaziz Londra'da iken, Londra Sefiri Kostaki Musurus'a 15 Temmuz 1867'de iyi hizmetleri ve gayretlerinden ötürü vezir unvanı ile Osmani ve Mecidi nişanlarının birinci rütbeleri verildi.⁴⁸⁰ Vezir unvanıyla birlikte Paşa payesini taşımaya hak kazandı. Bu tarihten itibaren Kostaki Musurus, Musurus Paşa olarak anılmaya başlandı.

19 Temmuz'da Sultan Abdülaziz, İngiliz Dışişleri'nin Doğu ülkeleri ile ilişkileri yürüten servisinde onuruna verilen özel bir programa katıldı. Davet salonunda muhteşem bir kalabalık vardı. India Office, göz kamaştırıcı bir parlaklıkla süslenmişti. Geceye beklenmeyen bir olayın gölgesi düştü.⁴⁸¹ Kostaki Musurus'un eşi Anna, apandist krizi sonucu aniden hayatını kaybetti. Kraliçe Victoria ve Sultan Abdülaziz gecenin en güzel ve en ilginç kadınlarından birisi olduğu rivayet edilen Anna Musurus'un ölümünden duydukları üzüntüyü bildirdi.⁴⁸² Sultan 20 Temmuz 1867

⁴⁷⁶ *La Turquie*, 15 Temmuz 1867.

⁴⁷⁷ Karaer, s. 100.

⁴⁷⁸ Londra'da Sultan Abdülaziz için verilen konser için bkz. Emre Aracı, "Londra Crystal Palace'ta Abdülaziz Şerefine Verilen Konser", *Toplumsal Tarih* (Ocak 1998), c. 49, s. 9-33.

⁴⁷⁹ Ali Kemalî Aksüt, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944, s. 173-174.

⁴⁸⁰ BOA, *Tahvil Defteri*, nr. 43, s. 292, 13 Ra 1284 (15 Temmuz 1867).

⁴⁸¹ Karaer, s. 118.

⁴⁸² Pablo Martin Asuero, *Mavi Sütunlu Saray 1867 Evrensel Sergisi'nden Boğaziçi'ne*, Dost Yayınları, Ankara 2003, s. 89.

Cumartesi günü Buckingham Sarayı'nda İngiliz devlet erkânının taziyelerini kabul etti.⁴⁸³ Padişah Abdülaziz, 23 Temmuz 1867 Salı günü Londra'dan ayrıldı.⁴⁸⁴

Kostaki Musurus Paşa'nın 27 yıllık hayat arkadaşını kaybetmesi, paşayı derinden sarstı. 60 yaşındaki Kostaki, bundan sonraki hayatını işi ve çocuklarına adadı. Tekrar evlenmedi.

Netice olarak Kostaki Musurus Paşa'nın Londra Sefâreti'ndeki yirmi yılı (1851-1871) yoğun diplomatik temaslarla geçti. 1854 istikrazı, Kostaki Musurus'un Londra'daki ilk siyasî başarısıdır. Bu yıllarda kırklı yaşlarda olan Kostaki Musurus, oldukça enerjik, mücadeleci ve aktif bir portre olarak görünmektedir. 22. Londra sefiri Kostaki Musurus'un Londra'ya atanması ile Londra Sefâreti istikrar ve kurumsal nitelik kazandı.

⁴⁸³ Karaer, s. 118.

⁴⁸⁴ Karaer, s. 119.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM OSMANLI DİPLOMASİSİNDE YENİ DÖNEM ve YENİ MUSURUS PAŞA PORTRESİ (1871-1885)

30 Haziran 1880 Londra

“Süferânın en kıdemlisi bulunduğum cihetile buraya yeni tayin olunan süferânın cümlesine kâideten bir ziyâfet vermekliğim lâzım gelir. Bu kâide-i teşrifâtiye iktizâsınca İtalya, Fransa, Rusya ve daha sâir bir çok sefirler ile İngiltere vükelâsından ve asilzâdegân ile erbâb-ı politikadan bazı zevâtı ta’ama davet etmek mecburiyetindeyim...”⁴⁸⁵

Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa

1871 yılında Kostaki Musurus, Londra sefirliğinde yirminci yılını doldurdu. Osmanlı sefirleri arasında on yılı aşkın görev yapan sefir sayısı, birkaç kişiyle sınırlıdır. Aynı sefarete yirmi yıldan fazla görev yapan iki sefir vardı: Londra Sefiri Kostaki Musurus ve Brüksel Sefiri Stefanaki Karatodori, yirmi beş yıl Brüksel Sefiri olarak görev yaptı.⁴⁸⁶

Kostaki Musurus Paşa'nın 1878'de İngiltere'nin Osmanlı yanlısı politikasına kadar Bu bölümü öncelikle kendi içinde iki kısımda incelemek gerekir. Birinci kısımda 1871-1878 yılları arası ikinci kısımda ise 1878-1885 seneleri üzerinde durulacaktır. Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878), Berlin Antlaşması, Kıbrıs'ın İngiltere'ye geçici süreyle devri, Tunus ve Mısır'ın işgali Kostaki Musurus Paşa'nın Londra sefirliği'nin son yedi yılında gerçekleşti. Bu son bölümde Osmanlı Rus Savaşı'nın sonuçları

⁴⁸⁵ BOA, HR. TO, nr. 60/101, 30 Haziran 1884.

⁴⁸⁶ Şu sefirler on yıldan fazla görev yapmışlardır. Stefanaki Karatodori 25 yıl Brüksel Sefiri olarak görev yaptı. Paris Sefiri Mahmud Esad Paşa 14 süreyle aynı vazifede bulundu.

üzerinde durup Sultan II. Abdülhamid'in iktidarını pekiştirdiği 1878-1885 yıllarını ve değişen konjonktürün Osmanlı diplomasisine getirdiği farklılıkları ve sefirlerin-Kostaki Musurus örneğinde-insiyatiflerini ne ölçüde arttırdığı ya da azalttığı incelenecektir.

I. DİPLOMASİDE KAOS YILLARI (1871-1878)

1870'lerin başında hem Avrupa hem de Osmanlı Devleti Kırım Savaşı'nın getirdiği kargaşalıklarla mücadele ediyordu. Buna rağmen 1871'e kadar büyük bir savaş çıkmamış ve bölgesel isyanlar hâricinde uzun bir sulh dönemi sürmüştü. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin bekası ve Balkan-Anadolu topraklarında statükonun değişmemesi yönünde gayret ediyordu.⁴⁸⁷

Kostaki Musurus'un Londra Sefirliği devam ederken 1871'de Osmanlı siyasetinde ise Sultan Abdülaziz iktidarda idi. Dönemin meşhur ve etkili sadrazamları Âli ve Fuad Paşalar, Osmanlı iç ve dış siyasetine yeni açılımlar getirmişler ancak Tanzimat reformları, devletin güçlenmesini sağlasa da gayri müslim unsurların milliyetçi ve isyankâr hareketlerine engel olamamıştı. Müslüman olmayan milletleri, devletin içinde tutmak amacıyla ekonomik ve sosyal reformlara ağırlık verildi. Özellikle 1860 ve 1870'lerdeki Balkanlar ve diğer yerlerdeki isyanlar, alınan önlemlerin çare olmadığını gösterdi. Sultan Abdülaziz'in otoriter bir iktidar kuramaması krizi daha da derinleştirdi.

1871'de Âli Paşa'nın vefatıyla yaşanan kaos, doruk noktasına ulaştı. Tanzimat politikaları siyasî, idarî ve mâlî alanda iflasın eşiğine gelmişti. Bu nedenle uygulanan politikalar sorgulanmaya başlanmış muhalifet hareketi ivme kazanmıştı. 1875 yılından itibaren kriz en yüksek noktasına ulaşmış devlet hazinesi borçlarını ödeyemeyince 1875'te Mahmud Nedim Paşa (1818-1883), Ramazan Kararnâmesiyle mâlî iflas ilan etmişti. Şok etkisi yapan kararnâme, siyasî dengeleri de değiştirmiş kamuoyunun baskısıyla Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, Mayıs 1875'te azledilmişti. Ardından

⁴⁸⁷ İngiltere'nin 1870 sonrası Osmanlı siyaseti için bkz. Ayşe Kılıç Yılmaz, *An Analysis of British Policy Towards The Ottoman Empire: Keeping The Ottoman Territorial Integrity And Political Independence 1870-1878*, Bilkent University Institute of Economics and Social Sciences, Unpublished MA Thesis, Ankara 1998.

Sultan Abdülaziz tahttan indirilmişti. Yerine getirilen Sultan V. Murad'ın rahatsızlığı bu görevi sürdürmesine imkân vermeyince tahta; kardeşi Abdülhamid Efendi getirildi.

Sultan II. Abdülhamid'in iktidarının ilk yılında Hersek İsyanı, 1875'ten itibaren sürüyordu. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın sonunda girdiği ekonomik ve siyasi açmazlar, Avrupalı devletlerin baskı ve markajını arttırmıştı. Osmanlı Devleti'nin elindeki en önemli silah diplomasiydi. Diplomasinin yürütücülerinden Osmanlı sefirlerinin o yıllarda temel uğraşları Hersek İsyanı'yla birlikte Balkanlar'da çıkan karışıklıklar, Rusya'nın bölgedeki nüfuzunun boyutu ve çıkan problemlerin uluslararası arenada Osmanlı Devleti'ni markaja alma siyasetine karşı atakla cevap vermektir. Londra Sefiri Kostaki Musurus da Londra'da bu mücadeleyi yürütüyordu. Bu bölümde Hersek İsyanı ile başlayıp 93 Harbi⁴⁸⁸ olarak tarihlere geçen Osmanlı-Rus Savaşı'na giden süreç üzerinde durulacaktır.

A. Hersek İsyanı Karşısında Osmanlı Diplomasisi

Balkanlar'da çıkan Hersek İsyanı⁴⁸⁹, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sebebi olarak gösterilir. Balkan haritasını değiştiren isyan, Osmanlı Devleti'nin onlarca problemle yüz yüze gelmesine neden olmuştur.

Musurus Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid dönemindeki en önemli diplomatik faaliyeti, İngiltere'nin XIX. yüzyılda dünya siyasetini ilgilendiren pek çok olayda olduğu gibi Hersek İsyanı'ndaki rolü dolayısıyla gerçekleşti. Haziran 1875'te Hersek'e bağlı Nevesin Kazası Hristiyanlarından 160 kişi, ağnam vergisi⁴⁹⁰ vermemek için ayaklandı ve Karadağ'a sığındı. Rusya'nın Slavların hâmilliğini üstlenmesi Hersek

⁴⁸⁸ 93 Harbi için bkz. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993. Savaşın basına yansımaları için bkz. Seher Dilber Kurçeren, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Türk Basınına Yansıması*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

⁴⁸⁹ Bosna-Hersek'teki isyanlar için en yeni tarihli olan şu çalışmaya bakılabilir: Mithat Aydın, *Balkanlarda İsyân Osmanlı-İngiliz Rekabeti: Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

⁴⁹⁰ Koyun sahiplerinden koyunlar için alınan bir çeşit vergi türü.

İsyanı'nı kısa bir sürede Avrupa sorunu haline getirdi. İsyanın genişlemesi Balkanlar'da benzer hareketlere sebep oldu.⁴⁹¹

Osmanlı diplomasisinin isyanı çözmek üzere Rusya'ya karşı İngiltere'den yardım alması gerekiyordu. Konuyla ilgili olarak İngiliz Dışişleri Bakanı Derby'yi ikna etmek, Kostaki Musurus Paşa'nın birinci göreviydi. Avrupa güçler dengesinde ise üç imparatorlar ligi (Almanya, Rusya ve Avusturya-Macaristan) vardı ve buna göre doğu sorununda çıkan bir bunalımda bu üç devlet kendi aralarında görüşerek birlikte hareket edeceklerdi. Avusturya-Macaristan Başbakanı Andrassy (1823-1890)⁴⁹², Viyana'daki Alman ve Rus elçileri ile konuyu görüştü. Rusya problemin diplomatik yollarla çözümünü istedi. Hersek meselesi Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ni uluslararası arenada baskı altında tutmaya yönelik emperyalist bir politikaya dönüşmeye başlamıştı.

İngiliz Dış İşleri, uluslararası diplomasinin dışında kalmak istemiyordu. İngiltere, hem bu nedenle, hem de Osmanlı hâriciyecilerinin girişimleriyle arabuluculuk rolünü benimsedi. İngiltere, Bâbîâlî'ye göz kamaştırarak fakat uygulanamayacak reformlar ortaya atarak olayları yatıştırmasını tavsiye etti. Ne var ki Bâbîâlî'nin reform önerileri, isyancılar üzerinde etkili olmadı ve ayaklanma devam etti.⁴⁹³

Sırp isyanları sürerken Balkanlar, karışıklık içindeydi. Mayıs 1876'da Filibe civarında Bulgarlar ayaklandı, isyancı Bulgarların öldürülmesi İngiliz gazetelerinde geniş yer buldu. Halbuki esas katliama uğrayanlar Müslümanlardı.⁴⁹⁴ Kostaki Musurus,

⁴⁹¹ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat, Tarihi Hakikatların Aynası*, s. 51-52.

⁴⁹² Tam adı Gyula Andrassy'dir. Büyük Andrassy olarak bilinir. Macar siyasetçi Andrassy, 1823'te Volosko'da doğdu. Macar bağımsızlık savaşına katıldı. Hakkında ölüm kararı çıkınca Paris'e sığındı. 1858'de Macaristan'a döndü. Avusturya-Macaristan ikili monarşisinin kuruluş anlaşmasında önemli görevler üstlendi. 1871'de kurulan monarşinin dışişleri bakanlığı görevini yürüttü. 1890'da öldü. "Andrassy, Gyula", *Encyclopaedia Britannica*, Chicago, 1972, I, 906-907.

⁴⁹³ Aydın, s. 87.

⁴⁹⁴ Bulgarlar, Pazarcık ve Filibe kazaları içindeki köyleri yakıp rastladıkları kadın ve erkek Müslümanları öldürerek telgraf hatlarını ve köprüleri yıktılar. Müslümanlar katranlara bulanıp yakıldı. Binlerce Müslüman öldürüldü. Mahmud Celaleddin Paşa, s. 83-85.

Bulgaristan Varna'daki müslümanların kötü muameleye uğradıkları yönünde bir rapor göndermişti.⁴⁹⁵

Buna rağmen İstanbul'daki İngiliz elçiliği görevlilerinden Evelyn Baring, Filibe'ye olayları yerinde görmek amacıyla gitti ve düzenlediği raporda altı bin Bulgarın öldürüldüğünü iddia etti.⁴⁹⁶ Bulgarlarla ilgili hikayeler, Türkler aleyhine bir kamuoyu oluşmasına neden oldu. Bâbîâli, Bulgar İsyanı'na karışanlara (Bulgar ve Türkler) af çıkardığını ilan etti ancak bu da işe yaramadı.⁴⁹⁷ İngiltere'de artan Türk düşmanlığı, Osmanlı diplomatlarının pazarlık gücünü zayıflattı. Bulgarlarla birlikte Sırp da Osmanlı askerlerinin Sırp köylerini kasten yaktıkları türünden iddialarla Avrupa kamuoyunu kendi taraflarına çekmeye yönelik propagandalar yaptılar. Kostaki Musurus Paşa, bu tür iddiaların doğru olmadığını ve İngiliz dış işleri tarafından yalanlanmasını Dış İşleri Bakanı Lord Derby'den rica etti.⁴⁹⁸ Gladstone (1809-1898), Türklerin Avrupa'dan kovulmaları gerektiğini öne sürecek kadar sert beyanlarda bulundu.⁴⁹⁹

Bulgar isyanı ile birlikte Balkanlar'da çıkan diğer karışıklıklar, Rusya'nın elini kuvvetlendirdi. Rusya, Bâbîâli'ye baskı yapmak gayesiyle Bismarck'ı ikna ederek Berlin'de müzakerelere başladı. Ardından 13 Mayıs 1876'da Berlin Memorandumu⁵⁰⁰ adını alan ve Osmanlı Devleti'ne dikte edilen bir belge ortaya çıktı.⁵⁰¹ İngiltere, çıkarlarına aykırı bulduğu Berlin Memorandumu'nu reddetti. Bu sırada Mayıs 1876'da Osmanlı Sarayı, ağır bir bunalımdan geçiyordu. Mahmud Nedim Paşa sadareten

⁴⁹⁵ NA, FO, nr. 78/3025.

⁴⁹⁶ Baring'in raporu için bkz. Mahmud Celaleddin Paşa, s. 166.

⁴⁹⁷ NA, FO, nr. 78/2528, 13 Ağustos 1876.

⁴⁹⁸ Aynı fon başka bir belge.

⁴⁹⁹ Gladstone, söylemlerinin yanı sıra Bulgar hadiseleriyle ilgili bir kitap kaleme aldı. Bkz. William Ewart Gladstone, *Bulgarian Horrors and the Question of East*, London 1876.

⁵⁰⁰ Memorandumda şu şartlar öne sürüldü: Asilerle Osmanlı kuvvetleri arasında iki aylık anlaşma yapılması, yapılacak ıslahat için Bâbîâli ile âsiler arasında müzakereye başlanması, isyan dolayısıyla oluşan zararın karşılanması ve memleketlerine dönen asilerin affedilmesi, ıslahatın tamamen uygulanmasına kadar Hristiyanların silah taşımalarına izin verilmesi ve reformların yabancı devlet konsoloslarının gözetiminde yapılması. Bkz. Mithat Aydın, s. 105-106.

⁵⁰¹ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, II, haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Basımevi, Ankara 1957, s. 60-62.

azledilerek yerine Mütercim Mehmed Rüşdî Paşa (1811-1882)⁵⁰² getirildi. Yeni kabine padişahla uyum sağlayamadı. 31 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz tahttan indirilerek yerine V. Murad getirildi.⁵⁰³

Sırp, Haziran 1876'da tekrar savaşa başladı. Hâriciye Nezâreti'nden Kostaki Musurus Paşa'ya gönderilen bir telgrafa göre Sırp yüzlerce evi, çok sayıda ambar ve değirmen ile bir camiyi ateşe vermişti.⁵⁰⁴ Kısa sürede mağlup olan Sırp, barış istemek zorunda kaldılar. Ne var ki uzun süren barış müzakereleri sonuç vermedi.⁵⁰⁵ Bunun üzerine İngiliz Dış İşleri Bakanı Lord Derby, Musurus Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin vakit geçirmeksizin savaşı durdurmasını aksi takdirde Rusya'nın Slavları korumak için savaşa dahil olabileceği uyarısında bulundu.⁵⁰⁶ İngiltere, 21 Eylül 1876'da Osmanlı Devleti'ne diğer Avrupalı devletlerin de onayını alarak yeni bir reform programı ve anlaşma şartları sundu.⁵⁰⁷ Bu arada Osmanlı askerinin ateşkesi ihlal ettiği öne sürüldü. Kostaki Musurus Paşa, Lord Derby'e gönderdiği mektupta bu iddiayı tekdiz etti.⁵⁰⁸

İngiltere'nin çabaları sonuçsuz kaldı. Sırp, 25 Eylül 1876'da savaşa yeniden başladılar. Rusya'nın İstanbul'daki Elçisi İgnatyev (1832-1908)⁵⁰⁹, Osmanlı Devleti'ne Sırp ile anlaşılması yönünde bir nota⁵¹⁰ verdi. Avrupalı devletler de Bâbiâli'den

⁵⁰² Mehmed Rüşdî Paşa (Mütercim), 1811'de Sinop Ayancık'ta dünyaya geldi. Çok küçük yaşta ailesiyle birlikte İstanbul'a geldi. Asakir-i Mansure-i Muhammediye birliklerinde binbaşılığa kadar yükseldi. Askerî nizamnâmelerin tercümesi için serasker tercümanlığına getirildi. Bundan dolayı Mütercim lakabı verildi. 1859, 1866, 1872, 1876, 1878 yıllarında beş kez sadrazam oldu. 14 Mart 1882'de vefat etti. "Mehmed Rüşdî Paşa (Mütercim)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, 179.

⁵⁰³ Mahmud Celaleddin Paşa, s. 92.

⁵⁰⁴ Telgrafa göre Sırp, 161 Müslüman ve 520 diğer Hristiyan milletlere ait evi, çok sayıda kulübe, ambar ve 22 değirmen ile bir cami ve bir Müslüman okulunu yakmışlardı. Bkz. NA, FO , nr. 78/2528, 16 Ağustos 1876.

⁵⁰⁵ Karal, VIII, s. 22.

⁵⁰⁶ Mahmud Celaleddin Paşa, s. 153.

⁵⁰⁷ İngiltere'nin önerisine göre Sırbistan ve Karadağ Prenslikleri savaştan önceki ayrıcalıklara yine sahip olacak, Bosna-Hersek'e özerklik verilecek, Bulgaristan'da islahat yapılacaktır.

⁵⁰⁸ NA, FO, nr. 78/2528, 30 Eylül 1876.

⁵⁰⁹ Nikolay Pavloviç İgnatyev 1832 yılında doğdu. On yedi yaşındayken Rus Muhafız Alayı'nda subay oldu. Diplomatlığa Kırım Savaşı'ndan sonra Paris Kongresi'nde başladı. 1857'de Rusya'nın Çin ile olan doğu sınırını düzenlemek üzere Pekin'e gönderildi. 1864'te İstanbul'a büyükelçi olarak atandı. Ayastefanos Antlaşması görüşmelerine katıldı. 1908'de öldü. "İgnatyev, Nikolay Pavloviç", *AnaBritannica*, Ana Yayıncılık, İstanbul 2004, 11, 491-492.

⁵¹⁰ Verilen notada Rusya: Sırbistan ve Karadağ ile 48 saat içinde altı haftalık veya iki aylık bir anlaşma yapılmadığı takdirde bütün elçilik personeli ile İstanbul'u terkedeceklerini Bâbiâli'ye bildirdi.

Balkanlar'da reform yapılmasını istedi. Osmanlı hükûmeti, Sırp ve Karadağlıların herhangi bir saldırıda bulunmayacakları yönünde bir güvence verilirse reformları uygulayabileceğini bildirdi.⁵¹¹

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa diplomasisi konferanslarla yürütülür hale gelmişti. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki tazyiki devam ederken İngiltere, Balkanların Rus nüfuzu altına girmesinden endişeleniyordu. Bu nedenle İngiltere, Balkanlar'da yapılacak reformların altı Avrupalı devletin⁵¹² katılımıyla bir konferansta görüşülmesini önerdi. İngiliz Dışişleri Bakanı Derby, Bâbîâli'ye Avrupalı devletlerin teklifi bir ay içinde kabul edilmediği takdirde İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin başkenti terk edeceği yönünde bir nota verdi. Bâbîâli ise bu sözleri "gayret-i hasmane" olarak tanımladı.⁵¹³ Osmanlı diplomasisi ise genellikle uluslararası konferans düzenlenmemesi için çaba sarfediyordu. Zira Avrupalı devletler, uluslararası konferanslarla Osmanlı Devleti'nden reform talebinde bulunuyor ve istediklerinin yapılması yönünde diplomatik baskı uyguluyordu. Bundan dolayı, Babıali bu baskının içinde yer almamak için konferans düzenlenmesine engel olmaya çalışıyor, eğer buna mani olunamıyorsa katılmama kararı alabiliyordu.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yer almak istemediği bir konferans oluşturma çabaları ile Babıali'ye karşı politikasının değişmeye başladığının ilk sinyallerini verdi. İngiltere'nin çabalarıyla konferansın 4 Kasım 1876 tarihinde İstanbul'da toplanmasına karar verildi. Bu teklif Paris Antlaşması'nı imzalayan Avrupalı devletler tarafından da kabul edildi. Osmanlı Devleti ise 18 Kasım'da konferansa katılma kararı aldı.

⁵¹¹ BOA, YEE, nr. 77/42, lef 4, 20 N 1293 Pazar (9 Ekim 1876) Meclis-i Mahsus zabtı.

⁵¹² Bu altı devlet: İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Piyemonte ve Osmanlı Devleti idi.

⁵¹³ BOA, YEE, nr. 77/42, lef 2, N 1293 (Ekim 1876).

B. İstanbul Konferansı⁵¹⁴ ve Musurus Paşa

1856 Paris Antlaşması'ndan sonra Avrupa diplomasisi, konferanslarla yönetilir hale gelmişti. Bu alt başlıkta 2 Aralık 1876'da İstanbul'da başlayan İstanbul Konferansı'nın Bâbîâli tarafından değerlendirilme biçimi, bu kararların 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na giden yolu nasıl hazırladığı ve İngiliz politikasını bizzat yerinden takip eden Musurus Paşa'nın bu olayların seyrinde oynadığı rol ve Osmanlı hükûmeti'nin İngiltere'ye güvenmesinin ilerleyen yıllarda oluşturduğu olumsuz etkiler üzerinde durulacaktır.

İstanbul Konferansı'na Bâbîâli, öncelikle katılmamak için elinden geleni yaptı. Ancak bunu başaramayınca konferanstan yaklaşık yirmi gün sonra 23 Aralık'ta katıldı. Toplantıdan iki gün önce 21 Aralık'ta sadarete Mütercim Mehmed Rüşdî Paşa'nın (1811-1882) istifasıyla Midhat Paşa (1822-1884)⁵¹⁵ getirilmişti. Hâriciye Nâzırlığı'na ise Safvet Paşa (1815-1883)⁵¹⁶ tayin edildi. Aynı günlerde Osmanlı Anayasası'nın hazırlıkları bitmiş ve bir kaç gün sonra da Meşrutiyet ilan edilmişti. Duruma bozulan Avrupalılar, bunun diplomatik bir taktik olduğunu düşündüler. Müzakerelerde Bâbîâli'yi en çok şaşırtan şey İngiltere'yi temsil eden Hindistan İşleri Bakanı Lord Salisbury'nin (1830-1903), Rus Elçisi İgnatyev (1832-1908) ile aynı ağzı kullanmasıydı. Muhafazakâr Salisbury'nin düşünceleri Başbakan Disraeli ve Dışişleri Bakanı Derby'den çok farklıydı. Salisbury, Osmanlı Devleti'nin sonunun geldiğine inanıyordu.

⁵¹⁴ Bu konferans, Tersane Konferansı veya Süfera Konferansı olarak da adlandırılır. Bkz. B. Sıtkı Baykal, "1877 Harbi ve Bununla İlgili Meseleler Hakkında Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, I/ 3, Ekim 1941, 226.

⁵¹⁵ Asıl adı Ahmed Şefik'tir. 1822'de İstanbul'da doğdu. Kalemiyede yetişti, burada kendisine Midhat mahlası verildi. Çeşitli valiliklerden sonra 31 Temmuz 1872'de sadrazamlık makamına oturdu. 19 Ekim 1872'de azledildi. İki kez adliye nâzırlığı yaptı. 19 Aralık 1876'da ikinci kez sadrazamlığa getirildi. 5 Şubat 1877'de padişah tarafından azledilerek yurtdışına gönderildi. 1881'de tutuklanarak idama mahkum edildi ise de idam kararı müebbet hapse çevrildi. 1884'te öldürüldü. Bkz. Gökhan Çetinsaya-Şit Tufan Buzpınar, "Midhat Paşa", *DİA*, İstanbul 2005, 30, 7-11.

⁵¹⁶ Tam adı Safvet Esad Mehmed Paşa'dır. 1815 yılında doğdu. Kalemiyeden yetişti. 1840'da tercüman, 1845 yılında ise hâriciye kâtibi oldu. Sadaret müsteşarlığı ve meclis azalığı yaptı. 1861 yılında ticaret nâzırlığına getirildi. Çeşitli nâzırlıklardan sonra Mart 1865'te Paris sefirliğine getirildi. Mart 1873, Haziran 1876, Mart 1878, Temmuz 1879 ve Aralık 1880'de altı kez hâriciye nâzırlığı yaptı. Daha sonra Paris'e sefir olarak gönderildi. 17 Kasım 1883'te vefat etti. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, s. 1432-1433.

24 Aralık'ta Avrupalı devletler, İstanbul Konferansı kararlarını⁵¹⁷ Bâbîâlî'ye bildirdiler. Salisbury, kararların kabul edileceğini umuyordu. Bunu garantilemek için Lord Salisbury, 17 Ocak 1877'de Sadrazam Midhat Paşa'ya bir mektup gönderdi. Mektupta⁵¹⁸: Midhat Paşa'ya sorumluluğunun büyük olduğu, padişah üzerinde ancak kendisinin etkili olabileceği belirtilerek İstanbul Konferansı tekliflerinin kabul edilmesi aksi takdirde Osmanlı Devleti'nin daha fazla yaşayamayacağı ifade edildi.

Midhat Paşa ertesi gün (18 Ocak 1877) Lord Salisbury'e gönderdiği cevabi mektubunda Avrupalı devletlerin teklifine sadece kendisinin değil diğer Osmanlı devlet adamlarının da karşı olduğunu belirterek başladı. Söz konusu tekliflerin Osmanlı hükûmeti'nin bağımsızlık ve şerefine dokunacak cinsten olduğunu bu nedenle İngiltere'nin dostane tavsiviyelerini uygulamalarının mümkün olamayacağını belirtti.⁵¹⁹ Aynı görüşte olmayan İngiliz Dışişleri Bakanı Derby ve İstanbul'daki İngiliz Elçisi Elliot ise, konferans hükümlerinin reddedilmesi yönünde telkinlerde bulundular.⁵²⁰ Bâbîâlî, konferans bildirgesini "hukukumuz yabancı tahakkümü altında kalmaz" diyerek 20 Ocak 1877'de reddetti.

⁵¹⁷ Avrupalı devletlerin tekliflerine göre Sırbistan ve Karadağ'ın sınırları genişletilecek, Bosna ve Hersek iki özerk vilayet olacak, valiler ise Avrupalı devletlerin onayı ile tayin edilecekti. Aynı zamanda Bosna ve Hersek'te yerli milis kuvvetleri oluşturulup toplanan vergilerin üçte biri mahallinde harcanacaktı. Bulgaristan ise doğu ve batı olmak üzere iki vilayete ayrılıyordu. Bosna ve Hersek'teki özerk yönetim aynen Bulgaristan'da da uygulanacaktı. Yapılacak reformlar, Avrupalı devletlerin temsilcilerinden oluşan komisyonların gözetiminde yürütülecekti. Bulgaristan'daki komisyonun güvenliği için bölgeye 5.000 Belçika askeri gönderilecekti. Bkz. Mahmud Celaleddin Paşa, s. 208-209.

⁵¹⁸ Orijinali Fransızca olup Türkçe tercümesi yayımlanan mektup için bkz. Baykal, *Tarih Vesikaları*, s. 227-230.

⁵¹⁹ Baykal, *agm*, s. 231.

⁵²⁰ Armaoğlu, s. 514.

C. Londra Protokolü

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile olan ilişkileri gerginleşti. Padişah II. Abdülhamid, gelinen süreçten rahatsızdı. Konferansın sonuçsuz kalmasından ötürü Sadrazam Midhat Paşa (1822-1884), suçlandı ve 5 Şubat akşamı, tutuklanarak Brindizi'ye (İtalya) sürüldü.⁵²¹ Yerine İbrahim Edhem Paşa⁵²² (1818-1893) sadarete getirildi.

Rus Elçisi İgnatyev, Mart 1877'de Avrupa başkentlerini dolaşarak Balkan sorunları ile ilgili uluslararası bir konferans toplanması amacıyla Avrupalı devletleri ikna etmeye çalışıyordu. İgnatyev'in Londra'dan ayrılıp Petersburg'a ulaştığı gün, 31 Mart 1877'de altı devletin onayı ile Londra Protokolü adını alan antlaşma kabul edildi.⁵²³

Londra Protokolü'nün hazırlanma süreci ciddi tartışmalara yol açtı. Bâbîâli, Londra Sefiri Musurus Paşa aracılığıyla istediği şartları İngiltere'ye bildirerek kabul edemeyeceği hiçbir hükmün metinde yer almaması gerektiğini belirtti. Protokol müsveddesinde ise Rusya'nın askerlerini dağıtması, Bâbîâli'nin ise dağıtmaması öngörülüyordu. Bâbîâli, Avrupa kamuoyunda asayiş bozan devlet olarak görülme istemediğini belirterek bu şartı kabul etmedi. Ayrıca ıslahatların Avrupalı devletler arasında görüşülerek müzakere edilmesinin Paris Antlaşması hükümlerine aykırı olduğunu bildirdi. Osmanlı diplomasisi ve diplomatları, dış müdahaleden korunmak amacıyla sıklıkla Paris Antlaşması'nın ilgili hükümlerini referans gösteriyordu. Osmanlı hükûmeti'ne göre komisyonun amacı Bâbîâli'yi bilgilendirmek ise bunun için elçiler yeterli idi. Komisyonun ve yabancı memurların Osmanlı Devleti'nin iç işlerine

⁵²¹ Midhat Paşa yaklaşık bir yıl Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde sürgün hayatı yaşadı. Londra'da bulunduğu sırada Kostaki Musurus Paşa vasıtasıyla Midhat Paşa'ya bir telgraf tebliğ edildi. Buna göre Midhat Paşa'nın aile efrâdıyla birlikte Girid Adası'nda ikametine izin veriliyordu. (Eylül 1878). Midhat Paşa, *Tabsıra-i İbret*, neşr. Ali Haydar Midhat, Hilal Matbaası, İstanbul 1325.

⁵²² İbrahim Edhem Paşa hakkında bilgi için bkz. dipnot 453, s. 119.

⁵²³ Ali Fuad Tükgeldi, II, 261-262.

karişması kabul edilemezdi. Osmanlı vükelâsının imzasıyla Kostaki Musurus, bütün bunları İngiliz Dışişleri Bakanı Derby'e iletmekle görevlendirildi.⁵²⁴

Osmanlı Vükelâ Meclisi, 4 Nisan 1877'de Avrupalı devletlerin ileri sürdükleri protokol teklifini ileride vahim sonuçlar doğuracağı endişesiyle reddetti. Protokolün reddi çok sert ifadelerle yazıya döküldüğünde Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa (1815-1883), bu duruma itiraz etti. Bu sırada Musurus Paşa'dan bir telgraf geldi. Telgrafta protokolü reddetmenin lüzumu ve devletlere yazılacak reddiyenin nasıl olması gerektiği ve Petersburg Sefiri Müteveffa Kabuli Paşa'nın yerine yeni bir sefir gönderilmesinin Bâbîâlî'nin yararına olacağı belirtilmişti. Safvet Paşa, genelgedeki sert ifadelerin yumuşatılmasını ve Musurus Paşa'nın Petersburg'a sefir gönderilmesi gerektiği yönündeki düşüncesinin dikkate alınmasını istedi. Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, protokolün reddedilmesi halinde Rusya'nın savaş ilan edeceği duyumunu almıştı.⁵²⁵

Rus Elçi İgnatyev, Berlin'deki Osmanlı Sefiri Sadullah Paşa (1838-1891)⁵²⁶ ile görüşerek Karadağ'la barış yapılması, ıslahatların yerine getirilmesi ve Rusya ile gerginleşen ilişkilerin yeniden kurulması için Petersburg'a bir Osmanlı sefiri gönderilmesini istedi. Buna paralel olarak aynı günlerde Rusya'nın Londra Elçisi Kont Şuvalov benzer bir teklifi Londra'da Musurus Paşa'ya iletti. Şuvalov, iki devletin ordularının aynı anda dağıtılması ve Petersburg'a bir Osmanlı sefiri gönderilmesini önerdi. Musurus Paşa, öneriyi İngiliz hükûmeti'ne ileterek konuyu Dış İşleri Bakanı Lord Derby ile müzakere etti. Bakan Derby, Musurus Paşa'ya:

“Osmanlı Devleti ordularının dağıtılması yanında Rus ordularının da dağıtılması gerekir ancak Rusya askerlerinin dağıtılacağı yönünde hiç bir şekilde taahhütte bulunmuyor, bu durumda Rusya'nın teklifi güvenilmez

⁵²⁴ BOA, YEE, nr. 41/3, lef 1, Mart 1877.

⁵²⁵ Mahmud Celaleddin Paşa, s. 266.

⁵²⁶ Sadullah Paşa olarak bilinir ancak tam adı Sadullah Rami Paşa'dır. Babası vali ve şair Ayaşlı Müftüzade Esad Mehmed Muhlis Paşa'dır. Tercüme Odası'ndan yetişti. Mabeyn Başkatibi gibi çeşitli görevlerden sonra Ticaret Nâzırı (Eylül 1876), Berlin Sefiri (Mayıs 1877) ve Viyana Sefiri (1883) oldu. Bu görevdeyken havağazı ile intihar etti. Bkz. Sinan Kunalp, “Sadullah Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, YKY, İstanbul 1999, s. 481-482.

ve kabul edilemez, Osmanlı Devleti ordusunu takviye etmeli” demişti.

Musurus Paşa İngilizlerin fikrini de bildirince Bâbîâli nezdinde meselenin barışçıl yollarla halledilmesinin mümkün olmadığı kanaati oluştu. Gelişmeler üzerine Osmanlı erkânı, savaş hazırlıklarına başladı. Lord Derby'nin Osmanlı ordusunun takviye edilmesi yönündeki sözü İngiltere'nin Bâbîâli'yi destekleyeceği şeklinde anlaşıldı. Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa (1815-1883), konuyu İstanbul'daki İngiliz Elçisi H. Layard'a açtı. Layard da durumu Dışişleri Bakanı Lord Derby'e yazdı. Ancak gelen cevap şaşırtıcıydı. Lord Derby, Musurus Paşa'ya savaş hazırlıklarının tamamlanması yönünde tek bir söz söylemediğini bildirdi. Derby, Musurus Paşa ile İstanbul Konferansı Kararları'nın içeriği hakkında görüşmelerde bulunduğunu söylemişti. Açıklamanın devamında İngiliz bakan, İstanbul Konferansı'nın dağıtılması sırasında Bâbîâli tarafından vaat edilen ıslahatın gerçekleştirilmesinin sefir ve konsoloslar tarafından denetleneceğini ve bu ıslahatlar yapılmazsa konunun yine devletler arasında müzakere edileceğini belirtmişti.

Yukarıda belirttiğimiz hususta acaba Musurus Paşa niçin Lord Derby'nin söylememiş olduğu bir cümleyi söylemiş gösterebiliriz anlaşılmaması zor görünmektedir. Bir Osmanlı diplomatının yani diplomasiyi prensib olarak benimsemiş bir devlet adamının, böyle bir tutum içinde olması akla yakın görünmemektedir. Devletlerarası ilişkilerde söz ve namus gibi kavramların yeri olmadığına göre Lord Derby, söylediklerini inkar etmiş olabilir.

Lord Derby'nin cevabı üzerine Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa eğer Rusya ordularını dağıtırsa Bâbîâli'nin de dağıtacağını ancak yabancı sefirlerin sorunlara müdahil olmalarının kabul edilemez olduğunu bildirdi. Derby ise Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa'ya “İngiltere elinden gelen yardımı esirgemez” şeklinde cevap verdi. Osmanlı Devleti'nden Rusya'ya muhalefet etmemesi istendi. O esnada İstanbul'daki Rus maslahatgüzarı da Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa'ya (1815-1883), Avrupalı güçlerin

barışın sağlanması için bir uzlaşma beklendiğini söylemesi, Rusya'nın taleplerine karşı konulmayacağını ortaya koymuştu.⁵²⁷

İngiliz devlet adamları, Osmanlı siyasetçilerini ümitle ümitsizlik arasında bırakma siyasetini izliyorlardı. Özellikle Lord Derby, net bir şey söylemeden bu siyaseti ustaca sürdürüyordu. Osmanlı devlet adamlarından bir kısmı ise Derby'nin diplomasi perdesi altından söylediği sözlerden ümit verici anlamlar çıkarmaya çalışıyordu. Rusya'ya karşı silahların bırakılması ve ordunun dağıtılması konusunda Lord Derby'nin ne düşündüğünü gizlice sorup öğrenmesi hususu Musurus Paşa'ya yazıldı. Lord Derby, Bâbiâli'nin haklı olduğunu ifade etti. On gün sonra ise 31 Mart 1877'de Derby, Musurus Paşa'yı çağırarak: "Protokolü, bugün beş devletin elçileriyle birlikte imzalayacağım. Bâbiâli'nin ileri sürdüğü görüşleri gözden uzak tutmayıp, mümkün mertebe Osmanlı Devleti lehine bir sonuca varmak için sarf ettiğim gayreti takdir edeceğinizi umarım" diyerek söze başlamış ve protokolün mahiyetini⁵²⁸ anlatmıştır. Londra Protokolü'nde Bâbiâli'ye bir ıslahat programı tavsiye edildi. Reformların uygulanıp uygulanmadığı Avrupalı devletler tarafından kontrol edilecekti. Kontrolün mahiyeti ise belirtilmemişti. Reformlar uygulanmadığı takdirde Avrupalı devletler kendi aralarında yaptırım uygulanmasına karar verebilecektir. Reformların uygulanabilmesi için Balkanlar'daki Osmanlı ordularının dağıtılması salık verildi. Protokol imzalanmadan önce Rusya'nın Londra'daki sefiri Kont Şuvalov Derby'ye bir beyanname verecekti. Rus ordusu dağıtılmadığı takdirde protokol hükümsüz kalacaktır. Musurus Paşa, Lord Derby'nin sözleri üzerine Osmanlı Devleti'nin reformları yerine getirmekte tereddüt etmeyeceğini ve en büyük teminatın da Kanun-ı

⁵²⁷ Mahmud Celaleddin Paşa, s. 262-263.

⁵²⁸ "Devletler, Bâbiâli'ye kendisinin kabul ettiği bir ıslahat programını tavsiye etmesini uygun gördüler. Reformların uygulanıp uygulanmadığı bu devletler tarafından kontrol edilecektir. Ancak kontrolün nasıl yapılacağı protokolde belirtilmemiştir. Reformlar uygulanmadığı takdirde Avrupalı devletler kendi aralarında yaptırım uygulanmasına karar verebilecektir. Protokolde zorlayıcı tedbirlere başvurulması gibi ifadeler yer almamaktadır. Farklı anlamlara yol açacak ifadeler metinden çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin reformları uygulayabilmesi için Balkanlar'daki Osmanlı ordularının dağıtılması gerektiği tavsiye edilecektir. Protokolün imzasından önce Rusya'nın Londra'daki Sefiri Kont Şuvalov, bana bir beyanname verecektir. Petersburg'a bir elçi gönderdikten sonra, Rusya'nın askerini dağıtacağı hususu yer alacaktır. Ben de aynı şekilde protokolün imzalanmasından önce Rus sefirine bir beyanname gönderip, onunla İngiltere'nin protokolü kabul etmesinin barışı koruma gayesinden ileri geldiğini bildireceğim, eğer asker dağıtılmaz ise protokolün hükümsüz kalacağını söyleyeceğim Petersburg'daki elçimize, devletiniz tarafından gönderilecek sefire yardımcı olması için talimat göndereceğim".

Esasi ile Umumî Meclis olduğunu belirtti. Reformların uygulanmasının Avrupalı devletler tarafından kontrolüyle ilgili olarak ise Paris Antlaşması'nın 9. maddesine⁵²⁹ göre Avrupalı devletlerin Bâbîâli'nin iç işlerine karışamayacağını ifade etti. Musurus Paşa sözlerini Rusya'nın Balkanlar'daki askerini geri çektiği takdirde Osmanlı askerinin de bölgeden çekileceğini belirterek bitirdi. Bunun üzerine Lord Derby, "Devletiniz uygun göreceği şekilde cevap vermekte özgürdür" demeyi yeğledi.⁵³⁰ Musurus Paşa, 31 Mart 1877'de görüşmelerin ayrıntılarını yazarak protokol ile söz konusu beyannamelerin suretlerini telgrafla Bâbîâli'ye gönderdi. Bahsedilen müsveddelerin birer sureti de ilgili devletlerin İstanbul'daki temsilcileri tarafından Hâriciye Nezâreti'ne ulaştırmıştı. Rusya'nın çabaları sonucu 31 Mart 1877'de Londra Protokolü⁵³¹ denilen bir anlaşma metni ortaya çıktı. Osmanlı devlet erkânı, Avrupalı devletlerin savaş karşıtı tutumlarına rağmen Rusya'ya meydan okuyan bir layiha kaleme aldı. Bazı Osmanlı vükelasının da layihaya karşı çıkması üzerine İngiltere'nin görüşlerine başvuruldu. İngiltere, protokolden önce Osmanlı Devleti metni kabul etmezse ülkesinin, protokolü geçersiz sayacağını açıklamıştı. Mesele Kostaki Musurus Paşa'ya bildirildi. Yapılan istişare sonucu protokolün reddine karar verildi.⁵³²

Sonuç olarak Osmanlı diplomasisinde 1871'de Âli Paşa'nın vefatıyla başlayan kaos yılları, şiddetini arttırarak devam etmiştir. 1875 Hersek isyanı, Balkanlar'daki dengeleri önemli ölçüde değiştirmiştir. Osmanlı diplomasisi, büyük güçlerin birbirleriyle olan çatışmalarından sonuna kadar yararlanmaya çalışmıştır. İngiltere'nin Rusya endişesi, her ne kadar Osmanlı Devleti'nin işini kolaylaştırmış olsa da, istenen

⁵²⁹ Paris Antlaşması'nın 9. maddesi şu şekildedir: Zât-ı hazret-i padişahî tebealarının sa'adet-i hallerine masrûf olan himmet-i mütevâliyeleri iktizasınca kavmiyet ve diyanet ayırmayarak cümlesi için müceb-i ıslah-ı hal olmağla beraber Memâlik-i şâhânelerinin Hristiyan ahali haklarında niyyât-ı inayatkâraneleri teyid eder bir kıt'a fermân-ı âli ihsân buyurmuş olduklarından ve bu babda olan efkâr-ı şâhânelerine bir delil-i cedîd ibrâz etmek istediklerinden irâde-i müstakille-i şâhânelerinden sâdır olmuş olan iş bu fermân-ı âlinin düvel-i muâhedeye tebliğini tensib buyurmuşlardır. Düvel-i muâhede iş bu tebliğin kadr-i âlisini isbât ve te'yid ederler, şurası kaviyyen mukarrerdir ki işbu tebliğ zât-ı hazret-i padişahinin ne kendi tebaası ile olan muâmelat-ı şâhânelerine ve ne de Saltanat-ı seniyyeleri'nin idâre-i dâhiliyesine gerek münferiden ve gerek müstereken müdâhale etmek için hiçbir halde düvel-i muâhedeye bir hak ve selahiyet vermeyecektir. *Mecmua-i Muâhedât*, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1298, 4, 248-249.

⁵³⁰ Mahmud Celaleddin Paşa, s. 265.

⁵³¹ Londra Protokolü'nün metni için bkz. Ali Fuat Türk geldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 1957, II, 261-262.

⁵³² Mahmud Celaleddin Paşa, s. 264.

sonucu sağlamamıştır. Londra Protokolü'nün reddinin ardından Rus Çarı, 12 Nisan 1877'de savaş ilan etmiş ve 93 Harbi başlamıştır.

II. Osmanlı Diplomasisinde Yeni Dönem: 1878 Sonrası

Kostaki Musurus Paşa, 1878 yılına geldiğinde Londra Sefirliği'nde 27 yılını doldurmuş tecrübeli ve usta bir sefirdir. Aynı zamanda Londra'daki diğer yabancı elçiler içinde de en kıdemlisidir. Buna karşın Paşanın Londra Sefirliği'ndeki son yılları (1878-1885) siyasî açıdan en zorlu dönemlerindedir. Musurus Paşa, Londra sefirliğinin son dokuz senesinde kendisini yoğun bir diplomatik müzakere trafiği içinde bulmuştur. 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması⁵³³, Osmanlı Devleti tarihinde ve Kostaki Musurus Paşa'nın sefirlik tecrübesinde dönüm noktasıdır. Bu bölümde dönemlendirme yapılırken önemine binaen 1878 Berlin Antlaşması ayrıca olarak kullanılmıştır.

Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878), Berlin Antlaşması, Kıbrıs'ın İngiltere'ye geçici süreyle devri, Tunus ve Mısır'ın işgali Kostaki Musurus Paşa'nın Londra sefirliği'nin son yedi yılında gerçekleşti. Bu son bölümde Osmanlı Rus Savaşı'nın sonuçları üzerinde durup Sultan II. Abdülhamid'in iktidarını pekiştirdiği 1878-1885 yıllarını ve değişen konjonktürün Osmanlı diplomasisine getirdiği farklılıkları ve sefirlerin-Kostaki Musurus örneğinde-insiyatiflerini ne ölçüde arttırdığı ya da azalttığı incelenecektir.

İngiltere'nin değişen emperyal politikalarının yanı sıra Kostaki Musurus Paşa da bu tarihten itibaren farklı bir sefir portresiyle, Osmanlı siyasetçilerini şaşırtmayı başardı. Bu değişimin ip uçlarını bu bölümün ilerleyen kısımlarında görmek mümkün olacaktır. Bütün bunların dışında Kostaki Musurus'un emeklilik yılları da bölümün sonunda yer almaktadır.

A. İngiltere ve Ayastefanos Barışı

93 Harbi'nin (1877-1878) ele alındığı bu başlıkta esas olarak Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkış nedeni, etkileri ve Ayastefanos Barışı ile Berlin Antlaşması'na giden

⁵³³ Berlin Antlaşması ve sonuçları için bkz. W. N. Medlicott, *The Congress of Berlin and After: A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878-1880*, London 1938.

yol anlatılacaktır. Bir önceki bölümde anlatılan Hersek İsyanı ile Balkanlar'da çıkan ayaklanmalar, çözülemeyince Avrupalı devletlerin önerisiyle İstanbul Konferansı ve ardından Londra Konferansı toplanmıştı. Fakat Bâbiâli, konferans kararlarını reddetti. Bunun üzerine Rusya savaş ilan etti. Bu, Osmanlı-Rus Savaşı'nın görünür nedenidir. İstanbul'daki Rus elçiliği, 23 Nisan 1877'de Bâbiâli'ye bir nota vererek diplomatik münasebetleri kestiğini bildirdi. Sırbistan, Karadağ ve Romanya da Rusya'nın safında yer aldı. Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlere müracaat ederek 1856 Paris Antlaşması'nın 9. maddesi⁵³⁴ uyarınca Rusya'ya karşı yardım istedi. Avrupalı güçler ise ilgisiz bir tavır sergilediler. Halbuki Bâbiâli, İngiltere'nin kendi yanında yer alacağını umuyordu. İngiltere, Rusya'yı onaylamadığını belirtmekle yetindi. Açıklamayayı yetersiz bulan Bâbiâli, savaşa dahil olan Sırların durdurulması için Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa vasıtasıyla diplomatik temaslara başladı. Musurus Paşa, İngiliz Dışişleri Bakanı Derby'den yardım istedi. Lord Derby, Sırları defalarca uyardığını ancak başarılı olamadığını belirterek Sırları "namussuz" olarak adlandırmakla yetindi. Bu tanımlama üzerine Musurus Paşa ise bir ilavede bulunarak: "Sırb Emeti yalnız namussuz değil, diğerlerinin namusunu ihlâlâ cesaret ettiği cihetle hem de küstah olup her ne ise en son zamanda bir nasihat daha verilecek olsa bile kabul ve istimâ eder" dedi. Bu sözler karşısında İngiliz Dış işleri Bakanı, ise evet ya da hayır şeklinde hiç bir cevap vermemeyi tercih etti.⁵³⁵

Bâbiâli'nin savaşı önlemeye yönelik girişimleri sürerken savaş bir yandan da devam ediyordu. Tuna cephesinde Plevne'nin⁵³⁶ düşmesi üzerine Ruslar, Edirne'ye doğru ilerledi. Osmanlı hükûmeti, 22 Ocak 1878'de Ruslara anlaşma teklif etmek zorunda kaldı. Fakat Rusların anlaşma için öne sürdüğü şartlar çok ağırdı. Uzun süren müzakerelerin ardından Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 3 Mart 1878'de

⁵³⁴ Bu madde için bkz. dipnot 513.

⁵³⁵ BOA, Y. PRK. HR, nr. 2/10, 3 Aralık 1877.

⁵³⁶ 1877 Osmanlı Rus Savaşı sırasında I. Plevne Muharebesi olarak tarihe geçen kanlı çatışma, Ruslar'ın Rumeli cephesinde aldıkları ilk darbedir. Rus kuvvetleri Plevne üzerine 18 Temmuz'da ikinci defa taarruzda bulundular fakat Ruslar tekrar hezimetle uğradı. Romenlerin de savaşa katılmasını sağlayan Ruslar, 7-11 Eylül tarihleri arasında gerçekleşen III. Plevne Muharebesi'nde de başarı kazanamadı. Osman Paşa'ya gazilik unvanı verildi. Birbiri ardınca başarısızlığa uğrayan Ruslar ise Plevne'yi 13 Eylül'de tekrar kuşattılar. Uzun süren kuşatma sırasında mühimmat ve yiyecek sıkıntısı çekildi. Osman Paşa kumandasındaki ordu, teslim olmak zorunda kaldı. Plevne Muharebesi için bkz. Albay Talat, *Plevne Savunması*, çev. Talat Yalazan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 70 vd.

Ayastefanos⁵³⁷ (Yeşilköy) Antlaşması imzalandı.⁵³⁸ Bu tarihten kısa bir süre önce, Sultan II. Abdülhamid, 13 Şubat 1878'de, meclisi feshetmiş ve otuz yıl sürecek olan otoriter rejimini başlatmıştı.

Osmanlı diplomasisi, İngiltere'nin Rusya'nın genişlemesinden duyduğu rahatsızlığı fırsat bilerek Ayastefanos Antlaşması'nın şartlarını bertaraf etmek için atağa geçti. İngiliz siyasetinin nabzını tutan Musurus Paşa, siyasî gündemin yoğunluğundan zamanının büyük bir kısmını İngiliz Dışişleri'nde geçiriyor ve sıklıkla da Dış İşleri Bakanı Lord Salisbury (1830-1903) ile görüşüyordu.⁵³⁹ Musurus Paşa, Salisbury'den Ayastefanos Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığına uygun bir şekilde düzeltilmesini talep etti.⁵⁴⁰ Bu talepler sonuç verdi ve İngiltere ile Avusturya'nın çabalarıyla Ayastefanos geçici bir anlaşma hüviyetine büründü. Rusya, yeni bir kongrenin yapılmasını istemek zorunda kaldı. 13 Haziran 1878'de kongre, Berlin'de toplandı. Kongreye İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya, İtalya ve Osmanlı Devleti katıldı. Osmanlı Devleti'ni Mehmed Ali Paşa, Aleksandr Karatodori Paşa⁵⁴¹ (1833-1906) ve Berlin Sefiri Sadullah Paşa⁵⁴² (1838-1891), diğer devletleri ise başbakan veya dışişleri bakanları başkanlığındaki heyetler temsil etti. Bir ay süren müzakerelerin ardından 13 Temmuz'da Berlin Antlaşması⁵⁴³ imzalandı.

⁵³⁷ Antlaşmaya göre Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsız hale geliyor ve toprakları genişletiliyordu. Romanya Besarabya'yı Rusya'ya verdi ve yerine Dobruca'ya aldı. En önemli gelişme Bulgaristan'da yaşandı. Osmanlı Devleti'ne bağlı büyük bir Bulgaristan Prenslığı ortaya çıktı. Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya Bulgaristan sınırları içine alınıyordu. Bosna ve Hersek'te ıslahat yapılacak, bu iki toprak üzerinde dolaylı bir şekilde Avusturya ve Rusya'nın kontrolü sağlanacaktı. Girid'te 1868'den beri uygulanan yönetim şekli devam edecek bu yönetim biçimi Arnavutluk, Tırhala ve Rumeli'nin diğer yerlerinde de sürdürülecekti. Osmanlı Devleti Rusya'ya 1 milyar 410 ruble savaş tazminatı ödeyecekti. Rusya, Osmanlı Devleti'nin mâlî sıkıntısını göz önünde bulundurarak tazminattan vazgeçti. Buna karşılık Batum, Kars, Ardahan, Eleşkirt ve Beyazıt Rusya'ya bırakıldı. Antlaşmanın 16. maddesi ise Ermenilerle ilgiliydi. Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu Doğu vilayetlerinde reform yapılması gerekiyordu. Ayastefanos Antlaşması maddeleri için bkz. *Berlin, Ayastefanos, Kıbrıs Muâhedenâmeleri*, Karabet Matbaası, İstanbul 1324, s. 37-57.

⁵³⁸ *Mesâil-i Mühimme, II, s. 40.*

⁵³⁹ BOA, Y. PRK. HR, nr. 2/31, 28 Z 1294 (3 Ocak 1878).

⁵⁴⁰ BOA, Y. PRK. HR, nr. 2/79, 9 Nisan 1878, Kostaki Musurus Paşa'dan Hâriciye Nezâreti'ne gönderilen telgraf tercümesi.

⁵⁴¹ Aleksandr Karatodori Paşa için bkz. dipnot 45.

⁵⁴² Sadullah Paşa hakkında bilgi için bkz. dipnot 513.

⁵⁴³ Antlaşma maddeleri için bkz. Nihat Erim, s. 403- 424.

XIX. yüzyılda Balkanlar ve Anadolu'daki güçler dengesini belirleyen iki antlaşma vardı. Birincisi 1856 Paris⁵⁴⁴ ikincisi ise 1878 Berlin Antlaşması⁵⁴⁵ idi.⁵⁴⁶ Paris Antlaşması, Rusya'nın Akdeniz'e inme hayallerini yıkmak için Berlin Antlaşması ise Rusya'nın Balkanlara uzanan kolunu kırmaya yönelikti.⁵⁴⁷ Berlin Antlaşması, siyâsî düzende ciddi bir dengesizlik oluşturdu. Aynı zamanda bu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin parçalanma ve dağılma sürecinin en önemli aşamalarından birisiydi. Antlaşmayla Osmanlı Devleti, 287.510 km² toprak kaybetti. Bu kayıpla topraklarının ve nüfusunun beşte birini yitirmiş oldu. Yunan ve İran sınırı, Ermeni meselesi gibi önemli sorunlar halledilmeden bırakıldı. Bu nedenle Osmanlı diplomasisi için Berlin Antlaşması'ndan önce ve sonra kavramlarını kullanmak değişimi göstermesi açısından yararlı olabilir.

B. Berlin Antlaşması ve Ermeniler

İngiltere'nin Osmanlı coğrafyasındaki bazı stratejik hedefleri elde etmesinde Berlin Antlaşması önemli rol oynadı. Aynı zamanda İngiltere'nin Anadolu'daki ıslahatlara müdahalesine ve Hristiyan/Ermenilerin korunması kabilinden politik

⁵⁴⁴ Paris Antlaşması, Kırım Savaşı sonucunda Ruslara karşı ittifak eden İngiltere, Fransa ve Piyemonte devletleriyle Osmanlı Devleti arasında imzalandı. Antlaşmaya göre Karadeniz silahlardan arınarak tarafsız hale getirildi, Osmanlı eyaletleri olan Sırbistan, Eflak ve Boğdan'ın özerklikleri genişletildi ve antlaşmada imzası olan devletlerin ortak garantisi altına alındı. Karadeniz'den Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırlarına kadar olan bölge, Avrupa devletlerinin ortak garantisi altına alınarak Rusya'nın güneye inmesine engel olacak siyâsî bir sınır oluşturuldu. Osmanlı Devleti, Avrupa devletler hukukuna dahil edilerek toprak bütünlüğü Avrupalı devletlerin garantisi altına girdi. Fuad Andıç-Süphan Andıç, *Kırım Savaşı Âli Paşa ve Paris Antlaşması*, Eren Yayınları, İstanbul 2002, s. 70-79.

⁵⁴⁵ Antlaşmaya göre Bulgaristan, Ayastefanos Antlaşması'nda olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik oluyordu. Bir Hristiyan hükûmeti ve milis askeri olacak, prensi ise halk seçecekti. Ancak Bulgaristan'ın sınırları daraltılıyordu. Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya geri alınıyordu. Doğu Rumeli'de özerk bir yönetim kurulması ve Makedonya'da ıslahat yapılması şartıyla bu yerler, Osmanlı Devleti'ne veriliyordu. Girid'deki durum aynen devam edecekti. Bosna-Hersek geçici olarak Avusturya'ya bırakıldı. Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsızlık kazandı. Romanya Besarabya'yı Rusya'ya verip yerine Dobruca'yı aldı. Osmanlı Devleti ise Kars, Batum ve Ardahan'ı Rusya'ya verdi, Ermenilerin Kürtlere karşı korunması ve bölgede ıslahat yapılmasını kabul etti. Ayrıca Rusya'ya 802 milyon 500 bin Frank savaş tazminatı ödeyecekti. *Berlin, Ayastefanos, Kıbrıs Muâhedenâmeleri*, s. 2-36.

⁵⁴⁶ Bu iki antlaşmanın değerlendirmesi için bkz. Teyfur Erdoğan, "Paris Kongresi-1878 Berlin Kongresi Arasında Osmanlı Dış Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç*, haz. İsmail Soysal, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 149-172.

⁵⁴⁷ Armaoğlu, s. 532.

manevralara zemin hazırladı. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi⁵⁴⁸ ile Ayastefanos Antlaşması'nın Ermenilerle ilgili hükmü düzenlendi.

Ermeni Meselesi, ilk defa 1878 Ayastefanos Antlaşması ile Rusya tarafından gündeme getirildi ve uluslar arası bir problem halini aldı. Bu tarihten yaklaşık yüz yıl önce, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya, 1856 Paris Antlaşması'yla Rusya'nın yanı sıra İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya Osmanlı Hristiyanlarını himaye eder konumuna gelmişlerdi. Patrik Mıgırdıç, Berlin Antlaşması esnasında Ermenilerin görüş ve isteklerini⁵⁴⁹ kongreye katılan devletlere empoze etti.

Berlin Antlaşması'yla gündeme gelen ıslahatların uygulanması amacıyla harekete geçen Salisbury, 8 Ağustos 1878 tarihinde Layard'a gönderdiği uzun bir talimatla Anadolu'da yapılacak ıslahata dair bir nota gönderdi. Osmanlı hükûmeti Meclis-i Mahsus'un hazırladığı ve padişahın onayladığı bir cevabi notayı İngiliz Elçisi Layard'a, 24 Ekim'de ilettili. Verilen cevapta ıslahatların yapılmasına en büyük engel olarak mâlî imkânsızlıklar gösterildi. Bâbîâli verdiği cevapla bir anlamda notayı kabul etti.

Her vesile ile nota verir duruma gelen İngiliz hükûmeti, 27 Ekim'de bir kez daha aynı yola baş vurdu. Daha önce bazı vilayetlerde yapılmasına söz verilen ıslahatın, hâlâ uygulanmadığı hatırlatılıp padişahın verdiği sözün icabı olarak İngiliz uyruklu Baker Paşa'nın⁵⁵⁰ (Valantine Baker 1827-1887) Doğu Anadolu'da jandarma

⁵⁴⁸ Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi şu idi: Bâbîâli ahalişi Ermeni bulunan eyâlatta ihtiyacaat-ı mahalliyenin icâb ettiği ıslahâtı bilatehir icrâ ve Ermenilerin Çerkes ve Kürdlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeği taahhüd eder ve arasına bu babda ittihaz olunacak tedâbiri devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşârûn ileyhim tedâbir-i mezkûrenin icrasına nezaret eyleyecektir. Bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, TTK Basımevi, Ankara 1953, I, 423.

⁵⁴⁹ Berlin Konferansı'na Ermeniler iki piskopos ve iki sivil olmak üzere dört temsilci yolladılar ve Avrupalı devletlere isteklerini bildirdiler. Beş yıl için seçilen Hristiyan vali, jandarmaların yarısının Müslüman yarısının gayri müslim olması ve idarenin yeniden düzenlenmesi, mahkemelerin de yarı yarıya gayri müslimlerden oluşturularak şer'i olmaması, Müslümanlarla aynı haklara sahip olmak, Ermenice'nin Türkçe gibi resmi dil olarak kabulü gibi isteklerde bulundular. Patrik isteklerin Van, Bitlis, Erzurum ve Diyarbakir'de hayata geçirilmesini istiyordu. Ermenilerin Berlin Kongresi'ne verdiği projede yer alan; o bölgede çoğunlukta oldukları iddiası, Batı kamuoyunca dikkate alındı ve istedikleri oldu.

⁵⁵⁰ Baker Paşa için bkz. s. 151.

başkomutanlığına atanması teklif edildi. Bu meseleye ileride değinilecektir. Bu arada İstanbul'da İngiliz Elçisi Layard, Bâbîâli nezdinde böyle bir teşebbüste bulunurken Salisbury, Layard'a haber vermeden ve notanın doğuracağı sonucu beklemeden bir tehdit unsuru olarak İngiliz donanmasını harekete geçirdi. Buna neden olarak da 24 Ekim 1878 reform muhtırasında verilen sözlerin yerine getirilmemiş olması ileri sürüldü. Buna rağmen Bâbîâli'nin reformlar hakkındaki politikasında bir değişiklik yapılmadı. 2 Kasım 1879'da Said Paşa başkanlığında toplanan kabine, Layard'ın yukarıda bahsi geçen notasını görüştü.⁵⁵¹

1879'da İngiliz donanmasının Malta'dan Türk sularına hareket emri verilmesi üzerine Hâriciye Nâzırı Saffet Paşa, duyduğu rahatsızlığı Musurus Paşa'ya yazarak donanmanın gönderilmesinin sultanı kızdırdığını bildirdi.⁵⁵² Musurus Paşa, durumu derhal Salisbury'e yazarak gönderdiği telgrafta: dost bir devletin filosunun gelmesi hükûmetimizce sevinçle karşılanır. Ancak bu günlerde gelmesinin gösteri niteliği taşıyacağı hatta Osmanlı hükûmeti'ne karşı baskı şeklinde yorumlanacağını ifade etti. Musurus Paşa, çok nazik ve diplomatik bir üslupla uyarıda bulunmuş oldu.⁵⁵³

İngiliz donanmasının harekete geçirilmesinden başlangıçta çok telaşlanan Sultan II. Abdülhamid, 4 Kasım 1879'da Layard'a bir ultiatom vererek, yirmi dört saat içinde Salisbury'nin bu kararını değiştirmemesi halinde Rusya'yla iş birliğine gidileceği ve Osmanlı donanmasının da gerekli müdahaleye yapacağı bildirilerek sert bir tavır içine girildi. Bâbîâli ve Kostaki Musurus'un diplomatik çabaları sonucu Salisbury, donanmanın şimdilik Malta'dan hareket etmeyeceğini ancak Osmanlı Devleti'nin bekası için gerekli reformların bir an önce yapılmasını salık verdi. XIX. yüzyılın önemli deniz gücü olan İngiltere, donanmasını baskı ve göz dağı aracı olarak kullandı.

⁵⁵¹ Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.40.

⁵⁵² NA, FO, 424/89, 27 Ekim 1879.

⁵⁵³ Aynı dosya.

Daha önce bahsi geçen Baker Paşa (1827-1887)⁵⁵⁴ meselesi şu şekilde ortaya çıktı. İngiltere, Ağustos 1878'de, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine dayanarak Anadolu'da özellikle Doğu vilayetlerinde reform yapılmasını istiyordu. Salisbury, İstanbul'daki İngiliz Elçisi H. Layard'a gönderdiği talimatta Anadolu'da oluşturulacak jandarma kuvvetlerinin Avrupalı subayların komutasında olması, Anadolu'nun belli başlı şehirlerine merkezi mahkemeler kurularak bu mahkemelere Avrupalı bir yargıç atanması ve vergilerle ilgili bazı düzenlemeler yapılmasını önerdi.⁵⁵⁵ Layard 19 Ağustos'ta Bâbiâli'ye verdiği bir nota ile Salisbury'nin projesinin hayata geçirilmesini istedi.

Hâriciye Nâzırı Saffet Paşa, Layard'ın notasını 24 Ekim'de cevaplandırdı. Jandarma kuvvetleri kurulacak ancak bunların başına Avrupalı komutanların getirilmesi mahzurlarından ötürü uygulanmayacaktı. Mahkemeler ve diğer hususlarla ilgili de düzenlemeler yapılacak ancak bu, İngilizlerin tam istedikleri ölçüde olmayacaktı.⁵⁵⁶ Bâbiâli reformlarının yapılabilmesi için ciddi bir kaynağa ihtiyacı olduğunu söylüyor bu şekilde hem gerçekten imkânların müsait olmadığı gösteriliyor hem de İngiltere'nin baskısından kurtulmuş oluyordu.

İngiltere'nin istediği reform çabaları sonuçsuz kaldı. Sultan II. Abdülhamid, yeni bir kabine kurarak kendi uygun gördüğü reformları hayata geçirdi. 4 Ocak 1879'da Tunuslu Hayreddin Paşa sadrazam, akabinde Aleksandr Karatodori Paşa (1833-1906) ise Hâriciye Nâzırı oldu. Sultan II. Abdülhamid iktidarının ikinci yılından itibaren tek adam olduğunu gösterircesine sıklıkla sadrazam değiştirdi.⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ Valantine Baker, Baker Paşa olarak tanınır. İngiliz asıllı olup Osmanlı Devleti hizmetine girmiş mirliva rütbesine kadar yükselmiştir. 1887'de ölmüştür. Bkz. Mahmud Celaleddin Paşa, s. 707.

⁵⁵⁵ Yuluğ Tekin Kurat, s. 172.

⁵⁵⁶ Kurat, s. 177.

⁵⁵⁷ Sultan II. Abdülhamid döneminin sadrazamları Ahmed Hamdi Paşa (1826-1885) Ahmed Vefik Paşa (1813?- Nisan 1891), Mehmed Sadık Paşa ve Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa (1811-1882) getirilmiş ve bu sadrazamlar ortalama 1-2 ay süreyle görevde kalmışlardı. Haziran 1878'de sadrazamlığa Mehmed Esad Şevket Paşa tayin edildi, altı ay görev yaptıktan sonra Aralık 1878'de yerine Tunuslu Hayreddin Paşa (ö. 1890) geldi. O da sekiz aylık vazifeden sonra koltuğunu Temmuz 1879'da Ahmed Arifi Paşa'ya (1830-1895) bıraktı. Arifi Paşa üç ay görev yaptıktan sonra yerine Ekim 1879'da Mehmed Said Paşa (1838-1914) tayin edildi. Sekiz aylık görev tecrübesinden sonra Haziran 1880'de Cenanzâde Mehmed Kadri Paşa (1832-1884) yeni sadrazam olarak atandı ve üç ay görev yaptı. Eylül 1880'de sadarete Mehmed Said Paşa ikinci kez getirildi ve bu sefer Mayıs 1882 tarihine kadar iki sene görevde kaldı.

Salisbury, Kasım 1879'da Baker Paşa (1827-1887) isimli İngiliz asıllı bir subayın Doğu vilayetlerinde jandarma reisliği veya askerî kumandanlığa getirilmesini talep etti. Ona göre bu tayinle Bâbîâli, Ermeni meselesi gibi bir problemin ortaya çıkmasını önleyecekti. Ayrıca Baker Paşa bahsedilen memuriyete tayin edilirse bunun İngiltere kamuoyunda çok olumlu etki yapacağını ve daha önce sözü edilen İngiliz donanmasının Osmanlı sularına girmeyeceğini bildirdi.⁵⁵⁸

İngiltere'nin baskısıyla Baker Paşa, Kasım ayı sonunda jandarma başkomutanlığına atandı. Ancak kendisine icraat yapması gibi bir yetki verilmedi.⁵⁵⁹ İngiltere 1881'den sonra bu tarz askerî görevlere getirilen vatandaşlarını bu vazifelerden aldı. Sonuç olarak Berlin Antlaşması, İngiltere'nin reformları bahane ederek Osmanlı iç işlerine karışmasına zemin hazırladı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin parçalanması için açıkça çaba sarfetmeye başladı. Osmanlı diplomasisinin en önemli çabası ise devletin toprak bütünlüğünü korumaktı.

C. İngiltere nin Değişen Osmanlı Politikası ve Osmanlı Diplomasisinde İki Stratejik Kayıp: Kıbrıs ve Mısır'ın İşgali

1. Kıbrıs

Kıbrıs'ta bir antlaşma ile idarenin İngilizlerin eline geçmesi ve daha sonra Kıbrıs⁵⁶⁰ ve Mısır'ın işgali, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde önemli bir kırılma noktasıdır. Bu bölümde Kıbrıs ve Mısır'ın işgal süreçleri, Osmanlı Devleti'nin bu konudaki diplomasi mücadelesi ve Kostaki Musurus'un Londra'dan bu siyasete müdahil olma biçimi ve faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

İngiltere, XVIII. yüzyıldan beri Akdeniz'le yakından ilgileniyordu. 1713'te Cebelitarık Boğazı'na yerleşen İngiltere, yüzyılın sonunda Akdeniz'deki etkinliğini iyice arttırdı. Fransa'nın 1798'te Mısır'ı işgali İngiltere'nin bölgedeki hâkimiyetine

⁵⁵⁸ BOA, YA. HUS, nr. 162/111, lef 2, 4 Kasım 1879.

⁵⁵⁹ Yuluğ Tekin Kurat, s. 189.

⁵⁶⁰ İngiltere'nin Kıbrıs'ı işgali için bkz. Hacı Bayram Soy, *İngiltere'nin Kıbrıs Politikası (1878-1914)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1996.

darbe vuracağından İngiltere, Osmanlı Devleti ile ittifak yaparak Fransızları Mısır'dan çıkardı. XIX. yüzyılın ortalarında İngiltere Akdeniz'in kilit noktalarından Cebelitarık, Malta, Yedi Ada ve Aden'e yerleşmişti.

Fransızların Süveyş Kanalı'nı açma çalışmaları İngilizleri endişelendirdi. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Akdeniz kapalı bir deniz olmaktan çıktı. Mısır, hayatî önem kazandı. İngiltere, Akdeniz'de güvenliğini sağlamak amacıyla yeni liman ve üslere ihtiyaç duydu. Bu amaçla 1878 yılından itibaren Akdeniz'de geçici üstler kurmaya karar verdi. Bunları da yarımadalar ve adalar olarak seçmeye özen gösterdi. Bunun için ilk akla gelen yer, Kıbrıs'tı. Ada stratejik açıdan Doğu Akdeniz'in kilit noktasıydı. Hem Anadolu kıyılarına hem de Mısır ve Süveyş Kanalı'na yakınlığı nedeniyle İngiltere için bulunmaz bir üs olabilirdi.

Esasında İngiltere, 93 Harbi sırasında Kıbrıs'ın doğrudan ismini zikretmeden toprak talebinde bulunmuştu. Savaş sırasında Plevne'deki kritik durum ve Osmanlı maliyesinin içine düştüğü buhrandan ötürü Bâbüâli Kasım 1877'de Musurus Paşa'ya talimat göndererek İngiltere'den kredi bulunması imkânını araştırmasını istemişti. Ancak Başbakan Disraeli teklife olumlu yaklaşmamış bu husustaki fikirlerini İstanbul'daki Elçisi Henry Layard'a şöyle bildirmişti: "Osmanlı Devleti'ne yardım yapmamız ancak Bâbüâli'nin İngiliz çıkarlarına uygun bir toprak parçasını bize satmaya razı olmasıyla mümkündür". Tabii ki Osmanlı Devleti para karşılığında herhangi bir toprağını vermedi. Kredi temin edilemeden mesele kapandı.⁵⁶¹

İngiltere, 25 Mayıs 1878'de yani Berlin Kongresi'nden üç hafta kadar önce Osmanlı Devleti'ne 48 saat süreli bir nota vererek Kıbrıs'ın idaresinin kendisine bırakılmasını aksi takdirde, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına göz yumacağını bildirdi. Buna göre, Kıbrıs'ın yeni statüsü Rusya'nın Kars ve Ermenistan üzerindeki kontrol süresine bağlı olacak ayrıca Rusya, bahsi geçen şehirleri terkederse ada tahliye edilecekti.⁵⁶² Bu sırada İngiliz devlet adamlarının hepsi aynı fikirde değildi. Dışişleri

⁵⁶¹ Yuluğ Tekin Kurat, s. 78.

⁵⁶² Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere'ye Devri)*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 46-47 ayrıca bkz. Dwight E. Lee, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Harvard University Press, Cambridge 1934.

Bakanı Lord Derby, ultiyatoma karşı olduğunu açıkladı. Ancak diğer hükümet üyelerinin kendisiyle aynı görüşte olmaması üzerine 27 Mayıs 1878’de istifa etti. Mutedil İngiliz politikacı Derby’nin yerine emperyalist hedefleri açıkça deklare eden Salisbury (1830-1903), dışişleri bakanı oldu.

İstanbul’daki İngiliz Elçisi Henry Layard’ın çabaları ve uzun müzakerelerin ardından Kıbrıs Antlaşması, 4 Haziran 1878’de İstanbul’da imzalandı.⁵⁶³ Böylece Osmanlı Devleti, ilk kez savaş yapmadan bir toprak kaybetti.⁵⁶⁴

Kıbrıs Antlaşması’na rağmen statüsünü yitirmek istemeyen Bâbîâli anlaşmaya ilaveten bazı teklifler ortaya attı. Öne sürülen şartlar 1 Temmuz 1878 tarihinde ek bir

⁵⁶³ Antlaşma şu maddelerden oluşuyordu: 1. madde Rusya, Batum Ardahan, Kars veya adı geçen yerlerden birini işgali altında tutup da ileride her ne vakit olur ise olsun, kesin barış sözleşmesi ile tayin olunan Osmanlı Devleti’nin Asya topraklarından bir kısmını ele geçirip istilaya başlayacak olur ise bu halde İngiltere, bu toprakları silah ile korumak ve savunmak üzere Osmanlı Devleti ile birleşmeyi taahhüt eder. Buna karşılık Padişah hazretleri de ülkesinde bulunan Hristiyan ve diğer tebeanın iyi idare ve korunması ile ilgili ileride iki devlet arasında kararlaştırılacak olan gerekli ıslahatı uygulayacağını İngiltere Devleti’ne vaad ile beraber adı geçen devleti bu taahhütlerinin yerine getirilmesi için lazım gelen vasıtaları sağlayabilecek bir duruma getirebilmek amacıyla kendisine Kıbrıs Adası’nı tahsis etmeye ve asker yerleştirecek adayı idare etmesine muvafakat eder. İkinci madde-iş bu sözleşme tasdik edilmiş nüshaları bir ay içinde veya mümkün olduğu takdirde daha önce teati edilecektir. İki tarafın murahasaları tasdiklerini belirtmek üzere iş bu sözleşmeyi imza etmişler ve mühürlemişlerdir. İş bu sözleşme bin sekiz yüz yetmiş sekiz yılı haziranının dördüncü (4 Haziran 1878) günü İstanbul’da düzenlenmiştir. İmzalar (Layard ve Safvet). Bkz. Rifat Uçarol, s. 65-66.

⁵⁶⁴ Uçarol, s. 49.

antlaşma⁵⁶⁵ ile İstanbul'da imzalandı. 12 Temmuz 1878 Cuma günü İngilizler, Kıbrıs'a çıkarma yaptı.⁵⁶⁶ Aynı gün Kıbrıs'ta İngiliz idaresi resmen başladı.

⁵⁶⁵ 1 Temmuz 1878 tarihli ek antlaşma maddeleri şunlardır:

1. Ada'da halen olduğu gibi bir şer'i mahkeme kurulacak ve bu mahkeme adanın Müslüman halkına ait yalnız şer'i işlere bakmaya devam edecektir.
2. Camilere, Müslüman mezarlıklarına, okullarına ve adada bulunan Müslümanlara ait dini kurumlara ait menkul ve gayri menkul mallar, İngiltere hükümeti tarafından tayin edilecek bir memur ile birlikte idare etmek üzere Evkaf Nezâreti tarafından adanın Müslüman halkından bir memur tayin edilecektir.
3. İngiltere, idare masrafları çıkarıldıktan sonra gelir fazlasını her yıl Bâbîâli'ye ödeyecek ve bu gelir fazlası son beş yıllık 22.936 kese olarak kabul edilen ortalama gelir üzerine hesap edilecektir. Ayrıca bu fazla sonradan da usulüne uygun olarak tahkik edilecek ve bunun toplamından son beş yılda devlete ve padişaha ait taşınmaz malların satılmasından ve iltizama verilmesinden toplanan para hariç tutulacaktır.
4. Bâbîâli, Kıbrıs'ta bulunan devlete ve padişaha ait taşınmaz malları serbestçe satabilecek veya iltizama verebilecek ve bunlardan toplanan para 3. maddede sözü edilen ada gelirlerine dahil sayılmayacaktır.
5. İngiltere, bayındırlık işleri ve diğer amme hizmetleri için gerekli toprağı ve ekilmemiş toprağı uygun bedelle almak için memurlarına gereken yetkiyi verebilecektir.
6. Rusya, Kars'ı ve diğer işgal edilen yerleri Osmanlı Devleti'ne geri verdiği takdirde Kıbrıs Adası, İngiltere tarafından boşaltılacak ve 4 Haziran 1878 tarihli antlaşmanın hükmü kalmayacaktır. Bkz. Uçarol, s.70-71.

⁵⁶⁶ Ada halkının tepkisinden korkan İngilizler, erkeklerin namazda olduğu Cuma namazı vaktini tercih etmişti. Uçarol, s. 96.

2. 1878'den sonra Kıbrıs Meselesi

1878'de Kıbrıs'a yerleşen İngiltere, 1881 yılında Kıbrıs'ın tarafsız bölge olduğunu ilan etti. Bunun üzerine Musurus Paşa, durumun Bâbîâlî'ye niçin bildirilmediğini Dış İşleri Bakanı Lord Granville'e (1815-1891)⁵⁶⁷ sorduğunda Kıbrıs'ın kendi bakanlığına değil Sömürge İdaresi'ne bağlı olduğu ve konu hakkında bilgilendirmeye yetkili olmadığı cevabını aldı.⁵⁶⁸ Kıbrıs, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştı ve yapılan diplomatik faaliyetler sonuçsuz kaldı, bir yıl sonra sıra Mısır'a gelecekti.

Kıbrıs meselesi, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde ciddi bir güven problemine neden oldu. Şüpheli kişiliğiyle tanınan Sultan II. Abdülhamid açısından Kıbrıs'ın İngilizlere devri önemli bir milattır. Bundan sonra Padişah, İngiltere'ye karşı daha şüpheli ve temkinli bir politika izlemeye başladı. Zaten Sultan İngiltere'ye hiç bir zaman güvenmediğini zaman zaman açıklamıştı.⁵⁶⁹ Osmanlı iç ve dış siyasetinde önemli rolleri olan şöhretli İngiliz elçileri devri, kapanmaya başladı. İngiliz diplomatlar, eskisi kadar rahat sultanla görüşemiyor ve Osmanlı siyasetine nüfuz edemiyorlardı. H. Layard'dan (1876-1879) sonra göreve gelen İstanbul'daki İngiliz Elçileri E.B. Malet (1879-1880), G. J. Goschen (1880-1881), Earl of Dufferin (1881-1884) eski sefirler (Ponsonby, Canning, Elliot, Layard ...) gibi şöhretli isimler olamadılar ve etkinlikleri sınırlı ölçüde kaldı. Elçi Dufferin, Sultan II. Abdülhamid ile iletişim kurmanın zorluğundan ve çıkarılan engellerden şikayet ediyordu.⁵⁷⁰ 1880'den itibaren Sultan II. Abdülhamid, ülkenin içinde bulunduğu şartları bizzat görerek otoriter idaresini tesis etmeye başladı.

⁵⁶⁷ George Granville, İkinci Levesonger Kontu, 1815'te Londra'da doğdu. Whig Partisi'nden 1836'da milletvekili seçildi ve siyasî hayatı başladı. Daha sonra liberalizm yanlısı bir tutum izleyerek liberallerin safına geçti. 1851-1852, 1870-1874 ve 1880-1885 yılları arasında üç kez dışişleri bakanlığı yaptı. 1891'de öldü. Bkz. "Granville, George Levesongower", *Encyclopaedia Britannica*, 10, USA, 1972, s. 687.

⁵⁶⁸ BOA, YA. HUS, nr. 167/116, 15 Haziran 1881.

⁵⁶⁹ Sultan II. Abdülhamid'in İngiltere ile ilgili düşünceleri....

⁵⁷⁰ Selim Deringil, "The Ottoman Response to the Egyptian Crisis of 1881-1882", *Middle Eastern Studies*, 24/1 (January 1988) s. 6.

1880’de İngiltere’de Liberal Parti iktidara geçti ve Gladstone (1809-1898) başbakan oldu. Gladstone hükûmetiyle, İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne karşı olan politikası iyice sertleşti. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti en önemli müttefiki İngiltere’yi kaybetti. İngiltere’nin yerini Almanya almaya başladı. Kıbrıs’tan sonra Mısır’ın işgali ile İngiltere, Akdeniz’de önemli üsleri ele geçirmiş oldu.

3. İngiltere’nin Mısır’ı İşgali

Osmanlı Devleti, Mısır’da Mehmed Ali Paşa İsyanı’yla ilk defa çok ciddi bir problemle yüz yüze gelmişti. Devleti sarsan ayaklanma, İngiltere’nin yardımıyla bastırılabilirdi. 15 Temmuz 1840’da imzalanan Londra Antlaşması ile Mısır verasetle Mehmed Ali Paşa ve ailesine verilerek hidivlik idaresi kuruldu. Bu sistem daha sonra çeşitli sorunları beraberinde getirdi. Fransız ve İngiliz nüfuzunun yayılmasını kolaylaştırdı. Bu kısımda Mısır’ın 1882’deki işgal sürecinin nasıl başladığı ve Osmanlı diplomasisinin bu süreçle baş etme yöntemlerinin neler olduğu üzerinde durulacaktır.

Mehmed Ali Paşa ailesinden Hidiv İsmail Paşa döneminde (1863-1879) Mısır, özerkliği de aşarak müstakil bir idare konumuna geldi. Bu dönemde Avrupa’dan İngiliz bankerler ve Yunan tefeciler vasıtasıyla borç alınması, yabancı nüfuzunun Mısır’da daha kolay hareket etmesini sağladı.⁵⁷¹ İngilizlerin baskısıyla İsmail Paşa hidivlikten azledilerek yerine Ağustos 1879’da oğlu Tefvik Paşa (1852-1892)⁵⁷²

⁵⁷¹ 1875 yılında Disraeli, Süveyş Kanalı’ndaki hidivin yüzde 44 olan hissesinin tamamını satın almasıyla birlikte İngiltere’nin Mısır üzerindeki nüfuzu arttı. Fransız projesi olan Süveyş Kanalı’na İngiltere, hiçbir zahmet çekmeden sahip oldu. Özellikle İsmail Paşa döneminde Avrupa’dan alınan krediler, Mısır idaresi üzerindeki yabancı nüfuzunu arttırdı. Alacaklarını temin etmek isteyen Avrupalı devletlerin memur ve subay kadrolarında kısıntıya gidilmesini istemesi ve bunun uygulanması Mısır’daki halk kitlelerinde hoşnutsuzluğa neden oldu. Buna ilaveten yabancıların bakanlıklara getirilmesi hoşnutsuzluğu had safhaya çıkardı. Yerini korumak isteyen Hidiv İsmail Paşa, yabancı bakanları tasfiye ederek onları devlet hizmetinden uzaklaştırdı. Ancak bu durum İngiltere ve Fransa’yı rahatsız etti. 18 Haziran 1879’da İngiliz ve Fransız konsolosları, Hidiv İsmail Paşa’ya oğlu lehine hidivlikten çekilmesi yönünde bir ültimatoma verdiler. Bkz. Süleyman Kızıltoprak, *Mısır’ın İngiltere Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti’nin Diplomasi Mücadelesi: 1882-1887*, MÜ Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 36-39.

⁵⁷² Tefvik Paşa’nın tam adı Mehmed Tefvik Paşa’dır. 15 Aralık 1852’de Kahire’de dünyaya geldi. Hidiv İsmail Paşa’nın oğludur. 16 Haziran 1879’da babası Sultan II. Abdülhamid tarafından azledilince, veraset yasası gereğince hidiv oldu. Kısa bir süre sonra, başbakanlığı da üstlendi ve iki yıl süreyle bu iki görevi birlikte sürdürdü. 17 Temmuz 1882’de İngiliz donanmasının İskenderiye’yi bombalaması üzerine hain ilan edildi ve İngilizlere sığındı. Eylül 1882’de İngilizlerin Urabî Paşa’yı bozguna uğratmasını müteakip Kahire’ye döndü. 7 Ocak 1892’de Mısır’da vefat etti. Bkz. “Tefvik Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtları*, II, s. 622-23.

getirildi. Esasen Sultan II. Abdülhamid hidivliğe Said Halim Paşa'nın getirilmesini istemiş fakat İngiltere ve Fransa'nın muhalefetiyle karşılaşacağını bildiğinden bundan vazgeçmiştir.⁵⁷³

İngiltere ve Fransa'nın kendisine destek olduğunu bilen Tevfik Paşa, Mısır'daki mâlî kontrolü yeniden İngiliz ve Fransız mâlî müşavirlere vermiş memur kadrolarında azaltmaya gidilerek halk, hoşnutsuzluk içinde bırakılmıştır.⁵⁷⁴

Mısır'da karışıklıklar hüküm sürerken Nisan 1881'de, Tunus'un Fransa tarafından işgali, Sultan II. Abdülhamid'in kaygılarını arttırmış ve stratejik öneminden ötürü Mısır, daha dikkatle izlenmeye başlamıştır. Sultan tarafından Ali Nizami Paşa (1822-1908) başkanlığında özel bir heyet, 6 Ekim 1881'de Mısır'a gönderilmiştir. Bu heyet, Mısır'da nüfuz kazanma peşinde olan İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Heyetin gidişinden yaklaşık on gün sonra 17 Ekim 1881'de Londra Sefiri Musurus Paşa, Hâriciye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafta; İngiliz Dışişleri Bakanı Granville'in (1815-1891), heyetin bölgedeki durumu daha da karıştırabileceğini söylediğini ve heyetin kalış süresinin uzamasından rahatsızlık duyduğunu dile getirmiştir. Bunları ifade ederken Granville, İngiltere ve Fransa'nın yegane amacının bölgedeki dengeleri ve statükoyu korumak olduğunu da öne sürmüştür. Musurus Paşa ise cevaben Granville'e; devletin bölgeye heyet göndermesinin de aynı amaca yönelik olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁵ Fakat daha sonra İngiltere ve Fransa, Osmanlı heyetinin Mısır'da kalış süresinin uzun olduğunu iddia ederek, İskenderiye'ye savaş gemilerini göndermiştir. Bunun üzerine Osmanlı heyeti, geri çağırılmış İngiliz ve Fransız gemileri ise İskenderiye'den çekilmişlerdir.⁵⁷⁶

Musurus Paşa'nın verdiği bilgilere göre İngiltere'nin Mısır politikası, ciddi bir muhalefet geleneğinin olduğu ülkede, İngiliz devlet adamları arasında da tartışmalara neden olmuştur. Musurus Paşa, Londra'dan gönderdiği 2 Şubat 1882 tarihli bir telgrafında Salisbury'nin ülkesinin Mısır siyasetini eleştirdiğini ve Bâbîâli ile birlikte

⁵⁷³ Karal, VIII, s. 90.

⁵⁷⁴ Kızıltoprak, s. 46.

⁵⁷⁵ BOA, YA. HUS, nr. 168/73, 14 Za 1290 (4 Ocak 1874).

⁵⁷⁶ Karal, VIII, s. 91.

hareket edilerek Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hukukunun korunması gerektiği, donanma gönderilmesi gibi güç gösterilerinden kaçınılması yönünde eleştiriler getirdiğini ifade eder. Buna karşılık İngiliz Dış İşleri Bakanı Granville (1815-1891), durumun olağan olduğunu öne sürmüştür.⁵⁷⁷

İngiltere'nin Mısır hidivi üzerindeki baskısı devam ederken bir yandan da Ahmed Urabî isimli bir asker, Mısır'daki siyasî faaliyetlerini ve muhalefet hareketini devam ettirmiş ve Vataniler⁵⁷⁸ Partisi'nin hükûmeti kurmasını sağlamıştır.⁵⁷⁹ Ne var ki Vataniler kabinesinin İngiliz ve Fransızların istekleri doğrultusunda hareket etmeleri, Bâbîâli'yi rahatsız etmiştir. Mayıs 1882'de Urabî, nüfuzunu Mısır'da iyice arttırarak Avrupalı memurları tasfiye etmiştir. İngiltere ve Fransa donanmaları ise İskenderiye önlerine gelerek nota vermişlerdir.⁵⁸⁰

10 Mayıs 1882'de Londra Sefâreti'nden Hâriciye Nezâreti'ne gönderilen bir telgrafa göre Fransa, Osmanlı Devleti'nin Mısır'a müdahalesinden kaygı duymakta ve Said Halim Paşa'nın hidiv olabileceğini düşünmektedir.⁵⁸¹ Bu arada İngiltere'nin notanın ardından Mısır'a donanma göndereceği duyumları alınmıştır. Bunun üzerine Bâbîâli, donanma sevkinin önlenmesine yönelik girişimlere başlamıştır. 16 Mayıs 1882'de Musurus Paşa, İngiltere Dış İşleri Bakanı Granville'e (1815-1891), Tunus'a atıfta bulunarak Müslüman ahalinin donanma gönderilmesinden duyacağı nefret ve endişeyi dile getirmiştir. Ayrıca Fransa Başbakanı Freycinet'in Osmanlı Devleti ile ilgili beyanlarının hukuka aykırı olduğunu bu iki devletin Mısır'daki çıkarlarının ancak Bâbîâli tarafından korunabileceğini belirtmiştir. Buna karşılık Granville, İngiltere ve Fransa'nın menfaatlerini korumaya hakkı olduğunu söyleyerek İngiliz ve Fransız politikası arasında fark olduğunu da eklemiştir.⁵⁸²

⁵⁷⁷ BOA, YA. HUS, nr. 169/75, 22 Ra 1299 (11 Şubat 1882).

⁵⁷⁸ Mısır'da "Vataniler" adı verilen muhalefet hareketi, 1870'lerin sonunda teşekkül etmeye başlamış ve 13 Nisan 1879'da Vatan Partisi kurulmuştur. Urabî Paşa olarak tanınan Ahmed Urabî, partinin kurucuları arasında yer almıştır. Bkz. Kızıltoprak, s. 48.

⁵⁷⁹ Dilek Güldeş, *Urabî Paşa Hareketi ve İngilizlerin Mısır'ı İşgali (1881-1882)*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s. 54.

⁵⁸⁰ Güldeş, s. 57.

⁵⁸¹ BOA, YA. HUS, 170/19, 21 C 1299 (9 Mayıs 1882).

⁵⁸² BOA, YA. HUS, nr. 170/28, 28 C 1299 (16 Mayıs 1882).

Bâbîâli, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a donanma göndermesinin devletinin hukukunun ihlali anlamı taşıdığını belirterek meselenin diplomatik yollarla çözüme kavuşturulması gerektiğini bildirmiştir.⁵⁸³ Fakat bu mümkün olmamış, İngiliz ve Fransız savaş gemileri 20 Mayıs 1882'de İskenderiye önlerine demirlemiştir. İki gün sonra İngiltere ve Fransa'nın Mısır'daki konsolosları 22 Mayıs'ta hidive müracaat ederek Urabî Paşa başta olmak üzere Vatanilerin kabineden azlını teklif etmişler ancak halk Vatanileri desteklediği için Hidiv Tevfik Paşa, bu isteği yerine getirmekten çekinmiştir.⁵⁸⁴

İngiliz donanmasının İskenderiye açıklarına ulaşmasıyla birlikte İngilizler, bir yandan da Mısır'la ilgili sorunların uluslararası bir konferansta görüşülmesi yönünde baskılara devam etmişlerdir. Dış İşleri Bakanı Granville, Musurus Paşa'nın Bâbîâli'nin katılımı olmadan bir konferansın İstanbul'da toplanabileceğini söylediğini iddia etmiştir. Bu iddia, Osmanlı hâriciyesinde infial oluşturmuş fakat Musurus Paşa söylemediği sözlerin kendisine atfedildiğini belirtmiştir. Bu, Musurus Paşa'yla ilgili ikinci önemli iddiadır. Daha önce belirttiğimiz gibi Musurus Paşa, beş yıl önce Osmanlı-Rus Savaşı çıkmadan Lord Derby'nin Osmanlı Devleti ordusunu takviye etsin şeklinde bir ifade kullandığını belirtmiş, akabinde Bâbîâli savaş hazırlıklarına başlamış fakat daha sonra Derby, Musurus Paşa'ya böyle bir şey söylemediğini öne sürmüştü.⁵⁸⁵ Bu durumda Musurus Paşa, Bâbîâli'nin katılımı olmadan Mısır'la ilgili bir konferansın İstanbul'da toplanabileceğini ifade etmiş miydi? Bunu tam olarak bilmek zor görünmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin ve padişahın Musurus Paşa'ya güveninin tam olduğu anlaşılmaktadır. Aksi takdirde beş yıl önce cereyan eden benzer olaydan sonra görevden azledilebilirdi. İddialar, İngiliz politikasının kaypaklığı olarak yorumlanmış olmalıdır.

Mısır meselesiyle ilgili olarak Bâbîâli, İngiltere nezdindeki girişimlerini sürdürmeye devam etmiştir. Londra Sefiri Musurus Paşa, İngiliz Dışişleri Bakanı Granville (1815-1891) ile 25 Mayıs 1882 tarihinde yaptığı görüşmede devletinin

⁵⁸³ Güldeş, s. 58-59.

⁵⁸⁴ Karal, VIII, s. 93.

⁵⁸⁵ Ayrıntılar için bkz. s. 170.

endişelerini dile getirmiş ve Urabî Paşa'nın İngiltere'ye karşı kışkırtıldığı yönünde haberler alındığını belirtmiştir. Granville ise Musurus Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker gönderilmesi yönündeki kararı nasıl karşılayacağını sormuştur. Musurus Paşa, devletinin statükoyu korumaktan başka bir amacının olmadığını ve bu nedenle de Mısır'da hidivin nüfuzunun güçlendirileceğini tekrarlamıştır.

İngiltere, bir yandan da İskenderiye'ye donanma göndermesinin meşruluğunu Avrupalı devletlere ispatlama uğraşı içinde olmuştur. Musurus Paşa telgrafında; İngiltere ve Fransa'nın diğer Avrupalı güçlere gönderdiği telgrafın içeriğinden bahsetmektedir. Telgrafta Mısır'a donanma gönderilmesinin, bu iki ülkenin Mısır'daki menfaatlerinin korunmaya çalışılmasından ibaret olduğunu, asayiş sağlandığında Mısır'dan çıkılacağını yazmışlardır.⁵⁸⁶

Sultan II. Abdülhamid, İngiltere ve Fransa'nın takındıkları tavrın mevcut antlaşmalara aykırı ve iç işlerine müdahale olduğunu öne sürdü. Derviş Paşa başkanlığında yeni bir heyetin Mısır'a gönderilmesine karar verildi. Heyet, 7 Haziran 1882'de İskenderiye'ye ulaştı. Hâriciye Nezâreti vasıtasıyla konuyla ilgili olarak Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa bilgilendirildi. Paşaya gönderilen telgrafta İngiltere Dış İşleri Bakanı Granville'e (1815-1891), heyetin asayiş sağlayarak hidivin nüfuzunu koruyacağı ve konferansa gerek olmadığının bildirilmesi istendi.⁵⁸⁷ 8 Haziran 1882'de Hâriciye Nezâreti'nden Berlin ve Roma sefâretlerine aynı minvalde telgraflar gönderildi.⁵⁸⁸

Beklenenin aksine Derviş Paşa heyetinin Mısır'daki faaliyetleri ile olumlu bir sonuç elde edilemedi, heyet Mısır'da iken bir çok karışıklık meydana geldi. Hatta İngiltere, 16 Haziran 1882 tarihinde Mısır'da yerli ve yabancıların can güvenliğinin sağlanması için Osmanlı ordusundan bir kuvvetin Mısır'a gönderilmesini istedi.⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ BOA, YA. HUS 170/39, 9 B 1299 (27 Mayıs 1882).

⁵⁸⁷ Güldeş, s. 61.

⁵⁸⁸ BOA, YA. HUS, nr. 170/64, 21 B 1299 (8 Haziran 1882).

⁵⁸⁹ BOA, YA. HUS, nr. 170/82, 29 B 1299 (16 Haziran 1882).

Fransa ise Bâbîâli'nin Mısır'a askerî müdahalede bulunmasını Tunus ve Cezayir'deki çıkarlarına ters düşeceğinden endişeyle bekledi.⁵⁹⁰

Musurus Paşa, 16 Haziran 1882 tarihinde Hâriciye Nezâreti'ne gönderdiği bir telgrafta: Dışişleri Bakanı Granville'in (1815-1891) İstanbul'daki İngiliz Elçisi Dufferin'e gönderdiği iki telgraftan bahsetmektedir. Telgraflarda Granville, İngiltere'nin konferansın toplanması ve diğer devletlerin istekleri doğrultusunda Mısır'a Osmanlı askeri gönderilmesi isteğini tekrarlamış ve bunun reddedilmesi halinde Osmanlı menfaatlerine aykırı durumlar çıkabileceğini ifade etmiştir.⁵⁹¹ Bâbîâli ise altı büyük devlet nezdindeki sefirlerine gönderdiği telgraflarda Derviş Paşa'nın görevinde başarılı olduğu belirtilerek İngiltere'nin isteği reddedilmiştir. Osmanlı hâriciyesi Kostaki Musurus Paşa'dan Granville'in Bâbîâli'nin katılımı olmadan İstanbul'da bir konferans yapılabileceği yargısına nasıl vardığını sormasını istemiştir.⁵⁹²

İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nı işgal için asker gönderdiği yönünde İngiliz gazetelerinde haberler çıkması üzerine bu haberlerin, Dış işleri Bakanı Granville tarafından yalanlandığı Musurus Paşa'nın 17 Haziran 1882 tarihli telgrafından anlaşılmaktadır. Fakat telgrafta İngiltere'nin Mısır'da güvenlik sağlanmazsa eli kolu bağlı durmayacağı ve harekete geçeceği bildirilerek bölgeye Osmanlı askeri sevk edilmesi isteği tekrarlanmıştır.⁵⁹³

İngiltere'nin izlediği siyasetten rahatsızlık duyan Bâbîâli, diğer sefirleri vasıtasıyla diplomatik atağa geçmiştir. Bu dönemde Sultan II. Abdülhamid, artan uluslararası baskıyla öncelikle, Avrupa'nın önemli başkentlerindeki sefirleri eliyle mücadele etmiştir. 17 Haziran'da Brüksel Sefiri Stefanaki Karatodori (1834-1907)⁵⁹⁴, Fransa'nın eski Kahire konsolosu ve aynı zamanda Süveyş Kanalı projesinin

⁵⁹⁰ Güldeş, s. 65.

⁵⁹¹ BOA, YA. HUS, nr. 170/88, 5 Mayıs 1298 (17 Haziran 1882).

⁵⁹² BOA, YA. HUS, nr. 170/100, 4 Şaban 1299 (20 Haziran 1882).

⁵⁹³ BOA, YA. HUS, nr. 170/92, 1 Şaban 1299 (18 Haziran 1882).

⁵⁹⁴ Stefanaki Karatodori, 1834'te İstanbul'da doğdu. İlk eğitimini İstanbul'da tamamladı. 1852-1860 yıllarında Berlin'de hukuk okudu. 1860'da doktorasını tamamladı. Berlin, Stokholm ve Viyana'daki Osmanlı seferatlerinde çalıştı. 1866'da St. Petersburg, 1875'te Brüksel Sefiri oldu. 25 yıl bu görevi sürdürdü. 1907'de Brüksel'de öldü. Maria Georgiadou, s. 291.

mimarlarından M. Ferdinand De Lesseps ile bir görüşme yapmıştır.⁵⁹⁵ Ferdinand De Lesseps, Hidiv Tevfik Paşa'nın idarî yetenekten yoksun görüldüğünü belirterek Mısır'da yapılacak en iyi şeyin; bu şahsın hidivlikten azledilerek yerine Said Halim Paşa'nın getirilmesi olduğunu söylemiştir.⁵⁹⁶

Mısır'ın işgalinden kısa bir süre önce 20 Haziran 1882'de Kostaki Musurus, Mısır'da işlerin iyi gittiğini ve İstanbul'da bir konferans toplanmasına gerek olmadığını ifade etmiştir.⁵⁹⁷ Bu arada Alman Dışişleri Bakanı Hatchfield, Musurus Paşa'nın İstanbul'da Mısır ile ilgili bir konferans toplanmasına Sultan II. Abdülhamid'in onay verdiğiğine dair ifadesi olduğunu beyan etmiş ancak daha sonra bu iddia yalanlanmıştır. Alman dışişleri de İstanbul'da uluslararası konferansın yararlı olacağını öne sürmüştür. Berlin Sefiri Sadullah Paşa (1838-1891), Alman dışişleri bakanının özel daveti üzerine, konu hakkında bilgilendirilmiş ve konferansın gerekliliği üzerinde durulmuştur.⁵⁹⁸ Mısır ile ilgili yapılması düşünülen konferansa Musurus Paşa'nın Devlet-i aliyye'nin de katılacağını bildirdiği rivayetinin yanlış olduğu ortaya çıktıktan sonra Avusturya imparatoru da konferansa katılmama kararı almış fakat daha sonra bu karara uymamıştır.⁵⁹⁹

Bâbîâli'nin karşı çıkmasına rağmen İngiltere ve diğer Avrupalı devletlerin Mısır'la ilgili düzenlemek istedikleri konferans nihayet 23 Haziran 1882'de İstanbul'da İtalya sefiri başkanlığında toplanmıştır. Sultan II. Abdülhamid, Trablusgarb'ın İtalya'ya verilmesinden endişe ettiği için konferansa katılmamakta ısrar etmiştir. İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya, Rusya ve İtalya konferansta farklı hususlar üzerinde durmuştur. İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'deki hakimiyet kurma çabaları karşısında diğer dört devlet ise bu nüfuzun kırılması yönünde gayret göstermişlerdir. Konferansın sonucunda bu altı devletin Mısır'da münferit müdahalelerde

⁵⁹⁵ Karal, VI, 92.

⁵⁹⁶ Güldeş, s. 65.

⁵⁹⁷ BOA, YA. HUS, nr. 170/102, 20 Haziran 1882.

⁵⁹⁸ BOA, YA. HUS, nr. 170/102, 4 Şaban 1299 (20 Haziran 1882).

⁵⁹⁹ BOA, YA. HUS, nr. 170/104, 5 Şaban 1299 (21 Haziran 1882).

bulunamayacakları kararı çıkmıştır. İngiltere elçisi karara “zorlayıcı bir sebep görülmediği takdirde” ifadesiyle muhalefet şerhi koymuştur.⁶⁰⁰

Konferanstan yaklaşık on beş gün sonra Temmuz başında İskenderiye önlerinde bulunan İngiliz filosu, sahilde tahkimat yapıldığını öne sürerek Mısır hükûmeti'ne bir ultimatoma vermiştir.⁶⁰¹ Musurus Paşa, 11 Temmuz'da İngiliz Dışişleri Bakanı Granville (1815-1891) ile meseleyi görüşmüş aynı gün İskenderiye topa tutulmuştur. Bakan, Musurus Paşa'ya “şu anda herşey olup bitmiştir” üzgünüm şeklinde cevap vermiştir.⁶⁰² Bombardımanın akabinde 12 Temmuz'da toplanan Meclis-i Vükelâ'da asker sevkinden önce meselenin diplomatik yollarla çözülmesi ve İngiltere'nin bu hareketinden dolayı şikayetçi olunması ve diğer devlet sefirleriyle görüşmeler yapılması bundan da bir sonuç çıkmazsa asker sevkedilebileceği kararı çıkmıştır.⁶⁰³ Fakat bu diplomatik çabalar işe yaramamış ve 15 Temmuz'da İngiliz kuvvetleri, İskenderiye'ye ayak basmıştır. İşgal, uluslararası arenada ciddi tepki oluşturmuş ancak İngiltere, amaçlarının hidivin otoritesini kuvvetlendirmek olduğunu Mısır'ı fethetmek gibi bir niyetinin olmadığını ilan etmiştir.⁶⁰⁴ Özetle Mısır'ın işgali Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü diplomatik çabalarla engellenememiştir.

4. Mısır'ın İşgali Sonrası Diplomatik Faaliyetler: Hasan Fehmi Paşa'nın Londra'ya Gönderilmesi

Mısır'ın işgaliyle İngiltere, Akdeniz'de kontrolü tam olarak ele geçirdi. Mısır'da hakimiyetini kaybeden Osmanlı hükûmeti, diplomatik atağa geçmek için uygun konjonktürü bekliyordu. Bu alt başlıkta Mısır'da işgal sonrası Osmanlı diplomasisinin izlediği politika ve bu politikada Musurus Paşa'nın yeri ve konumu üzerinde durulacaktır.

Mısır'ın işgalinden yaklaşık iki yıl sonra Bâbîâli, İngiltere ve Rusya arasında oluşan Afganistan gerginliğini fırsat bilerek 25 Kasım 1884'te padişahın Londra'ya özel bir elçi göndermek istediğini bu şekilde Mısır sorununu İngiltere ile çözmek

⁶⁰⁰ Karal, VIII, 95.

⁶⁰¹ Karal, VIII, 96.

⁶⁰² BOA, YA. HUS 170/158, 25 Ş 1299 (11 Temmuz 1882).

⁶⁰³ Güldeş, s. 71.

⁶⁰⁴ Karal, VIII, 96.

arzusu taşıdığını, İngiltere'nin İstanbul Maslahatgüzarı George Hugh Wyndham'a bildirdi. Bâbiâli, İngiltere'nin Mısır'ı tahliye etmesini kesin bir çözüme kavuşturmak niyetindeydi. Granville, Wyndham'a talimat vererek Bâbiâli'nin görüşmek istediği hususlar hakkında bilgi aldı. 4 Aralık 1884'te ise Sadrazam Mehmed Said (Küçük Said) Paşa, Wyndham ile görüşerek Mısır sorunu ile ilgili on maddeden oluşan müzakere metnini ilettili.⁶⁰⁵ Granville, söz konusu metnin tamamını kabul etmesinin mümkün olmadığını bildirdi.⁶⁰⁶

Londra'ya gönderilecek kişinin seçilmesi sırasında muhtelif isimler ortaya atıldı ise de Hasan Fehmi Paşa'nın (1836-1910)⁶⁰⁷ özel görevle gönderilmesi kararlaştırıldı. Hasan Fehmi Paşa, 10 Ocak 1885'te Avusturya bandıralı Varna isimli posta gemisiyle yola çıktı. Viyana, Berlin ve Paris'te görüşmeler yaptı. 18 Ocak'ta Londra'ya ulaşan Hasan Fehmi Paşa'yı tren istasyonunda Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa karşıladı. Ertesi gün 19 Ocak'ta Hasan Fehmi Paşa, Musurus Paşa ile birlikte İngiltere Dışişleri Bakanı Granville (1815-1891) ile ilk görüşmesini yaptı. Daha sonra 23 ve 26 Ocak'ta tekrar görüştü. Bu görüşmelerde Mısır'ın dış borçlarını ödeme planı üzerinde duruldu.

Hasan Fehmi Paşa, Londra'da müzakereleri sürdürürken Sultan II. Abdülhamid bir başka kişiyi daha tayin ederek Londra'ya gönderdi. Bu şahıs padişahın İngiliz asıllı askeri danışmanı Hobart Paşa (1822-1886)⁶⁰⁸ idi. 14 Ocak'ta İstanbul'dan yola çıktı, gemiyle Marsilya üzerinden 24 Ocak'ta Londra'ya ulaştı. Görünürde Hobart Paşa kişisel işlerinin takibini yapmak için Londra'daydı. Aslında Sultan II. Abdülhamid,

⁶⁰⁵ Kızıltoprak, s. 159-160.

⁶⁰⁶ Müzakere maddeleri için bkz. Kızıltoprak, s. 160-161.

⁶⁰⁷ Hasan Fehmi Paşa 1836'da Batum'da doğdu. İlk tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi ve özel hocalardan Arapça, Farsça, Fransızca ve hukuk dersleri aldı. 1858'de Tercüme Odası'na girdi. 1868'de Ticaret Mahkemesi Birinci Meclisi Başkanlığı'na getirildi. 1871'de görevden alındı ve bir süre serbest avukatlık yaptı. Nâfia, hazine-i hassa ve adliye nâzırlığı yaptı. 1885'te Mısır sorunu konusunda görüşmelerde bulunmak üzere Londra'ya gönderildi. Bkz. Cevdet Küçük, "Hasan Fehmi Paşa", *DİA*, İstanbul 1997, 16, 322-323.

⁶⁰⁸ Hobart Paşa 1 Nisan 1822'de Leicestershire doğdu. İngiliz amirali ve Osmanlı müşiri. Tam adı Augustus Charles Hobart-Hampden'dir. 1835'te İngiliz deniz kuvvetlerine girdi. 1863'te albay rütbesiyle emekli oldu. Amerikan İç Savaşı (1861-1865) sırasında konfederasyon kuvvetleri safında savaştı. 1867'de Osmanlı Devleti'nin hizmetine girerek bahriye livası (tuğamiral) rütbesiyle, Girid'teki Bahriye Anadolu Fırkası'nın Kumandanlığı'na tayin edildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında, Rus limanlarını ve Tuna ağzını abluka ederek Rus donanmasını etkisiz hale getirdi. 1881'de müşir-amiral olan Hobart Paşa'nın, Osmanlı Devleti'nde bu rütbeyi alan ilk Hristiyan olduğu bilinir. 19 Haziran 1886'da öldü. "Hobart Paşa", *Yaşamları ve Yapıtları*, I, İstanbul 1999, s. 566.

onu gayri resmi olarak siyasî kulislerde bulunması için göndermişti. Kişisel bağlantıları sayesinde İngiliz kamuoyunu etkilemesi bekleniyordu. Hobart Paşa *Nineteenth Century* isimli İngiltere’de yayınlanan dergide Rusya’ya karşı Osmanlı Devleti ile İngiltere’nin ittifak kurmasını öneren iki makale yayınlamıştı.⁶⁰⁹

Hobart Paşa, gayri resmi faaliyetlerine devam ederken Hasan Fehmi Paşa (1836-1910), 28 Ocak 1885’te Dışişleri Bakanı Granville ile önerilen müzakere maddelerini görüşmeye başladı. Özellikle Bâbîâli’nin İngiltere’den Mısır’ı tahliye etmesini istemesi hararetli tartışmalara yol açtı. Granville, bunu kabule yanaşmadı. Görüşmelerde tıkanma yaşandı.⁶¹⁰ Sultan II. Abdülhamid, Hasan Fehmi Paşa’nın faaliyetlerini en ince ayrıntısına kadar takip ediyordu. Sultan, Musurus Paşa’ya Hasan Fehmi Paşa’nın işini kolaylaştırmak için iki emir verdi. Musurus Paşa’nın ilk görevi hidivliğin yeni borçlanma anlaşmasının yapılması ve Mısır Borçlar Sandığı İdaresi’nde Osmanlı Devleti’nin temsil edilmesi amacıyla İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Granville’i ikna etmektir. Fransa’nın da Osmanlı Devleti’ni desteklemesiyle Lord Granville, Bâbîâli’nin teklifini kabul etti. Öncesinde İngiltere’nin Mısır’daki Temsilcisi Evelyn Baring, borçlanma meselesinde anlaşma sağlanmazsa Mısır’ın iflasını ilan etmekten başka çare olmadığını Granville’e bildirmişti.⁶¹¹ Ancak İngiltere, Mısır Borçlar Sandığı’nda Osmanlı Devleti’nin temsil edileceğini ifade etmiş ancak uygulanmamıştır. Bu şekilde Musurus Paşa, Lord Granville’e inanarak oyuna getirilmiştir. Mısır Mâli Protokolü ve borçlanma antlaşmasında Bâbîâli’nin Mısır Borçlar Sandığı’nda temsil edilmesiyle ilgili açık bir madde yer almıyordu. Buna rağmen Padişah, 18 Mart 1885’te Musurus Paşa’ya bu anlaşmayı imzalaması yönünde yetki verdi. Granville, bu konuyla ilgili olarak İngiliz parlamentosunun onayını alamayacağını öne sürerek Musurus Paşa’ya karşı olumsuz tavırlar sergiledi.⁶¹² Mısır’ın mâlî işlerine ait deklarasyon yayınlandığında durum açığa çıktı. Deklarasyonun 26. maddesine göre Osmanlı Devleti, Mısır’daki karma mahkemeleri

⁶⁰⁹ Kızıltoprak, s. 168-169.

⁶¹⁰ Kızıltoprak, s. 174-175.

⁶¹¹ Kızıltoprak, s. 177.

⁶¹² Aynı yer.

resmen tanımış oluyordu. Bâbîâli'nin Mısır'dan alacağı vergiler tehlikeye girdi. Musurus Paşa, Granville'in sözlerine güvenmekte yanıldı.⁶¹³

Hasan Fehmi Paşa (1836-1910), 28 Nisan 1885'de Sadrazam Küçük Said Paşa (1838-1914) tarafından Londra'dan İstanbul'a geri çağrıldı. Paşa, diplomatik görüşmelerden bir sonuç elde edemeden geri dönmüştü. Paşanın diploması konusunda deneyimsiz olmasının başarısız olmasına neden olduğu öne sürülür.⁶¹⁴ Hasan Fehmi Paşa'nın diplomaside tecrübeli bir devlet adamı olmamasına rağmen Londra'ya gönderilmesi Kostaki Musurus Paşa'nın etkisizleştirilmesi olarak da yorumlanabilir. Musurus Paşa her açıdan çok deneyimli bir diplomattı ve İngiliz diplomasisinin inceliklerini iyi bilirdi. Niçin Musurus Paşa bu görevi yapabilecek iken Hasan Fehmi Paşa gönderildi, sorusunun cevabını tam olarak vermek zor görünmektedir. Belki de Sultan II. Abdülhamid, Hasan Fehmi Paşa'yı daha iyi kontrol edeceğini düşünerek onun Londra'ya gönderilmesini istemişti.

Mısır meselesinde Osmanlı Devleti'nin karşısına ikinci konjonktürel fırsat Haziran 1885'te altı ay aradan sonra tekrar başbakan olan Salisbury'nin (1830-1903) dış politikada İngiltere'nin yalnız kalmasını önleyecek bir siyaset izlemesiyle ortaya çıktı. Fransa ve Rusya, Mısır'ı tahliye etmesi için uzunca bir süredir İngiltere'ye baskı yapıyordu. İngiltere'nin uluslar arası alanda yalnız kalmasına yol açan işgalin meşruiyet sorunu, İngiliz hükûmeti'ni Bâbîâli ile görüşme masasına oturmaya zorladı. Fakat müzakere masasından kârlı çıkan taraf İngiltere oldu. 24 Ekim 1885'te Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında antlaşma imzalandı. Bâbîâli anlaşmayı imzalayarak İngiltere'nin Mısır'daki varlığını resmen tanıdı. İngiltere tarafından Mısır'a yüksek rütbeli bir komiser tayin edilmesi işgali meşrulaştıran önemli bir problem oldu. Sultan II. Abdülhamid, Rusya ve Fransa'nın tehditleri ile İngiltere'nin baskısı arasında sıkışmış ancak zor bir karar vererek daha sonraki 22 Mayıs 1887 tarihli anlaşma metnini imzalamamıştır. Bundan sonra İngiltere, Mısır'da Osmanlı hakimiyetini

⁶¹⁴ Kızıltoprak, s. 299.

tanımaya devam etmiş, Mısır'ı sömürgeleri arasına katmak gibi bir siyaset izlemeye cesaret edememiştir.⁶¹⁵

Osmanlı Devleti, riskten kaçınan, bir büyük devletle çatışma içine girdiğinde (mesela Rusya) başka bir büyük gücü devreye sokan (uzun bir süre İngiltere), uzlaşmacı, ikna edici, şartların değişmesini beklerken zaman kazanmaya çalışan bir siyaset izliyordu. Bâbîâli, büyük güçler arasında süre gelen sömürgeci rekabetten azami derecede yararlanmayı bilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında iç siyasette meşrutiyet idealleri uygulanmış dış siyasette ise Tanzimat politikası ve genel olarak İngiltere odaklı siyaset devam etmiştir. Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin ağır kayıpları neticesinde Sultan II. Abdülhamid, çıkardığı dersler ve edindiği tecrübeler nedeniyle kendi prensip ve kadrolarını oluşturmaya başladı. Tanzimat paşaları arasında tasfiye süreci başlattı. Bu tasfiyede paşaların 1875-1878 yılları arasında gösterdikleri performans da etkili oldu.

Osmanlı Devleti'nde sadrazam ve bakanlar çok sık değişirken İngiltere'de istikrarlı bir devlet yönetimi vardı. 27 Mayıs 1878'de ılımlı Lord Derby, dışişleri bakanlığından çekilmiş ve yerine koyu bir emperyalist olarak tanınan Salisbury (1830-1903) gelmişti. İngiltere 1878'den itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyasetini terkederek onun yerine millî uyanışları desteklemek suretiyle Osmanlı Devleti'nde kendisine bağlı devletler kurma politikasına başladı. Mesela Ermenileri desteklemesi bundandı.

Kıbrıs ve Mısır'ın işgali, Osmanlı siyasî tarihi açısından ciddi bir kırılma dönemi olduğu gibi Kostaki Musurus Paşa'nın kariyerinde de önemli bir dönüm noktasıdır. Bu iki kayıp aynı zamanda Musurus Paşa'nın da itibar kaybı olarak görülmelidir. Çünkü Musurus Paşa beklenenin aksine İngiltere'nin değişen politikasına uygun strateji geliştirmekte yetersiz kaldı ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti aleyhine bir faaliyet içinde olamayacağını öne sürdü. Fakat Kıbrıs ve Mısır'ın işgali, İngiliz siyasetinin emperyalist boyutunu açığa çıkardı.

⁶¹⁵ Kızıltoprak, s. 301.

III. Değişen Dengeler Karşısında Musurus Paşa

1878 yılında İngiltere'nin beklenmeyen bir şekilde Osmanlı Devleti'ni destekleyen siyaseti terketmesi Osmanlı devlet adamlarını hayal kırıklığına uğrattı. Bâbîâli, önemli bir müttefikini kaybetmenin endişesiyle yeni arayışlara girdi. Osmanlı Devleti, bir yandan da değişen siyasetin nedenlerini araştırıyordu. Hâriciye Nâzırı Abidin Paşa (1843-1906) Londra'ya gitti. Eski tanışıklığına güvenerek Musurus Paşa'yı ziyaret etti. Avrupa gazetelerinde yayınlanan Kraliçenin Yunan ve Karadağ sorunlarıyla Ermenilerin durumlarının iyileştirilmesi yönünde şark meselesinin⁶¹⁶ kesin bir şekilde sona erdirileceğini ve Osmanlı iç işlerine müdahale edileceği İngiliz basınında yayınlanmıştı. Gladstone da konuşmasının bir bölümünde Berlin Antlaşması'nı ve iç ıslahatları uygulamak için her tür çabayı göstereceklerini ima etmişti.

Sürekli başarı ve sadakatini vurguladığımız Kostaki Musurus Paşa, ilk defa Mayıs 1880'de bir Osmanlı devlet adamı tarafından ihmalkârlıkla suçlanmıştır. Musurus Paşa'nın sefirligi ve izlediği politikanın şikayet konusu olması George Joachim Goschen⁶¹⁷ (1831-1907) isimli İngiliz elçinin İstanbul'a tayin edilmesiyle ilgiliydi. İngiltere, Goschen'i 1880'de özel görevle İstanbul'a atadı. Goschen, 1876'da Kahire'ye İngiltere'yi temsilen delege unvanıyla Mısır'ın borçlarıyla ilgili düzenleme yapmak üzere gönderilmişti. Osmanlı devlet erkânınca burada ismi duyulmuştu. Goschen'in Mısır'da devlet otoritesini sarsan borçlar idaresinde görev yapması Bâbîâli nezdinde bu şahsın olumsuz bir imaja sahip olmasına neden oldu. Goschen'in bu

⁶¹⁶ Şark Meselesi veya Doğu Sorunu ismiyle batıların ortaya attığı bu kavram ve siyasî çerçevesi için bkz. Edward Driault, *Şark Meselesi: Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*, trc. Mehmed Nafiz, Tanin Matbaası, İstanbul 1912; M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923 A Study in International Relations*, The Macmillan Press, London 1966, Alan Cunningham, *Eastern Questions in the Nineteenth Century Collected Essays*, ed. Edward Ingram, Frank Cass, London 1993, Hüner Tuncer, *Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1853-1878)*, Ümit Yayıncılık, Ankara 2003.

⁶¹⁷ İngiliz devlet adamı George Joachim Goschen, 1831 yılında Londra'da doğdu. Aslen Almandır. Bank of England'ın yöneticiliğini yaptı. 1866 yılında parlamentoya girdi. Daha sonra Gladstone kabinesinde yer aldı. 1874 yılında Aberdeen Üniversitesi'ne rektör olarak seçildi. 1876 yılında Kahire'ye İngiltere'yi temsilen Mısır'ın borçlarını düzenlemek için delege unvanıyla gönderildi. 1880 yılında İstanbul'a elçi olarak gönderildi. 1907'de hayata gözlerini yumdu. Bkz. "Goschen", *Encyclopaedia Britannica*, X, London 1953, s. 535; *The Foreign Office List 1892, Forming A Complete British Diplomatic and Consular Handbook with Maps*, ed. Sir Edward Hertslet, Harrison and Sons, London 1892, s. 111; A. D. Elliot, *Life of Lord Goschen*, 1911.

geçmişi ve bir diğer iddiaya göre Mısır'da Osmanlı Devleti'yle ilgili olumsuz açıklamalar yapmış olması kaygı ve güvensizliğin önemli bir sebebi idi.⁶¹⁸

Osmanlı hükûmeti, yeni elçinin kim olduğunu ancak İngiltere resmen bildirince öğrendi. Esasen Londra'da Osmanlı Devleti'ni temsil eden Musurus Paşa'nın önceden bilgi vermesi gerekiyordu.⁶¹⁹ Bu nedenle Musurus Paşa'dan açıklama istendi. Musurus Paşa ise Goschen'in ne parlamentoda ne de başka bir yerde Osmanlı Devleti aleyhine bir söz söylemediğini ve İngiliz Dış İşleri Bakanı'nın bu şahıs için teminat verdiğini belirtmekle yetindi.⁶²⁰ Musurus Paşa'nın cevabı tatmin edici bulunmadı. Bâbîâlî, özellikle niçin Goschen'in tercih edildiğini merak ediyordu. Mabeyn Baş Kâtibi Ali Rıza Mümtaz Paşa'nın (1857-1901)⁶²¹ Londra'da yaptığı veya yaptırdığı araştırmalarda Goschen'in İstanbul'a özel görevle gönderilmesinden Musurus Paşa'nın haberdar olduğu ortaya çıktı. İngiliz Dış İşleri tarafından Musurus Paşa'ya resmi tebliğat gönderilmiş, mesele aynı zamanda Lordlar ve Avam Kamarası'nda dile getirilmişti. Bunu öğrenen Ali Rıza Mümtaz Paşa, Musurus Paşa'nın, Goschen'in İstanbul'a gönderilmesini gizlediğini şu sözlerle öne sürmüştür:

“Musurus Paşa'nın hakikati saklayarak işi ehemmiyetsiz göstermesinde iç veya dış hangi nüfuzdan etkilendiği hususunu padişahımızın takdirine bırakıyorum, İngiliz politikasının önemini hafife alarak gafil davranmanın mahzurlarını düşündükçe son derece huzursuz olduğumu ifade ederim.”⁶²²

sözleriyle Sultan II. Abdülhamid'e bildirdi. Musurus Paşa, ilk defa resmen ihmalkârlık ve gâfillikle suçlandı. Bâbîâlî, Goschen'i istememesine rağmen İngiltere nezdinde bir girişimde bulunmadı ve Goschen İstanbul'a geldi. Her nasılsa mesele kapandı.

⁶¹⁸ BOA, YEE, nr. 138/1, 2 C 1297 (12 Mayıs 1880).

⁶¹⁹ İngiltere İstanbul'a elçi tayin edeceği zaman öncelikle Londra'da Musurus Paşa'ya bilgi veriyordu. Örneğin H. Layard'ın İstanbul'a büyükelçi olarak gönderilmesi söz konusu olduğunda bu durum Musurus Paşa'ya Salisbury tarafından bildirilmişti. FO, nr. 78/3025, 2 Mayıs 1879.

⁶²⁰ Aynı belge. 138/1, 2 C 1297 (12 Mayıs 1880).

⁶²¹ Burada bahsi geçen Rıza Paşa'nın Mabeyn Baş Kâtibi Ali Rıza Mümtaz Paşa olduğu bilgisini veren Hocam Prof. Dr. Ali Akyıldız'a teşekkür ederim. Ali Rıza Mümtaz Paşa, Kasım 1878-Temmuz 1879 ve Haziran 1880-Eylül 1885 tarihleri arasında Mabeyn Başkâtipliği yaptı.

⁶²² BOA, Y. EE, nr. 138/12, 3 Haziran 1880 (imza: Rıza).

Goschen meselesinden bir süre sonra aynı yıl (1880) Mayıs sonunda Musurus Paşa, İstanbul'a geldi. Sultan II. Abdülhamid ile görüştü. İngiltere'nin Osmanlı Devleti hakkında iyi ve dostane faaliyetler içinde olduğunu ve bu devletten herhangi bir şüphe ve rahatsızlık duyulmaması gerektiğini padişaha arzetti. İngiltere'nin Osmanlı Devleti için önemini bilen Sultan II. Abdülhamid, Başbakan Gladstone ve Dış İşleri Bakanı Granville'e izledikleri dostane politikayı takdir ettiğini belirten telgraflar yolladı. Bu telgraflar Musurus Paşa kanalıyla ulaştırıldı. Gladstone ve Granville, cevabî yazılarında Sultana mukabelede bulanarak Osmanlı Devleti sınırlarının Berlin Antlaşması'nda belirtilenden küçülmemesinin İngiltere'nin temennisi olduğunu ifade ettiler.⁶²³ Bilindiği üzere o dönemde Osmanlı Devleti'nin temel uğraşı devletin bütünlüğünü muhafaza etmektir. İngiltere de buna yönelik bir mesaj göndermeyi tercih etti.

Bâbîâli'nin Goschen'den duyduğu rahatsızlıktan olsa gerek 1881 yılında G. J. Goschen'in yerine İngiliz Büyükelçiliği'ne Frederick Temple isimli bir diplomat getirildi. Herhalde Sultan II. Abdülhamid (1876-1907), Goschen'in İstanbul'a sefir unvanıyla geleceğini Musurus Paşa'nın önceden haber vermemesinden hoşnut olmamıştır. Bu durum Sultanın sefire karşı şüphe ve güvensizliğini arttırmış olabilir. Nitekim daha sonra Kostaki Musurus Paşa İstanbul'a geldiğinde Londra'ya dönerken vapurda Goschen'in de yolcu olarak bulunduğunu öğrenince onunla birlikte aynı vasıtada seyahat etmek istemedi ve seyahat tarihini erteledi.⁶²⁴

Dengeleri gözetken Sultan II. Abdülhamid, yetişmiş ve güvenilir eleman azlığından ve paşaya saygısından olsa gerek Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklık içinde Londra'da kabul görmüş ve İngiliz siyasilerini iyi tanıyan Musurus Paşa'yı görevden almayı uygun bulmamıştır. Sultan II. Abdülhamid devrinde Kostaki Musurus Paşa dokuz sene görev yapmıştır. Hatta suçlamalardan bir yıl sonra paşanın

⁶²³ BOA, Y. PRK. BŞK, nr. 3/53, lef 2, 28 Mayıs 1880.

⁶²⁴ "...Musurus Paşa kulları şimdi dâire-i kitâbete gelerek yarın ki vapur Brindizi tarikiyle gideceğinden denizde ziyâde dolaşacağından ve cuma günü kalkacak vapura râkiben Karadeniz tarikiyle azimetine müsaade buyrulur ise hem deniz zahmetinden kurtulup hem de daha evvel mahall-i memuriyetine vâsıl olacağından bahisle ol bâbda ve bu istid'ası kabul buyrulduğu surette Viyana'ya dahi uğrayacağı ... tebliği hususunda emr ü fermân hazret-i şehinşâhiye istizân ve bir de yarın ki vapurda Mösyo Goschen bulunacağından onunla birlikte gitmesi pek de münâsib olmayacağını arz ve ityân eylemekte bulunduğu ..." Bkz. BOA, Y. PRK. BŞK, nr. 4/26, 4 M 1298 (16 Aralık 1880).

kızı atıyye ile ödüllendirilmiştir.⁶²⁵ Musurus Paşa, Goschen'in İstanbul'a geleceğini biliyordu. Ancak tahminen Sultan II. Abdülhamid'i huzursuz etmemek için sultanı ve hâriciyeyi bilgilendirmedi.

İngiltere'nin 1878'den itibaren değişen Osmanlı politikası, Musurus Paşa'nın sefâret kariyerinde dönüm noktası teşkil eder. Paşa, Londra'da uzun seneler kaldığından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana politikasının, ilelebed süreceğine inanmıştı. Ancak Nisan 1880'de iktidara gelen Liberal Parti ve Gladstone hükûmeti, Osmanlı Devleti'nin parçalanması için açıkça gayret gösterir olmuştu.

Musurus Paşa'nın İngiltere'nin 1878 sonrası siyaseti karşısında eski usulü devam ettirmesi iki şekilde açıklanabilir: Birinci ihtimale göre Paşa, Londra'ya tayin edildiği 1851 yılından itibaren İngiliz siyasileriyle yakın ilişkide olmuş İngiltere'de soluduğu siyasî atmosfer Paşanın İngiliz dış siyasetinden etkilenmesini sağlamıştır. İngiltere, Osmanlı yanlısı politikayı 1878'e kadar sürdürdüğünden Musurus Paşa'nın İngiliz siyasetinin tesirinde kalması herhangi bir probleme yol açmamış hatta işini kolaylaştırmıştır. Ne zaman ki İngiltere'nin Osmanlı siyaseti değişmeye başlamış ve paşanın da İngiliz mihraklı dış siyaset izlemesi rahatsız edici hale gelmiştir.

İkinci ihtimale göre ise Kostaki Musurus Paşa dengeleri ve konjonktürü iyi bilen oyunu kurallarına göre oynayan usta bir diplomattır. İngiltere'nin değişen politikasının farkındadır. Ancak bu konuda somut bir şey yapılamayacağını düşündüğünden eskiden olduğu gibi dostluk, iyi ilişkiler gibi söylemleri kullanmaktadır. Bütün bunları da siyaseten ve bilinçli olarak söylemektedir. Aynı zamanda Londra'da uzun yıllar ikamet etmesi, İngiliz siyasileriyle şahsî dostluk ve yakın ilişkiler kurmasını sağlamıştır. İngiliz devlet adamlarının dostluklarını yitirmek istememektedir.

Londra sefirliği'nin son yedi yılında izlediği politikaya rağmen Musurus Paşa ve ailesi her zaman korunmuştur. Musurus Paşa gibi nitelikli hâriciyeci sayısının azlığı,

⁶²⁵ BOA, Y. PRK. AZJ, nr. 4/52, 7 R 1298 (9 Mart 1881).

Musurusların Londra'da iyi tanınması ve onlara güvenilmesi oğlu İstefanaki Musurus'un 1902 yılında Londra sefirliğine getirilmesini sağlamıştır.

Musurus Paşa'nın İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine uygun hareket edeceği düşüncesi, Paşa emekli olduktan sonra da devam etmiştir. Berlin Antlaşması'ndan sonra sıklıkla nota verir duruma gelen İngiltere, 1886'da Anadolu'da Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı şehirlerde reformlara başlanması yönünde bir ultiमतom vermiştir. Musurus Paşa, muhtırayla ilgili görüşlerini Sultan II. Abdülhamid'e bir raporla sunmuştur. Musurus Paşa raporunda; Anadolu'da Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı vilayetlerde ve Rumeli'de yapılması istenen ıslahatın uygulanmasını mecbur kılacak bir durum olmadığını ancak İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin kuvvetini arttırmak için böyle bir nota gönderdiğini ve dostane olarak nitelendirilmesi gerektiğini “madem ki muhtıranın sûret-i tahrîri dostanedir...” sözleriyle ifade etmiştir.⁶²⁶ Musurus Paşa, İngiltere'ye güvenmektedir. Paşaya göre İngiltere'nin gayesi, Anadolu ve Rumeli topraklarını Rusya tehdidinden korumaktır. Bununla birlikte Musurus Paşa İngiltere'de yeni kabinenin işe başlar başlamaz böyle bir muhtıra vermesinin kendisini hayrete düşürdüğünü ilave etmeyi de unutmamıştır.

Sonuç olarak Kostaki Musurus Paşa, İngiltere'nin Osmanlı yanlısı bir politika izlediğine inanmış veya inanıyor görünmüştür. Muhakkak ki Musurus Paşa, İngiliz siyasetinin inceliklerini biliyor olmalıydı. Yıllarca Londra'da sefir olarak görev yapmış bir Osmanlı paşasının diplomasiye vukufiyet kesbetmediğini ve diplomasının oyunlarından habersiz olduğunu düşünmek doğru olmaz. Hele ki söz konusu kişi bir istikrar abidesi olarak Londra'da 34 yıl, Osmanlı Devleti'ni temsil etmiş ise bunu diplomasiyi iyi bir şekilde uygulamasına borçlu olmalıdır.

Kostaki Musurus Paşa, hem Osmanlı Devleti hem de İngiliz hükûmeti tarafından beğenilmiştir. Bu da uzun seneler Londra'da sefir olarak kalmasını sağlamıştır. Osmanlı karşıtı Gladstone hükûmeti iktidarı ve İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda İngiliz dış politikası, keskin bir şekilde değişmiş ve İngiltere, Osmanlı Devleti'nin parçalanması yönünde çaba sarfedere hale gelmiştir.

⁶²⁶ BOA, YEE, nr. 95/33, 21 Za 1303 (21 Ağustos 1886).

Sultan II. Abdülhamid iktidarının otoriter yönü, sefirlerin insiyatiflerini azaltmış sefirler Tanzimat dönemindeki kadar rahat karar alıp hareket edemez duruma gelmişlerdir. 1878'den itibaren Musurus Paşa yetmiş yaşını geride bırakmış olması nedeniyle Londra Sefirliği'nde Musurus Paşa, son senelerinde eskisi kadar enerjik değildi. Yoğun siyaset temposu paşayı yorgun düşürüp yıpratmıştı.

IV. Sefirliğe Veda: Emeklilik

Bir memur bulunduğu görevinden ya kendisi istifa eder ya da azledilirdi. Kostaki Musurus Paşa, Londra Sefirliği görevini 34 yıl ifa ettikten sonra Kasım 1885'te Sultan II. Abdülhamid devrinde, 78 yaşında iken emekli edildi. (Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa'nın sadarete gelmesinden bir ay sonra) Yerine Cebel-i Lübnan Mutarasarrıfı Rüstem Paşa tayin edildi.⁶²⁷ Akabinde Kostaki Musurus Paşa'ya emekli maaşıyla birlikte yol harcırahı da verildi.⁶²⁸ Musurus Paşa görevden alındıktan sonra Londra'dan hemen ayrılmadı ve sefârethâne bitişiğinde bulunan Montequ Street isimli sokaktaki bir evde oğlu Pavlaki ve kızı Elen (Helene) ile orada bir süre ikamet etti.⁶²⁹

İstanbul'a döndükten sonra Kostaki Musurus Paşa, Arnavutköy'deki evinde yaşadı. Musurus Paşa sefirlik dönemi boyunca çok yoğun siyasî faaliyetlerle ömrünü geçirdi. Emeklilikten sonra da faal bir hayat sürdü. Siyasetten de ayrı duramadı. Sultan II. Abdülhamid'e İngiltere'nin ıslahat hakkında verdiği muhtırayla ilgili görüşlerini raporla sundu.⁶³⁰ Bir şekilde politikayı yakından takip ettiğini göstermiş oldu. Uzun yıllar sefirlik yapmanın etkisiyle ve sefir kimliğiyle devletine hizmet etme çabasını henüz yitirmemişti.

Emeklilik yıllarında Musurus Paşa siyasî gündemi takip etmenin yanı sıra yaşadığı semtteki (Arnavutköy) sosyal faaliyetlere de katıldı. 28 Nisan 1887'de Arnavutköy'deki yangınzedelere yardım amacıyla kurulan "Arnavutköy Harikzedegâni

⁶²⁷ BOA, İrade-Hâriciye, nr. 18942, 7 S 1303 (15 Kasım 1885).

⁶²⁸ Musurus Paşa'ya dönüş harcırahı olarak üç yüz altmış lira verildi. BOA, İrade-Hâriciye, nr. 18937, 22 S 1303 (30 Kasım 1885).

⁶²⁹ *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, s. 175.

⁶³⁰ BOA, YEE, nr. 95/33, 21 Za 1303 (21 Ağustos 1886).

Komisyonu'nun başına getirildi. Komisyonun bir önceki başkanı ise Ahmed Cevdet Paşa idi.⁶³¹

Musurus Paşa'dan emeklilik günlerinde de yararlanmak istenilmiştir. Alman İmparatoriçesinin İstanbul'u ziyareti sırasında mihmandarlık görevi Ekim 1889'da paşaya verilmiştir. Musurus Paşa o sırada 82 yaşındadır. Dönemin Sadrazamı Mehmed Kâmil Paşa⁶³² (1832-1913), Musurus'un itibarına ve kişiliğine diyecek hiç bir şey olmadığını fakat yaşlandığı için konuşma kabiliyetinin eskisi gibi olamayacağından mihmandarlık görevini hakkıyla yerine getiremeyeceğini belirterek onun yerine İbrahim Edhem Paşa'nın (1818-1893) göreve getirilmesini istedi.⁶³³ 84 yaşına gelen Kostaki Musurus Paşa, 10 Şubat 1891'de hayata gözlerini yumdu.⁶³⁴ Osmanlı siyasî ve diplomasi tarihi, önemli bir siyasî aktör ve tanığını, arkasında sefâret anılarını anlatan bir hatıra bırakmaksızın öteki âleme uğurladı.

⁶³¹ BOA, İrade-Dâhiliye, nr. 81147, 4 Şaban 1304 (28 Nisan 1887). Bu komisyonun diğer üyeleri de dönemin tanınmış isimleri idi. Komisyon üyeleri şu isimlerden oluşuyordu: Altıncı Daire-i Belediye Müdürü Blak Bey, Şehremâneti Muavini Buhur Efendi, Meclis Emânet Reisi Ahmed Paşa, aynı meclisten Andon Efendi, Bank-ı Osmanî Müdürü Foster, İtibar-ı Umumî-i Osmanî Müdürü Tony? ve İstefanaki Musurus idi. BOA, Y. MTV, nr. 34/47, 24 Za 1305 (2 Ağustos 1888).

⁶³² Mehmed Kâmil Paşa, 1832 yılında Lefkoşe'de doğdu. Kahire'deki Harp Okulu'nda okudu. Mısır Valisi Abbas Paşa'nın tercümanlığı ile kâtipliğini yaptı. Daha sonra sırasıyla Kıbrıs Evkaf Müdürlüğü, Kıbrıs (Tuzla) kaymakamlığı, Sayda ve Şam muhasebecilikleri, Beyrut, Trablusşam, Halep, Kudüs ve Hersek mutasarrıflıkları görevlerinde bulundu. Valilik ve müsteşarlıklar yaptı. Dört kez sadrazamlık makamına oturdu. Bkz. Mustafa Birol Ülker, "Mehmed Kâmil Paşa (Kıbrıslı)", *Yaşamları ve Yapıtları*, II, 147-148.

⁶³³ BOA, YA. HUS, nr. 230/14, 3 Ra 1307 (28 Ekim 1889).

⁶³⁴ Vefatıyla ilgili ayrıntılar ilk bölümde verildiğinden burada tekrarlanmadı.

SONUÇ

1821 Mora İsyanı'ndan sonra Fenerli Rumların Osmanlı bürokrasisinden uzaklaştırıldığı öne sürülür.⁶³⁵ Bu iddianın aksine ailesi Girid/Resmo kökenli bir Rum olup Fener'de doğan Kostaki Musurus, memuriyet hayatına isyandan sonra 1833'te, Sisam'da intisab etti. Bu tezde Kostaki Musurus, Fener'de doğduğu için Fenerli Rum olarak tanımlandı. Yaklaşık altı yıl (1833-1839) müddetle Sisam Bey'i Bulgar asıllı İstefanaki Vogoridi'nin (Stefan Vogorides) (1774-1859) vekilliğini yapan Kostaki Musurus, bu süre zarfında âmirinin güvenini kazanarak Vogoridi Bey'in himayesi altına girdi. Bu güveni perçinlemek isteyen Vogoridi Bey, kızı Anna'yı Kostaki Musurus'a verdi. Kostaki Musurus'un Vogoridi Bey ile iş ilişkisi damatlık bağı ile kuvvetlendi. Bu tezde Kostaki Musurus'un kariyerindeki yükselmenin damatlıkla başladığı iddia edildi. Buna karşın Kostaki kabiliyetli, çalışkan, iş bilir, azimli ve kendisine sunulan imkânları en iyi şekilde kullanabilir olmasaydı kayınpederinin Vogoridi Bey olması, hayatını pek fazla değiştirmeyecekti. Bu nedenle Kostaki Musurus'un himaye altında olması ve kişisel yeteneklerini iyi kullanması sayesinde muvaffak olduğunun altı çizildi.

1839 Tanzimat Fermânı'nın ilanından bir yıl sonra Kostaki Musurus, Sultan Abdülmecid (1839-1861) devrinde Atina Sefareti'nin açılmasıyla Atina'ya ilk Osmanlı sefiri olarak gönderildi. Rum asıllı olması bu tayinde hususen tercih edildi. Tanzimat döneminde sefirlik görevine başlayan Kostaki Musurus bir Tanzimat diplomatı olarak nitelendirildi. Sekiz senelik Atina Sefirliği görevi esnasında Türklerin Yunanistan'da kalan gayri menkullerinin tazminatlarının alınması gibi önemli işlere imza atarak kendisini bürokraside ispatladı. Ancak ilerleyen yıllarda Rum olması Yunanlıları rahatsız ettiğinden 1848 yılında sefaret görevlilerinden İstanbullu bir Rumun suikast girişimine maruz kaldı ve kolu sakatlandı. Yunanistan'da can güvenliğini yitiren Kostaki Musurus, Atina Sefareti'nden alınarak Avrupa'nın sayılı başkentlerinden Viyana'ya sefir olarak tayin edildi.

⁶³⁵ Söz konusu iddialar için tezin giriş kısmına bakılabilir.

Kostaki Musurus, Viyana'ya Avusturya İmparatorluğu'nun 1848 ihtilalleriyle sarsıldığı günlerde tayin edildi. Viyana'da bilfiil 8 ay kadar görev yaptı. Osmanlı topraklarına sığınan Macar Mültecileri Meselesi'nin halledilmesinde Avusturya İmparatorluğu ile uzlaşılmasını sağladı. Bu mesele sayesinde Kostaki Musurus, uluslararası üne kavuştu. Kısa süren Viyana Sefirliği'nin ardından 1851 yılında uluslararası Londra Sergisi dolayısıyla geçici bir süreliğine Londra'ya atandı. Ancak Londra'da daimi sefir olarak 34 sene kaldı. Bu süre zarfında Kırım Savaşı gibi büyük bir harbin hem dünya hem de Osmanlı dengelerini değiştirmesine tanıklık etti.

Kostaki Musurus'un Londra dönemini safhalara ayırarak analiz edebiliriz. Londra sefirliğindeki ilk beş yıllık dönem (1851-1856), Kostaki Musurus'un Londra ve İngiltere'ye adaptasyon safhası olarak isimlendirildi. Bu süreçte Kostaki Musurus hem bulunduğu siyasî merkezi öğrenmeye çalışmış bir yandan da kendisini İngiliz devlet erkânına tanıtmayı başarmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk dış borçlanması olan 1854 ve 1855 istikrazlarının müzakerelerinde bizzat bulunarak dış kredinin temin edilmesini sağladı. Kredi temini, Kostaki Musurus'un Londra'daki ilk önemli deneyimi ve başarısıdır.

Kostaki'nin Londra Sefirliği'ndeki ikinci beş yılı (1856-1861), Osmanlı diplomasisinin Kırım Savaşı'ndan yeni çıktığı ve Islahat Fermânı ile yeni bir döneme imza attığı yıllara tekabül eder. İngiltere, Rusya'nın politikalarına karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemektedir. İngiltere'nin desteğine paralel olarak Kostaki Musurus, Kraliçe Victoria (1837-1901) başta olmak üzere dönemin başbakanı Lord Palmerston, Dışişleri Bakanları Lord Clarendon (1800-1870) ve Lord Stanley gibi ünlü İngiliz devlet adamlarıyla sık sık görüşerek siyasî konularda fikir alışverişinde bulundu. 1856 yılında Oxford Üniversitesi tarafından fahri doktor unvanıyla ödüllendirildi. Bu ödül Kostaki'nin İngiliz siyasî erkânı tarafından beğenildiğini ortaya koyar. Aynı zamanda doktor unvanının Islahat Fermânı'nın (1856) hemen akabinde verilmesi Osmanlı Devleti'ne, Rumların ve diğer gayri müslimlerin Osmanlı devlet mekanizmasında yer almalarının ne kadar önemli olduğu mesajını vermeye yönelikti.

Kostaki Musurus, Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) tahta çıktığı 1861 yılında Londra sefirliğinde onuncu yılını doldurdu. Artık Kostaki, İngiliz siyasetinin inceliklerini öğrenmiş, usta bir sefirdi. Ustalığı ve başarısı Osmanlı hükûmeti tarafından nişan ve rütbelerle onore edildi. 1861-1866 yılları arasında elli yaşını geçmiş Kostaki Musurus, sefirlik kariyerinde “ustalık” yıllarına ulaştı. Nisan 1862’de Kostaki Musurus’a ikinci rütbeden Osmanî nişanı verildi. Bu senelerde Kostaki Musurus’un Londra Sefirliği, özellikle Cebel-i Lübnan, Karadağ ve Sırp isyanlarıyla ilgili Bâbîâlî’ye destek vermeleri için ikna turlarıyla geçti. Osmanlı Devleti, tek kurtuluş reçetesi olan diplomasiye sarıldı ve isyanlar diplomatik manevralarla bertaraf edildi.

Tanzimat döneminde (1839-1876) Osmanlı devlet adamlarının görev süreleri istikrarlı ve uzun soluklu değildir. Buna karşın Kostaki Musurus, özellikle Londra Sefirliği göreviyle (1851-1885) 34 sene bir istikrar abidesi olarak görev yapmıştır. Tezde sorduğumuz Kostaki Musurus Paşa niçin ve nasıl 34 sene bu görevi sürdürebilmiştir? Sorusunun cevabını birkaç aşamada vermek mümkündür. Öncelikle Kostaki Musurus Paşa, bildiği yabancı diller sayesinde oldukça nitelikli bir diplomattı. Tanzimat döneminde sınırlı sayıda vasıflı diplomatın olduğu düşünüldüğünde ilk neden olarak bu dikkat çekmektedir. İkinci olarak ilk cümlede söylediğimiz Rumların bürokrasiden uzaklaştırıldığı iddiasının aksine Rumların, Osmanlı Devleti’nin önemli mekanizmalarında yer aldıklarını Avrupa kamuoyuna gösterircesine Rum asıllı olması hususen tercih edilmiştir. Kostaki Musurus’un arkasında İstefanaki Vogoridi gibi güçlü ve nüfuzlu devlet adamının olması Kostaki Musurus’un kariyer basamaklarını hızlı çıkmasını sağlamıştır. Ancak dönemin şartlarının uygunluğunun ötesinde Kostaki Musurus Atina, Viyana ve Londra sefirliklerinde öncelikle kişisel kabiliyet ve diplomasiye vukufiyeti sayesinde muvaffak olmuştur. Başarısında Tanzimat döneminin sefirlerin yetkili ve etkin bürokratlar olmasına imkân tanınması önemli rol oynamıştır. Konjonktürün sunduğu imkânları iyi değerlendirmesi ve dengelere uygun hareket etmesi Musurus Paşa’nın başarılı olmasını etkileyen diğer nedenlerdendir. Bunun yanı sıra Londra’da İngiliz siyasileriyle yakın münasebetler geliştirebilmesi ve özellikle

Kraliçe Victoria (1837-1901) ile iyi bir diyalog kurması Londra'da uzun yıllar görev yapmasının diğer sebepleridir.

Musurus Paşa'nın başarısı sadece Rum/Ortodoks olmasıyla açıklanamaz çünkü Londra Sefâreti'nde 1846-1848 yıllarında yine bir Rum olan Aleksandr Kalimaki Bey (1807-1886) sefir idi. Ancak sefirlik görevi, normal sürede (üç yıl) sonunda sona erdi. Dolayısıyla Hristiyan olması Londra'ya daha kolay intibak etmesini ve İngilizler nezdinde daha rahat kabul görmesini sağlamış olabilir fakat uzun sefâret tecrübesini açıklamaya yetmez. Kanaatimizce Musurus Paşa iyi bir diplomat ve aynı zamanda kültürüyle etkileyici bir devlet adamı olmasaydı Osmanlı Devleti'nin son döneminde diğer devlet adamlarında görülmeyen bir şekilde otuz yılı aşkın bir süre Londra Sefirliği yapamazdı. Güçlü kişiliği, işine hâkimiyeti, ciddiyeti ve diplomasi bilgisi uzun süren sefirlik tecrübesini izah etmektedir. Başarısı hem Osmanlı Devleti hem de İngiliz hükûmeti tarafından beğenilip takdir edilmiştir. Bu da paşanın Londra'da uzun yıllar kalmasını sağlamıştır. Osmanlı karşıtı Gladstone hükûmeti iktidarıyla, İngiliz dış politikası önemli ölçüde değişmiş ve İngiltere açıkça Osmanlı Devleti'ne sırt çevirmiştir. Böyle olunca Bâbîâli'nin istekleri yerine getirilmemiş bunun sonucu olarak da Londra Sefiri Kostaki, 1878'den sonra gafillikle suçlanmış ancak hain olduğu asla söylenmemiştir.

1878 yılından sonra Kostaki Musurus'un daha pasif bir portre çizmesi Sultan II. Abdülhamid dönemiyle açıklanabilir. Sultan II. Abdülhamid'in merkezîyetçi ve otoriter yönetimi esasen Osmanlı sefirlerinin inisiyatiflerinin ve etkinliklerinin azalmasına neden olmuştur. Kostaki Musurus gibi Tanzimat döneminde sefirlik görevine başlayan güçlü sefirler dönemi Sultan II. Abdülhamid'in iktidarıyla sona ermiştir. Nitekim Kostaki Musurus Paşa, 1885 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından emekli edilmiştir. Emekli olmasında yaşının 78 olması önemli bir etkidir. Bu emeklilik Sultan II. Abdülhamid'in Kostaki Musurus Paşa'nın sefirlik saltanatına son vermesi olarak da yorumlanabilir.

Sefirlerin biyografilerinin ortaya konması XIX. yüzyıldaki siyasî hadiselerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda bu tezde değinilen ancak bütünüyle

teze alınması mümkün olmayan Kostaki Musurus Paşa'nın rapor ve telgrafları son derece kıymetlidir. Kostaki Musurus gibi Osmanlı diplomasi trafiğini yönlendiren binlerce rapora imza atan bu şahısların raporlarının yayınlanması, Osmanlı tarihi için yeni birinci el kaynaklar ortaya çıkaracaktır. Bu raporlar sayesinde tarihî hadiselerin muhtelif taraflarının görüşleri öğrenilecek ve tarihçiler için hem bilgi hem de malzeme zenginliği ortaya çıkacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

A. KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları
 - a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

Bâbıali Evrak Odası Sadaret Evrakı
Bâb-1 Âsafî Âmedî Kalemi (A. AMD)

Bâb-1 Âsafî Divân-1 Hümâyûn Kalemi (A. DVN)

Bâb-1 Âsafî Divân-1 Hümâyûn Mühimme Kalemi (A. DVN. MHM.)

Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL)

Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM.)

Sadaret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrakı (A. MKT. NZD)

Dâhiliye Nezâreti Evrakı

Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH. MKT)

Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdâre-i Umûmiyesi (DH. SAİD.)

Dosya Usulü İrâdeler (DUİT)

Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (HAT)

Hâriciye Nezâreti Evrakı

Hâriciye Nezâreti Hukuk Kısmı Evrakı (HR. H.)

Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrakı (HR. MKT)

Hâriciye Nezâreti Mütenevvia Kısmı Evrakı (HR. MTV)

Hâriciye Nezâreti Siyasî Kısmı Evrakı (HR. SYS)

Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO)

İrade Tasnifi

İrade Dâhiliye (İ. DH)

İrade Hâriciye (İ. HR)

İrade-Sisam

İrade-Yunanistan

İrade Meclis-i Mahsûs (İ. M.MS)

Mabeyn Evrakı (MB)

Yıldız Evrakı

Yıldız Perakende Evrakı Başkitâbet Dâiresi Marûzâtı (Y. PRK. BŞK)

Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezâreti Marûzâtı (Y. PRK. EŞA)

Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa (Y. PRK. HR)

Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezâreti (Y. PRK. MF)

Yıldız Sadaret Husûsî Marûzât Evrakı (YA. HUS)

Yıldız Esas Evrakı (YEE)

Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı

Zabtiye Nezâreti Evrakı (ZB)

Ayniyat Defterleri

MAD Defterleri

Tahvil Defteri

Tekaüd Defteri

b. İngiliz Milli Arşivi (The National Archive-NA) Foreign Office (FO), Londra

FO 78/1323, 78/1231, 78/1701,78/2397, 78/3025, 78/3411, 78/3653, 78/352/40, 78/2528, 30/22/90, 78/881, 78/921, 78/1231, 78/1323, 78/1411, 78/1476, 78/1546, 78/1617, 78/1701, 78/1778, 78/1779, 78/1841

B. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Abdülhak Hâmid'in Hatıraları, haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994.

Ahmed Cevdet Paşa, *Maruzat*, yay. haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul .
-----, Tezakir, 1-12, yay. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara 1986.

Ahmed Lütü Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, VIII, İstanbul.

Akar, Mustafa, *Arşiv Vesikaları Işığında Cebel-i Lübnan ve Şam Hadiseleri (1860-1861)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

Akar, Şevket K.-Hüseyin Al, *Osmanlı Dış Borçları ve Gözetim Komisyonları 1854-1856*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2003.

Akarlı, Engin Deniz (çev ve haz.), *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Âli ve Fuad Paşaların Siyasî Vasiyetnâmeleri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.

-----, *The Long Peace: Ottoman Lebanon 1861-1920*, University of California Press, Berkeley 1993.

Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

Aksan, Virginia, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi 1700-1783*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

Aksüt, Ali Kemalî, *Sultan Azizin Mısır ve Avrupa Seyahati*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944.

Akyıldız, Ali, "Mahmud Nedim Paşa", *DİA*, Ankara 2003, 27, 374-376.

-----, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

-----, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform: Tanzimat Dönemi 1836-1856*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

-----, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kağıt Para*, Mâliye ve Toplum, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Al, Hüseyin, *Tanzimat Dönemi Bankacılık Teşebbüsleri (1840-1852)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

Albay Talat, *Plevne Savunması*, çev. Talat Yalazan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

Anderson, M: S., *The Eastern Question 1774-1923 A Study in International Relations*, The Macmillan Pres, London 1966.

Andıç, Fuat-Süphan, *Kırım Savaşı Âli Paşa ve Paris Antlaşması*, Eren Yayınları, İstanbul 2002.

Aracı, Emre, “Londra Crystal Palace’ta Abdülaziz Şerefine Verilen Konser”, *Toplumsal Tarih* (Ocak 1998), c. 49, s. 29-33.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*, TTK Yayınları, Ankara 1997.

Artan, Tülay, “Fener”, *DİA*, İstanbul 1995, 12, 342.

Aslan, Adnan, “Mehmed Kadri Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtları*, II, 146-147.

Asuero, Pablo Martin, *Mavi Sütunlu Saray 1867 Evrensel Sergisi’nden Boğaziçi’ne*, Dost Yayınları, Ankara 2003.

Autheman, Andre, *Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Bankası*, çev. Ali Berktaş, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2002.

Aydın, Mahir, “Edhem Paşa, İbrahim”, *DİA*, İstanbul 1994, 10, 418-420.

Aydın, Mithat, *Balkanlarda İsyân Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan’daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

Baykal, B. Sıtkı, “1877 Harbi ve Bununla İlgili Meseleler Hakkında Bazı Vesikalar”, *Tarih Vesikaları* (Ekim 1941), I/ 3, s. 226-231.

Bayraktar, Duhter, “Pertev Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, YKY, İstanbul 1999, II, 436.

Berlin, Ayastefanos, Kıbrıs Muâhedenâmeleri, Karabet Matbaası, İstanbul 1324.

Bıçakçı, İsmail *Yunanistan’da Türk Mimarî Eserleri*, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, Yıldız Yayıncılık, İstanbul 2003.

Blake, Robert, *Disraeli*, Doubleday Company, USA 1968.

Bouquet, Olivier, “Etre Prince de Samos: Desir de Legation, Imaginaire Dynastique et Ordre de la Carriere Chez Etienne et Constantin Musurus” in *Insularites Ottomanes*. Sous la dir. De Nicolas Vatin et Gilles Veinstein. Paris: Maisonneuve et Larose, Institut Français d’Etudes Anatoliennes, 2004, s. 277-293.

Bozkurt, Nebi, “Eman”, *DİA*, İstanbul 1995, 11, 75-76.

Bulwer, Henry Lytton, *The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston with Selections from his Diaries and Correspondence*, I-II, William Clowes and Sons, London 1871.

Burke, Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Büyükkarcı, Süleyman, *Türkiye'de Rum Okulları*, Yelken Basım-Yayım-Dağıtım, Konya 2003.

Cecil, Lady Gwendolen, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, Hober and Stoughton Limited, London 1922.

Clay, Christopher, *Gold For The Sultan, Western Bankers and Ottoman Finance 1856-1881: A Contribution to Ottoman and International Financial History*, I. B. Tauris Publishers, London 2000.

Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

Cunningham, Alan, *Eastern Questions in the Nineteenth Century Collected Essays*, ed. Edward Ingram, Frank Cass, London 1993.

Çelik, Yüksel, *Hüsrev Mehmet Paşa Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

Çetin, Atilla, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Çetin, Atilla, "Tunuslu Hayreddin Paşa", *DİA*, 17, İstanbul 1998, s. 57-60.

Çetinsaya, Gökhan -Şit Tufan Buzpınar, "Midhat Paşa", *DİA*, İstanbul 2005, 30, 7-11.

Dante, *İlahi Komedi: Cehennem, Araf, Cennet*. çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1998.

Davison, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform: 1856-1876*, çev. Osman Akınhay, Papirüs Yayınları, İstanbul 1977.

Deringil, Selim, "The Ottoman Response to the Egyptian Crisis of 1881-1882", *Middle Eastern Studies*, 24/1 (January 1988) s. 6.

-----, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, YKY Yayınları, İstanbul 2002.

Dünden Bugüne Beşiktaş, ed. Nuri Akbayar, Beltaş, İstanbul 1998.

Ebuzziya Tevfik, "Rothchildlerin Servetinin Menşei", *Takvim-i Ebuzziya*, 1889 (1303-1304), s. 143-144.

Eksertzoglou, Haris, *Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi*, çev. Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.

Eldem, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, çev. Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1999.

Eldem, Sedat Hakkı, *Boğaziçi Anıları*, Aletaş Alarko Eğitim Tesisleri, İstanbul 1979.

Elliot, A. D., *Life of Lord Goschen*, 1911.

Emiroğlu, İbrahim, *Hizmet ve İhanetleriyle Tercümanlar, Voyvodalar ve Azınlıklar*, Aymar Matbaacılık, İzmir 1996.

Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

Erdoğan, Teyfur, "Paris Kongresi-1878 Berlin Kongresi Arasında Osmanlı Dış Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç*, haz. İsmail Soysal, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 149-172.

Ergenç, Leman, "Bâbiâli'de Bulgar Asıllı Bir Diplomat", *Belleten*, (Nisan 1998), c. LXII, s. 65.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

Ferguson, Niall, *The House of Rothschild-The World Banker's 1849-1999*, Penguin Books, New York 1998.

Findley -----, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbiâli*, çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz yayınları, İstanbul 1994.

Findley, Carter V., *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

The Foreign Office List 1892: Forming A Complete British Diplomatic and Consular Handbook with Maps, ed. Edward Hertslet, Harrison and Sons, London 1892.

"Gazi Osman Paşa", *DİA*, 13, İstanbul 1996, s. 464-465.

Gencer, Ali İhsan, "Hüseyin Avni Paşa", *DİA*, İstanbul 1998, 18, 526-527.

"George Joachim Goschen", *Encyclopaedia Britannica*, London 1953, X, 535.

Georgiadou, Maria, “Expert Knowledge Between Tradition and Reform The Caratheodorys: a Neo-Phanariot Family in the 19th Century Constantinople”, *Médecins et Ingénieurs Ottomans à l’âge des Nationalismes*, sous la dir. de Mérope Anastassiadou-Dumont, Paris, 2003, s. 290.

Girgin, Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hâriciye Tarihimiz: Teşkilat ve Protokol*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2005.

Girit Nasıl Kaybedildi? Girit’ten Kıbrıs’a Yunan Yayılmacılığı, Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Yayınları, Lefkoşe 1997.

Gladstone, William Ewart”, *AnaBritannica*, Ana Yayıncılık, İstanbul 2004, 9, s. 491-492.

Goffman, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İngilizler 1642-1660*, çev. Ayşe Başçı Sander, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001.

Göçgün, Önder, *Ziya Paşa’nın Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Gökaçtı, Mehmet Ali, *Geographika: Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Gökbilgin, M. Tayyib, “1840’dan 1861’e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler”, *Bellekten*, 10, 1946, s. 641-703.

Gövsa, İbrahim Alaettin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1949.

Güldeş, Dilek, *Urabî Paşa Hareketi ve İngilizlerin Mısır’ı İşgali (1881-1882)*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

“Hobart Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1999, s. 566. (Yayın Kurulu)

Hyam, R. Hyam, *Britain’s Imperial Century 1815-1914*, London 1975.

İgnatyev, Nikolay Pavloviç”, *AnaBritannica*, 11, Ana Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 491-492.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

İnalcık, Halil, “Hüsrev Mehmed Paşa (Koca)”, *DİA*, İstanbul 1999, 19, 41-45.

İpşirli, Mehmet, “Elçi”, *DİA*, İstanbul 1995, 11, 3-15.

-----, "Osmanlı Devletinde Eman Sistemi ", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, haz. İsmail Soysal, TTK, Ankara 1999, s. 3-11.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, (1774-1912), çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V, TTK Yayınları, Ankara 1999.

Kareer, Nihat, *Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, Phonix Yayınevi, Ankara 2003.

Karpat, Kemal "Eflak", *DİA*, 10, 466-69.

-----, *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, London 1985.

Kasap, Sevilay, *Sergi-i Umumî-i Osmanî 1863*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

Kavas, Ahmet, "Mehmed Sâdık Paşa", *DİA*, 28, Ankara 2003, s. 522-523.

Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askerî Çatışmalar*, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1996.

Küçük, Cevdet, "Hasan Fehmi Paşa", *DİA*, İstanbul 1997, 16, 322-323.

Kılıç, Abdullah, "Namık Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, YKY, İstanbul 1999, s. 348.

-----, "Ömer Lutfi Paşa (Serdariekrem)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, YKY, İstanbul 1999, s. 425-426.

Kızıltoprak, Süleyman, *Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Diploması Mücadelesi: 1882-1887*, MÜ Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.

Kıray, Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

- Koloğlu, Orhan, “Rumca Basın”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VI, s. 353.
- Köprülü, Orhan F., “Fuad Paşa, Keçecizade”, *DİA*, İstanbul 1996, 13, 202-205.
- Kuneralp, Sinan, “Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891”, *Belleten* (Temmuz 1970), c. XXXIV, s. 421-435.
- , “Musurus Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, YKY, İstanbul 1999, s. 326-327.
- , “Osmanlı İmparatorluğu’nun Londra Büyükelçisi Musurus Paşa”, *Tarih Mecmuası* (1967), c. 1, s. 6, 43-46.
- , “Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri”, *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç*, Tür Tarih Kurumu Kongresi 15-17 Ekim 1997, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 113-114.
- , *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İsis yay, İstanbul 1999.
- Kuran, Ercümen, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1968.
- Kurat, Yuluğ Tekin, *Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, AÜ DTCTF Yayını, Ankara 1968.
- Kurşun, Zekeriya, *Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri) 1838-1914*, MÜ Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.
- Kutluoğlu, Muhammet Hanefi, “Kavalalı Mehmed Ali Paşa”, *DİA*, Ankara 2002, 25, 62-65.
- Kürkcüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1923-1926)*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.
- Layard, Austen Henry Layard, *Nineveh and Its Remains: A Narrative of an Expedition to Assyria: During the Years 1845-1846, 1847*, John Murray Publisher, London 1873.
- Lee, Dwight E., *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Harvard University Press, Cambridge 1934.
- Makdisi, Ussama, “After 1860: Debating Religion, Reform and Nationalism In The Ottoman Empire”, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 34, November 2002, s. 601-617.

Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat, Tarihi Hakikatların Aynası*, İstanbul 1328.

Mardin, Şerif, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Syracuse University Press, Syracuse 2000.

Mardin, Yusuf, *Abdülhak Hamid'in Londra'sı*, İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul 1976.

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Lisansüstü Tez ve Proje Yazım El Kitabı 2004-2005*, Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 2004.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Meram, Ali Kemal, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kitaş Yayınları, İstanbul 1969.

Midhat Paşa, *Tabsıra-i İbret*, neşr. Ali Haydar Midhat, Hilal Matbaası, İstanbul 1325.

Mordtmann, J. H., "Sisam", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, 10, 712-714.

Mecmua-i Muahedat, IV, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1298.

"Mehmed Rüşdî Paşa (Mütercim)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, YKY, İstanbul 1999, II, 179.

Orhonlu, Cengiz, "Tercüman", *İA*, 12/1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, 178.

Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century, ed. Dimitri Gondicas-C. Issawi, The Darwin Press, New Jersey 1999.

Önsoy, Rifat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988.

Örenç, Ali Fuat, *Yakın Dönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

Özcan, Azmi, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti ve Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1977.

-----, "Said Paşa (Küçük)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, 491-492.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

Paker, Esat Cemal, *Siyasî Tarihimizde Kırk Yıllık Hâriciye Hatıraları*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1952.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1984.

Patrick, Mary Mills, *Bir Boğaziçi Macerası İstanbul Kız Koleji (1871-1924)*, çev. Şeyma Akın, Tez Yayınları, İstanbul 2001.

Philliou, Christine M., *Worlds, Old and New Phanariot Networks and The Remaking of Ottoman Governance in the First Half of the Nineteenth Century*, Princeton University Phd Dissertation (unpublished) 2004.

“Ponsonby”, *Encyclopaedia Britannica*, Chicago, 1972, 18, 221.

Ponsonby, Sir John, *The Ponsonby Family*, London 1929.

Poole, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, çev. Can Yücel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Said Paşa'nın Hatıratı, Sabah Matbaası, Dersaadet 1328.

Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciye 1302, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1302.

Sami Paşazâde Sezaî'nin Hikâye-Hâtıra-Mektup ve Edebî Makaleleri, haz. Zeynep Kerman, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.

Sander, Oral, *Siyasî Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara 1997.

Schnee Heinrich, *Rothschild: Geschichte Einer Finanzdynastie, Musterschmidt*, Berlin 1961.

Şeni, Nora, *Marie ve Marie Kostantiniyye'de Bir Mevsim 1856-58*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

Sezer, Hamiyet, “Tanzimat Dönemi'nde Avrupa Şehirlerine Gönderilen Öğrenciler”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, İstanbul 12-15 Nisan 1999, der. Hidayet Yavuz Nuhoğlu, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2001, s. 687-711.

Skilliter, S. A., *William Harborne and the Trade With Turkey 1578-1582*, Oxford University Press, London 1977.

Soy, Hacı Bayram, *İngiltere'nin Kıbrıs Politikası (1878-1914)*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1996.

Sözen, Zeynep, *Fenerli Beyler: 110 Yılın Öyküsü (1711-1821)*, Aybay Yayınları, İstanbul 2000.

Sturdza, Mihail Dimitri, *Dictionnaire Historique et Genealogique des Grandes Familles de Greece d'Albanie et Constantinople*, Paris 1999.

Tanzimat, 1-2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999.

Tevfik Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, II; 622- 623.

Tuncer, Hüner, *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri (1814-1914)*, Ümit yay, Ankara 2000.

Tuncer, *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1996.

Türker, Orhan, *Fenari'den Fener'e Bir Haliç Hikayesi*, Sel Yayınları, İstanbul 2001.

Türkgeldi, Ali Fuad, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye*, I-II, haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 1960.

Uçarol, Kıbrıs , *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere'ye Devri)*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.

Ülker, Mustafa Birol, "Mehmed Kâmil Paşa (Kıbrıslı)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, s. 147-148.

-----, "Ahmed Hamdi Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, 128-129.

Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnameleri*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 1992.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

"Victoria", *Ana Britannica*, 22, Ana Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 16-17.

Waterfield, Gordon, *Layard of Nineveh*, John Murray, London 1963.

William N. Bruce (ed.), *Sir A. Henry Layard*, John Murray Publisher, London 1903.

Yalçınkaya, M. Alaaddin, "Türk-İngiliz İlişkilerinde Büyükelçi Ainslie Dönemi (1766-1794)", Yayınlanmamış Makale.

-----, “Osmanlı Devleti’nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü”, *Toplumsal Tarih*, (Ağustos 1996), 32, s. 46.

Yavuz, Mehmet Faik, *19.yy’da Gayrimüslim Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus’un (Paşa) 1850 Yılına Kadar Diplomatik Faaliyetleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004.

Yeniay, Hakkı, *Osmanlı Borçları Tarihi*, Mehmed İhsan Matbaası, Ankara 1936.

Yeşil, Fatih, *III. Selim Döneminde Bir Osmanlı Bürokratu: Ebubekir Ratıb Efendi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

Yıldız, Netice, “19. Yüzyıl Ortalarında Yapılan Sarayla İlgili Bazı Yolsuzluk Olayları Tüccar Peill ve Fethi Ahmed Paşa”, *Tarih ve Toplum*, 15/91 (1991), s. 42.

Yılmaz, Ayşe Kılıç, *An Analysis of British Policy Towards the Ottoman Empire: Keeping The Ottoman Territorial Integrity and Political Independence 1870-1878*, Bilkent University Institute of Economics and Social Sciences (Unpublihsed MA Thesis), Ankara 1998.

Zarifi, Yorgo L., *Hatıralarım, Kaybolan Bir Dünya İstanbul 1800-1920*, çev. Karin Skotiniyadis, Literatür Yayınları, İstanbul 2005.

İnternet Kaynakları

(<http://tdk.org.tr/tdksozluk/erişim> Nisan 2006.)

Cambridge Advanced Learner’s Dictionary, Cambridge University Press 2003, Version 1.1, dictionary.cambridge.org (27 Şubat 2006).

Catholic Encyclopedia www.newadvent.org/cathen/10659.ahtm (24

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Dante> (Mayıs 2006).

<http://www.ohiou.edu/~chastain/ip/prokesch.htm> on October 25, 2004 (Mart 2006).

www.eliznik.org.uk/RomaniaHistory/Moldoyvan-ruler.htm, s. 5 (20 Haziran 2005)

www.newadvent.org/cathen/10659.ahtm *Catholic Encyclopedia* (24 Ağustos 2005).

Yıldız, Ahmed, “Bir Yargının Anatomisi”, <http://www.zaferdergisi.com/article/?makale> (Nisan 2006).

Gazeteler

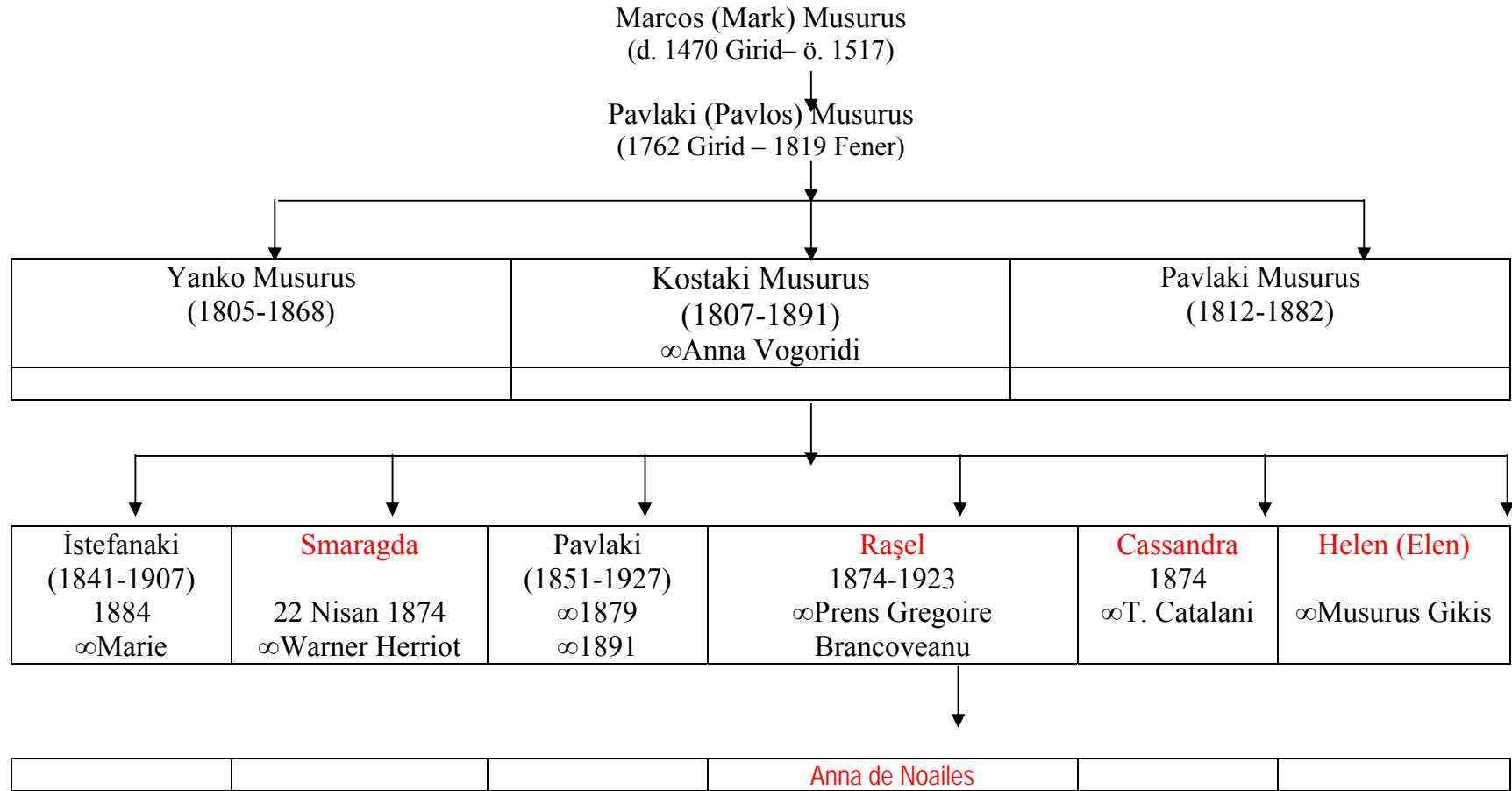
La Turquie
Sabah
İbret
Hülasatü'l-Efkâr
Takvim-i Vekâyi
Tasfirü'l-Efkar

EKLER

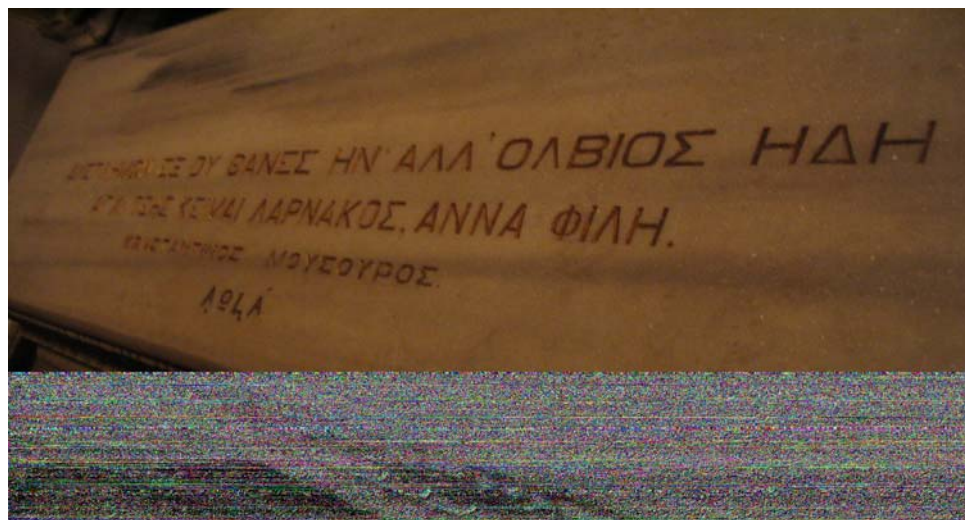
Ek I Kostaki Musurus Paşa'nın Fotoğrafi

EK II Kostaki Musurus Paşa'nın Soy Ağacı

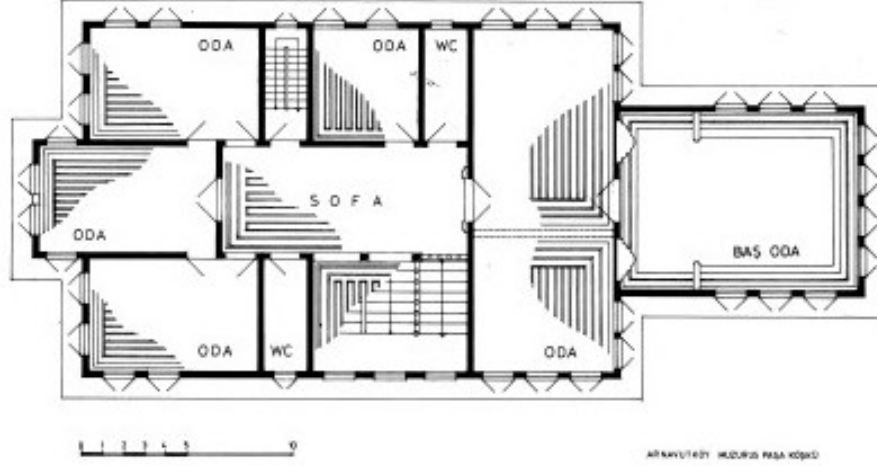
Girid Resmolu Musurus Ailesi

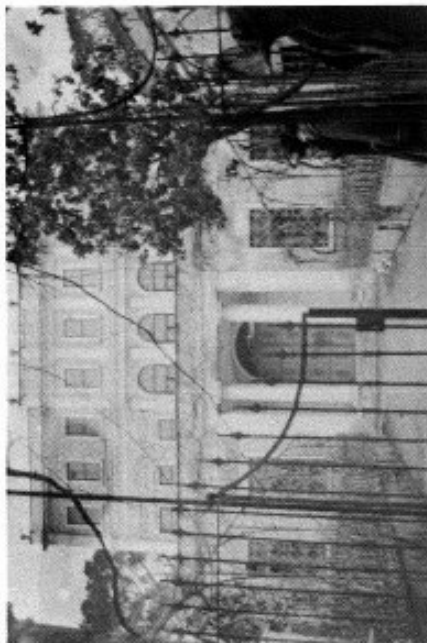
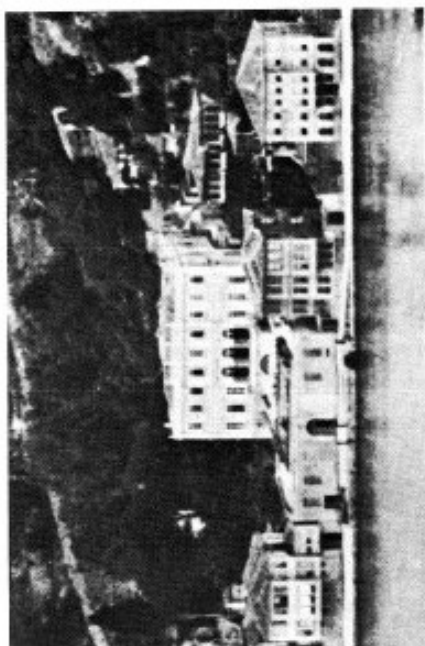
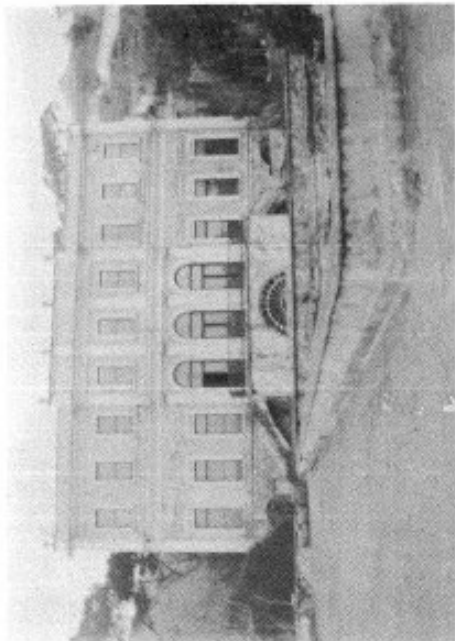
ΕΚ ΙΙΙ Kostaki Musurus Paşa'nın Aile Mezarlığı

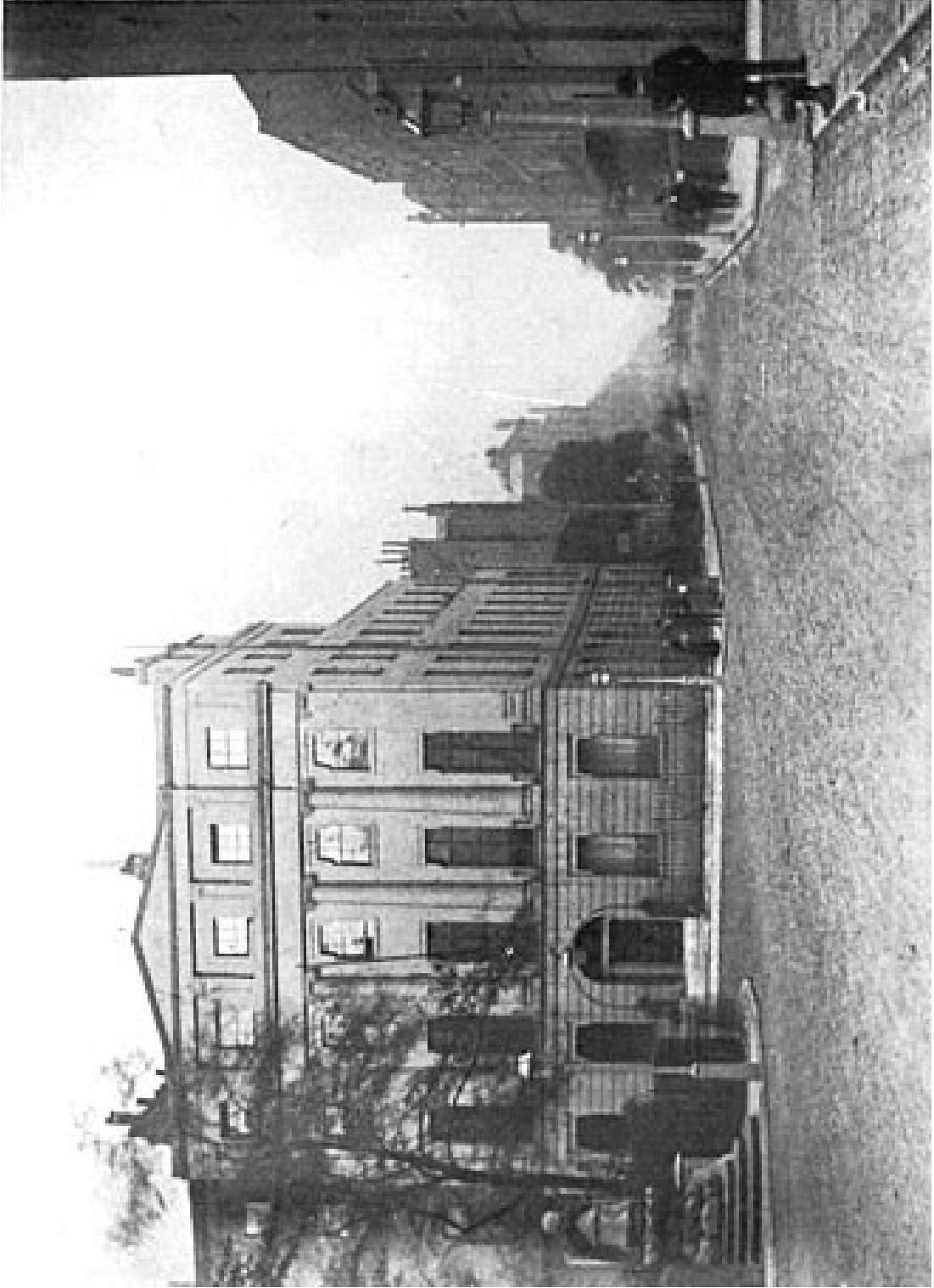
EK IV Arnavutköy Musurus Paşa Konağı

ARNAVUTKÖY, KOLEJ (AK-8)
(Çorlu'lu Ali Paşa-Muzurus-Amerikan Kız Lisesi)
Yukarıda Yukarı Köşk Planı ve Cephesi, Yanında Taş Bina'nın Fotoğrafları.

ARNAVUTKÖY, KOLEJ (AK-8)
(Cordula Ali Pass-muziris-American High School for Girls)
Left, plan of the upper kiosk. Above, photographs of the masonry building.

EK V Londra'daki Osmanlı Sefareti Binasının Fotoğrafı

EK VI Sisam Beyleri Listesi⁶³⁶

İsmi	Görev Yılları	Milleti
İstefanaki Vogoridi (1774-1859)	Eylül 1833	Bulgar
Aleksandr Kalimaki Bey (1807-1886)	Kasım 1852	Rum
Jan Gika Bey (1816-1917)	Mart 1854	Romen
Miltiades Aristarki Bey (1809-1893)	Nisan 1854	Rum
Pavlaki Musurus Bey (1810-1876)	Ocak 1864	Rum
Kostaki Adosidis Paşa (1822-1895)	Eylül 1873	Rum
Kostaki Fotyadi Bey (1830-1897)	Mayıs 1874	Rum
Kostaki Adosidis Paşa (1822-1895)	Mart 1879	Rum
Aleksandr Karatodori Paşa (1833-1906)	Mayıs 1885	Rum
Jorj Beroviç Paşa (1845-?)	Aralık 1894	Slav?
İstefanaki Musurus Bey (1841-1907)	Temmuz 1896	Rum
Kostaki Vayanis Bey (1846-1919)	Şubat 1899	Rum
Mişel Gregoriyadis Bey	Ağustos 1900	Rum

⁶³⁶ Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricalı*, s. 43-44.

(1841-?)		
Aleksandr Mavroyani Bey (1848-1929)	Mart 1902	Rum
Yanko Vitinos Bey (?)	Temmuz 1904	Rum
Kostaki Karatodori Bey (1842-?)	Temmuz 1906	Rum
Yorgi Yorgiadis Bey (1844-1915)	Ağustos 1907	Rum
Andrea Kopasis Bey (1856-1912)	Aralık 1907	Rum

EK VII Londra Sefirleri (1793-1914)⁶³⁷

İsmi	Önceki Görevi	Tayin Tarihi	Unvanı
Yusuf Ağah Efendi	Tersane Tercümanı	1793-1798	Sefir
İsmail Ferruh Efendi		1798-1806	Sefir
Sıdkı Efendi		1806-1810	Sefir
M. Ramazani		31.10.1811-1832	Sefir
M. Mavroyani	Tercüman	3.11.1832-1834	Sefir
Namık Paşa	Serasker	5 Ağustos 1834	sefaret-i mahsusa
Nuri Efendi	Hâriciye müsteşarı	15 Ocak 1835	sefaret-i mahsusa
Mustafa Reşid Paşa	Sadrazam	13 Eylül 1836	sefir-i kebir
Mustafa Reşid Paşa	Sadrazam	13 Eylül 1836	sefir-i kebir
İbrahim Sarım Paşa	Sadr-ı esbak	3 Ağustos 1837	sefir-i kebir
Ahmed Fethi Paşa	Damad-ı şehriyari	28 Ocak 1838	sefir-i kebir
Mustafa Reşid Paşa ²	Sadrazam, eski Londra Sefiri	7 Ağustos 1838	sefir-i kebir
Şekib Paşa	Hâriciye eski Nâzırı	22 Ocak 1840	sefir-i kebir
Âli Paşa	Esbak Sadrazam	20 Aralık 1841	sefir-i kebir
İbrahim Sarım Paşa ²	Esbak Sadrazam	14 Kasım 1844	sefir-i kebir
Şekib Paşa ²	Hâriciye Nâzırı	24 Ekim 1845	sefir-i kebir
Kalimaki Bey	Hâriciyeden	5 Aralık 1846	sefir-i kebir
Kamil Paşa	Ticaret eski Nâzırı	4 Mayıs 1848	sefir-i kebir
Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa	Sadrazam	1 Ekim 1848	sefir-i kebir
Kostaki Musurus	Atina Sefiri	8 Kasım 1850	sefir-i kebir
Rüstem Paşa	Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı	Kasım 1885	sefir-i kebir
Kostaki Antopulo Paşa	Girid Valisi?	Ocak 1896	sefir-i kebir
İstefanaki Musurus	Roma Sefiri	Aralık 1902	sefir-i kebir
Mehmed Rifat Paşa	?	Mart 1908	sefir-i kebir
Ahmed Tevfik Paşa	?	Mayıs 1909	sefir-i kebir

⁶³⁷ *Salname-i Nezâret-i Hâriciyye, 1302*, Kostantiniyye, Matbaa-i Ebuzziya, haz. Ahmed Nezh Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2003, s. 164-165.

EK VIII Atina Sefirleri (1840-1917)

İsmi	Tayin Tarihi	Görev Süresi
Kostaki Musurus	Mayıs 1840	8 sene
Osman Efendi	Eylül 1848	3 sene
Mehmed Kabuli Efendi	Aralık 1851	2 sene
Neşet Efendi	Aralık 1852	3 sene
Yusuf Rıza Efendi	Kasım 1855	1 sene
Halil Şerif Bey	Nisan 1856	5 sene
Yanko Fotyadi Bey	Mart 1861	11 sene
Mahmud Esad Bey	Eylül 1872	2 sene
Yanko Fotyadi Bey	Kasım 1874	5 sene
Ahmed Tevfik Bey	Ağustos 1879	6 sene
Agah Efendi	Kasım 1885	1 sene
Mehmed Feridun Bey	Şubat 1886	1 sene
Mehmed Şemseddin Bey	Nisan 1887	1 sene
Rıza Bey	Ağustos 1888	2 sene
Mahmud Nedim Bey	Mayıs 1890	1 sene
Ali Galib Bey	Mart 1891	1 sene
Godban Efendi	Temmuz 1892	2 sene
Mehmed Şakir Paşa	Mayıs 1894	1 sene
Mehmed Asım Bey	Aralık 1895	2 sene
Mehmed Rifat Bey	Aralık 1897	8 sene
Mehmed Nabi Bey	Nisan 1908	3 sene
Ahmed Muhtar Bey	Ekim 1911	3 sene
Galib Kemalî Bey	Ocak 1914-1917	3sene

EK IX Viyana Sefirleri (1837-1912)

İsmi	Tayin Tarihi	Görev Süresi
Sadık Rifat Paşa	Eylül 1837	4 sene
Ahmed Akif Efendi	Nisan 1841	3 sene
Sadık Rifat Paşa	Ekim 1842	1 sene
Ahmed Muhtar Bey	Mayıs 1843	1 sene
Abdünnafî Mehmed Bey	Kasım 1844	3 sene
Mehmed Şekib Efendi	Ekim 1846	3 sene
Kostaki Musurus Bey	Mayıs 1849	3 sene
Arif Efendi	Ocak 1851	4 sene
Kalimaki Bey	Aralık 1855	10 sene
İ. Haydar Efendi	Ocak 1865	5 sene
Halil Şerif Paşa	Ağustos 1870	2 sene
Ahmed Arifi Bey	Ekim 1872	1 sene
Mehmed Kabuli Paşa	Mayıs 1873	1 sene
Mehmed Raşid Paşa	Haziran 1874	1 sene
Ahmed Arifi Paşa	Kasım 1875	1 sene
Aleko Vogoridi Paşa	Mayıs 1876	1 sene
Mahmud Esad Bey	Eylül 1877	1 sene
İbrahim Edhem Paşa	Mart 1879	3 sene
Sadullah Paşa	Mart 1883	8 sene
Yusuf Ziya Paşa	Mart 1891	4 sene
Ali Galib Bey	Ocak 1895	1 sene
Mahmud Nedim Paşa	Şubat 1896	14 sene
Mustafa Reşid Paşa	Eylül 1908	4 sene
A. Mavroyani Bey	Kasım 1911	1 sene
Hüseyin Hilmi Paşa	Ekim 1912	-

BELGE ÖRNEKLERİ

Belge 2
Kostaki Musurus İmzalı İngiliz Milli Arşivi'nden Bir Belge
(NA, FO, nr. 78/1323)

Bryanston Square
le 25 Mars, 1857

Mylord,

Conformément au désir exprimé
par Votre Excellence, j'ai l'honneur
de Lui transmettre, ci-jointe, une
copie de la dépêche de Son Exc. Edhem
Pacha, relative à l'affaire de Kurdji
Mustapha - Bey.

J'ai l'honneur d'être avec
la plus haute considération,

Mylord,
de Votre Excellence
le très dévoué serviteur

C. Musurus

Belge 3
Kostaki Musurus İmzalı İngiliz Milli Arşivi'nden Bir Başka Belge
(NA, FO, nr. 78/1701)

Bryanston Square
le 20 Août, 1862

Mon cher ami,

Voudriez-vous bien avoir l'extrême complaisance de m'envoyer deux copies d'une correspondance échangée entre le Prince de Serbie et Lord Russell, et qui est publiée dans le "globe" de ce soir?

Votre tout dévoué
C. Musurus

Belge 4
Kostaki Musurus İmzalı Bir Diğer Belge
(NA, FO, nr. 78/1323, 25 Mart 1857)

Mr Musurus
25 Mar. 1857
R 1 Apr. 1857

Enclousing desp: from
Edhem Pacha usq^{ts}
Kurdji Mustapha Bey.
who has been protected
by Consul Skerman at
Tripoli.

Note to Mr. Musurus
June 20/57.

Original copy of in do. to
Consul Skerman
Apr. 16/57

Bryanston Square
le 25 Mars, 1857

Mylord,

Conformément au désir exprimé
par Votre Excellence, j'ai l'honneur
de Lui transmettre, ci-jointe, une
copie de la dépêche de Son Exc. Edhem-
Pacha, relative à l'affaire de Kurdji
Mustapha - Bey.

J'ai l'honneur d'être avec
la plus haute considération,

Mylord,
de Votre Excellence
le très dévoué serviteur

C. Musurus

Belge 5

Kostaki Musurus'un (Kostaki) Mühürlü Bir Belgesi
(BOA, HR. MKT, nr. 21/8, 24 Receb 1264/27 Haziran 1848)

خدایای معانیتم اصفیه صورتی چار فایزید
بوقولای ادره زولم فاقوه و لیسما ایزه مشرب و شخم بیج. صدق تته بر لیسما ناز سب اولادیه و تقیص تفت اولاد
دادار علیزیه اولیغ نثاروه نال اول کلیم بیج انعم و عیاق جهانای جیما ایزه عموره هیزه فیدیه و نظره بر اولیغ کلیم
توزیات معانیات صفا ایزان نزه حبیبی اولیه بر شعکر الاطاف و عیاق جهانایه بر چار کوزیه اولیه طفرای غلی
ضایف یارث لیا ایزه بر وضع بر نظره قلوب انعم راه لیسما بر لیسما اولیغ نثاروه نال اول کلیم بیج انعم و عیاق
جسم بمریت برست عیاقیه نثاروه نال اول کلیم بیج انعم و عیاق جهانایه بر چار کوزیه اولیه طفرای غلی
بزر و مشال اولیغ نثاروه نال اول کلیم بیج انعم و عیاق جهانایه بر چار کوزیه اولیه طفرای غلی
دیگر و عیاق و نثاروه نال اول کلیم بیج انعم و عیاق جهانایه بر چار کوزیه اولیه طفرای غلی
خدای معانیتم اصفیه صورتی چار فایزید

